Олексій БРАТКО-КУТИНСЬКИЙ

ФЕНОМЕН УКРАЇНИ

наукове дослідження

КИЇВ-2008

Хто ми, українці, звідки ми, де наші корені — ці проблеми досліджує у своїй праці Олексій Братко-Кутинський. Вчений відкрив феномен України, на багатому фактичному матеріалі показав незвичайність, унікальність землі, на якій розташована наша держава, її місце у космосі, а отже й унікальність українського етносу, породженого цією землею.

Праця вченого розвінчує фальсифікації більшовицької історичної науки, відкриває людям правду, ставить все в нашій історії з голови на ноги.

Немає сумніву, що пропонована праця може лягти наріжним каменем у створення нової ідеології Української держави, живитиме і підтримуватиме невмиручість української ідеї.

Написана просто, переконливо, з великим літературним хистом, книга "Феномен України" розрахована на масового читача.

ЛЕБЕДИНА ПІСНЯ БРАТКА-КУТИНСЬКОГО

Ви тримаєте в руках, шановний читачу, останню філософсько-історичну працю Олексія Братка-Кутинського, над якою автор працював до останнього подиху. Рукопис був вперше опублікований у газеті "Вечірній Київ" 1995 року і здобув широкий резонанс. Як розповіла вдова вченого Ореста Михайлівна, котра передала рукопис редакції, Олексій вважав цю роботу підсумком свого життєвого шляху. Вона є тим, заради чого, говорив автор, я прийшов на цю землю. Це справді його лебедина пісня, щоправда недоспівана, бо, на жаль, один розділ так і залишився не завершеним.

Різні люди знайомилися з рукописом, та ніхто не взявся його видати. І головна причина не стільки у відсутності коштів, скільки, вочевидь, в самому змісті праці, в незвичності підходів, сміливості висновків — все це й досі жахає нинішній науковий світ, вихований тоталітарним режимом. Книга Братка-Кутинського перекреслює саму основу комуністичної історичної науки, відкриває зовсім новий світ, закладає підмурок і утверджує принципи української національної ідеології. Та про це нижче; зараз же варто нагадати широкому загалу, хто такий Олексій Братко-Кутинський.

Він — відомий вчений-психолог, яскравий публіцист, автор багатьох статей і кількох монографій, самі назви яких досить чітко окреслюють спектр його наукових інтересів: "Психологія і кібернетика","Інформація і психіка", "Що керує зорями?", "Нащадки святої трійці".

По закінченню Київського університету і аспірантури працював науковцем інституту психології, займався проблемою моделювання психіки. Однак його гострий розум, нестандартне мислення зіткнулися з ортодоксальністю методу вивчення цієї проблеми, і Братко-Кутинський все більше заглиблюється в суб'єктивні форми пізнання, стає глибоко віруючою людиною.

З інституту психології був звільнений за те, що відмовився свідчити проти Є.Сверстюка під час сумно відомих брежнєвських політичних процесів. Однак самотужки продовжує наукову роботу. Результатом осмислення синтезу філософсько-релігійного і наукового пізнання психіки була його праця "Психіка і шляхи її вдосконалення", опублікована в журналі "Людина і світ" за 1990 рік.

Олексій виховувався в національно свідомій родині, яку не обминула трагедія тоталітаризму — батько і дядько його були

репресовані. То ж драматична доля України для Братка-Кутинського була близькою і рідною. На базі глибоких знань, маючи чітку картину світобудови і розвитку людства, він ставить питання вельми важливе для нинішнього і наступних поколінь українців — про роль і місце України у цій світобудові.

Ось тут ми й наблизилися до суті останньої праці Братка-Кутинського, яку пропонуємо читачеві. Можна погоджуватись чи не погоджуватись з окремими підходами автора, можна сприймати чи не сприймати проекцію релігійності на наукове дослідження, однак не можна заперечити широту захоплення, глибину аналізу, грунтовність аргументації та надзвичайну актуальність праці. Імперіалістична ідеологія (спочатку самодержавна, а потім комуністична) робила все можливе, щоб позбавити наш народ історичної пам'яті, перетворити його в манкурта, денаціоналізувати. Тому багато чого з нашої вітчизняної історії було безсоромно поцуплено, перелицьовано, перекручено. Праця Олексія Братка-Кутинського відновлює спотворені пласти історичної пам'яті нашого народу і подає цілісну картину минулого України.

Ось у цьому життєдайна сила "Феномену України" — він показує, хто ми, українці, звідки ми, якого кореня. Автор замислюється над тим, чому така нещаслива доля спіткала Україну після розпаду імперії, і, залучаючи справді енциклопедичний матеріал, доводить, ламаючи імперіалістичні догми, що наша земля, українська нація гідні кращої долі. Праця Братка-Кутинського є глибоко національною (ще в недавньому минулому її класифікували б не інакше як буржуазно-націоналістичною), і в цьому також її неперехідна цінність.

Не варто переказувати ті сім див української землі і українського етносу, які вмотивовує автор — про все це прочитаєте в книзі. І, безумовно, помітите прозорість думки, чіткість викладу і ті світлі національні тони, в яких написана праця. Читаючи її, гордишся, що ти — українець; усвідомлюєш непересічну, можливо дещо містичну місію України, віриш у її високе призначення. Книга ця зміцнює патріотичні почуття, формує справжнього громадянина незалежної держави, підносить нашу національну гордість, рішуче перекреслює те відчуття меншевартісності, яке нам прищеплювали століттями. Ось чому ця книга має стати — і стане — настольною не для одного покоління українців. Ось чому її уже в наш час, коли Україна бодай формально стала незалежною, бояться видати. "Вечірній Київ" вважав за свій патріотичний обов'язок ознайомити читачів хоча б із газетним варіантом праці Братка-Кутинського. Сотні і сотні відгуків, що надходили до редакції з усієї України та із-за її меж, засвідчили великий інтерес громадськості до публікації. Люди просили в листах і телефонних дзвінках видати роботу Братка-Кутинського окремою книжкою. Завдяки

видавництву "Рада", його головному редакторові відомому українському письменникові Михайлові Слабошпицькому та дружному колективу редакції газети "Вечірній Київ" ця книжка побачила світ.

Разом із автором ми віримо в майбутню щасливу зорю нашої України. Закінчуючи пророцтвом Нострадамуса:

Де мова тішить слух,
там Борисфенів край
Початок здвигам покладе,
злама рутину,

відсилаємо читачів до по-своєму унікальної праці Олексія Братка-Кутинського.

Віталій КАРПЕНКО,
головний редактор газети "Вечірній Київ".

Убий в собі раба!
Убий раба!
Без жалю вбий раба!
В лахмітті він чи
В пишній позолоті.
Хай торжествує
Вічна боротьба
Душі нескореної
У смиренній плоті.
Убий раба,
Що вірує в батіг,
І освяти
Осквернену природу.
Убий раба!
Розвій чужинський міф
Про рабський стан
Вкраїнського народу.

Б.Британ

Вступ. Сутність і явище

Феномен України, тобто прояв української ідеї у фізичному плані планети Земля, породжує дедалі гучніший відгук світової опінії. Для декого це нагальна потреба силою припинити феномен, бо "украинского народа нет, не было и быть не может". Дехто покладає на українців великі надії щодо прискорення поступу людства, декому здається, що утвердження незалежної України спричинить дестабілізацію. Для декого це несподіванка, відкриття... Для багатостраждальної української нації це нелегке завдання повстати з багнюки, в яку її загнала Імперія Зла, "вбити в собі раба", очиститися від колоніальної скверни і посісти належне їй місце серед народів Європи і всього світу.

Що ж воно за диво таке, феномен України? В пошуках відповіді на це запитання більшість дослідників вдається до соціального, економічного, політичного чи ідеологічного аналізів сучасного стану молодої української держави. Аналіз показує дуже непривабливі картинки...

Робітничий клас (ще недавно "гегемон") майже повністю зросифікований у значній частині України і ставиться до української ідеї вороже, в кращому разі — нейтрально.

Селянство, яке тисячі років несло і плекало українську ідею, обезглавлене масовими розстрілами і висилками сільської інте-

лігенції, заможної і освіченої сільської еліти, кобзарів, священиків та інших носіїв предковічних традицій. Селянство, залякане карними експедиціями (що в пень винищували цілі села), зломлене голодомором і повним безправ'ям за часів "пролетарської" диктатури втратило безпосередній зв'язок з попередньою культурною традицією нації на більшості східних, центральних, південних і північних земель України. Сільська голота, тобто найбільш нездарна й ледача частина селян, піднесена комуністами на керівні посади, поширила свою ідеологію (кради, гвалтуй, пий, розважайся) на переважну частину селян, особливо на сільську молодь. Як наслідок, сьогодні серед молоді запанував культ російськомовної масової культури і прагнення до "солодкого" нетрудового життя.

Українська інтелігенція не те, що переполовинена, а майже поспіль винищена в роки терору, ледве-ледве поповнила свої лави в роки "відлиги" та "застою". Крім поодиноких випадків безкомпромісного служіння українській ідеї, значна частина наспіх відновленої української інтелігенції являє собою непривабливий соціальний прошарок суспільства, захоплений боротьбою за визнання, привілеї, владу, славу, валюту, авто, комп'ютери, дачі, зарубіжні відрядження тощо.

Сімдесят років геноциду: панування розтлінної ідеології совіцького комунізму зробили свою сатанинську справу — розклали високодуховне, працьовите і мудре українське суспільство. Убога стихія люмпену й міщанства, труячи довкіл перегаром, гнилою ковбасою та матірною лайкою вилилась на вулиці славних українських міст, заполонила майдани священного Києва. Зливаючись з патороччям більшовизму — катами, хапугами і дурисвітами — міщани-споживачі байдужіють до всього, крім власних вигод. Вони насмішкувато і вороже зиркають на величні постаті своїх "архаїчних" предків — Володимира, Богдана, Тараса...

Соціальна катастрофа породжує економічну, ідеологічну, політичну... Картина страшна, але, на жаль, правдива... Невже вона є істинною характеристикою феномену України? Ні, вона не є такою!

Справжня характеристика будь-якого феномену, отже й феномену України не може міститись в жодному з його конкретних проявів. Вона — у його сутності. У цьому єдині всі вчення — від матеріалістичних, наукових, до ідеалістичних, релігійних. Зовнішній, конкретний прояв феномену — світ речей, доступних кожному — це лише перший план світобудови. За ним стоїть світ програм і законів, що визначають характер прояву речей та явищ, а в самій глибині, сховані від невігласів, причаїлися рушійні сили, що енергезують програми і закони, і тим спричиняють появу феномену.

Багато років нас послідовно відучували докопуватись до сутності речей і явищ. Нам не дозволяли навіть згадувати, що крім смертоносного брудного компартійного сьогодення існує також споконвічне чисте джерело життя. Що крім інтересів компартійної верхівки існують також різноманітні духовні інтереси кожної людини. Що крім "трудового колективу" може існувати також духовне на-

ціональне оточення з тисячолітніми культурними традиціями і глибоким містичним корінням... Причина такої "виховної" політики очевидна — адже при першому ж заглибленні в сутність ставало зрозуміло, що СРСР зовсім не є добровільним союзом рівноправних націй, а є типовою імперією. Що цією імперією править злочинний корумпований клас, який не має жодних історичних, моральних, юридичних чи будь-яких інших прав на владу.

Імперія, зрештою, впала під тягарем своїх злочинів, а український загал другої половини XX століття лишився з обкраденою і спотвореною свідомістю, борсаючись у плутанині оцінок і поглядів, яку наснували дипломовані лакеї совіцького імперіалізму. Замулюючи поняття так, щоб безправ'я виглядало "вищою формою демократії", кати — "слугами народу", його заступники — "ворогами народу", а мафіозі — "розумом, честю і совістю епохи", продажні писаки відвертали думки українського загалу від багатотисячолітньої історії і культури України, яку, тим часом, перелицьовували і переписували огулом і вроздріб на рахунок створеної указами Петра і Катерини "великоросійської" нації. Українців переконували, що вони не мають ні історії, ні поступу, що вони десь узялись невідомо звідки й відтоді живуть за рахунок чужого розуму без гідності й слави, і що їм тільки так і треба жити, дбаючи, насамперед, про своє індивідуальне корито, бо вони, мовляв, вроджені провінціали й салоїди... Бо й самі назвали свою батьківщину Окраїною...

Отруєну і відмираючу частину нації влаштовує ця підла стратегія... Однак, крім здохликів, ще є живі і зрячі... Вони здатні крізь сьогоденну смердючу піну посткомунізму побачити суть феномену України.

Знаки нашої багатотисячолітньої історії огортають нас звідусіль і прирікають на безславний скін післяімперський накип — ворогів, перевертнів, деградованих...

У пропонованому дослідженні феномену України зроблено спробу не засліплюватись барвистим описом подій і явищ зовнішнього історичного процесу, а поглянути в його глибину, визначити внутрішні рушійні сили, що спричинили довгу низку історичних подій, породили й ствердили етнос, званий нині українською нацією.

Настав час, коли розтерзана і розп'ята українська нація знову усвідомлює себе, свої витоки, джерела своєї національної психології, закономірності свого становлення і напрями свого розвитку, коротше, суть свого національного самовияву. Тож розчистимо життєдайні канали свого коріння, без якого приречені стати пилом на цвинтарі еволюції, звернемо погляд до своєї етнічної праоснови і спробуймо виявити той терен у просторо-часі, який породив наш етнос! Простежмо сповнену таємниць і чудес історію юності і змужніння свого народу і прийдімо цим шляхом до істинної характеристики феномену України.

Частина 1.
ЗАРОДЖЕННЯ. СЕРЕДОВИЩЕ, ЗАСОБИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ

I.I. СЕРЕДОВИЩЕ ЕТНОТВОРЕННЯ

I.I.I. ЕНЕРГЕТИЧНІ, ПРОСТОРОВІ І ЧАСОВІ ЧИННИКИ

"Я Альфа і Омега, говорить Господь Бог, Той Хто є, Хто був, і Хто має прийти, Вседержитель".

Св.Іван Богослов 1:8

Минають роки, століття й тисячоліття, а улюбленець нашого народу — Святий Юрій все топче конем Змія, разить його списом... А Змій все живий... Бо і Юрій, і Змій — це етнос, породжений вседержителем, це ми — ті, що були, що є, що мають прийти... Простір нашого етнічного самовияву твориться як горизонталями наших сьогоденних інтересів, що розпластують нас по землі зміями, так і вертикалями нашої духовності, що підносять нас над землею звитяжними змієборцями. Вертикалі породжені космотворчою триєдиною силою вседержителя, вони живлять нашу етнічну основу незамуленою енергією Святої Трійці. Це споконвічне джерело українського етносу, і воно незнищенне. Воно — найглибша сутність феномену України.

До суттєвих чинників нашого національного прояву, крім енергетичного, належать часовий і просторовий. Вони визначають суттєві особливості феномену. Визначають тому, що етноси, як і люди, існують у різних ділянках просторово-часового континуума [1].

Духовна енергія, що їх породжує, прагне з тих ділянок до свого "дому" — вседержителя. Спонукані тим прагненням люди і етноси, незалежно від того, усвідомлюють вони це чи ні, тяжіють до

[1] — лат. continuum — суцільне, неподільне.

вседержителя. Оскільки ділянки простору-часу різні, то різняться й напрями тяжіння, тобто існують різні шляхи до Бога, як і різні етапи на кожному шляху.

Різниця в шляхах і етапах руху до істини, до Бога, породжує відмінності в просторових і часових чинниках етнотворення і в такий спосіб становить основу своєрідності кожного етносу і кожної людини. Ця ж відмінність в шляхах і етапах породжує різні віри і конфесії, що по-різному трактують одну й ту ж істину.

Коротко висвітлимо два основні принципи структурування середовища, в якому розгортається український етнос.

Першим принципом є вже згадувана триєдність космотворчої сили, а другим — циклічний характер її прояву. Щоб принцип Трійці розкрився нам, зважимо, що наш світ має триєдину структуру: три напрями виміру — ширина, довжина і височина — невтомно розгортаючись і наростаючи, творять об'єм і простір нашого світу. Так само розгортаючись і наростаючи три типи кварків творять усі елементарні частки, атоми і молекули, зрештою — тіла нашого світу. Так само три кольори (синій, жовтий, червоний) творять всю гаму його найтонших барв. Так само славнозвісна гегелівська тріада (теза, антитеза, синтез) творить наші поняття, гіпотези і теорії, зрештою — наші знання. Отже, наш світ не лише трипляновий і тримірний, йому притаманні і триєдина світобудова і триєдина формотворча енергія.

Сучасна (порівняно дуже молода) школа пізнання, звана "наукою", яка до того ж обмежилась застосуванням лише об'єктивних методів, і та здатна викласти концепцію світобудови: від появи світотворчої Трійці з абсолюту (в науковому викладі абсолют позначається терміном "вакуум"). А.М.Мостепаненко і В.М.Мостепаненко у статті "Концепція вакууму у фізиці і філософії" пишуть: "За квантово-польовою картиною світу, в основі усіх фізичних явищ лежать квантові поля. Оскільки вакуумний стан — це основний стан кожного квантового поля, вакуум можна вважати найфундаментальнішим видом фізичної реальності" ("Природа", 1985, №3, с.38).

Ця реальність сприймається нами як порожнеча, тобто не сприймається зовсім. Такий феномен сприймання зумовлений тим, що всі сили цієї фундаментальної реальності повністю врівноважені, отже, ніяк не виявляють себе. Однак це "велике ніщо" (абсолют, вакуум, див, дао тощо) нічого не містячи у собі актуально (в проявленому вигляді), є абсолютною реальністю, що ховає у потенції всі можливі стани, частки, форми, вияви. Саме вакуум породжує вторинну фізичну реальність — квантові поля різної міри зв'язності (санскрит "Майя"), тобто Всесвіт і, зокрема, наш тримірний світ.

Процес породження нашого тримірного світу з вакууму (абсолюту, дива, дія, дао) починається внаслідок порушення рівноваги у якійсь частині вакууму, що відразу "проявляє" потенцію цієї

частини — два полюси, що діють як два комплекси протилежних енергій — позитивної і негативної (правої і лівої). Різні виклади концепцій світотворення дають різні назви цим полюсам-енергіям: чоловічий і жіночий, батьківський і материнський, світло і слово, мудрість і знання, розум і душа, янь і інь, вогонь і вода, вертикаль і горизонталь тощо.

Повністю врівноважене поєднання протилежних сил знову повертає їх до стану вакууму (абсолюту). Неврівноважене поєднання породжує третій комплекс сил (єдність батька і матері), якого звуть синівською енергією, життям, силою тяжіння (або інакше — любов'ю). В цьому разі усталюється три комплексні сили-енергії, які й творять різні комбінації енергій і часток — "квантовані поля", або, за релігійною термінологією, "проявлений світ".

Зрозуміло, що системи вчень, які не обмежували себе виключно об'єктивними методами пізнання [1], дають повнішу й ширшу картину світобудови. Так викладені концепції, призначені для підготовлених людей (даосів, ведантистів), подають картину космогенезу ще з більш раннього часу. У трактаті "Дао-де цін", наприклад, сказано: "Дао народжує одного, з одного стає двоє, з двох стає троє, троє народжують все (безліч речей, істот і явищ). Все народжене сповнене янь та інь і пронизане ці" [2]. Ще ширша картина в індуїзмі, який показує не лише феномен появи Трійці, а й феномен її "втягнення" до абсолюту в "кінці" світу, тобто розкриває циклічний характер космогенезу, зображає його як нескінченний ланцюг, що складається із "світотворень" і "кінців" світу".

Триєдність світобудови виявляє себе на будь-якому її рівні. Вже із шкільного підручника фізики ми знаємо, що нейтрон утворюється поєднанням позитронів і електронів, протон — поєднанням нейтронів і позитронів, а атом — поєднанням протонів, нейтронів і електронів... Тобто атом — (частинка, яка має масу) — в кінцевому підсумку утворюється з електронів і позитронів — квантів енергії, позбавлених мас (матеріальності). Як бачимо, й у цьому разі маємо Священну Трійцю, яка творить проявлений (матеріальний) світ. Аналогічно виявляється триєдність формотворчих процесів і на вищому, атомарному рівні. Утворені електронами й позитронами атоми водню ("вода"), активізовані ("запліднені") космічною енергією ("вогонь"), творять, поєднуючись, атоми всіх інших елементів таблиці Менделєєва, тобто всю речовину планети.

Перейдемо до характеристики принципу циклічного існування Всесвіту. Цей принцип пояснити значно простіше, оскільки кожному зрозуміло, що всі об'єкти Всесвіту, від атому до Галактики, позбавлені можливості утримуватись в структурі, покоячись на чому-небудь. Отже єдиним засобом фізичних об'єктів триматись у

---

[1] — В.Вернадський виділяє п'ять форм пізнавальної діяльності — мистецтво, філософія, наука і дві форми релігійного пізнання (В.И.Вернадский. Избр. соч., т.5, М., 1960, с.120-122.

[2] — Дао и даосизм в Китае. М., 1982, с.149.

певній ділянці Всесвіту є невпинне стабілізуюче обертання довкола власної вісі та довкола більшого об'єкта, які й надають тілам потрібної стійкості у просторі. Оскільки обертання відбувається в часі, то кожен оберт сприймається як цикл енергетично-інформаційних змін, а кожна якісна зміна — як етап циклу.

Циклічно-періодична закономірність функціонування світобудови визначає спосіб існування будь-якого об'єкта чи явища, включаючи й такі, як людина та етнос. Найбільш знайомі нам — добовий, місячний, річний, 12-річний, 19-річний, або Метонічний; 28-річний, або Сонячний цикли. Кожен з цих циклів відіграє помітну роль у формуванні способу життя і свідомості людей, отже, й етносу взагалі. Однак для суттєвої характеристики етносу перелічені цикли є надто дрібними проміжками часу, майже невловимими миттєвостями у його житті.

Значущими для етносу є цикли, співмірні з тривалістю його існування, тобто цикли в десятки і сотні тисяч років. Ці цикли пов'язані з обертанням сонячної системи довкола центру нашої Галактики та обертанням Галактики довкола міжгалактичного центру. Перший цикл виявляє себе у "зсуванні" сузір'їв Зодіаку та в зміні космічних впливів на людську психіку і зветься Великим сидеричним (або зоряним) роком.

Явище "зсування" сузір'їв Зодіаку пов'язане з тим, що Сонце, "оббігаючи" за рік 12 сузір'їв, не встигає зробити повного кола і щороку "відстає" на 50,2 секунди. Якщо взяти для спостереження якусь певну точку [1] річного циклу, наприклад, весняне рівнодення, то через рік воно випаде не в тій же самій точці сузір'я, а на 50,2 секунди далі від торішнього. Отже сузір'я ніби зсунулось. Таке щорічне зсування на 50,2 секунди веде до того, що обрана нами для спостереження точка весняного рівнодення поступово "сповзає" вздовж сузір'я і приблизно за 2 тисячі років зовсім залишає його, "переходячи" на нове сузір'я.

З наступним сузір'ям відбувається така ж сама історія, отже обрана нами точка річного циклу (весняне рівнодення) поступово "переповзає" [2] з сузір'я на сузір'я, аж поки знову не накладеться на ту ж саму точку, від якої ми почали відлік. Це й буде завершенням циклу з 12 етапів (якщо етапом вважати "зустріч" певного сузір'я з рівноденням). Тривалість всього циклу приблизно 25,5 тисячі років [3], послідовність зміни "панівних" сузір'їв така: Водолій, Козоріг, Стрілець (Перун, Стрибог), Скорпіон, Терези, Діва, Лев, Рак, Близнюки, Телець (Тур, Волосожар), Овен, Риби.

Кожне сузір'я має специфічні космічні вібрації і накладає певну

---

[1] — Тут йдеться про "точку" не в просторі, а в часі. Отже, по суті, це не "точка", а "момент". Однак час у даному контексті розглядається в образній формі, тому й ужито образний термін "точка".

[2] — Якщо цю точку вважати непорушною, то говоримо, що "переповзає" чи "зсувається" сузір'я.

[3] — Точніше 25868 сонячних років.

характеристику на енергетику Землі. Зміна космічних впливів на поле Землі, отже, і на людські біополя та біополе (егрегор) етносу залежить, крім того, від зміни енергетичного впливу внутрішньогалактичного простору, який перетинає Земля внаслідок пересування сонячної системи в галактичному середовищі. Протягом визначеного вище циклу сонячна система (разом з енергетичним полем Землі) входить спочатку в енергетичний простір, що має тонкі вібрації, тобто вібрації, які сприяють духовному поступу людства і активізують найшляхетніші прояви людської психіки. За тим вібрації простору починають огрублятися і на кінець циклу досягають такої грубої форми, що гальмують духовний поступ і активізують найнижчі прояви людської психіки — насильство, жорстокість, зрадливість тощо.

За змінами впливу космічної енергетики на людську психіку стародавня мудрість поділяє цикли на 4 періоди. За еллінською термінологією, перший (найсприятливіший) період зветься "золотий вік", другий — "срібний", третій — "мідний" і четвертий (найтяжчий) — "залізний вік". Така ж термінологія і періодизація була прийнята й у середньовічній Україні. Однак в прадавні часи в Україні панувала, найімовірніше, інша термінологія, а саме та, яка збереглась на санскриті у Індії, але не менш змістовно звучить і в українському варіанті: найважчий і найкоротший період (залізний вік), можливо, називався "Каленим" (Калі Юга); наступний, найсприятливіший і найдовший період, очевидно, називався "Суттєвим" (на санскриті — "Сатья Юга"; третій (— "Третім" ("Трета Юга") і четвертий — двопарним ("Двопара Юга").

Суттєвий вік (Сатья-Юга) найсприятливіший для започаткування будь-яких космотворчих, отже, і етнотворчих процесів. Найімовірніше, український етнос також започаткувався на цьому етапі циклу. Однак не очевидно — в якому циклі: минулому, позаминулому чи ще давнішому [1]. Не очевидно також — під яким саме сузір'ям це сталось і на якому відтинку Маха Юги [2].

Відповідь на перше запитання треба шукати в археології, на друге — в астрології. Річ у тому, що часові відтинки між періодами циклів, співмірні 25 тисячам років, у людській пам'яті дуже спотворюються і лише пам'ять Землі, досліджувана археологами, та містичні й окультні знання можуть пролити світло на це питання. Що ж до відповідного сузір'я, то найточніше його може визначити астрологія, яка вивчає типи живих інформаційних систем та взаємозв'язки цих типів між собою і з сузір'ями. Встановивши

[1] — Очевидно лише, що не в нинішньому, який розпочався 10868 років тому (ці рядки пишуться у 1993р.), оскільки сліди проявів феномену України сягають у минуле далі, ніж 11 тис.років.

[2] — Маха Юга, або Велике Кільце триває 4320000 років. Воно ділиться на чотири періоди, так само як і Великий сидеричний рік. Ці періоди мають ті ж назви і ті ж характеристики, що й періоди великого сидеричного року, тільки тривалість їх значно більша (Калі Юга — 432000р.; Сатія Юга — 1728000р.; Трета Юга — 1296000р.; Двопара Юга — 864000р.). Ми перебуваємо в часі Калі Юги цього великого кільця, яка почалася зі смертю Крішни 3102 р. до Різдва Христового.

інформаційну характеристику українського етносу і сформованої ним нації, можна встановити й сузір'я, яке їх сформувало.

Перші спроби археологів та астрологів визначити час виникнення українського етносу, на жаль, поки що не дали надійних результатів. Так, золотий вік попереднього циклу намагаються прив'язати до протонеоліту (4-5 тис.до н.е.), оскільки саме до цього етапу в становленні нашого етносу нібито відноситься українська казка про яйце-райце [1]. Не досить переконливе також твердження, що знаком України є сузір'я Тура, тобто, що саме під цим сузір'ям вона народилась...

Крім часу виникнення етносу (тобто, крім психоенергетичної характеристики, пов'язаної з місцем етносу в космічному циклі), домінуюче значення щодо формування етнічної своєрідності має психоенергетична характеристика, накладена на етнос його місцем у просторі планети.

Одним з найочевидніших планетарно-просторових чинників, що впливають на етногенез, є природне середовище, насамперед, терен, територія, земля, на якій етнос формується. І тут виявляється, що терен становлення українського етносу, наша рідна українська земля — одна з найзагадковіших на планеті. Зважаючи на вирішальну роль геоенергетики у формуванні суттєвих особливостей етносу, зупинимось на своєрідності цієї ділянки планети.

Протягом багаторічного всебічного дослідження проявів нашої геоенергетики, які мають безпосередній стосунок до чинників етнотворення на Україні, мені вдалося виявити принаймні сім чудес-загадок. Назвемо їх і розглянемо докладно.

Перше чудо і перша загадка: попри відсутність фізичних рубежів (гірські пасма, острівне положення тощо), попри перебування на шляху "великого переселення народів", попри сусідство тюркського осередку етнотворення і відповідно тюркського тиску, монгольської, а потім великоросійської навали, наш етногенез триває в одних і тих же межах. Унікальна стабільність етнотворення протягом десятків тисячоліть!

Аналіз українських традицій, способу життя, світосприймання, мислення, народних свят, звичаїв, обрядів, казок, міфів та народного мистецтва, зіставлений з даними археології, історії, антропології, етнографії та світової міфології, свідчить, що багатотисячолітній етногенез на терені України охоплює один і той же сталий народ. Про це свідчить специфічна риса української етнографії — можливість реставрувати прадавні міфи, поєднуючи їх фрагменти, що збереглись у різних регіонах України. Така спільність міфологічного мислення можлива лише за умов єдності процесу етнотворення, спільності енергоінформаційної основи суспільного розвитку місцевої людності протягом багатьох тисячоліть. Нічого подібного не можна зробити, наприклад, на території Росії, де суміш племен, народів і навіть рас створила суперечливу мішанину звичаїв, фольклору, способів життя і мислення.

Якщо ми проаналізуємо російський фольклор, то виявимо най-

---

[1] — М. Чмихов. Прообрази буття. Кур'єр ЮНЕСКО, 1990, 7, с.46-47.

різноманітніші джерела його запозичення. Так, наприклад, гордість великоросів — так звані "русские былины" і "русские сказки" у переважній більшості виявляються запозиченими з українського фольклору, про що свідчать описи території, на якій відбувається дія казок і билин, назви племен, народів та імена героїв цих творів.

Так основні події билин відбуваються при дворі київського князя Володимира "Красне Сонечко" [1], у Броварському лісі під Києвом, у Галичі, Волинську, Черкасах, Чернігові, Царгороді, поблизу Дніпра, Дунаю, Чорного моря... І лише у пізніх билинах з'являється білорусько-російсько-татарська географія (Смоленськ, Рязань, Астрахань).

Аналогічно й з іменами билинних героїв. У класичних билинах це — друзі й родичі київського князя — Ілля Муромець, Добриня, Олекса Попович, Микола Селянинович (в билині — Микула Селянинович, але ж не Ніколай Крестьянінович!), Каліка-богатир (а не Калєка), Дунай, Кастрюк-Демрюк, Чурило й інші українські імена.

Переважно український матеріал і в російських казках, виданих О.Пушкіним.

Загадкові для Пушкіна берендеї — цілком реальне для українців тюркське плем'я, посаджене київськими князями на Житомирщині. Столиця берендеїв — Берендичів і досі процвітає на Україні під назвою Бердичів.

Дуб, довкола якого ходить вчений кіт, стоїть на Лукомор'ї (а не на Лугомор'ї [2]), там же "дядько Чорномор" (а не "дядя Біломор" чи "Балтимор"). До "царства славного Салтана", тобто турецького султана, морський шлях і справді лежить мимо острова Буяна... "Казка про мертву царівну" написана за мотивами німецького фольклору, "Казка про золотого півника" — за новелою В.Ірвінга[3] і т.д. і т.п.

На відміну від великоросійської формації, культурну і етнічну єдність людності, що формувалась в український народ, а згодом і в націю, не порушили ні тюркські, ні угорські впливи. Вони не змінили ні ментальності, ні антропологічного типу, ні складу крові місцевого населення. Вочевидь, і то не може бути інакше, під тиском обставин осередок українського етногенезу переносився то в південну, то в північну, то в західну чи східну частину українських земель. Однак територія і етнічний склад лишались незмінними. Це ті ж землі, на яких і сьогодні живе той же український народ (мапа 1).[4]

---

[1] — Традиційна назва українських зверхників ще за скитської династії.

[2] — Російське слово "лук" означає "цибуля", зброя, герб Великої луки, а українське "лука" — російською мовою — "луг".

[3] — С.Бонди. Сказки Пушкина. Пушкин А.С., С.С., т.3, М., 1960, с.528-529.

[4] — Традиційні українські землі дещо обширніші, ніж територія сучасної Української держави. Поза її межами лишились заселені українцями (принаймні дітьми українців) землі Кубані, Стародубського князівства (частина т.з. чорноземного центру в Росії), Берестейщина (в Білорусі): Перемиські і лемківські землі (у Польщі), Пряшівщина (у Словаччині), Мармарощина (у Румунії), Подністров'я (у Молдові) тощо.

Територія України описана ще Геродотом як Скитія [1] (мапа 2). При цьому Скитія за даними греків постала на місцях більш давньої держави — Кімерії, але в тих же межах. Назву попередниці Кімерії в історичних документах не зафіксовано, але археологічні шари свідчать про спадковість території. Та ж сама територія вимальовується і при фіксації археологічних знахідок тризуба (мапа 3), та ж територія і на діалектичній мапі 1914 — 1967 років (мапа 4).

В.Січинський, який склав мапу поширення тризуба, слушно зауважує, що "скупчення знахідок, які зазначені на мапі назвами міст, зовсім точно окреслюють державні межі України стародавньої доби. Ці межі, в своїй основній частині, як земля метропольна і покірна, сягали від Передкавказзя і Криму по Донець, верхів'я Десни і Прип'яті на півночі. На заході обсаджена лінія від верхів'я Дністра по Бугу аж по Нарву [2]. Усі головні річки цих земель названі на честь однієї і тієї ж богині наших предків — другої іпостасі Трійці — водного начала — Дани. Це Данай (Дунай), Дана-істерт (Дністер), Дана-прісно (Данапріс, Дніпро), Дан (Дон), Данець (Донець).

У період розвитку Київської Русі її територія значно розширилась за рахунок приєднання північнослов'янських (Новгород — Псков) та угро-фінських земель (згодом Московщина). Однак при цьому етногенез української нації не вийшов за межі своєї споконвічної території і ніякої спільної "народності" (як намагалися довести імперські історики) не утворилось. Між київським Півднем і новгородською Північчю (не кажучи вже про Північно-Східну Московщину) завжди лишались "суттєві відмінності" [3] як у географічних умовах, так і в плані антропології.

За даними американського українознавця О.Дражньовського, українці і росіяни належать до зовсім різних антропологічних типів. Про це свідчить ціла низка ознак, зокрема генна характеристика крові [4]. О.Дражньовський посилається також на результати досліджень англійського генетика А.Е.Муранта, який опублікував мапу з характеристиками кров'яних генів і антигенів у різних народів світу [5]. За цією мапою українці і росіяни зовсім не є "братами по крові".

Не вдаючись глибоко в антропологічні відмінності, повернемося до дослідження радянського академіка Б.О.Рибакова, який пише:

---

[1] — Терміни "скити", "Скитія" — грецького походження. В російській літературі вони хибно перекладені як "скифи", "Скифия" через незнання правил звучання грецької літери "фита".

[2] — Січинський В., згаданий твір, с.40.

[3] — Рибаков Б.О., Нова концепція нашої державності, "Наука і суспільство", п.7, 1990, с.13. Надалі: Рибаков Б.О. Нова концепція.

[4] — Дражньовський О., Етнічна генетика й кров'яна антропологія українського народу. (Лондонський журнал "Визвольний шлях", 1973, липень-серпень, с.754-756).

[5] — Mourant A.F., The distribution of the human blood groups, Oxford, Blackwell,1954.

"Зіставлення екологічних умов Новгородсько — Псковсько — Пошехонської Півночі і Києво — Волино — Чернігівського Півдня протягом 5-6 тисячоліть підводить до висновків: землеробство на півдні виникає на три-чотири тисячоліття раніше, ніж на півночі. Зокрема однє землеробство виникає на півдні не пізніше бронзового віку... Північ відстає від півдня приблизно на 2500 років" [1].

Києво — Волино — Чернігівський Південь і є споконвічною територією формування українського етносу. Це очевидно кожному, хто знайомиться з реальною ситуацією безсторонньо, а не з позицій "единой и неделимой".

Підбірка таких безсторонніх архівних документів XVI-XVII ст. з оцінкою української території та її населення опублікована в 1923 році І.Борщаком [2], а в 1942 році В.Січинським. Дослідження з цієї теми публікували також М.Грушевський, Ф.Аделунг, Д.Дорошенко, П.Клепатський, С.Мінцлова, В.Сиповський, В.Корт. З огляду на те, що праця В.Січинського перевидана в 1992 році у Києві [3] і є доступною для широкого кола читачів, у нашому дослідженні наведемо лише кілька документів з підбірки І.Борщака для загального ознайомлення з характером матеріалу.

На давній італійській географічній мапі 1508 року подано територію України під назвою Русь (Russa) — І.Борщак. Московія не визнається Руссю і пишеться — "Moscovia". 1540 р. якийсь Полісьє інформував французького короля, що славнозвісна турецька султанша Роксолана є руського походження, а руські мешкають від Карпатських гір і верхів'їв Дніпра до Чорного моря.

1548 р. у Венеції створено альбом національних убрань з рисунками Тіціана. Тут чітко виділено Русь — Україну, яка межує з поляками, Лівонією, Литвою і московітами, і подано малюнок "руського жовніра". 1558 р. кардинал Бароніус видав працю про походження руських, де зазначає розселення народу Русі-України на всьому її споконвічному етнографічному просторі.

1619 р. у Західній Європі вийшов друком монументальний довідник загальноєвропейського значення "Держави, королівства і князівства світу", де сказано, що "руссю", або "роксолянією", або "рутенією" називаються всі землі від Полтавщини до Карпат, на яких народ розмовляє однією мовою, сповідає одну віру й зветься "руським". 1651 р. в Парижі виходить "Картини Європи, де представлені королівства, республіки і князівства...", де сказано, що в покозаченій Україні, на Волині, Поділлі, Холмщині, Підляшші та Галичині живе один і той же народ.

У національній бібліотеці в Парижі зберігаються мапи 1647 і 1657 років, на яких територія України займає лівобережжя і правобережжя Дніпра з Волинню, Поліссям і Галичиною і зветься "Україна,

---

[1] — Рибаков Б.О. Нова концепція, с.13.

[2] — Борщак І., Ідея соборності України в Європі в минулому, Париж, 1923 р.

[3] — Січинський В. Чужинці про Україну, К., 1992 р.

або Земля козаків". Ця ж територія з назвою "Україна" ("Ukraina") показана на глобусі Корнеліуса (1660 — 1670 рр.). 1650 р. в Амстердамі видана "Спеціальна і точна мапа України з її воєводствами". Крім територій, згаданих вище, ця мапа включає також нинішні Січеславщину і Херсонщину.

У XVII столітті в європейських університетах написано чимало дисертацій про Україну і її козацтво. Так у дисертаціях Християна Вайсіуса (Прусія, 1677), Готфріда (Оксфорд, 1698) та інших фіксується, що руська нація розміщується на Україні козацькій, на Підляшші, в Галичині, на Поділлі, Волині, Чернігівщині і "Сіверській Україні".

За Г.Л. де Бопляном Україна ("Ukraina") займає всю територію "від меж Московії до границь Трансільванії". Ця територія заселена етнічно єдиним народом, цілком окремим від поляків і "московитів".

1820 р. у Парижі надруковано історичне дослідження Г. де Кастельно, в якому зазначено, що "численна українська нація простягається від кордонів Орловщини до меж Угорщини і займає, майже без жодної мішанини, всю Полтавщину, Чернігівщину, Київщину, Поділля, Волинь, частину Мінщини, більшу частину Галичини — і все це населення без жодної різниці в звичаях і норовах" [1].

У середині XIX століття у курсі лекцій для французької еліти в Колеж де Франс українці визначались як "...тринадцятимільйонна нація, що починається від Кубані і кінчається в Карпатах, від Одеси й Криму до Галичини. Вона простягається через Буковину аж до Північної Угорщини на комітати Мармарот, Уж і Берег,... межують вони з валахами й уграми і є справжніми європейцями — в протилежність московцям, які монгольського походження" [2].

1868 р. у Франції було видано "Лінгвістичну й політичну мапу сучасної Східної Європи", на якій українці розміщені від Курська до Чорного моря і Угорщини. Царський уряд через своїх закордонних агентів скупив і винищив майже весь тираж цієї мапи.

В кінці XIX століття знаменитий географ Елізе Реклю в своїй монументальній географії розміщує Україну від Дону й Кубані до Вісли, Сяну й Карпат. Цю територію по Реклю поселяє слов'янський народ — українці — відмінні від великоросів і поляків мовою, піснями і національними творами.

Всі ці очевидні факти не могли не помічати радянські вчені. Однак говорити про них наважувалися лише ті, хто не був куплений чи заляканий імперською владою. Про споконвічність проживання українського етносу на території від Дону до Карпат і від Чорного моря до Білоруського Полісся писали всі чесні українські і російські дореволюційні вчені, а тепер про це починають говорити і колишні радянські вчені. Так, наприклад, академік Б.О.Рыба-

[1] — Цитується за згаданим твором І.Борщака, с.19.

[2] — Цитується за згаданим твором І.Борщака, с.20.

ков нещодавно заявив: "Я обстоюю позицію, що українці живуть автохтонно, тобто споконвічно, на корінній слов'янській землі. При цьому спираюсь на трьох китів історичної науки: Недерле, що створив "Слов'янську енциклопедію", академіка Грекова, історика держави і права Юшкова" [1].

Корінна земля, на якій формувався український етнос, аж ніяк не є ординарною територією. З нею нерозривно поєднані планетарні чинники, що мають безпосередній зв'язок з етногенезом. І тут ми маємо друге чудо, другу загадку Української землі.

З початку семидесятих років в наукових колах та в пресі обговорюється гіпотеза трьох московських авторів — Н.Ф.Гончарова, В.С.Морозова і В.А.Макарова — про закономірності життя нашої планети та її людності, пов'язані з структурою її силового поля [2].

Земля, за гіпотезою згаданих авторів, має ікосаедро-додекаедричний силовий каркас, який проектується на її поверхні у вигляді мережі з величезних трикутників і п'ятикутників. Система силових полів цієї мережі визначає появу і розвиток різноманітних подій і процесів, що відбуваються на планеті, створюючи в певних вузлах системи найсприятливіші умови для розвитку живого. Автори гіпотези переконливо показують, що вузли системи є осередками поширення флори і фауни, культурних рослин, центрами світових максимумів і мінімумів атмосферного тиску, максимумів сонячної радіації. З лініями і вузлами системи збігаються геологічні структури, розміщення корисних копалин, польоти птахів тощо. За цією мережею (в центрах її гігантських силових трикутників) розміщуються й усі відомі вогнища цивілізації, етногенезу, мовотворення. При цьому, в центрі європейського трикутника міститься Київ і Київські землі.

Вже минуло друге десятиліття з часу опублікування гіпотези. Весь цей час вона знаходить лише підтвердження (як від геологів та геофізиків, так і від гуманітаріїв — істориків, археологів, філологів) і жодної спроби спростування. Однак, якщо ця гіпотеза навіть буде спростована, то виявлений індійськими йогами факт наявності особливо чистих полів високих енергій в районі Києва у будь-який час і за будь-яких умов може бути підтверджений як послідовниками йоги, так і екстрасенсами, що спеціалізуються на тонких енергіях.

Саме "святість" Києва, тобто особлива близькість Київської землі до високих космічних енергій, а не "вигідне місце на торго-

---

[1] — Рибаков Б.О. Нова концепція., с.12.

[2] — Див. роботи названих авторів. Зокрема: "Комсомольская правда" от 31.12.73, "Химия и жизнь", 1974, №3, "Московский комсомолец", 18.04.75, Наукові збірники Московського ф-географ. т-ва СРСР — "Новое в физической географии", 1975, "Принципы и методика природного районирования на мат.-стат. основе, 1975, Зб. "Симметрия структур геологических тел", М., 1976 та пізніші публікації цих авторів.

вому шляху з варяг у греки", як вважає дехто [1], забезпечила йому роль центру формування українського етносу.

Саме святість, а не вигоди торгівлі привели сюди апостола Андрія і спонукали його благословити ці Землі. Саме святість Києва подолала імперські амбіції Москви і зробила його центром паломництва у дореволюційній Росії.

До Києво-Печерської лаври та інших київських святинь йшли на прощу аристократи і міщани, купці і військові, студенти і селяни. Останніх, звичайно, найбільше. "Людське лихо та біда, а іноді й звичайна цікавість здавна торували шлях до "Єрусалима землі руської". Центрів богомілля в країні було кілька, але святині київські славилися в найвіддаленіших куточках, приваблюючи щороку в "богоспасенне" місто сотні тисяч прочан [2].

Приємно відзначити, що до розуміння енергетичної винятковості Київської землі починає приходити і українська експериментальна матеріалістична наука. Так в Інституті фізіології рослин і генетики НАН України Т.П.Решетникова виконала експеременти, які привели її до висновку, що "з найдавніших часів на землі України жили люди, які використовували космічну енергію для розв'язання земних проблем. Їх називали святими, Вчителями, цілителями, відьмаками [3].

В.С.Стеценко і Т.П.Решетникова виявили, що мумії святих Києво-Печерської лаври і сьогодні випромінюють цілющу енергію, трансформуючи її з космосу і лікують так само, як живі екстрасенси. Дослідники встановили, що ця енергія благотворно діє на все живе, захищає від радіації тощо [4].

Наявність сприятливого енергетичного потенціалу на українській землі не єдиний чинник, що стимулює тут етногенез. Чи не меншого значення, особливо на ранніх стадіях формування, мали унікальні природні умови, передусім, унікаліні грунти — третє чудо і третя загадка української землі.

Наддніпрянщина і Наддністрянщина, як свідчать екологи, — єдине у світі місце, де ширина чорноземної зони досягає 500 км. На півдні, заході й півночі цієї зони чорнозему немає, на сході зона різко звужується (на Поволжі у 1,5 раза, на Приураллі — в 3, за Уралом зовсім зникає [5]. До того ж, на відміну від інших "кислих" чорноземів, чорнозем згаданої зони "солодкий", що забезпечує природну високу якість злаків, городини і садовини.

Як і коли утворився цей дивовижний унікальний грунт? Фунда-

---

[1] — Київ існував задовго перед тим, як на світі з'явилися греки, і, тим більше, варяги.

[2] — Верещагіна Н. Куди бреде Пілігрім, "Людина і світ", 1990, № 4, с.43.

[3] — "Связание вселенной", Сенсационное открытие в Киево-Печерской лавре, "Комсомольское знамя", 1990, 26 августа, с.8.

[4] — Там же, с.8-9.

[5] — Ю.Кураторский, Неповторимое чудо нашей истории. Дон, 1987, № 12, с.114. Надалі — Кураторский.

тор науки про грунти В.В.Докучаєв після тривалих і детальних досліджень прийшов до висновку, що український чорнозем є "результатом надзвичайно щасливого і дуже складного комплексу цілого ряду фізичних умов" і що в існуючих кліматичних умовах ніде на земній кулі навіть за мільйони років не зможе утворитись "такий благодатний грунт, який становить корінне, ні з чим не зрівняне багатство" [1].

Загадку українського чорнозему, на наш погляд, можна пояснити, однак, за рахунок введення у наш розгляд ще більшої загадки — четвертого чуда. Перегортаючи якось мапи суші території України протягом історії земної кулі (УРЕ, перше видання, т.17, с.21-24), автор виявив, що значний масив українських земель (приблизно Вінниччина і Житомирщина) з часу появи на земній кулі перших наземних рослин та перших тварин (Силурійський період) ні разу не був затоплюваний водами морів чи океанів. Це означає, що протягом сотень мільйонів років [2] тут зберігався і нагромаджувався родючий грунт та послідовно розвивався найбагатший у світі генетичний фонд. Це означає, що протягом усієї історії нашої планети ця земля відігравала роль недоторканої генетичної скарбниці, була чимось на зразок велетенського природного "Ноєва ковчега", де формувалась і звідки розселялась по новоутворюваній суші флора і фауна, а разом з нею і людність. Це означає, що саме терен України є тим містичним місцем планети Земля, на якому відбувається передача естафети знань від послідовно змінюючих одна одну рас земної кулі: лемурійської, атлантичної, арійської. Це означає, нарешті, що саме ця земля мала породити сільське господарство нової раси, оскільки лише такий величезний масив такого благодатного грунту міг забезпечити сталі врожаї позбавленим ефективної технології людям арійської раси, що переживали свою кам'яну добу, спонукати їх до землеробства, до осілості, а отже, й до дальшого поступу.

Наведені вище висновки з констатації четвертого чуда можуть до певної міри пояснити п'яту загадку феномену України. Ця чудо-загадка полягає у повній невідповідності надзвичайно високих ідеологічних засад формування світогляду українського етносу і примітивних умов життя. Як буде показано в наступних розділах, рівний сучасному або й вищий ступінь знань про світобудову був поширений на терені України в кам'яну добу.

Не може бути сумніву, що людина кам'яної доби не здатна самотужки здобути знання високого рівня, отже вони мають бути передані їй від давніших цивілізацій, від інших рас, що пройшли повніший цикл розвитку.

Аналогічна неординарна ситуація панує на Україні і за пізнішої

---

[1] — В.В. Докучаєв. Російський чорнозем. Київ-Харків, 1952, с.416.

[2] — Вік найдавніших пород Українського кристалічного щита в долині Дніпра 3 мільярда років, поклади Кривого Рогу — близько 2 мільярдів.

доби — доби формування підрас арійців. Якщо переважна більшість індоєвропейських народів сформовані з однієї-двох підрас, то в формуванні українського етносу, як це буде показано далі, брали рівноправну участь усі п'ять нині існуючих підрас аріїв: індоарії (1), пеласги (2), скитоіранці (3), кельти-гали (4), тевтонці-слов'яни (5). Це чудо етнічного багатства і, разом з тим, повної спорідненості етносу може бути пояснене лише в тому разі, коли визнати гіпотезу трьох московських авторів про розміщення на українських землях вершини ікосаедро-додекаедричного силового каркасу планети, тобто центру етнотворення (див. вище, загадка друга).

Останнє, сьоме чудо — це загадкова пасіонарність української культури, ідеології і символіки і її прив'язаність до українських земель. Таких нищівних ударів і спроб тотального винищення та асиміляції, які зазнав український етнос, його культура та ідеологія, не витримала б жодна з сучасних націй. Про етнічні трансформації мова буде попереду, а зараз наведемо лише одну ілюстрацію до сказаного, а саме пригоди центрального символу української національної ідеології — знаку Трійці (Тризуба) як державного символу України.

Історія Тризуба як державного символу України дивовижна і унікальна насамперед тим, що його носієм є етнос, а не державці. Як правило, державні знаки і герби дістаються тій чи іншій людській спільності від родового знаку (герба) того правителя, який очолював цю людність у період її національного та державного становлення.

Оскільки таку роль щодо української державності імперські історики відвели Рюриковичам, то й вважалось, що тризуб — родовий "знак Рюриковичів". Однак цей висновок прихильників нормандської теорії походження київської державності при безсторонньому розглядові виявляється, м'яко кажучи, поспішним. З ним не в'яжуться такі історичні факти:

— тризуб у Рюриковичів як їхній родовий знак до приходу у Київ ніким не зафіксований;

— разом з тим, у Північному Причорномор'ї і Наддніпрянщині (з Києвом включно) тризуб зафіксований за сотні і тисячі років до появи Рюриковичів;

— при ближчому розглядові виявляється, що родовим знаком Рюриковичів був двозуб і лише окремі Рюриковичі, а саме ті, що уособлювали Київську державу, мали знаком тризуба;

— тризуб лишається на Україні і після того, як Рюриковичі йдуть геть;

— Рюриковичі, які переходять на московські та польські землі або перестають виражати державні інтереси України, втрачають Тризуб безслідно (як, до речі, і жовто-блакитну барву).

Тут мимоволі виникає запитання: а що, власне, так прив'язує Тризуба до України, зокрема до Києва? Чому його не беруть за

свого символа інші народи та держави, чому протягом тисячоліть, всупереч усіляким гнобителям і нищителям національної культури, українці при першій же нагоді знову повертаються до цього символу?

Відповідь на це запитання, на наш погляд, лежить не так глибоко, як на питання про сутність символу, однак і не на поверхні речей та явищ. Коротше кажучи, воно лежить у другому плані буття — плані програм і законів. Є підстави вважати, що символ триєдиної світотворчої енергії — Трійці — навічно закріплений за Києвом законом структурування земної кулі, оскільки структурою планети йому "запрограмовано" бути споконвічним джерелом такої енергії. Неймовірно? В усякому разі, досить неймовірно для того, щоб бути правдою, як люблять казати фізики. Йдеться, звичайно, про згадувану вище гіпотезу трьох московських авторів — Н.Ф.Гончарова, В.С.Морозова і В.А.Макарова.

Загадковий глибинний зв'язок України (і Київських земель, зокрема) з символом Трійці — Тризубом виявляється в цілій низці взаємопов'язаних історичних фактів. Так, після здобуття Києва монголами їхні хани починають карбувати свою монету зі знаком Тризуба. Аналогічна історія повторюється і з переходом Києва під владу литовських князів. Гербом Великокняжої Литви стає тризуб (т.з. "колюмни"). З утратою Києва в Литві утверджується як державний символ Білобога під назвою "Погоня", а Трійця — Тризуб лишається в Україні в гербах окремих феодальних родів, відроджуваних міст та в шляхетських і дворянських гербах. Очевидно, на той час знак Тризуба в українській національній свідомості вже асоціювався не лише з символом Святої Трійці, але й з символом їхньої могутньої загальнонаціональної держави Київської Русі та стольним Києвом, а тому жодне з відроджуваних міст не наважувалось узяти цього символу за свого герба і віддавало йому шану і визнання тим, що включало окремим, більш чи менш конкретно трактованим знаком Трійці до свого регіонального герба. Так "жив" Тризуб на провінції у гербах українських магнатів і дворян та гербах українських міст, аж доки Київ не відновив у 1918 році свого стольного статусу, отже й пристанища для державного і загальнонаціонального символу. Тут знову не обійшлось без прояву загадкового, глибинного зв'язку між Україною і Тризубом.

Йдеться про безпрецедентну ситуацію вибору державного знаку для Української Народної Республіки, коли Тризуб, по суті, "самоутверджується" всупереч намірам уряду. Як відомо, після проголошення української державності для вироблення державного герба була створена спеціальна комісія Центральної Ради. Голова уряду М.Грушевський наполягав на створенні принципово нового "демократичного", "народного" герба, який би включав постаті української селянки з серпом і робітника з молотом. Комісія, попри величезний авторитет М.Грушевського, чомусь не приймала його проекту. Не могла вона зупинитись і на жодному з інших.

Тим часом Держбанк УНР випустив банкові білети, на яких невідомо з чийого рішення було зображено Тризуб. Без усякої ініціативи і підтримки з боку комісії Тризуб з'являється на поштових марках УНР, на військово-морському прапорі Чорноморського флоту і т.д. Спеціальній комісії Центральної Ради, як і самій Раді та її голові М.Грушевському не лишалось нічого іншого, як визнати Тризуб державним знаком УНР.

Хоча могутня містична сила Тризуба не завжди розкривала свою семантику, вона, однак, впливала на свідомість і підсвідомість українців протягом їхнього поступу, національних та державних змагань. Саме її прихована глибина і велич утримувала від її приниження і визначала небажання (можливо, підсвідоме) обрати Тризуб державним знаком в часи трагічних випробувань нації, втрати незалежності, напівколоніального існування. Так, у тяжкі роки державної руїни символ Тризуба був надто величним для пошматованої і знедоленої нації, і український народ замінював його іншими, менш значними державними знаками, позбавленими космічної універсальності Тризуба. Свої обмежені часом і значенням місця посіли в державницьких змаганнях українські державні герби: "Архангел Михаїл", "Золотий лев", "Козак з мушкетом", "Куша".

Ми не тішимо себе думкою, що наші спроби більш-менш переконливо пояснити сім чудес-загадок феномену України є чимось більшим, ніж спроби. Не виключено, що повні і достовірні пояснення пов'язані з певною містичною місією України, тобто з тією роллю, яку їй призначено зіграти в загальнолюдській еволюції.

На особливу місію України натякають провидці, зокрема такий неординарний, як Нострадамус, що написав у своїх знаменитих "Центуріях":

Гряде новий, стократ
привабніший звичай
Старому, бусурманському на зміну.
Де мова тішить слух,
там Борисфенів край
Початок здвигам покладе,
злама рутину.

Підсумовуючи розгляд енергетичних, просторових і часових чинників українського етнотворення ще раз наголошуємо на тому, що явище етнотворення, феномен нації належать до найсуттєвіших і наймогутніших проявів третьої іпостасі Триєдиного вседержителя — еволюціонуючого Життя.

Феномен України обумовлюється і спрямовується цілим комплексом космічних та планетарних чинників і без, бодай найзагальніших, знань про їх дію суть такого явища лишилась би закритою для пізнання.

Простір національного енергетичного поля — національного егрегору — не вичерпується сумарним біополем (сумою біополів) етнічно споріднених людей. Це також простір вияву високої духовної індивідуальності, Істоти планетарного рівня [1], яка має своє призначення і свою долю в еволюції земного людства.

Умовою нормального функціонування, виживання та поступу етносу є наявність у нього енергетичних зв'язків з космічною енергетикою Трійці, з планетарною енергетикою та постійний інформаційно-енергетичний контакт із своїм національним егрегором. Підтримання та вдосконалення всіх цих зв'язків забезпечується проникненням релігійного світогляду у національний менталітет при умові, що цей світогляд правильно відбиває основні принципи структурування й функціонування Всесвіту. Лише в такому разі можлива оптимальна орієнтація етносу (нації) в середовищі і створення надійного грунту для розвою духовної, інтелектуальної, господарської та громадської активності.

В наступному розділі спробуємо показати, що світоглядна ідеологія українського етносу, який нині сформувався в націю, однозначно відповідає найвищому з відомих нині рівневі знань про світобудову. А якщо це так, то українська нація як частка вседержителя несе в собі Альфу і Омегу і є не тільки тим, що є, а й тим, що було і що має прийти...

1.1.2. СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА

"На початку було Слово..."
Євангеліє від св.Івана
"І сказав Бог! "Хай станеться світло!"

Книга Буття

Життя може бути визначене як глибинне прагнення до світла, до самоусвідомлення. Його суттєвий прояв — процес розширення свідомості, рух до істини. Від нижчих форм живих істот людина відрізняється наявністю самосвідомості. Це дає змогу їй одного чудового дня помітити, що рух до істини і є символом та метою життя. Людей, які наблизились до розуміння смислу життя, починає найбільше цікавити істина, ідеал, система ідей про світобудову. Такі люди стають сприятливим середовищем у будь-якій людській спільності для утвердження світогляду, ідеології.

Кожна людська громада, яка наміряється жити й розвиватись, а не розпорошуватись пилом на вітрі історії, мусить виробити певний комплекс світоглядних ідей, систематизованих щодо місця даної громади у світобудові і визначеної цим місцем регламентації

---

[1] — Обгрунтування цього твердження дане в подальшому викладі матеріалу.

поведінки членів громади, коротше, мусить мати свою ідеологію й українська громада доки не потрапила в етнорубку імперії, яка намагалась підмінити національні цілі імперськими, розтоптати культурні здобутки нації і перетворити її на слухняне, бездумне і безлике "населення" імперії. Нині, коли час імперій минув, маємо відродити свою національну ідеологію, поновити мету нашого національного життя і цілеспрямовано продовжити свій тисячолітній поступ, пригальмований наглим нападом зла і темряви.

Приступаючи до цієї святої, але нелегкої справи мусимо, насамперед, подолати відразу до самого слова ідеологія, викликану зловживанням антинаціональних класових та партійних ідеологів, які свідомо спотворювали світоглядний аспект своїх ідеологічних систем у вузькопартійних чи класових інтересах.

Крім свідомої фальсифікації та підтасовок до спотворення ідеологічних систем іноді призводить і гіпертрофія своєрідності людей і етносів (а також їх світоглядних позицій), пов'язана з особливостями їх місця у просторово-часовому континуумі. З цієї причини, а також з цілої низки інших причин життя світотворення нескінченно різноманітне. Стаючи його співучасниками на різних ділянках світобудови, люди схильні оцінювати великі істини зі своїх власних позицій, зі своєї ділянки простору-часу. На українців XX століття, до того ж, обрушилась злива чужих ідеологій — російсько-імперської, марксистсько-ленінської та націонал-соціалістичної. Тиск цих ідеологій був настільки грубим і безцеремонним, що оглушував і осліплював людей, заливаючи своїми брудними хвилями ширину їх власної культури.

І ось тепер, свій власний національний світогляд, що тисячоліттями стихійно передавався через покоління до покоління, як-то кажуть, з молоком матерів, може бути засвоєний лише через подолання агресивних думок-потвор, породжених чужинецькими ідеологіями. На шляху до свого Храму маємо, насамперед, змити ідеологічний бруд, принесений гвалтівниками нашої свідомості. З огляду на те, що докладний аналіз згаданих вище чужинецьких ідеологій становить інтерес лише для фахівців, будемо говорити про ці ідеології у якнайзагальніших рисах. Таким є символічні вирази ідеологій — графічний знак і барва.

Знаком російсько-імперської ідеології є чорний двоголовий орел і червоно-біло-синя барва; знаком марксистсько-ленінської — червона п'ятикутна зірка, жовті серп і молот та червона барва; знаком націонал-соціалістичної — чорна обернена сварга (свастика) у білому колі і червона барва.

Насамперед про символіку й енергетику барви. Білий колір — символ досконалості, високості, Божественного світу. Антиподом його є чорний колір — символ ницості, грубості, темної сили. Білий колір розпадається на Трійцю кольорів жовтий, синій і червоний. Врівноваженим поєднанням цих трьох кольорів можна знову створити білий колір (наприклад, на кольоровому фото, в теле-

візорі, нанесенням на дзигу в призмі тощо). Неврівноважене поєднання творить всі барви Всесвіту. Відповідні й вібрації кольорів, тобто їхня енергетична дія.

Всесвіт, як ми вже знаємо, твориться Трійцею — Богом Вітцем (світло, злато-жовтий колір, вертикальна площина і т.д.), Богом Матір'ю (слово, блакить, горизонтальна площина і т.д.) та Богом Сином (любов'ю батьків, їх зв'язком, тобто перетином вертикальної і горизонтальної площини, що творить третю, синівську іпостась — тримірний простір).

Аналогія триєдності простору і барв Всесвіту не випадкова. Жовта, синя і червона барви є проявами іпостасей Священної Трійці в кольорі. Так само, як поєднання двох батьківських площин — викликає до проявлення якісно нову реалію — простір, поєднання двох батьківських вібрацій — кольорів — жовтого і синього — викликає до життя якісно нову вібрацію, новий, червоний колір. Закони поєднання кольорів неоднозначно ілюструють закони світобудови. Так само, як врівноважене поєднання трійці космотворчих енергій веде до відсутності їх прояву, тобто до вакууму, поєднання трійці священних кольорів вібрацій веде до зникнення будь-якої вібрації, отже будь-якого відтінку, а повне поєднання (тобто зведення до точки) вертикальної і горизонтальної площини веде до "зникнення" простору.

Третя іпостась (Бог Син), будучи проявом безпосереднього поєднання двох перших іпостасей символізує як їхнє взаємотяжіння (любов) так і їхню зв'язність [1], тобто у цьому разі є формою своєрідного насильства. Природно, що у нашому тримірному "важкому" фізичному світі ця тонка форма зв'язності виступає у своєму найгрубішому і найжорстокішому вираженні, у вираженні неприкритого насильства. Отже, червоний колір — колір єдності зв'язку, може символізувати як органічний, радісний зв'язок — любов, так і антагоністичний зв'язок — насильство. За традицією, любов символізують божі творіння — червоні квіти, а насильство — людські творіння — червоні знаки і прапори.

Символіка російсько-імперської ідеології — знак чорного двоголового орла, запозичена через Візантію з Римської імперії, і є суто земним символом темної енергії і влади, добутої насильством. Триколірний прапор не має коріння в давній російській історії чи традиціях, і символіка його кольорів ніяк не пов'язалась з ідеологією. Прапор трактувався як символ імперії, без урахування містичного значення барв.

Імперська енергетика — ідеологія примітивна і проста: греби все під себе, залякуй, винищуй, перемішуй, розділяй і владарюй. Для цієї ідеології та її енергетики не знадобилось жодних астральних

---

[1] — Ця характеристика третьої іпостасі чітко виражена в символіці шестикутної зірки іудеїв ("Магендовид"), де трикутники, які символізують дві перші іпостасі сплетені нерозривно.

символів. Вона повністю виражається зображенням земного хижого птаха — чорного орла [1].

Енергетика — ідеологія марксизму-ленінізму дещо складніша. Імперська ідеологія для неї — лише засіб досягнення мети. Мета ж — створення нового, комуністичного ладу на планеті і нової людини без егоїстичних проявів, пов'язаних з приватною власністю.

Символіка марксистсько-ленінської ідеології також складніша, до неї включені знаки як земного, так і астрального плану. Головним знаком астрального походження є т.з. зірка Соломона, тобто срібна чи золота п'ятикутна зірка, яка в нормальному вигляді ★ символізує людину п'ятого (сучасного) етапу розвитку. Червона більшовицька п'ятикутна зірка є ★ оберненим знаком. Вона символізує нову людину (радянську, комуністичну), в усьому протилежну традиційній [2]. Первісні ідеологи комунізму вважали, що людство потребує саме такої трансформації, щоб вийти з глухого кута егоїстичного мислення, яке породила і підтримує приватна власність.

Однак реальний комуністичний рух довів ці ідеї до абсурду. Його ідеологи, для формування нової людини, поставили всі традиційні принципи енергетики, світогляду, мислення й моралі (як і символ людини — зірку) з ніг на голову. Власне, саме це й здійснювалось на Україні з 20-х по 80-ті роки XX століття. Доброта, чесність, пошуки правди й істини, релігійні устремління, вірність заповітам предків і національним традиціям, повага до старших, волелюбність тощо були піддані ідеологами марксизму насмішкам і розцінені як слабкість, як зло: а все, що раніше традиційно вважалось злом — підступність, масові вбивства, жорстокість, нагнітання страху, зрада близьких (доноси), зрада свого народу, заповітів предків і відмова від рідної мови (денаціоналізація), винищення цілих народів і класів суспільства, — комуністи трактували як подвиг, добро ("моральним є все те, що на користь комунізму").

Червоний колір зірки символізує енергію насильства як переважаючу рису в становленні, діях і спрямованості "гомо совєтікус". Червона барва прапора означає насильство як метод досягнення мети. Жовтий, або золотий серп і молот — суто земні символи, які ніяк не символізують марксистську ідеологію, а є маскувальними знаками, запозиченими в УНР [3]. Насправді селянство (серп) ко-

---

[1] — Білий орел, на відміну від чорного, є астральним символом — знаком Ора (Сонця).

[2] — Як відомо, американські соціологи і психологи провели глибоке дослідження нового типу людей, вихованих радянською владою, і виявили їх різке відхилення від нормальних людей типу "гомо сапієнс". На відміну від останніх новий тип людей одержав назву "гомо совєтікус".

[3] — Зображення робітника з молотом поряд з жінкою з серпом було запропоноване М.Грушевським як варіант державного герба УНР. Хоча до державного герба України ця символіка не була включена, вона здобула широке визнання в УНР: зображалась на грошах, в оформленні плакатів, книжок; її варіанти, зокрема серп і молот, використовувались як емблеми і знаки українських організацій і установ.

муністи ніколи не вважали другом пролетаріату (молота). Навпаки, ідеологи марксизму завжди його розцінювали як природного ворога, що підлягає ліквідації через пограбування, голодомор, розстріли, ув'язнення, переселення і, зрештою, перетворення на пролетарів — працівників радгоспів.

Російсько-імперська та марксистсько-ленінська ідеології мають чимало спільних рис: відсутність інтересу до закономірностей світобудови, отже, й до врахування енергетики й законів космогенезу (звідси культивування насильства та інших протиприродних принципів побудови суспільства); ворожість до духовних устремлінь — боротьба з церквою, яка тривала від Петра І до Горбачова, і тому подібні заходи. Отже, обидві ідеології культивували енергетику Сатани — жорстокість, підступність, імперські, тобто деспотично-рабські комплекси, тупий, цинічний матеріалізм, зневагу до власного та інших народів тощо.

Відмінність марксистсько-ленінської ідеології від російсько-імперської полягає, як уже зазначено, в наявності у неї супермети — створення нової людини і нового порядку для всієї планети. Таке спрямування марксизму-ленінізму зближує його з третім компонентом чужинецької для України ідеології — гітлерівським націонал-соціалізмом, який також мав намір створити "новий порядок" і "нову людину".

Останніми роками з'явилось багато публікацій, присвячених порівнянню сталінської та гітлерівської систем, їхнього ідеологічного обґрунтування. Щоб не повторювати вже відоме, порівняємо лише семантику символіки марксизму-ленінізму та націонал-соціалізму, що, по суті, рівнозначно порівнянню головних концепцій їхніх енергетик та ідеологій. Перед тим, однак, треба сказати кілька слів про знаки й барви досі не висвітленої нами націонал-соціалістичної ідеології гітлеризму.

Символіка гітлеризму запозичена з давніх арійських та тібетських окультних джерел і має синтетичну форму, що відбиває його складний і заплутаний характер. Найскладнішим вузлом гітлеризму є суперечність відкритих положень ("Майн кампф") і закритих, таємних (посвята в есесівці).

У своїх відкритих текстах націонал-соціалістична ідеологія в загальних рисах являє собою німецький варіант поєднання вже розглянутих російсько-імперської та марксистсько-ленінської ідеології (замість всесвітнього панування російської держави і "комуністичного нового порядку", гітлерівці планували всесвітнє панування німецької держави і "соціалістичного нового порядку").

Суттєва відмінність між ідеологіями лежить не у відкритих, а у прихованих, закритих положеннях. Якщо кремлівські ідеологи проголошували інтернаціоналізм, а насаджували російський шовіністичний імперіалізм, то ідеологи гітлеризму навпаки — проголошували німецький націоналізм, а планували встановити панування своєрідного есесівського інтернаціоналізму — нового сус-

пільства расово "чистих" людей, без уваги на їх національну приналежність (у секретних планах СС [1] планувалось масове знищення будь-яких "расовонеповноцінних" людей, в т.ч. й німців, правда, в останню чергу).

Закрита частина гітлерівської ідеології, що обґрунтовувала побудову всесвітньої есесівської держави, спиралась на космогонічну енергетичну гіпотезу, ніяк не подібну до загально-визнаного вчення про триєдину життєтворчу силу — Святу Трійцю. Не будемо тут висвітлювати космогонічних засад гітлерівських ідеологів, лише зазначимо, що вони вважали, ніби людство ще не завершило інволюцію (рух від духу до матерії) і передчасно перейшло до еволюції (рух-повернення від матерії до духу). Тому традиційний символ еволюціонуючого всесвіту — пряму сваргу (свастику) 卍 вони замінили на обернену 卐, яка є символом інволюції [2].

Отже, символіка націонал-соціалізму (обернена сварга) і марксизму-ленінізму (обернений символ людини) спрямовані на конфронтацію до традиційних енергетик символік та ідеологій людства і мають на меті обернути розвиток людської свідомості у протилежному напрямі, тобто підмінити енергетику і звести свідомість людей від вищого до нижчого. Біле коло на прапорі націонал-соціалістів з оберненою свастикою на ньому символізує інволюціонуючий світ. Червоний колір фону символізує енергетику насильства як метод реалізації інволюції.

Як свідчить історія людства, жодна з ідеологій не здатна оволодіти широкими колами суспільства і здобутися на певне енергетичне забезпечення, якщо не доведе своєї влади над енергією життя. Ця влада, однак, виявляється не лише у здатності породжувати і утверджувати життя, а й у здатності відбирати його. Ігнорування концепції життєтворення та контактів з життєтворчими началами в усіх трьох згаданих чужинецьких ідеологіях спричинило до посиленого використання ними для самоутвердження — здатності відбирати життя. Найбільшої сили шабаш смертей досяг у державах з марксистсько-ленінською ідеологією. За кількістю вбивства своїх громадян вони перевершили всі відомі на Землі криваві режими, в тому числі й сумнозвісний гітлерівський націонал-соціалізм.

---

[1] — Терміни "есесівці", "СС" і т.п. аж ніяк не є похідними від якоїсь абревіатури на зразок назв організацій гітлерівської держави — "СД" чи "СА". Це умовна назва людей, які так і не повідомили нікому своєї самоназви. Назва виникла за аналогією зі знаком вогню-блискавки ϟϟ, який носили ці люди і який віддалено нагадує дві латинські літери С.

[2] — Поширена назва сварги — "фашистський знак" — є неправильною, оскільки знаком фашистів було зображення в'язок фашин (звідси й назва) з сокирою посередині (римський легіонерський знак). Знак свастики (сварги) — не тільки не є суто "фашистським", але й не є суто націонал-соціалістичним. До того ж він багатозначний, і як уже зазначалось, може символізувати рухомий всесвіт взагалі, Зодіак, Сонце. В останньому разі пряма і обернена сварги символізують сонце, що сходить і сонце, що заходить (див. зображення обох типів сварги на алтарі Софії Київської).

Поряд з розглянутими агресивними енергіями — ідеологіями і загрозливою символікою насильства — українська національна ідеологія та її символіка видаються надто лагідними. Тризуб — стилізоване графічне зображення астрального знаку Святої Трійці — схожий на елемент вишуканого орнаменту, а від синьо-жовтої барви прапора — кольорового зображення тієї ж Трійці — віє ніжністю, спокоєм і миром. Так і має бути, оскільки українська національна символіка Святої Трійці виражає не агресивну енергію та ідеологію завоювання світу, а життєтворчу енергію та ідеологію його розбудови й розвитку.

Природно, що українці, примушені ворожою агресією ставати на збройний захист своєї землі і свого права на існування, вдавались, як правило, до тимчасового огрублення своєї національної символіки, введення для своїх військових загонів червоно-малинових (козацтво) та червоно-чорних (УПА) прапорів з агресивною енергетикою, надання середньому вістрю у тризубі форми меча, введення окремого військового національного знаку (козак з мушкетом, куша тощо). Ця бойова символіка ніколи, однак, не ставала загальнонаціональною, не замінювала життєтворчих Трійці — Тризуба й жовто-синього прапора: ні в часи першої національно-визвольної війни, очоленої козацтвом, ні в часи другої національно-визвольної війни, очоленої Організацією українських націоналістів.

Однак і поза бойовими символами, попри всю ніжність і миролюбність вібрацій своєї символіки українська національна ідеологія виявилась дивовижно стійкою, життєздатною і плідною. Це не повинно дивувати, оскільки свою владу над життям українська ідеологія доводила не відбиранням його (як три чужинські, розглянуті раніше), а утвердженням, єдністю з життєтворчою енергетикою.

Ідеологічні здобутки української нації, будучи витягненими із забуття, виявляються чи не найбагатшими у світі. Вони нагромаджувались у процесі багатотисячолітнього розвитку українського етносу, формуючи, водночас, його енергетику, ментальність, світогляд, мову, звичаї. На відміну від нав'язуваних силою чужорідних енергетик та ідеологій, що сформувались на інших грунтах і в інших умовах, національна ідеологія та енергетика нам органічно притаманні, оскільки є водночас нашим Творцем і нашим творінням. Ними, як було показано раніше, пройнята наша мова, понятійний апарат, спосіб мислення, звичаї, фольклор, образотворче мистецтво і навіть народний побут і народна медицина.

Національна ідеологія, увібравши в себе здобутки сотень поколінь, стала суттю нації, її реальністю, навіть більшою, ніж те чи інше конкретно покоління, яке під зовнішнім тиском іноді виявляється паралізованим і скаліченим. Так, попри найнищівніші удари, яких зазнала наша національна культура і наш етнос після підступного Андрусівського поділу України між російськими і

польськими загарбниками; попри звіряче винищення носіїв національної традиції — кобзарів, священиків, митців та інтелектуальної верхівки села й міста; попри ганебні заборони протягом століть українського книгодрукування, церковних відправ, письма і мови; попри тотальне знищення історичних реліквій, документів і будь-яких історичних свідоцтв високого злету української культури у минулих віках і тисячоліттях; попри незаперечні успіхи колоніальної політики у певному зниженні енергетичного, інтелектуального і морального рівня української нації, позбавленні значних її прошарків історичної пам'яті, надії на визволення, почуття гідності і здатності до самозахисту; попри весь цей злочинний етноцид і аморальний вплив імперії зла, українська національна ідеологія збереглася і все рішуче виявляє себе в умовах нового національного відродження, підносячи до свого високого рівня сучасні принижені й упосліджені покоління українського народу. І все це на тлі ганебного вигнання з історичної сцени націонал-соціалістичної, марксистсько-ленінської та російсько-імперської ідеологій. Отже, не будемо докладніше характеризувати чорно-червоні вібрації чужинецьких ідеологій, а хоча б коротко розглянемо основні концепції своєї власної ідеології, побудованої на прадавніх релігійних знаннях про Святу Світотворчу Трійцю. Заглянемо хоч одним оком до нашої цілі — Храму Триєдиного Бога, — куди веде крізь чорно-червоне павутиння світлий злато-блакитний шлях нашого етносу.

Щоб ненароком не втрапити на манівці, будемо поновлювати свою ідеологію від самого початку. А почала вона формуватись

"В ті колишні часи, коли все насущне в сяйві з'явилось, ось коли.
В ті колишні часи, коли все насущне ніжно вимовилось, ось коли..."

Цитовані рядки про створення світу узято з шумерської космогонічної поеми "В предвічні дні, в безконечні дні", складеної, найімовірніше, в середині 3 тисячоліття до н.е. [1] Аналогічну картину світотворення дано в Євангеліє св. Івана "На початку було Слово... І життя було в Нім, а життя було Світлом людей" [2]. В обох текстах йдеться про створення світу триєдністю Слова, Світла й Життя. "Насущне, тобто Життя, "в Сяйві (Світлі) з'явилось", "ніжно вимовилось", записали шумери. Життя було Світлом і було воно у Слові, записав святий Іван-євангеліст через дві тисячі років. В обох текстах Життя якнайінтимніше пов'язано і з Світлом, і з Словом. Світло ж і Слово пов'язані між собою через спільне божественне походження і спільну дитину — Життя. Ця триєдність творить світ і надалі. Вона виступає як єдиний Бог-Творець, що має три іпостасі: Бог-Отець (Світло, Сила), Богиня-

---

[1] — На ріках вавілонських, К., 1991, с.44, 377.

[2] -- Біблія (ювілейне видання 988 — 1988), с.1308.

Матір (Слово, Волога, Знання) і Бог-Син (єднання Батька й Матері) взаємотяжіння протилежностей, любов, коротше — Життя.

Наведені вище шумерська й християнська форми виразу однієї і тієї ж концепції світотворення можуть доповнюватись до безконечності іншими формами виразу цієї концепції — асірійською, єгипетською, кельтською, германською, скандінавською, скитською, слов'янською, індуїстською, даоською тощо. У цих формах кожна з іпостасей Трійці набуває нових назв і характеристик, що цілком зрозуміло, оскільки можливості й форми проявів кожної іпостасі безмежно широкі. Хоча картину світобудови можна розширяти й поглиблювати, однак, вже в наведених на початку найбільш стислих викладах цієї концепції у шумерів та в святого Івана-євангеліста наявні всі компоненти знань, потрібних для розбудови національної ідеології практичного призначення. Тут названі чинники світотворення, і тим в найзагальнішій формі визначена мета людського існування — прагнення до Світла (Життя як Світло для людей) та засоби досягнення мети (освіта, осягнення Світла і Слова, у яких, власне, і є суть життя).

Немає жодних підстав думати, що святому Іванові чи шумерським авторам священних текстів не були відомі космічні процеси, що передують появі Трійці і світотворення. Найімовірніше, вони просто не вважали за потрібне повідомляти своїм послідовникам знання, які виходили за межі концепції світотворення і були зайвими для розвитку ідеології тієї конкретної історичної спільності людей, якій ці космогонічні знання призначались.

Лаконічність євангелічного викладу картини світотворення приваблює, але й породжує неоднозначні тлумачення, оскільки кожен з трьох чинників світотворення має безліч проявів. Так, наприклад, надання переваги тому чи іншому прояву Світла (Дух, Вогонь, Сила, Мудрість, Вертикаль і т.д.), не говорячи вже про надання переваги тій чи іншій іпостасі (батьківській, материнській, синівській) можна творити різновиди світоглядних ідеологій, іноді навіть суперечливі.

Щось подібне, як побачимо далі, відбувалось і при формуванні української національної ідеології. Це формування зазнавало найрізноманітніших впливів, але його послідовний розвиток не припинявся.

Творення національних ідеологій є неминучим соціальним явищем, оскільки ніяка людська спільнота не спроможна на поступ без усвідомлення спільної цілі, обґрунтованої певним світоглядом та узгоджених засобів досягнення цієї цілі.

Творячись століттями і тисячоліттями, українська національна ідеологія так глибоко увійшла в мову, мислення, національні традиції, що вже не сприймається як щось зовнішнє, як незалежна від нації система ідей, як ідеологія у сьогоденному розумінні цього слова. Разом з тим саме ця ідеологія є найфундаментальнішим чинником етнотворення і саме вона визначає основу всього національного життя.

Найбільш стислий вираз національної ідеології — українська національна символіка, насамперед, знак Трійці (Тризуб) і барва Трійці (злато-жовте сяєво вогненої батьківської іпостасі та блакитне золотої материнської, поєднані разом) — незаперечно свідчить усьому світові, що в основу її формування покладено систему найглибших істин космології. Але чи здатні наші сучасні голови й серця прийняти прості і величні істини світотворення, що лежать в основі національної ідеології так безпосередньо і глибоко, як це зробили наші предки? Адже десятки років нам забивали в голови що завгодно, аби лишень не жили своїм сокровенним. Забивали... і мають наслідки. Чого лишень не почуєш про зміст національного символу: це і сокіл, і вила... Однак, спробуємо, все ж таки, розкрити глибинний, світоглядний зміст символу, і хто ще здатен заглиблюватись, хто ще живий, зрозуміє і відродиться у благотворному ідеологічному полі свого народу...

Вже перше знайомство з колядками, щедрівками, святковими ритуалами, казками, думами, звичаями, мовою вражає дивовижною послідовністю і цілісністю світогляду, що їх формував. Подальший аналіз дає змогу виявити чітку систему ідей про світобудову, покладену в основу традиційного національного світогляду. Оскільки ці ідеї найстисліше виражені в символіці, то саме з її розкриття й розпочнемо знайомство з національною ідеологічною традицією.

Загальновідомо, що українська національна символіка належить до найбагатших і найзмістовніших символічних систем людства. Ключем до її розуміння є чільний символ, нині відомий під назвою "Тризуб". Цей найоригінальніший з національних і державних символів, що вражає око своєю довершеною і незвичайною формою, має таку глибоку силу, що навіть будучи позбавленим державного статусу, забороненим та переслідуваним, беззастережно і повсюдно виступав "як символ сучасного українця, що легітимував його у світі та свідчив про його світогляд" [1].

Разом з тим, у сучасну добу занепаду і глибокого ураження етносу, попри десятки наполегливих досліджень, семантика знаку, його сакральне приховане значення довго не розкривалися дослідникам. Навіть у 1918 році, коли Тризуб був визнаний державним гербом УНР, це значення лишалось загадкою. З цього приводу М. Грушевський писав тоді: "Чи не вперше й востаннє в історії за державний герб прийнято знак невідомого значення" [2]. Не дивно, що більшість дослідників української символіки розпочинає свою роботу зі спроб розгадати таємницю знаку. Хоча в попередньому тексті вже згадувалось наше трактування знаку, ми не порушимо традиції і прокоментуємо здогади попередників.

---

[1] — Січинський В., Український тризуб і прапор. Вінніпег, 1953, с.5.

[2] — Цитується за: Голомозда К.Ю., Яновський: Гербові відзнаки та прапорові барви України. "Український історичний журнал", 1990, № 4, с.46.

На початку нашого сторіччя барон М.А.Таубе систематизував підходи до розв'язання проблеми та започаткував класифікацію здогадів про значення Тризуба [1]. Цю класифікацію, доповнену в сорокових роках М.Андрусяком [2], а у п'ятидесятих В.Січинським [3], наводимо нижче з додатком нових оцінок тризуба, що з'явились у другій половині століття та з нашими коментарями.

1. Тризуб символізує державну владу і є:

— знаком державності Рюриковичів (Н.М.Карамзін, 1915 р., І.М.Снегірев, Б.А.Рибаков, 1940 р.);

— навершшям візантійського скіпетра — "диканкієм" (О.С.Уваров);

— скіпетром скитських царів (Д.Самоквасов, 1894 р.);

— зображенням корони (Вільчинський, 1908 р.).

К о м е н т а р: справді, за князювання Рюриковичів (як, до речі, до них і після них) Тризуб був державним символом Київської держави, справді він був навершшям скіпетрів і скитських царів, іноді корони робили у формі тризуба... Але ж констатація цих фактів зовсім не розкриває ідеї знаку, його символічного смислу. Носіями тризуба (див. табл. І) є, переважно, боги (Тешуб, Шива, Вішну, Нептун, Деметра) і святі (Требтолем, Святий Михаїл, Падма Самбхава), які до земних державних клейнод не причетні.

2. Тризуб є християнською церковною емблемою, а саме:

— Трикирієм (О.Ф.Войтенков, 1816 р., С.Шадур, 1836 р., І.Сакаров, 1842 р., Й.Рейхель, 1842 р.);

— лябарумом (Волошинський, 1853 р., В.В.Стасов, Г.Гільдебранд, Кене, Т.Й.Арне, 1913).

К о м е н т а р: в християнській церковній емблематиці використовуються знаки Трійці, в т. ч. й Тризуб. Однак його значення цим не обмежене. Тризуб шанували наші предки трипільці, хетти, індоарійці та елліни за тисячі років до народження Христа і появи християнської церкви (див. табл. IV. Різновиди тризуба).

3. Тризуб символізує:

— норманського крука (Б.Фон Кене, 1859 р.);

— норманського сокола (П.Павльзен, 1939 р., Р.Смаль-Стоцький, 1942 р., Глазунов, 1981 р.);

— генуезько-литовський портал (С.Строганов, 1860, Й.Лелевель).

К о м е н т а р: знак "тризуба" старший на тисячі років від норманів, генуезців і литовців.

4. Тризуб — це монограма:

— рунічна (І.І.Толстой, 1882 р., А.А.Кунік, Н.П.Чернов, А.В.Орешников);

— візантійська (К.В.Болсуновський, 1908 р., А.Т.Соболевський, Т.Скотинський);

---

[1] — Таубе М.А. Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого, Сб. ст., посвященных П.Н.Милюкову, 1859 — 1929). (Наводиться за ст. М.Андрусяка).

[2] — Андрусяк М., Тризуб, товариство "Вернигора", 1947, с.7-15.

[3] — Січинський В. Згадана праця, с.27-32.

— українська (В.Почовський, 1923 р., О.Пастернак, 1932 р.);
— скитська чи грецька (Н.П.Розанова, 1956 р.).

К о м е н т а р: у форму Тризуба вписуються майже всі літери всіх шрифтів, отже його широко використовували для зашифровки монограм і різних виразів, але ж це ніяк не розкриває його змісту. Якщо Тризуб монограма, то навіщо богам тримати в руках чиїсь монограми?

5. Тризуб — це геометричний орнамент:
— візантійський (І.І.Толстой, 1886 р.);
— східний (Н.П.Кондаков, 1891 р.);
— слов'янський чи варязький (Левшиновський, 1915 р.);
— ірійсько-варязький (М.А.Таубе, 1929 р.).

6. Тризуб — це символ влади над трьома світами — небесним, земним і підземним (С.Наливайко, 1990 р.).

К о м е н т а р: символу влади над трьома богами не може існувати, оскільки ці світи принципово непоєднувані, як непоєднувані Бог і Диявол. Перший — володар небесного світу, другий — підземного. За земний світ вони борються між собою [1]. Яким би могутнім для землян володарем не був київський князь Володимир Великий, він ніколи не зважився б посягнути, бодай символічно, на владарювання над усіма трьома світами, отже і його державний знак — Тризуб — не міг символізувати такої влади.

7. Тризуб — це емблема:
— якоря (І.А.Бартоломей, 1861 р., Г.Шаповалов, 1989 р.);
— норманського шолома (П.Н.Мілюков, 1882 р.);
— сокири (П.Н.Сорокін, 1894 р.);
— прапора (А.Саллет, 1898 р.);
— рибальського знаряддя (М.Міллер, 1946 р.);
— колоска — хліборобського оберега (Б.Чепурко, 1990).

К о м е н т а р: навіщо б емблеми тлінних речей носили безсмертні боги — Посейдон, Шіва, Тешуб та інші?

8. Тризуб — це літера або ієрогліф:
— китайський ієрогліф, що означає силу (анонімний автор, 1989 р.);
— літера "Щ", яка раніше писалася й означала цифру 3 (анонімний автор, А. Кущинський, 1983).

К о м е н т а р: ієрогліфи і літери сучасного алфавіту виникли пізніше, ніж символ Трійці. Цілком імовірно, що форми китайського ієрогліфа й літери "Щ" утворились на основі знаку тризуба, але не навпаки.

9. Тризуб — це історичний ідеал, девіз (клич):
— Тризуб взагалі — це історичний символ українського народу, що об'єднує символи ідей усіх його історичних традицій, історичної могутності, держави, морського та річкового плавання, розвою культури тощо (О.Пастернак, 1934 р.);

---

[1] — Яскравою ілюстрацією такої боротьби може бути сутичка між небесним богом Шівою і богом підземного царства Ямою (табл. І, мал. 7). Обидва боги, до речі, озброєні тризубами.

— тризуб Володимира — це ідея державної влади, монограма кличу "Володимир на столі", тобто на троні (О.Пастернак, 1934 р.).

К о м е н т а р: будь-який національний символ будь-якого народу виражає щодо цього народу все те, що назвав О.Пастернак, і ще багато чого іншого. Однак, окрім того, кожен символ має свою власну семантику. Чому символом українського народу став саме тризуб? Чим він різниться від будь-якого іншого національного символу? Яка його семантика?

Скоріше за все, в тризубі Володимира, викарбуваному на монеті, справді зашифровано монограму (чи частину монограми) "Володимир на столі". Але це теж не розкриває семантики знаку. Адже Володимир вживав і класичні тризуби своїх предків, які не мали плетінки, отже, й монограм.

10. Тризуб Володимира — це символ-ключ до розуміння алфавітів земної писемності (Б.Лосєв, 1991 р.).

К о м е н т а р: у стилізовану за часів Володимира форму Тризуба справді вписуються літери багатьох алфавітів. Дуже ймовірно, що його творці мали й це на увазі. Однак, висновок Б.Лосєва, як і О.Пастернака, може пояснити лише одну з форм Тризуба і не пояснює всіх інших його форм, отже символу не розкриває.

11. Тризуб — це знак "Шу" ("Шукання"), тобто знак нагадування про закони природи з метою підвищення людської активності і відповідальності за свій поступ (О.Оснач, 1992 р.).

К о м е н т а р: знак Тризуба — багатозначний, він виконує ту функцію, про яку говорить О.Оснач. Однак семантика знаку не вичерпується "нагадуванням про закони природи". Тризуб в руках богів використовується, насамперед, як знаряддя життєтворення. Разом з тим треба визнати, що пояснення О. Оснач є одним з найцікавіших, оскільки виводить за обмеження конкретики.

Як видно з наведеного переліку основних здогадок про семантику тризуба, жодна з них не може бути прийнята незаперечно. Причин тут кілька, і перша з них — намагання розгадати походження й семантику знаку, спираючись виключно на асоціації, навіяні його графічною формою. Це, природно, зводить дослідників на манівці й породжує десятки тлумачень, що суперечать одне одному.

Друга суттєва причина — специфічність сучасного обмеженого науковими догмами мислення. Вона полягає у катастрофічному занепаді духовності і пов'язаній з цим безпомічності у розв'язанні метафізичних проблем.

Цей занепад розпочався з розвитком матеріалізму та прагматизму і вилився в огульне заперечення всього нематеріального, отже перетяв шлях до глибинного розуміння будь-якої давньої символіки. Саме це завадило дослідникам помітити, що більшість значень, якими вони намагалися пояснити Тризуб, спровоковані різними знаками Трійці, що, як і Тризуб, репрезентують більш глибоке, ніж їм здавалось, ідеологічне підгрунтя (див. пояснення 1, 2, 5, 6, 8, 9).

Прорахунки і помилки наукових розв'язників складних суспільних проблем, зокрема, проблеми національної символіки, не випадкові. Думку про обмеженість наукових методів пізнання висловлювали найвидатніші розуми людства. "Наука без релігії сліпа", — говорив А.Енштейн. "В той час, — писав В.Вернадський, — коли релігія, філософія, художня творчість шукають розв'язку загадки життя, наука лише шукає шляхів до цього розв'язку". На думку Тейяра де Шардена, — "релігія і наука" — дві нерозривно пов'язані іпостасі чи фази одного й того ж повного акту пізнання". Отже, не виходячи за межі науки, нам ніколи не пізнати такого складного і глибокого езотеричного прояву життя нації, як її символіка.

Щоб розгадати таємницю національного символу своїх предків, не варто вдаватися до фантазування довкола конкретних вжиткових речей. Загадковий символ розкривається з допомогою історичної психології, шляхом реставрації того складного і багатого духовного середовища, у якому жили наші предки, у якому вони мислили і творили свою витончену, провідну для тогочасної Ойкумени високу культуру.

Не так уже й важко здогадатись, що віддати перевагу Тризубові перед середньовічним набором державних знаків київський князь Володимир Великий міг лише в тому разі, якщо за Тризубом стояло якесь глибше традиційне значення, ніж за популярними тоді конкретними зображеннями корони, орла чи лева; якщо цей знак посідав особливе місце у таємничому світі наших пращурів і був пов'язаний з усім комплексом їх релігійних, світоглядних, культурних та етичних уявлень. Який же символ стояв за цим знаком?

Відповідь на це питання не лежить на поверхні наших знань, тобто її не існує серед знань, які охоплюють перший (зовнішній) план. Відповідь лежить серед знань про сутність, у третьому, найглибшому плані світобудови, плані сил і енергій світотворення. Говорячи про енергетичні, просторові й часові чинники українського етнотворення, ми досить докладно розглянули головну рушійну силу цього плану — Трійцю. Саме цю силу й поставлено в центрі формування української національної ідеології. Наші предки, отже, були посвячені в знання про сутність світобудови. Прагнучи гармонізувати себе з нею для полегшення свого життя і підвищення ефективності своєї діяльності, вони не могли обійтись без символічних зображень знань про сутність у своїх ритуалах, предметах культу, священних текстах та захисних знаках (оберегах). Досліджуючи коріння своєї національної ідеології, маємо познайомитися з цими знаками і ми.

До найдавніших знаків, що символізують світотворення і світобудову, належать знаки Трійці: хрест, тризуб, триквестер, трикутник, шестикутна зірка, сварга (свастика), триколо (даоська Трійця), дерево життя (жезл кадуцея та ін.) та їх модифікації (див. табл. II, III). Графіка кожного знаку лаконічна, чітка і промовис-

та, кожен підкреслює ту чи іншу характеристику триєдиної сили, той чи інший етап космотворення. Найперший етап, як ми вже знаємо, символізує Хрест. Як знак не лише Трійці, а й нашого тримірного Всесвіту, Життя, він зображає Трійцю з підкресленням значимості синівської енергії, третьої сили — Любові. Це зроблено шляхом такого поєднання символу чоловічої енергії — вогню (зображуваної у віруваннях всіх народів вертикальною площиною або вертикальним стовпом ▌), з символом вологої жіночої енергії (зображуваної горизонтальною площиною або горизонтальним знаком ▬)[1], при якому обидва батьківські символи немов би зникають, зливаючись в один знак хреста ✚ — символ тримірного простору [2], любові, дитяти. Це знак найпершої триєдності: мінус, плюс і єдність: мати, батько і дитя.

Хрест, що обертається (сварга, свастика), символізує розвиток Всесвіту. При цьому обертання хреста за годинниковою стрілкою символізує рух угору, сходження (наприклад схід Сонця), рух від матеріального до духовного — еволюцію, а обертання проти годинникової стрілки — рух униз, захід, рух від духовного до матеріального, тобто інволюцію. Семантика сварги і хреста, однак, цим не вичерпується.

Найсвященнішим хрестом єгиптян був Анкх (Життя) ☥ , який являв собою поєднання хреста Тау T з ієрогліфом, що означав вхід (рот) ⬭. Анкх символізує життя, живе, заповіт, циклічність, безконечність [3]. Такого хреста тримали у руках єгипетські боги й фараони, його ж зустрічаємо й у поховальному ритуалі Осіріса — бога вмираючої і воскресаючої природи (мал.1). Першим знаком цього символу була звичайна петля, що суміщала в одному знакові хрест і коло (Всесвіт, його походження від кола і полюсів (мал.2) та його безконечність і циклічність). Цей знак вживають і досі ведантисти й індуїсти під назвою "Паша".

У Паші виражена як циклічна безконечність розвитку Всесвіту, так і його троїста природа. У цьому хресті особливо підкреслена єдність двох начал (не лише у перехрещенні, як у звичайному хресті, а й у спільному походженні, як двох кінців однієї кривої, а точніше — площини, поля (див. мал.2). У багатьох цивілізаціях Землі аналогом хреста є коло. Обидва знаки являють собою основу, пізнання Світобудови і часто зображаються разом (хрест у

---

[1] — Горизонтальна риска є не тільки символом горизонтальної площини, але й трансформацією більш давнього знаку, а саме діаметра в колі ⦸, що символізує жіночу Природу: самозароджений і самозачатий Всесвітнім Духом Життя Першосвіт.

[2] — Повний хрест є тримірним, просторовим символом, оскільки твориться перетином двох площин. Плоске його зображення, як перетин двох ліній, є неповним хрестом.

[3] — Анкх є також символом Венери (Іріди) і означає, що людство і все життя (тваринне і рослинне) вийшло з духовного божественного Кола (сонячного божества).

колі). У стародавніх цивілізаціях знаки хреста і кола є головними елементами орнаменту. В українській традиції символіки світобудови до прийняття християнства панував знак кола, а після прийняття християнства — знак хреста. Це яскраво виявилося у гербах українського дворянства, де хрест виступає замість кола навіть у тих випадках, коли треба зобразити Сонце (коли зображається давня арійська Трійця астрального вогню — Сонце, Місяць і Зоря (див. табл. VI, мал.6, табл. VII, мал.6, табл. XII, мал.3, 4, 6, 7).

Ті ж сили, що зображені у хресті, репрезентує шестикутна зірка. Поєднані в ній два рівнобічні трикутники символізують єдність триєдиної позитивної чоловічої вогненної енергії, спрямованої вгору, з триєдиною жіночою вологою енергією, спрямованою вниз. Отже, зірка, складаючись з двох рівнобічних трикутників, накладених один на одного, символізує Трійцю. Заміна у зірці прямих ліній хреста на рівнобічні трикутники додає символові додаткового значення, вказуючи не лише на троїстість світобудови, а й на троїстість кожної з сил, що творять світобудову. Цього ж значення в символі хреста досягається розтроєнням кінцівок хреста, тобто поєднанням знаку хреста зі знаком тризуба. Світобудова, тобто "Насущне" (Існуюче) або "Життя" має аналогічну символічну репрезентацію і в літері Ж староукраїнської абетки (кирилиці), яка так і звалась — "живіте". Тут, як і в шестикутній зірці, маємо зображення триєдності кожної з батьківських іпостасей Трійці, об'єднаних у третю, синівську іпостась (тризуб, спрямований вгору, аналогічно тому, як і трикутник, спрямований угору, символізує чоловічу іпостась, спрямований вниз — жіночу іпостась, а їх поєднання в знакові Ж — синівську іпостась, Життя).

В одному з варіантів шестикутної зірки, званому нині Моген Довед (Зірка або Щит Давида), який став символом іудаїзму і національним символом єврейського народу, давньоарійський символ шестикутної зірки, за даними Л.Наймана ("Антисемитизм — кому что выгодно?", К., 1991, с.25) був запозичений іудейськими кабалістами у католицького ордену тамплієрів, утвореного в Палестині після першого хрестового походу 1119 року. Вперше цей знак згадано в іудейській літературі XII століття (в творах караїма Ієгуди Гадасі). Знак шанують також і мусульмани, які називають його "Щит Дауда". Трикутники зображаються переплетеними у такий спосіб, щоб їх не можна було розняти. Цим підкреслюється нерозривність батьківської (позитивної) і материнської (негативної) енергії третьої іпостасі — світу (див. табл. II, мал.8).

Тризуб символізує ту ж саму трійцю життєтворчих енергій, що й хрест та шестикутна зірка, тобто Мудрість, Знання і Любов, або Вогонь, Воду й Життя, або Янь, Інь і Ці, однак не як початковий процес породження третьої сили двома первинними, а вже як другу стадію цього процесу, тобто як дію трьох рівноправних сил, що виходять з єдиного, спільного для всіх джерел — Абсолюту (Вакууму, Дао). Як уже говорилося, Трійця породжується з Абсолюту

(Вакууму) не відразу. Спочатку виявляються батьківські іпостасі лівий і правий (позитивний і негативний) полюси, а потім, внаслідок їх поєднання, з'являється третя іпостась — дитя, син... Процес народження Трійці з Вакууму у знакові Тризуба виражено якнайточніше. Знак має спільну основу (символ Вакууму-Абсолюту), ліву фігуру (символ позитивного, батьківського полюсу), симетричну (дзеркальну) праву фігуру (символ негативного, материнського полюсу) і центральну фігуру (символ "дитяти").

Ідея троїстої єдності життєтворчих сил символізувалась у кеттів як тризубом, так і рівностороннім трикутником, у християн — тризубом, хрестом і трикутником, у індуїстів — тризубом і триязиким полум'ям. Аналогічно до тризуба, трьома кругами, вписаними у коло, зображено триєдність світобудови і формуючих життєдайних енергій у даосів, у тібетській, а іноді навіть і в українській (див. табл. V, мал.37) символіці. Таке зображення Трійці було введено у Китаї у другій половині 1 тис. до н.е. послідовниками вчення про Дао. Саме даоський (даоське авторство знаку, однак, викликає сумніви (див. далі у розділі про символіку українських знаків і гербів) знак Трійці обрав М.К.Реріх як емблему всесвітньої організації по захисту культурних цінностей (мал. 3). Однак ескізи до цього знаку свідчать, що попереднім наміром художника була комбінація з тризуба, триязикового полум'я і триколa (мал. 4). Те ж даоське триколо, але в динаміці, у японській релігійній традиції символізує триєдину світобудову, що обертається (табл. II, мал. 14, 15).

Ескізи М.Реріха до розробки всесвітнього символу культури, у яких поєднано знаки триязикового полум'я, Тризуба і Трикола, нагадують нам про ще одне важливе семантичне значення Тризуба, у якому виражена сутність феномену культури, як вшанування небесного світочу мудрості, небесної людини з абетки ("культ" — вшанування, "ур" — небесний світоч знань і мудрість: сонячне сяйво).

Сонячний рух у релігійній традиції аріїв зображується тим же знаком, що й рух Всесвіту — Сваргою (Свастикою). При цьому Сонце, що сходить, зображається прямою сваргою, а Сонце, що заходить — оберненою (олтар Київської Софії) (мал.5).

Сварга без одного плеча стає триквестером (триквестом) — символом триєдиного астрального вогню (Огня, Агні), тобто вогненої Трійці. Оскільки носіями астрального вогню в сонячній системі наші предки вважали Сонце, Зорю й Місяць, то він зображався не лише у вигляді триплечової сварги, а й у вигляді трійці знаків — кола або хреста (символ Сонця), зірки (символ Зорі) та рогатого знаку місяця.

Найрізноманітніші варіанти знакового вираження Трійці можемо бачити на світових гербах (табл. II, мал. 17-44), на гербах і печатках української старшини (табл. V, VI, VII, XII) та українських міст (табл. VIII, IV, ряд 10, мал.34-36), побудованих на дуже давніх

символічних традиціях. Так, у табл. V представлене й згадане комплексне зображення Трійці знаками Хреста, Місяця й Зірки (мал.13, 16), і триколо (мал.37), і триквестер (мал.6, 7, 26, 32), і класичний Тризуб (мал.3), і давньоарійський знак Трійці — три перехрещені стріли (мал.9, 12, 25, 31), і його новіший варіант — три перехрещені шпаги (мал.17), чи стріли (мал.10, 11, 35), і троїста зброя, перехрещена у серці (мал.8, 29), і три хрести (мал.27), і три шестикутні зірки (мал.6, 14), і кельтський тризуб-квітку (мал.4, 5), і трійцю квітів (мал.19, 22, 40), і троїсте дерево (мал.39), і тьмутараканський тризуб-навершшя (мал.2), і трикутник (мал.24), і трьох тваринок (мал.24, 28, 45), і трійці інших найрізноманітніших знаків (мал.19, 20, 21, 30, 34, 36). Аналогічна різноманітність знаків Трійці і на гетьманських гербах (табл. VI) та на печатках української старшини (табл. VII).

В гербах українських міст переважає архітектурне вираження Трійці (табл. VIII, мал.1-6), хоча зустрічаються й інші способи вираження (табл. VIII, мал.7-9). В гербах українських земель, які тепер знайшли широке оприлюднення в календарях, статтях, довідках тощо, також різноманітність знаків Трійці, як і в гербах старшини.

Всі ці способи зображення символу Трійці чітко розподіляються на дві групи. Знаки першої групи відображають початковий момент світотворення — поєднання двох батьківських сил, де третя сила позначена не окремим знаком, а саме єднанням, комбінуванням чоловічого "ян" і жіночого "інь". До знаків першої групи відносяться уже визначені знаки (хрест, сварга, шестикутна зірка), жовто-блакитне сполучення, знак "Дао" та ряд інших знаків. З усього цього набору знаків, що символізують Трійцю, головним знаком засновники української національної ідеології обрали Тризуб. Однак вони широко використовували й усі інші символи Трійці і не лише Трійці...

В першому розділі вже йшлося про те, що Трійцю творять двоє (Батько й Мати), які самі постають з одного (Абсолюту, Вакууму, Дао). Ці сили мають свою символіку. Крім того, друга іпостась Трійці породжує ще чотири аспекти, які включаючись у світобудову разом з Трійцею, створюють святу сімку. Далі ми докладніше розглянемо закономірності проявів сімки, а зараз зазначимо, що при розгляді числової символіки одиниця, за Піфагором, означатиме першопочаток (Абсолют, Дао, Див, Вакуум); двійка — прояв єдності протилежностей (Батько — Матір, Вогонь — Вода, Янь — Інь, позитрон — електрон); трійка — триєдність першопочатку і протилежностей, триєдина світотворча сила (Батько — Матір — Син, Вогонь — Вода — Земля, Ян — Інь — Ці, позитрон — електрон — елементарна частка). Сімка означатиме сім космогенних потоків, що творять світи.

З усією очевидністю всі ці знання не були створені печерними людьми у кам'яному віці, а були одержані ними від істот вищої

цивілізації, яких будемо звати Вчителями Мудрості. Щоб забезпечити краще збереження знань Вчителі Мудрості закарбували в ментальності і мові наших далеких предків символізм Зодіаку. Всі давні нації Землі мають однакові символи і знання світобудови. Зодіак Дендерака у Єгипті, Зодіак майїв та інків Америки як і Зодіак наших предків мають спільне джерело. Найімовірніше, вічні знання про Світобудову Вчителі Мудрості приносять кожному етносові, що починає свій рух на шляху еволюції.

Можемо з гордістю констатувати, що всі ці знання про сили і стадії Світобудови були враховані творцями нашої національної ідеології і не лишились поза шаною наших предків. Століття монгольського, польського і російського ідеологічного розбою значною мірою спустошили скарбницю знань, нагромаджених нашими предками, і тепер доводиться вести справжнісіньке детективне розслідування, щоб до певної міри реставрувати ту цілісну ідеологічну систему, яка лягла в основу національної ментальності. Особливо складно робити це щодо знань, які не стали головним осередком. Таким є поняття першопочатку (одиниці) і протилежності (двійки). Певне уявлення про те, як наші далекі предки осмислили поняття першопочатку, дає аналіз космогонічної основи прадавніх легенд як українських, так і споріднених з ними, але записаних в інших краях.

1.1.3. ВИТОКИ ДАВНІХ ПЕРЕКАЗІВ І ЛЕГЕНД

"О краю рідний, степе несходимий!
Надійде час — і темрява густа,
Що ти її у спадщину дістав
Укупі з мріями найкращими своїми,
Розійдеться..."

Євген Плужник

За нашими дослідженнями, першопочаток у первісному ідеологічному оформленні українського етносу мав назву "Див" і зображався у вигляді двох змійок, вплетених одна в одну, або жовтоблакитного сполучення кольорів. Спробуємо показати хід думки, що привів до такого висновку.

В українській мові є низка слів з коренем "див": "диво", "дивитись", "дивень", "діва" тощо. Всі ці слова характеризують аспекти Прабога, Першооснови Всесвіту на ім'я "Див". Природа цього бога має бути двоїстою, оскільки для творення світу в ньому має виникнути два начала: батьківське і материнське. Бог Див шанувався праарiями і аріями, про що свідчить поширення його культу за межі Причорномор'я разом з розселенням арійських племен. Нас цікавить латинський варіант імені, звучання і написання якого є чимось середнім між українськими словами "диво" і "два" та китайським іменем першоначала — "Дао". Подібне написання та звучання і в латинському варіанті ("Dausos").

Китайський варіант імені цікавий для нас тим, що поряд з написанням і звучанням імені, китайці зберегли зображення першоначала і дві змійки, що вгортаючись одна в одну творять коло. Цей знак Дао сьогодні став дуже модним, його беруть своєю емблемою банки, фірми, товариства... Є кілька причин, які примушують цікавитись цим знаком. Дві з них назвемо.

Перша причина полягає в дивовижній близькості звучання назви і змісту зображення знаку з українськими словами "див" і "два". Відзначимо також, що французьке ім'я Бога-Творця — "Diev" розшифровується як "два в одному" (нібито від латинського "de uno").

Отже порівняймо українські слова "див", "дива", "два" і китайське ім'я подвійного першоначала "Дао". В який спосіб вони можуть бути пов'язані? На перший погляд — ні в який... Так думає переважна більшість дослідників. Так думав і я доти, доки не виявив варіантів одного з даоських знаків у гербах українських дворянських родів. Православна українська старшина не могла ставити у свої родові герби даоських знаків, але це могла бути родова символіка, яка тягнеться з прадавніх джерел, спільних для всіх аріїв і, навіть, неарійських культур.

Зробивши таке припущення, автор звернувся до археології і виявив, що герби старовинних українських родів широко відбивають трипільську символіку... При цьому серед символів трипільців виявлено також первісні даоські знаки: двох сплетених змійок і триколо. Ці знаки, очевидно, символізували бога Дива. Вони не настільки абстрактні, як китайські знаки Дао, однак сумніву в їх ідентичності не виникає. Установлений факт набирає особливої переконливості, коли виявляється, що в символіці даосів немає коріння знаку, тобто попередніх натуралістичних варіантів (змійок чи рибок), а відразу з'являється його закінчена, абстрактна форма. Інтересним є також факт відсутності коріння слова "Дао" у китайській мові. Вводячи цей термін у своїх трактатах даоси пишуть: "начало всіх начал безтілесне і безім'яне, порожнє і невичерпне, воно ховає у собі все... Назвемо його "Дао", бо якось же його треба називати..."

Друга причина нашого інтересу до символу Дао полягає у принципі побудови знаку. Знак являє собою коло, розділене навпіл симетричною кривою. Ізоморфне зображення цього ж знаку, виконане прямими лініями, являтиме собою прямокутник, розділений навпіл прямою. Половинки кола знаку Дао — це Ян та Інь, тобто чоловіче й жіноче начала, або астральний вогонь і астральна вода, тобто жовтий і блакитний кольори.

В українській символіці ми маємо абсолютно ідентичний ізоморфний знак Дао — прямокутник, розділений навпіл прямою, де половинки забарвлені в жовтий і блакитний кольори. Це український національний, а тепер державний прапор.

На підставі аналогій між назвами символів та їх знаками можна подумати, що найбільш імовірним іменем нашого жовто-блакитного прапора буде ім'я "Див", а так званий даоський знак (дві змійки, сплетені в коло) з повним правом може бути включений до української національної символіки як подальша трансформація трипільських знаків наших предків.

Про зв'язок трипільської кераміки з китайськими ієрогліфами свого часу писав український джерелознавець К.В.Болсуновський, який виявив на трипільському посуді цілу низку знаків, тотожніх китайським ієрогліфам. Це — щодо вшанування одиниці...

Двійка (єдність протилежностей) представлена в українській національній ідеології значно повніше, ніж одиниця. Це — Батько й Матір світу — Астральний Вогонь і Астральна Вода. Астральний вогонь найчастіше ототожнювався з трьома головними його джерелами, для нашої планети — Сонцем, Зорею (Венерою) і Місяцем, але, насамперед, з Сонцем, яке й мало найбільше імен. Найпоширеніші імена батьківського начала формувались довкола звуку Р (Ра, Ро, Ру, Ур, Сур, Бра, Бар, Вар, Фар), материнського — довкола звуку А (Ла, Ва, Да, На, Ма, Ба). Синівське начало, породжене їх поєднанням, утворювалось з імен обох батьків З+Ва+Ра — Звара, Ізвара (Ішвара), Сварог, Сварга. Цим іменем позначалася третя складова триєдиної сили світобудови — організований простір Всесвіту, сузір'я Зодіаку, Світове Дерево (Дерево Життя), коротше — проявлений світ [1].

До найдавніших імен першоначал світу відноситься також більш розгорнене ім'я Лада [2] — водне (вологе) начало. Її син Сонце за традицією наслідує ім'я матері, отже зветься — Ко Ла (Коло) [3]. Повне ім'я — Лада — засвідчено в імені другого її дитяти — Місяця — Коляда (Ко Лада) [4]. Друга частина імені "Лада" перейшла до її третього дитяти, що уособило її функцію водного жіночого начала в Сонячній системі — Богині Дани (Дана) [5].

Прагнучи осягнути причину, яка спонукала два першоначала поєднуватись для творення третього, наші предки дійшли висновку, що ця причина незбагненна для смертних і вирішили вважати

---

[1] — Символ сварги (свастики) див. табл. II, мал. 4,5.

[2] — Поширена форма імені прабогині світу — "Лада" — складається з двох слів Ла і да. Перше, очевидно, відіграє роль власного імені, друге — назви жіночого, тобто водного начала всесвіту. Ця назва обов'язкого входить і до імені богині жіночого начала сонячної системи Дани, до сучасної назви "вода" і т.д.

[3] — У праукраїнській (отже й праарійській) мові слово "ко" означало "син", "дитя". Звідси й українські (та іншомовні індо-арійські) прізвища та імена з "ко", що вказують належність до стану дітей.

[4] — Колядою в українській мові крім Місяця названо також свято Різдва. Ця назва немає жодного відношення до Місяця і утворилась з інших слів (коло — да), про що йтиметься далі.

[5] — Слово "на" у праукраїнській мові означало матір (нана, неня). Отже ім'я "Дана" розшифровується як "матір-вода", тобто богиня водного життєтворчого начала Сонячної системи, отже й Землі.

її загадковою грою вищих сил, яку назвали "леля" [1]. Ця назва стала основою для додаткових імен дітей — Лади — Дана одержала друге ім'я — Леля, а коло — Полель (Лель).

З розгортанням ведичної традиції з'являються нові імена Трійці: вогнене начало — Огнь (Агні), водне — Вій (Ваю), синівське — Ур, Сур (Сур'я). Імена, наведені в дужках, і досі зберігаються в Індії як імена богів. В українській мові лише ім'я Вій збереглося як ім'я бога. Імена Огнь і Ур увійшли до побутових слів: вогонь, культура (культ світла) тощо. Подальший розвиток ведичної традиції привів до появи трьох нових імен: вогняне начало стало виступати під іменем Сяйво (Сіво, Шіва), водне начало під іменем Вишне (Вішну), а третє начало, яке тепер трактувалось як світова душа, як основа проявленого світу, одержало збірну назву з імен двох першоначал (Ра — Ма), тобто Рама (Рахма, Рахман) або Брама (Брахма, Брахман). Ця Трійця виступає в єдності під іменем Трімурті (Триликий) і є розвитком осмислення попердньої Трійці — Агні, Ваю, Сур'я, як різних форм єдиного сонячного світотворного божества.

У культурно і світоглядно споріднених з нашими предками єгиптян першою Святою Трійцею були Осіріс, Ісіда і Гор (табл. XI, мал.4), другою — Амон-Ра, Мут, Хонсу, (Бог-Отець, Богиня-Матір, Бог-Син) (табл. XI, мал. 5). Шанувалася Трійця належними до спільного середземно-чорноморського вогнища культури ассірійцями, вавілонянами (Ану, Бел, Еа), кельтами (Тараніс, Есус, Теутатес); германцями (Тор, Один, Фрейер), скандінавами (Тор, Водан, Фіркко) та іншими народами світу. У кельтській державі в Арвернах карбувались монети з Тризубом. Кельтський верховний бог зображався з Тризубом коло правого боку.

Тризуб було зображено на кельтському вівтарі з Ренеї.

Три іпостасі має творяще начало (Деміург) у мудреців античності — Платона, Прокла, Плотіна та багатьох сучасних науковців, які намагаються осмислити узагальнену картину нашого світу [2].

Як уже зазначалось, зображення Трійці в українській національній символіці не обмежується знаком Тризуба. У трипільців, наприклад, дуже поширеними були зображення богів з трипалими кінцівками, священних Зміїв, теж з трипалими кінцівками (табл. XV), трьома головами, трьома очима чи трьома щупальцями (табл. XXIII, мал.19, 20, 21). Такі знаки шанували наші предки протягом кількох тисячоліть. Це засвідчує трипільська кераміка (табл. XV, XXIII), скитські могильники, боспорські знаки (табл. XVII) та культи ведич-

---

[1] — Цей вираз існує в українській мові й сьогодні для означення ігрової діяльності: він зберігся в приспівах стародавніх пісень: "Ой Лада, діді, Лада, ой Лада, Лель, Леля (люлі)": у слові "ляля" (лялька, іграшка тощо). В Індії слово набуло звучання "ліла", але зберегло первинне значення — незбагненної потойбічної гри вищих сил.

[2] — Див. Харченко П. Не на трьох китах, а на триединому. Вітчизна, 1989, №5, сс.140-143; див. також згадану ст. Мостепаненків та ін.

ної релігії причорноморських аріїв, що збереглись в Індії. З поширенням християнства, яке вшановує триєдину космотворчу силу не в образі змія, полум'я і т.п., а в образі антропоморфної Святої Трійці (Бога Вітця, Бога Сина і Бога Духа Святого), змій починає трактуватися як антипод, як ворожа сила (казки про Змія Горинича, про Кирила Кожум'яка тощо), а небесні сили — Святий Юрій, Архангел Михаїл — як змієборці (табл. XXI, мал.5). Якщо образ змія під впливом християнської ідеології зазнав кардинального переосмислення в українській символіці, то кольорове зображення того ж символу не було потрактоване як вороже і зберегло свою первісну силу.

Отже, за своєю семантикою трипалі кінцівки богів, знак Дао, жовто-блакитний (чи блакитно-жовтий) прапор, як і знак Тризуб символізують одне й те ж — Триєдину силу світотворення або Трійцю. Відмінність між ними лише у тому, що барва прапора (як хрест, знак Дао і т.п.) належать до знаків першої групи, а Тризуб (як триквестер, триколо, трикутник, трипалі кінцівки і т.п.) — до знаків другої групи вираження Трійці, а саме до характеристики її розгорненої стадії, коли всі три чинники діють як окремі, хоча й поєднані сили.

Якби кольорове вираження символу Трійці збудувати за принципом другого типу, то ми б мали не два, а три кольори — жовтий (вогонь), блакитний (вода) та другу стадію їхнього поєднання — зелений (символ життя рослин) або червоний (символ життя тварин). Зрозуміло, що й така символіка не є чужою українській традиції. Згадаймо, що прадавнє свято Трійці має ще й іншу назву — Зелені свята. При цьому не забуваймо, що свято Трійці виникло задовго до прийняття християнства і вшановувало саме триєдину животворчу силу, а не християнську Трійцю. Про це свідчить, зокрема, прадавній звичай, що зберігся подекуди на Гуцульщині, наліплювати у це свято на віконні шиби тризубці з зелених листочків любистку та інших "тризубих" листочків і травинок (аналогічно як наліплювались такі ж тризубі знаки з соломи на Водосвяття).

Відзначимо також, що жовто-блакитно-зелений символ вираження Трійці знаходив свою реалізацію в українській образотворчій символіці поряд з жовто-блакитним. Такі кольори переважали в тканинах і вишивках для одягу священиків та речей церковного вжитку, зустрічаємо їх на деяких козацьких прапорах, а на початку 20-х років нашого століття жовто-блакитно-зелена барва мало не реалізувалась у державному українському прапорі Далеко-Східної Республіки. Саме в цих барвах було затверджено республіканський прапор Підготовчим Комітетом до урочистого проголошення нової назви республіки — "Зелена Україна" (як відомо, українці, що зберігали рідну мову й національну свідомість, становили більшість населення Далекого Сходу, званого тоді Зелений клин). Цим намірам зашкодила окупація.

Попри знання інших космотворчих сил, образ Трійці став ду-

ховною суттю і головною рушійною силою, що формувала, підносила і регламентувала життя етносу протягом нескінченної низки тисяч поколінь... Як саме це відбувалось, ми розглянемо в процесі послідовного викладу даних про шлях розвитку етносу, а тут спробуємо оцінити міру компетентності наших предків у виборі ідеологічної концепції та її центрального символу.

Зрозуміло, що у цій роботі немає жодної змоги розглядати ідеологію світобудови у всій повноті [1], щоб визначити місце у ній для ідеї Трійці. Отже ми розглянемо лише символіку ідеології, і то тільки частини світобудови, а саме Сонячної системи. Ця система, однак, може кваліфікуватися і як модель Всесвіту [2].

Складові частини Сонячної системи — фізичні тіла планет не вичерпують повного явища світотворення і символи планет є символами значно глибших і ширших проявів буття, ніж виключно фізичні тіла планет. У Кабалі, наприклад, планета розглядається як один з кількох аспектів прояву (еманації) Бога-Творця, прояву, що крім того має ще цілу низку аспектів [3].

Взаємозв'язок різних еманацій Бога виражений у Кабалі схематичним образом "Дерева життя". Образ організованого замкненого простору, що протистоїть хаосу, як образ "дерева життя" (чи "світового дерева") притаманний людському світоспогляданню з найдавніших часів, був дуже популярним у наших предків і тією чи іншою мірою представлений у кожній релігії. Купальське деревце в обряді свята Івана Купала, Вербне свято і багато інших, зокрема наша новорічна ялинка, — теж прояви цієї символіки.

Організований простір у "дереві життя" кабалістів — це наша сонячна планетарна система. Вона представлена як десять еманацій Бога-Творця, тісно поєднаних між собою у певну ієрархічну систему. Як бачимо, за цією схемою знак класичного Тризуба (Тріалія) є коронним символом світобудови, що вінчає три еманації — Мудрість, Красу і Розум. Разом з тим еманація Мудрості також має знак Трійці (комбінаторний різновид тризуба, табл. IV, клас 3) . Отже, знак Трійці (Тризуба) займає найпочесніше місце в ієрархії абстрактних символів світобудови. Навіть у сучасній християнській символіці, де центральним символом Трійці є хрест, Тризуб утримує почесне місце, поєднуючись з хрестом найрізноманітнішими способами: хрест комбінується з тризубів (мал.5), кінці хреста вінчаються тризубами (мал.6, табл. XII, мал.16), тризуби прикрашають центр хреста (мал.7, табл. XII, мал.18).

---

[1] — У роботі О.П.Блаватської розповідь лише про символіку ідеології світобудови займає понад 700 сторінок тексту. Див. Блаватская Е.П., Тайная доктрина, синтез науки и философии, Рига, 1937.

[2] — Всі шаблі світобудови — від атому до Метагалактик — моделюють один одного.

[3] — Наприклад, такі явища як Сонце, Краса і Влада є різними аспектами однієї еманації (прояву) і символізуються одним знаком — колом, у якому виділено центр.

На час прийняття Руссю-Україною християнства тризуб був настільки популярним, що хрест, для кращого його сприймання усіма верствами народу, довелось об'єднати з тризубом в один знак. Так, тризуб на монетах Володимира Великого (мал.8, 9) після прийняття християнства було об'єднано з хрестом (мал.10). На монетах Ярослава Мудрого теж бачимо тризуб, над середнім зубом якого знак "держави" (мал.11), а на пізніших монетах додається хрест (мал.12). Знак "держави" (куля з хрестом або без хреста) пізніше входив разом з тризубом до складу герба архангела Михаїла (табл. XXI) та до інших державних гербів.

Є певні підстави вважати, що київські князі за ознаку влади мали Кий, увінчаний Тризубом. Саме цей знак тримає в правій руці патрон Києва архангел Михаїл на своїх перших зображеннях (табл. XXI, мал.2). Поєднання хреста й тризуба (який у християнській символіці має тенденцію до зменшення розмірів на користь хреста) і сьогодні височить над Києвом на маківці реставрованих Золотих воріт (мал.13), на маківках Володимирського собору, де тризуб уже ледь помітний (мал.14) та на маківках ряду інших українських церков.

Тризуб, як і інші знаки Трійці — хрест, сварга, трикутник, шестикутна зірка — здавна існують поряд, характеризуючи різні аспекти триєдиної космотворчої енергії (табл. V, VI, VII, XII). Кожен з цих знаків ставить акценти на різних аспектах світобудови. Якщо хрест не підкреслює ні статики, ні динаміки світобудови, а концентрує увагу на значимості для неї третьої сили, то іудейська зірка плетивом свого рисунка наголошує на статиці двох сил (табл. II, мал.8). Тризуб же, зображаючи як триєдність світобудови, так і троїстість полум'я — енергії, символізує динамічний аспект, принцип вогню і поступу.

Підсумовуючи сказане, можемо зробити висновок, що знак тризуба посідає одне з найперших місць в ієрархії абстрактних знаків світової символіки. Разом з тим очевидно, що поряд зі знаком тризуба існує багато інших знаків Трійці, які символізують її специфічні прояви. Повертаючись до критичного коментаря спроб різних дослідників розгадати семантику тризуба, зробленого нами на початку роботи, можемо тепер уточнити, що більшість з коментованих здогадок спровоковані саме такими специфічними абстрактними знаками Трійці. Ці різновиди [1] Тризуба зберeглись у національних гербах усіх нащадків причорноморських аріїв, що розселились у Європі та Азії. Так, за нашими підрахунками, не говорячи вже про старі герби, 59% сучасних національних гербів європейських держав включають знаки Трійці. В Азії, де арійський компонент населення не є пануючим, знаки Трійці включають ли-

[1] — Класичний Тризуб є державним і національним гербом лише на Україні. Його різновиди в європейських та інших гербах більш конкретизовані. Це трикутні корони, тризубчасті вежі, потроєні знаки, трилисники тощо (табл. I, мал.17-44).

ше 26% державних гербів. У Африці відповідно — 8% і в Америках — 4%.

Після того, як ми з'ясували роль і місце Тризуба в абстрактній символіці світобудови, маємо визначити, яке ж місце посідає його "близнюк" у конкретній символіці Трійці, до якої, до речі, належать у більшості й згадані вище різновиди Тризуба. Така постановка питання правомірна з тієї причини, що крім символів Трійці, виражених абстрактними графічними знаками, існує й конкретна, натуралістична символіка. Подвоєння способу вираження символіки пов'язане з тим, що абстрактні знаки доступні не всім, а лише тим, хто орієнтований на абстрактне мислення. Переважній більшості людей притаманне конкретне, натуралістичне бачення світу. Люди цього типу схильні спотворювати значення абстрактних символів, трактуючи їх як зображення знайомих їм конкретних речей і явищ. Хрест трактують як те, на чому розп'яли Ісуса Христа, "дерево життя" — як реальне дерево, тризуб — як знаряддя для риболовлі, якір, вила і т.д.

Для таких людей у масових релігіях та релігійних світоглядах розроблені простіші (конкретніші) символи триєдиності світобудови і світотворення (табл. XI). До них належить і пряма вказівка на триєдність світотворчої сили: "Бог один, але троїстий у лицях" (біблійний вислів). Найпоширенішою конкретизованою варіацією символу триєдиності світобудови є уявлення триєдиної космогенної сили як Трійці верховних богів, про що вже сказано вище.

Триєдині боги були характерними й для вірувань наших далеких предків — аріїв. В Індії збереглося давньоарійське вчення про еволюцію (Упанішада Кандогія). За цим вченням першопричина і рушійна сила всього існуючого (Світова Душа Брама) проявляється у конкретизованій Святій Трійці — Трімурті (Триликому). Іпостасями цього верховного божества є три боги: Брахма, Шіва і Вішну. Зображається Трімурті у вигляді істоти з трьома головами: посередині Брахма, праворуч Вішну і ліворуч Шіва. Попередником цієї Святої Трійці була асоціація трьох богів — Агні, Ваю і Сур'я як різних форм єдиного світлого сонячного божества [1].

З усією очевидністю ця ведична асоціація сформувалась ще в ті часи, коли індо-арії жили на прабатьківщині, у Північному Причорномор'ї, оскільки імена цієї Трійці й досі живуть на Україні в дещо трансформованій формі і значеннях: вогонь, огнище тощо; Вій — прадавнє божество; Ур — божественне світло (в словах культ-ура, Маг-ур та ін) [2].

Іпостасі другої Трійці теж почали формуватись ще на прабатьківщині індоаріїв, бо й імена цієї Трійці у видозміненій формі зберігає українська мова: рахман (житель міфічної місцевості); Вішну

---

[1] — Прайс Е.Д., История религий, СПб., 1904, с.61 УВЕ, т.2, с,81; Єнциклопедический словарь Бракгауза и Ефрона, т.66.

[2] — Докладніше про українські слова, утворені на основі міфології, — в наступних розділах.

(тобто "Вишній" — так донедавна гуцули називали Бога); сівба, сівач, посів (від імені бога Сіви-Шіви). Шанували Трійцю римляни (Юпітер, Юнона, Міневра та Лібер); кельти та інші народи.

Другою, менш поширеною відміною конкретизації символу триединої світобудови є уявлення світотворчих богів з трьома лицями, або постатями. Так зображається Трімурті, так зображали богів египтяни (табл. XI, мал.4), греки (мал.5), слов'яни (Троян, Триглав) та інші язичники, а тепер зображають християни, ведантисти, індуїсти та буддисти. Рівнозначним символом троїстої сили Бога є його зображення з тризубом. Так, Шіва може зображатися або з трьома лицями, або з одним лицем і тризубом, триголовим змієм чи троїстим полум'ям. Троїсте полум'я також є символом триєдності життєтворчого начала. Це пов'язано з тим, що життєтворча енергія в усіх ученнях асоціюється й ототожнюється з вогненною енергією. У Рігведі гімн на честь бога вогню Агні має такі слова:

Один і той же ти завжди,
Великий Агні, та трояко
Являєш нам себе...

Триєдина вогненна енергія Шіви у шестикутній зірці зображена трикутником, а в скульптурному чи мальованому зображенні самого Шіви — піднесеним у руці тризубом або триязиким полум'ям, зображена ця ж енергія на короні та в руках Вішну (табл. X, мал.4). Бачимо тризуба в руках хетського бога Тешуба (табл.І), ассірійського Вула, Київського архистратига Михаїла (табл. XXI, мал.1, 2), грецької богині Деметри й Триптолема (табл. Іа, мал.3). Посейдона, його дружини Амфітріти й доньки Прозерпіни, Зевса, Нептуна (табл.І), засновника ламаїзму Падми Самбхави (табл.І, мал.28) та низки інших формотворчих богів та святих. У такому значенні тризуб уже символізує не стільки світобудову, скільки світотворення, життєдайну силу, і це його значення найбільш поширене. Два значення Тризуба — життєдайне (рослиноподібна форма) і космотворче (вогнеподібна зброя Шіви-Трішула) знайшла своє відображення в гербі "Jagadhari" (мал.15).

Отже, і в конкретній символіці світобудови і світотворення триєдина сила — Свята Трійця, яку символізує Тризуб, займає чільне місце. Разом з тим очевидно, що не лише Тризуб, а й усі інші знаки Трійці, є священними. Всі вони здавна мирно співіснують на Україні (мал.16, 17, табл.V, VI, VII, XII) та у всьому світі (мал.18, 19, 20). Так само мирно співіснують [1] і різні імена Трійці та різні варіанти назв її символів. І це типово для всіх нащадків

---

[1] — Яскравою ілюстрацією мирного співіснування різних знаків символіки світобудови є оформлення плити на хорах Софії Київської (мал.17). Тут в єдиний орнамент вплетені знаки Тризуба, Хреста, Трикутника, Безконечності (Всесвіту), Шестикутної і Восьмикутної зірок.

аріїв. При цьому у західної гілки, переважно кельтів (галів), найпопулярнішою стала квіткоподібна форма тризуба, у східної гілки — індоаріїв — тризуб ототожнився з триязиким полум'ям, а в самому огнищі арієгенезу, на Україні, панували обидві форми і до того ж третя — троїсте дерево з птахами на вершечках. На Заході тризуб зрештою асоціювався з трипелюстковою лілією (герб Бурбонів), на Сході — з полум'ям у руках Шіви, а в Україні — з квіткою, з полум'ям, деревцем з трьома гілками (мал. 21).

В прадавніх колядках, що прийшли до нас з незвіданої глибини тисячоліть, в поетично-символічній формі розповідається про створення землі і неба триєдиною світотворчою силою, надаючи їй образ "трьох голубоньків", які сидять серед "синього моря" (матері-води Лади) на "зеленому яворі" (організованій ділянці всесвіту — "Дереві життя").

Коли не було з нащада світа,
Тогди не було ні неба, ні землі,
А но лем було синєє море,
А серед моря зелений явір.
На яворонъку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять як світ сновати:
— Та спустімося на дно до моря,
Та дістанемо дрібного піску,
Дрібний пісочок посіємо ми:
Та нам ся стане чорна землиця.
Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми:
Та нам ся стане ясне небонько,
Ясне небонько, світле сонінько,
Світле сонінько, ясень місячик.
Ясень місячик, ясна Зірниця,
Ясна Зірниця, дрібні звіздочки [1)]

У тексті колядки йдеться про те, як первісний прояв триєдиної світотворчої сили ("три голубоньки") породжує із світла ("золотий камінь") нову космічну Трійцю ("світле сонечко", "ясен місячик", "ясну зірницю"), роль яких в етногенезі української спільноти та формуванні національної ідеології одна з найвизначніших.

Вивчаючи феномен України, розкриваючи її символіку, важко відмахнутися від питання: як могла така досконала світоглядна концепція, як учення про триєдину космотворчу силу, сформуватись в умовах кам'яного віку? Адже зображення Тризуба та інших знаків Трійці зустрічаються на нашій землі вже з того часу. Лише

[1)] — Текст колядки поданий за редакцією М.Чмихова, ст. "Прообрази буття", "Кур'єр ЮНЕСКО", липень, 1996, с.45.

давні перекази і легенди можуть пролити на це деяке світло. А вони свідчать, що наші предки одержали символіку і їй відповідну систему космогонічних знань від якоїсь архаїчної культури...

У Британському музеї зберігаються два тризуби загадкового походження. Деяке світло на їх приналежність проливають археологічні розкопки в пустелі Гобі на південь від Байкалу, де в місцевості Кара Хото було виявлено під намулом руїни якогось давнього міста. Тут знайдено різьблене зображення царського подружжя, причому цариця як знак влади тримає такий самий двобічний тризуб, як і той, що зберігається в Британському музеї [1].

Дж.Чирчворд вважає, що розкопане місто — рештки столиці легендарної імперії У-Гор, яка, згідно із стародавніми китайськими переказами панувала над прадавнім материком Му, простягаючись від Тихого океану до Атлантичного, отже охоплювала й територію сучасної України.

За тими ж легендами традиція тризуба як державного знаку імперії У-Гор була перенесена й до Атлантиди, де стала особистим знаменом династії Посейдона. З Атлантиди знак тризуба (під назвою тріалія) був запозичений греками й принесений у Північне Причорномор'я, де зустрівся з місцевою традицією тризуба, яка тяглася ще з часів імперії У-Гор. Чи можливо це? Нагадаємо, що значна частина українських земель (див. карти суші — УРЕ, т.17, с.21-24) ніколи не була залита водами морів чи океанів, отже це можливо.

Жартівливий ритуал моряків широко популяризував у наш час тризуб і жовто-блакитну барву етруського (а згодом римського) бога Нептуна (грецьке — Посейдон, етруське — Нептун, скитське — Тагімасад) як атрибути бога моря. Жовто-блакитна барва, як було вже показано, є таким же символом Трійці, як і тризуб, отже, ця символіка органічно єдина. Маємо зазначити, що Гомер називав Посейдона земледержцем, тобто володарем не лише моря, а й суші; що Посейдону вклонялися як богу прісної води — рік, озер, джерел і зв'язаної з тим плодючості землі; що Посейдон персоніфікував собою творчу силу природи і був покровителем усіх (грецьких) родів [2], богом будівництва, конярства [3], родоначальником атлантів [4], царських скитів [5].

Як і годиться, Посейдон заповів своїм нащадкам закони і сим-

---

[1] — Churchward James: 1)" The Lost Continent Mu"; 2) "The children of Mu"; 3) The Forces of Mu". Ives Washbourne Publisher, N.Y.

(Бібліографія наводиться за книгою А.Кущинського. Державний герб християнської України, Чікаго, 1983, с.15). Материк Му (Пацифіда) ймовірно містився на місці Євразії і Тихого океану і частково був затоплений. Вважається колискою людства.

[2] — Січинський В., згаданий твір, с.34.

[3] — УРЕ, т. II, с.413.

[4] — Платон, діалог Крітій. Див. у кн. Тимей и Критий, — Киев, 1883, с.20-26.

[5] — Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. К., Наукова думка, 1983, с.50-51.

воліку [1]. За свідченням Платона царі атлантів, виконуючи заповіт, кожні 5-6 років збирались у головному святилищі Посейдона для взаємоконтролю. Обов'язковими атрибутами зустрічі було священне блакитне вбрання і золота дошка, на якій царі записували свої рішення. Після ритуальної зустрічі жовто-блакитну символіку — золоту дошку і блакитний одяг — лишали у святилищі як історичні документи і священні реліквії [2].

Атлантида, повідомляють легенди, була затоплена водами моря і захована на морському дні Посейдоном, який і досі зберігає її символіку — голубе вбрання і золотий тризуб. А може цю символіку зберігають ті нащадки Посейдона, що не були поглинуті потопом?

Як уже згадувалось, значна частина українських земель є унікальною у тому плані, що ніколи не заливалася водами морів і океанів, отже, й не могла зазнати руйнації від "світового" потопу, що затопив Атлантиду. Якщо припустити, що перекази єгипетських жерців, передані Платоном, та скитські й еллінські міфи відображають реальні події, то цілком імовірно, що здобутки атлантської культури і світопізнання, як і її символіка, "живуть" на українській землі з "допотопних" часів, тобто з часів легендарної Атлантиди, а наші предки, чи, бодай, їх частина є нащадками атлантів.

У зв'язку з цим варто відзначити, що культ Посейдона найбільше був поширений у грецьких колоніях Причорномор'я і має чимало спільних рис з староукраїнською міфологією та народними обрядами. На думку В.Січинського, з культом Посейдона тісно пов'язані культи Перуна, Велеса, Діоніса і Деметри, і якраз ці культи були поширені на українських землях і їх рештки "заховалися" в староукраїнській міфології і народній обрядовості, наприклад, в обжинках [3].

Але навіть і в тому разі, коли міфи не відбивають реальності і ніякої Атлантиди ніколи не було, ситуація не змінюється — ідеологія та символіка надзвичайно складної концепції Трійці, за свідченням археологічного аналізу наскельних знаків, гончарних виробів, зброї, монет, прикрас та інших матеріальних знахідок з найдавніших часів шанується на території України як могутня ма-

---

[1] — Зрозуміло, що символом Посейдона (Нептуна), як формотворчого, життєдайного бога землі, води, конярства, будівництва і державо- та народотворчості був знак триєдиної енергії — Трійця (аналогічно як у Деметри, Шіви, родоначальниці аріїв Великої Матері, засновника землеробства Трептолема та інших формотворчих і життєдайних богів). Переосмислення триязикого полум'я на острогу сталося пізніше, коли забули про планетарне значення Посейдона і почали уявляти його лише як бога моря. Переосмислення символу, однак, дуже невдале і демонструє згадувану вище примітивізацію абстрактних символів. Острога придумана людиною, щоб убивати риб. Але навіщо вона богові риб і всього морського? І як без світотворчої енергії Трійці, звичайною острогою гамувати хвилі, проганяти вітри, виконувати хоча б ту частину світотворчих функцій, що залишена за Посейдоном як богом моря?

[2] — Платон, Критий, с.120, див. у кн. Тимей и Критий, Киев, 1883

[3] — Січинський В., згаданий твір, с.35.

гічна сила життєтворення [1]. Дослідник тризуба М.Міллер простежує історію цього символу Трійці до пізнього палеоліту (30-10 тис.р.до н.е.) [2]. Знак Трійці лежить в основі найархаїчніших культів наших предків — культу Великої Родоначальниці Праматері; культу життєдайного Вогнища (триєдиного Агні) та культу хранителя мудрості, вогненосного Змія (Нага, Дракона).

Усі три згадані культи тісно пов'язані символом триєдиної сутності життєтворчих сил — енергій Праматері, Вогнища й Змія. Ця триєдність зображалась у вигляді триязикого (трисвітного, триголового) [3] полум'я Вогнища — Агні та у вигляді триголовості Змія чи трипалості його кінцівок.

Символіку Породжуючого начала, Первопредка — Великої Матері (Праматері), тривогненого Змія та Трисвітного Вогнища зустрічаємо на археологічних знахідках у найдавніших культурних шарах по всій території України. У зображеннях, пов'язаних з цими культами, тризуб має пряме відношення як до культу Великої Матері, так і до культу Змія [4] — найдавніших культів, що лишили сліди в пам'яті етносу та пам'яті землі.

Якщо культ Праматері і культ Змія могла створити людина палеоліту, то культ Трійці може виникнути лише на глибоких знаннях світобудови і світотворення, знаннях, які люди палеоліту самотужки не могли здобути. Ці знання або зберігалися з якогось іншого циклу розвитку певної частини праукраїнського етносу, або були запозичені десь, причому набагато раніше, за кращих часів, ніж палеоліт.

Друга причина того, що символ трійці так глибоко і органічно увійшов у свідомість українського етносу, має місце у пізнішому часі, коли наші предки одними з перших (якщо не першими) освоїли землеробство. Справа в тому, що уявлення про триєдність світотворчих сил найпереконливішим і найзрозумілішим є саме для землеробів, які, на відміну від мисливців і скотарів, спостерігають триєдність світотворення у своїй повсякденній практиці.

Присвятивши свої сили, допитливість, спостережливість і всі свої плани на добробут, вирощуванню і догляду рослин, наші предки не могли не бачити, що саме вода і сонячна енергія (астральний вогонь) творять рослину, а вже з неї і все живе. Тому абстрактну концепцію Трійці вони прийняли охоче, дещо конкретизувавши її і уособивши у вогні, воді і рослині.

---

[1] — Драчук В.С., Системы знаков Северного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1975; Бибиков С.Н., Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре. — М. — Л.: Изд-во АН СССР, 1953; Хвойко В.В., Раскопки в 1901 г. в области трипольской культуры. — Зап. отд. русск. и славянск. археолог. Русск. Археолог. общ., т.5, вып. II. ПСб., 1904, табл. III, рис.2, 5; Погожева А.Н. Антропоморфная пластика Триполья, Новосибирск; "Наука", 1983.

[2] — Андрусяк М., згаданий твір, с.15.

[3] — Погожева А.Н., згаданий твір, с.30.

[4] — Погожева А.Н., там же, с.131.

Акт поєднання вогню і води, як містична мить початку світотворення та життєтворення стає для наших предків найважливішим елементом ритуалів усіх основних релігійних свят [1], а поєднання кольорів вогню (жовтий) і води (блакитний) стає священною, символічною барвою.

Поєднання жовтої і блакитної барви — це символ початкового етапу розгортання Трійці, яка в зрілому стані обов'язково включає результат поєднання жовтого і блакитного — зелене; або інакше, поєднання стихії вогню і стихії води породжує зелений світ землі. Це найбільше свято наших предків, свято "зрілої" Трійці, попри свою християнізацію й досі зберігає другу назву — Зелені свята [2].

Шанування життєдайної Трійці пронизувало всі аспекти життя народу від духовно-культурних до соціально-побутових. Так, наприклад, святом було народження третього сина, який одержував особливий титул — третяк. Ще більшим святом було народження трьох близнюків. Батько цих близнюків вже іменувався божественним "званням" — Троян. Це "звання" було настільки престижне, що збереглося й нащадкам — прізвища Троян, Троянів, Троянський і т.п. й досі поширені на Україні, зокрема на Київщині.

Щасливим вважалося місто, що складалося з трьох частин.

Такі міста, від Середземномор'я до Дніпра звалися Триполі (Трипілля) [3], або Троя. Така тричленність міста могла виникнути у разі, якщо воно було побудоване на трьох горбах або в його заснуванні і спорудженні брали участь три племені чи групи племен.

Дуже ймовірно, що таку назву у давнину мав Київ, оскільки теж побудований трьома племенами на трьох горбах [4]. Деякі відомості на користь припущення, що Київ звався Троєю, зібрані В.Шевчуком. До них належать: згадки про "троянові віки", "троянові віча", і т.п. у середньовічному "Слові про Ігорів похід"; назва прикиївського села Троєщина (тобто належна Трої); близькість між археологічними культурами прадавнього Києва і Гомерової Трої тощо [5].

Культ вшанування життєтворчої Трійці — правогню, праводи та їх поєднання (єдності) — настільки органічно увійшов у життя і свідомість людей, що зберігся до наших днів і не лише в язичницьких ритуалах (як, наприклад, Купала), але й увійшов у християнство. Кожного дня, коли в церкві йде служба, святиться вода за допомогою молитви і занурення у воду хреста. Однак на вінцях

---

[1] — Цей обряд у багатьох місцевостях України зберігся й до наших днів. Так на Різдво і Водосвяття (Водохрищі) священний вогонь свічок-трієць занурюється у воду, а на Купала водою бризкають на священне купальське вогнище.

[2] — Назва "зелені свята", свідчить, що свято Трійці зародилось задовго до християнства, оскільки християнська Трійця — Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий — ніяк не характеризуються зеленим кольором. Цей колір символізує тепер зовсім іншу, а саме мусульманську релігію.

[3] — Тобто три поліси (поселення).

[4] — Київ розташований на семи горбах, але три з них виражені найяскравіше.

[5] — Див. ст. "Троєщина належала Трої?"; "Прапор комунізму", 1990, 20 червня, с.4.

посудини обов'язково запалюють воскові свічки. Вода і запалені свічки є також неодмінним атрибутом Таїни Хрещення.

У першій половині XX сторіччя відомому досліднику української національної символіки Володимирові Січинському вдалося зафіксувати знаки Трійці, зображені на гуцульських хатах (табл. XIII, мал. 19-24). Дослідник, однак, не мав жодного сумніву щодо терміну "тризуб" і у своєму цілком зрозумілому і справедливому прагненні довести спорідненість цих гуцульських знаків з гербом УНР і старокняжим гербом проігнорував "місцеву" (як він, очевидно, думав) назву знаку і назвав його "тризубом".

"Можна пояснювати ці знаки, — писав В.Січинський, — як комбінацію християнського хреста, чи трисвічника, чи чимось іншим, але елементи знаку тризуба тут занадто виразні і типові та находять аналогії до типів тризубів на історичних емблематичних пам'ятках" [1]. Далі в тексті автор вже прямо називає ці знаки тризубами, попри те, що всі вони, крім останнього, на зуби зовсім не схожі і гуцули їх так не називали...

"Бог трійцю любить" — широко вживаний вислів по всій Україні й до сьогодні. Кожен українець чув цей вираз, але навряд чи задумувався над тим, що він звучить до нього з глибини тисячоліть, оскільки в цьому виразі однозначно йдеться не про Святу Трійцю християн, яка сама є Богом, а про дохристиянську трійцю, як знак триєдності світобудови, як символ своєї триєдиної сили.

Зарисовки і записи В.Січинського засвідчують не лише прадавнє, дохристиянське походження культу Трійці на Україні, але й той дивовижний факт, що в народній пам'яті, попри всі гоніння, збереглось усвідомлення цього.

Як бачимо з таблиці XIII різновиди знаків трійці, зображувані на гуцульських хатах, тягнуться з глибини віків (мал. 1-12), а деякі з них знаходимо ще у стародавніх хеттів, еллінів (мал. 1 і 2), у сасанідському Ірані (мал. 4 і 5), у боспорських царів (мал. 6).

Знаки, зафіксовані В.Січинським в українських Карпатах XX ст., споріднені не лише арійським, античним та старокняжим (мал. 7-12), але й родовим знаком українського дворянства післякняжої доби (мал. 13-18 та мал. в інших таблицях).

В гербах українського дворянства представлена Трійця у найрізноманітніших знаках — від порівняно "молодих" християнізованих варіантів (табл. XIII, мал. 17; табл. V, мал. 38), до найдревніших, що беруть, ймовірно, початок, ще в доарійській добі панування тотемізму (табл. V, мал. 45). Не виключено, що давні роди української старшини зберігали свій знак тотему як у родинних переказах, так і в прізвищі і, відповідно, ставили його до свого герба [2] при оформленні дворянського статусу (табл. V, мал. 41-45).

---

[1] — Січинський В., Український тризуб і прапор, Вінніпег, 1953, с.26.

[2] — Глибина родинних традицій не часта, але не така вже й унікальна. Кілька років співробітницею автора була спадкоємиця старовинного дулібського роду і як єдиний нащадок носила перстень з сімейним знаком, очевидно, княжого дорюриковського роду.

Загалом герби українського дворянства вражають дивовижним розмаїттям варіантів знаку Трійці (табл. V, мал. 1-45).

Тут і трансформації даоського знаку Трійці (мал. 37, 38), і квіткоподібний різновид Тризуба (мал. 4, 5, 22) і троїстий скитський [1] тотем Козловських (мал. 45). Тут і палюча традиційна українська Трійця (табл. V, мал. 1), і стилізований кубанський Тризуб — Навершя (мал. 2), і класичний Тризуб (мал. 3, 33), і трироговий Тризуб (мал. 6, 32), і трирожковий (мал. 7, 26), і Трійця у вигляді триперого нашоломника (мал. 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 13-15, 24, 27, 30, 31, 34, 35), і давньоарійський знак Трійці — три перехрещені стріли (мал. 9, 12, 25, 31), і його новий варіант — три перехрещені шпаги (мал. 17), і спрощений варіант — три неперехрещені шпаги чи стріли (мал. 10, 11, 18, 35), і три види зброї, перехрещені у серці (мал. 8, 29), і три хрести (мал. 10, 27), і три шестикутні зірки (мал. 6, 14), і трійці інших найрізноманітніших знаків (мал. 21, 24, 28, 30, 34, 36), і найрізноманітніші триконечні конструкції нашоломника (мал. 19, 20, 21), і скромний трикутник (мал. 24).

Дослідження знаків Трійці в гербах українського дворянства знаків, які лише зрідка нагадували класичний "тризуб", остаточно ствердило автора в думці домагатися "реабілітації" символу "Трійця", без чого не лише культурна традиція, а й українська мова збідніла б, бо, попри все інше, втратила б глибинний зміст багатьох своїх слів, так чи інакше пов'язаних зі словом "Трійця" [2] і об'єднаних спільним коренем і спільним значенням життєвої, світотворчої триєдиної сили.

Цьому наміру посприяло знайомство з колекцією старовинних трієць-свічників, зібраних львівським художником Богданом Сорокою (табл. XIII, мал. 25-30). Схема різьби на багатьох свічниках та ж сама, що й схема рисованих знаків на хатах (табл. XIII, мал. 19-24). Знаки малювали у ті ж свята, коли й запалювали трійці-свічники — на Різдво й на Йордана [3], тобто на свята, пов'язані з народженням світу, його становленням [4]. Назва свічників — "трійці" — це, насамперед, ритуальна назва, оскільки свічники, призначені для буденних потреб, так і звались — "свічники". А от для свят були саме "трійці", а не "свічники" [5] і виготовлялись до них свічки із священного ритуального продукту — бджолиного

---

[1] — За Гомером, скити (скіфи) походять від Перуна (царські скити — від Посейдона), а символом Перуна був цап, оскільки сам Перун вигодуваний козою.

[2] — Йдеться, наприклад, про такі слова, як "тривкий" (первісне значення: той, що не піддається змінам, стійкий, надійний); "тривати" (первісне, втрачене нині значення: жити, існувати); "витривалість", "тривалість" (первісне, теж втрачуване значення: бадьорість, сила у тілі); "тривалий" (майже втрачене нині, первісне значення: довгочасний, міцний, фундаментальний); "потрібний", "трібний" (необхідний) і т.д. (див. словник В.Д.Грінченка та інші).

[3] — Січинський В., згаданий твір, с.26; проспект виставки "Гуцульські дерев'яні свічники", передмова.

[4] — Дохристиянське (арійське) Різдво було свято народження Всесвіту.

[5] — Українсько-російський словник, К., 1963, т. VI, с.102.

воску [1], в той час як для буденних свічників свічки виготовлялися з лою, а пізніше — зі стеарину.

Отже, "трійця" — це зовсім не звичайний свічник, це священний символ триединої сили, який ми з легкої руки Карамзина перейменували в тризуб...

Наші праотці, навіть дуже далекі, не були такими кровожерними хижаками, щоб культивувати гострі зуби. Вони створили культ Святої Космічної Трійці — "Бога у трьох лицях". Цей культ Трійці панував у наших пращурів — причорноморських аріїв, наших пращурів-скитів, наших прадідів росів-русинів, які, не відмовляючись від Трійці арійської, прийняли вчення Христа і християнську Трійцю.

Не можемо й ми відмовлятися від прадавнього етнічно-національного символу і його назви. Один з варіантів Трійці — старовинний знак з назвою "Тризуб", — як і визначено постановою уряду УНР, є державним символом незалежної України, а інші варіанти мають лишатися національним символом українського народу з назвою "Трійця". Як зауважив В.Січинський: "Національний знак чи герб витворюється протягом віків і входить у свідомість народу як певна дорогоцінна традиція, що має зв'язок з національним і державним життям та почуттям єдності цілого народу. Знак наочним способом символізує походження, розвиток, ментальність, а також ціле культурне спрямування і геополітику народу [2].

На цьому можна було б завершити розгляд абстрактних символів світотворення, але тема вимагає хоча б побіжного знайомства ще з одним, вже згаданим, дещо складнішим символом Трійці. Мова йде про т.з. Жезл Кадуцея (табл. II, мал. 16).

У прадавніх текстах Архаїчних Мудреців цей символ коментується так: "Стовбур Ашваттха (дерева Життя і Буття, Жезл Кадуцея) проростає і підноситься при кожному началі (кожній новій Манвантарі) [3] з двох темних крил Лебедя Життя. Два Змія, вічносущий і його ілюзія (Дух і Матерія), дві голови яких виростають з одної голови між крилами, спускаються вздовж стовбура в тісних обіймах. Два хвости з'єднуються на Землі (проявлений Всесвіт) в один, і це є велика омана, О Лану!" [4]

Первісний символ з потрійною головою змія згодом перетворився на жезл з головкою, від якої від'єднані дві нижні голови

---

[1] — Українсько-російський словник, К., 1963, т. VI, с.102.

[2] — Січинський В., згаданий твір, с.7.

[3] — Манвантарою в індійській філософії називається повний цикл зародження, розвитку, згортання і ліквідації космічного Утворення — сонячної системи, Галактики, Всесвіту.

[4] — Текст наводиться за книгою відомої дослідниці містичного символізму О.П.Блаватської. Див. Блаватская Е.П., Тайная Доктрина, синтез науки, религии и философии., Рига, "Uguns", 1937, т.I, с.684-685. Слова в дужках вставлені О.П.Блаватською з метою розшифровки архаїчної термінології.

(див. табл. II), дещо змінивши первісне значення. Пізніше символ зазнав нової трансформації — головка жезла перетворилась на полум'я. В такому вигляді його можна бачити на монетах скіфських царів (табл. XVI, мал. 7, 8, 9), а також і сьогодні — на багатьох київських будинках [1]. Нас цікавить той факт, що друга трансформація, як не дивно, не віддалила, а наблизила символ до первісного значення, оскільки, як буде показано далі, і триголовий змій, і полум'я є іпостасями одного і того ж символічного знаку, а саме знаку, який став головним національним символом українців — тризуба. Структурування знаку Кадуцея (Ашваттха) в такий спосіб, що знак триєдності лежить в його основі, яка водночас є й вершиною, переводить нас до принципу циклічності функціонування світобудови.

Поєднання обох основних принципів світобудови (троїстості і циклічності) в одному символі маємо, як уже згадувалось, у знаках Паші, Анкх, Даоського трикола тощо, але в знакові Кадуцея принцип циклічності виражений найдокладніше. Одна спіральна змійка Кадуцея символізує період фізичного розширення світобудови, її інволюцію (рух від духу до матерії), друга — еволюцію (рух від матерії до духу), період спадання фізичного всесвіту. Спіральність змійок вказує, що ці два основні періоди складаються з менших "підциклів" і "підперіодів".

Про циклічність всесвіту і етногенезу мова попереду, а зараз завершуємо знайомство з принципами світотворення. Річ у тому, що крім Трійці в світотворчості беруть участь ще чотири допоміжні сили, утворювані негативним (материнським) аспектом триєдності. Сучасна наука лише наближається до пізнання цього явища, хоча вже нагромаджено чимало емпіричного матеріалу.

Так, наприклад, встановлено, що білий (повний) колір розкладається як на три, так і на сім кольорів (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, голубий, синій, фіолетовий) і більше ні на які комбінації. Відповідно, утворювати білий колір (зливаючись) також можуть лише дві згадані комбінації (з трьох або семи кольорів).

Музична періодичність також дорівнює семи варіантам (гама). Будь-який восьмий варіант переводить звучання до нової октави, яка, в свою чергу, теж має сім варіантів. Ця семиваріантна періодичність відбита також у семиденному тижні [2], у періодичній системі елементів Менделєєва [3].

Отже, ставлення як до семи знаків та ідеології, що стоїть за ними, так і до історичних назв цих знаків і символів має бути шанобливим і бережливим, оскільки це наша суть, наша основа, з

[1] — Хрещатик, 10, бульвар Шевченка, 9, Червоноармійська та багато інших.

[2] — Всі революційні спроби (в різних країнах і в різні часи) скоротити тиждень до 6-ти чи 5-ти днів, виявились нежиттєздатними.

[3] — На восьмому місці в таблиці — аналоги інертних (неживих) газів з 8 зовнішніми електронами. Згадаймо, що цифра 8 означала смерть.

якої виросло все наше сучасне національне світосприймання і наша реакція на світ.

Як ми вже знаємо, Трійця реалізує світотворення у семи напрямках семи чинниками. Чи ж знали про це наші предки й чи використовували ці знання у своєму житті? Так, знали і використовували... Притому з найдавнішого часу.

Магічну сімку знаходимо вже в орнаментах палеоліту (Мізинська стоянка). Була вона священною у шумерів, у скитів, в українських колядках. Досі живуть приказки, у яких відбилося визнання за сімкою довершеності ("сьоме небо"), закінченості ("до сьомого коліна"), достатності ("семеро одного не ждуть"), вичерпності ("сім раз відміряй"), надійності ("за сімома замками"), всеохоплення ("сімох побивахом"). Сім днів творіння, сім днів потопу, сім святих біля престолу і т.п. Число сім символізує повноцінність, повноцінне життя [1]. Навіть повноцінне сонце — це сім сонць (сім аспектів сонця).

Свято повноцінного сонця — Семиярила [2] (семи Ярил) відзначалося разом зі святом Трійці — поєднання Космічного Світла й води (свято Кібели) [3], що свідчить про розуміння засновниками свят нерозривної єдності Трійці і Сімки. Це розуміння відбилося в багатьох культових обрядах, частина яких збереглась і до наших днів. Так, на святі Плуга [4] вшановувався коровай, що звався "Господом". Цей коровай випікався з борошна під назвою "семерека" (для борошна бралася пшениця з семи копиць), а в обрядових піснях до короваю оспівувалася вогненна Трійця — Сонце, Місяць і Зорі. Це священне число зафіксоване і в імені Семен, що означає Вічноживучий.

У 1 тис. до н.е. полабські слов'яни зображали свого сонячного бога Русвита з сімома руками і сімома мечами, які символізували сім аспектів сонця. Арійці здавна відзначали ці сім аспектів, кожен з яких мав свою власну назву.

Добре знали наші предки й закономірності циклічного функціонування Всесвіту. Їх добовий режим, ще зовсім донедавна, був ідеально відповідний добовому циклу зміни енергій, чітко планувалася робота й відпочинок у місячному і річному циклах, про що свідчать викопні календарі, які знаходимо вже з палеоліту, та збережені й досі традиції календарних свят [5]. Ці свята втілювали в реальний світ наших предків, у їх звичайне людське життя адекватну реакцію на циклічність функціонування всесвіту, оберігали його оптимальний ритм і циклічний характер. Тісно пов'язані з за-

---

[1] — Перевищення сімки веде до руйнації. Числом вісім символізувалась смерть.

[2] — За християнської доби ім'я "Семиярило" перетворилося на "Сімаргл".

[3] — Свято Кібели збереглось, але ім'я божества інше — "Купала".

[4] — Культ Плуга трипільського або й дотрипільського походження. Свято плуга спостерігав у русинів і описав історик і мовознавець О.Патрицький (Знойко О.П., згаданий твір).

[5] — Конкретно про традиції і звичаї, пов'язані зі святами календаря — в розділі 2

кономірностями космогонії культи родинного життя (вогнища), культи плуга і хліборобства, які відбились у різдвяних, щедровечірніх та інших святах.

Як ми вже зазначали, серед цих "підциклів" найвпливовішими щодо етногенезу є цикл обертання сонячної системи, яке характеризується зміною енергетичних впливів космосу на людську психіку, та цикл "зсування" сузір'їв Зодіаку щодо Сонця. Обидва ці цикли не тільки були відомі нашим предкам, але й враховувались ними в організації свого життя.

Арії та їхні нащадки (в тому числі й наші безпосередні предки) зберегли перекази про всі чотири періоди принаймні одного 25-ти тисячолітнього циклу — залізний, срібний, золотий і мідний [1], що свідчить про безперервність спостережень за своїм розвитком не менш як в 28—27 тисячоліть до н.е.

Індійський історик Рао Челікані та французька дослідниця Розеліна де Лаваль вважають, що "арії нагромадили велетенські писемні релігійні багатства, які є справжнім "Одкровенням". Проте вони, ті багатства, становили тільки одну чверть повної Веди: решту її наприкінці золотого віку боги ухвалили сховати від людей" [2].

Щодо циклу зодіакальних сузір'їв, більше пов'язаного з господарською діяльністю, то його сліди міцніше відбились у матеріальній культурі наших предків і мають недвозначні археологічні підтвердження. Так, на викопаному горняті буго-дністровської археологічної культури вирізьблено астрономічний символ сузір'я Близнят, яке панувало у Зодіаку ще в 6680-4400 рр. до н.е.

Культ Тельця, коли сузір'я Тельця заступило в Зодіаку місце Близнят (4400-1710 рр. до н.е.) та культ Овна (сузір'я Овна панувало з 1770 р. до н.е. по н.е.) залишили вже чимало слідів в археологічних культурах. З нової ери, тобто з дня народження Ісуса Христа, починається панування сузір'я Риб і нова доба у розвої нашого етносу — християнська.

Адекватне відображення реальних космічних закономірностей світотворення і світобудови у суспільній свідомості наших предків та сприятливі геологічні умови забезпечили загальний високий рівень контактів етносу з космосом. Це обумовило надзвичайно високий духовний рівень і релігійність людності, який вражав мандрівників і дослідників протягом усього етногенезу і формування української нації. Цей високий рівень духовності зберігався аж до смертельного удару по українському селянству у 1932-1934 роках.

Стислий огляд ідеологічних начал, які визначили напрям формування світогляду нашого етносу, свідчить про їхню повну

---

[1] — Приведеної тут періодизації цього космічного циклу дотримуються також Гесіод, Геродот, Платон, Овідій, індійська філософія (зокрема "Махабхарата"), месопотамські клинописи 3-2 тис. до н.е. та інші.

[2] — Рао Челікані, Розеліна де Лаваль, "Веди: пошук невідомого", "Кур'єр ЮНЕСКО", липень, 1990, с.10.

відповідність реальним законам космосу. Відповідність, природно, вела до постійного підкріплення авторитету ідеології практикою життя, утверджуючи тим авторитет релігії, оскільки ідеологія була викладена у релігійній формі. Це, безумовно, було однією з основних причин високої релігійності етносу, що формувався.

Під впливом релігії формувалося етнічне, а згодом і національне мислення, що відбивалося в обрядах, піснях, мові. За визначенням екстрасенсів, українські народні пісні створюють найвище, порівняно з піснями інших народів, енергетичне поле. Основний словниковий кістяк української мови утворений від релігійних термінів, насамперед, божих імен.

Інтерес становить віра однієї частини наших предків (а саме лелегів і пеласгів) у те, що вони є нащадками Лелеки-Зорі, а другої частини (наступних племен) — у те, що вони є нащадками Кози-Місяця. Інтерес викликається тим, що й Зоря (Венера) і Місяць якнайінтимніше пов'язані з нашою планетою, отже й із геоенергетичними чинниками її етносів.

За прадавніми знаннями, які зберігають шанувальники культу Сутності (окультисти) [1], Місяць старший за Землю і є своєрідним "батьком Землі". За цим ученням земне життя (отже, й людство) розвивалось раніше на Місяці, а потім для нього було створено нове "приміщення" — планета Земля і життя перейшло з Місяця на Землю.

За тими ж езотеричними знаннями Зоря і Земля є своєрідним космічним подружжям, яке перебуває у найтісніших інтимних стосунках [2]. 18 мільйонів років тому, коли Земля і Зоря зближувалися до найкоротшої відстані, між ними відбувався не лише традиційний енергетичний та інформаційний обмін, але й фізичний — з Зорі, де еволюція була успішнішою, на Землю було нібито перекинуто "священний вантаж". Він складався з людей-зорян (що стояли на вищому щаблі розвитку); насіння виведених зорянами культурних рослин [3], культурних здобутків, соціального та технічного досвіду [4]; досконалої мови "сансар", яка лягла в основу санскриту [5] тощо.

Цілковито обминаючи тут проблему достовірності цих прадавніх переказів, маємо зазначити, що вони, очевидно, були відомі на-

[1] — "Ок" — сутність, "культ" — шанування.

[2] — В астрології (отже й у астрономії) обидві планети позначаються однаковими символами ♀ ♁ (чоловічий спрямований вгору, жіночий — вниз).

[3] — Головною з цих рослин є пшениця, склад мікроелементів якої повністю ідентичний зі складом мікроелементів людського організму (так само як набір мікроелементів вівса тотожній наборові мікроелементів організму коня). Нагадаємо також, що ні Вавілову, ні комусь іншому не вдалось розшукати на Землі диких предків пшениці.

[4] — За скитським міфом про золотий плуг, останній упав на Землю з Неба.

[5] — Польський вчений Красуський у своїй дисертації "О древности малороссійського языка" доводить, що давньоукраїнська мова лежить в основі санскриту. Див. М.Красуський "Древность малороссійскаго языка", Одеса, 1880.

шим предкам (як пеласгам і лелегам, так і пастушому народові). Перші вважали себе нащадками зорян, або, як ми тепер кажемо, венеріанців, другі — нащадками земних людей, які (за тими ж езотеричними знаннями) почали формуватися на базі вищих тварин ще на місячній стадії розвитку, отже вважали місяць або його земне втілення — Козу — своїм тотемом. За тими ж відомостями земні люди сприйняли вищих за культурою зорян як богів. Ці боги брали шлюби з земними жінками і лишали по собі нащадків. Пеласги, за свідченням Діонісія Галікарнаського, належали до племені сина Юпітера і смертної жінки Ніоби, якому древні дали ім'я Пеласг. За іншими переказами Пеласг був сином Нептуна (Посейдона) і Лариcси. В кожному разі — сином бога і смертної жінки. Своїм родоначальником вважали Посейдона (Нептуна) і нащадки пеласгів — т.з. царські скити.

Цікаво, що небесне походження пеласгів (отже, й лелегів) визнавали всі античні історики й поети. Так, наприклад, в Одіссеї Гомера є такі рядки:

Різні там мови змішалися: там проживають ахейці
Етеокріти відважні, кінодяни, плем'я дорійців,
Що розділилось на три, та ще й богосвітлі пеласги.

(Гомер, Одіссея, XIX, с.175)

1.2 Засоби становлення: мова і ментальність

1.2.1. ДЖЕРЕЛО СЛОВОТВОРЕННЯ

Ну що б, здавалося, слова?
Слова та голос — більш нічого
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть між люди.

Т.Шевченко

Мова являє собою складний інформаційний аспект феномену України, а саме сигнальну систему, яка забезпечує взаєморозуміння між її носіями. Отже, мова є основним засобом згуртування етносу, його розвитку і, зрештою, його самоусвідомлення як нації. Разом з тим мова це система слів. А "слово було на початку і слово було Богом". Цей аспект слова, поряд з інформаційним, живе й досі, на жаль, не для кожного. У грецькій мові відповідний термін "логос" позначає як слово, так і розум, і Боготворця. Цей містич-

ний аспект слова дає змогу здійснити й іншу, не менш важливу, ніж взаєморозуміння, функцію мови, функцію — самопізнання, пізнання світу, пізнання Бога.

У тісній взаємодії з іншими факторами етнотворення мова формує національний менталітет, національну культуру і духовність нації. В процесі безперервної взаємодії своїх елементів протягом віків мова розвивається, збагачується, видозмінює значення слів, однак її загальна структура зберігає свої особливості.

Основний словниковий склад української мови, як писав наш Кобзар, "йде від Бога", від його імен та імен його аспектів і атрибутів. Іде з такої глибини тисячоліть, до якої не завжди досягає наше знання історії. Обсяги розділу не дають змоги проаналізувати весь основний словниковий склад, однак ми розглянемо достатньо слів, щоб склалось уявлення про закономірності словотворення в нашій мові.

Почнемо зі слова "Правда". В українській мові цим словом позначаються два поняття — поняття права, закону ("Правда Ярослава", "Руська правда") і поняття істини. Слово це поєднує імена сонячного, чоловічого начала ("Ра") і жіночого, вологого ("Да"). За реставрацією О.П.Знойка воно утворилось з прадавнього словосполучення "пра-в-да", яке означало "дитя неба", тобто божественну істину і водночас — вищий (небесний) закон. М.Я.Марр писав, — "двозначність слова "правда" є рудиментом полісемантизму і характеризує українську мову мірою розвитку більш давньою, ніж інші індоєвропейські мови".

Польський мовознавець М.Красуський у своєму дослідженні коренів санскриту та індоєвропейських мов дійшов висновку, що їх основою є українська мова.

За відомостями, що викладені у прадавній книзі "Дзіан" (тобто "Знання"), в основі санскриту лежить якась загадкова мова "сансар", занесена на нашу планету з Венери. Чи не про українську мову йдеться? Але це вже з галузі міфологій і фантастики. А от аналіз живої сучасної мови дає знання цілком реальні і незаперечні.

Античні греки слушно вважали, що серед багатозначності слів лише одне, а саме первісне значення є істинним. Дослідження істини, яка у грецькій мові позначена словом "етимон" і було названо етимологією. Якщо переглянути етимологічний словник, виданий у Києві у 80 роках XX ст., то створиться враження, ніби переважна більшість слів української мови запозичена з інших мов.

Причиною такої спотвореної подачі матеріалу була згадана у вступі імперська тенденція трактувати українців як недозріле, неповноцінне відгалуження російської нації, що не має ні своїх культурних традицій, ні вартого згадки минулого, ні власного словникового запасу, ні навіть достойної назви для своєї землі.

Ця брехня викладалась так гучно і впевнено, що чимало навіть непересічних людей повірили у її істинність. Виступаючи в Києві,

американський президент Буш, між іншим, висловився приблизно так: "...ви назвали свою країну Вкраїною, Кордоном...". Якби не такою навальною і приголомшливою була пропаганда російських істориків, хіба могла б людина рангу Буша, людина здатна мислити, припустити, що існує на світі народ, який міг би назвати свою країну Околицею, Кордоном?.. Отже, почнемо свої етимологічні екскурси в українську мову й ментальність саме з найдорожчого для нашого народу слова, слова Україна.

Поширене, але поверхове пояснення цього слова зводиться до того, ніби слово Україна означає — "земля, що лежить скраю". Такої думки дотримуються, зокрема, російські історики, які переконують себе й усіх, ніби наші землі є окраїною Росії, звідки й назва. Однак слово "Україна" набагато старше від самої Росії. Коли це слово вже писалося у давніх документах як назва нашої держави, то ще не існувало не тільки Росії, але й бодай маленького Московського князівства, а майбутня столиця Росії — Москва була пограничною заставою київських князів на околиці України.

Канадський професор Орест Субтельний, автор англомовної історії України, розуміє безглуздість претензії російських істориків, однак підхоплює їх тлумачення терміну, твердячи, що Україна це таки "земля скраю", але вже не Росії, а Європи. Пан Субтельний, однак, не може пояснити чому Україна, на якій міститься географічний центр Європи, а не, скажімо, Шотландія, є "землею скраю". Він не може також вказати, яка ж конкретна європейська держава (згадаймо, що Росії тоді ще не було) могла надати нашій землі назву Окраїна? Такої держави тоді просто не існувало. Не могли ж сусідні невеликі князівства чи королівства молдаван, валахів, чехів, угрів, литовців або поляків назвати своєю окраїною могутню Київську імперію, що простяглась від Чорного моря до Балтійського і від Карпат до Кавказу...

Те, що назва наших земель не має нічого спільного з поняттям околиці-периферії, цілком очевидно. Тому деякі дослідники намагаються довести, що серед давніх арійців існував загадковий народ укрів, який нібито й заснував свою державу Україну. Кілька років автор витратив на пошуки згадок про цих укрів у міфології, історичних документах, мовознавстві, але безуспішно... Довелось визнати, що історія укрів реально існує лише в гіпотезах їхніх прихильників. До того ж муляли запитання: "в який спосіб від назви "укра" утворилась не "Укрія", а "Україна"? Ні, не фантомні укри дали нам цю назву!

Але хтось її дав...

Так от, назву Україна дали нашій землі наші предки, нашою мовою... Природно, що не в розумінні окраїни... Цього слова та ще й з таким значенням тоді не існувало. Воно уведено до української мови у XX столітті для її зближення з російською. Але в ті часи широко вживалось слово, яке живе й досі, це дієслово "украяти" ("вкраяти"). Слово означало "виділити", "відірвати", "відокреми-

ти". І досі в українській мові існує вираз "вкраяти хліба" (тобто виділити, відокремити частину хліба). І досі існують слова "кравець", "краяти" сукню, "викроїти" годинку тощо... Але зовсім не в розумінні околиці, а в значенні виділення, відокремлення. Так само, як хліб, матерію або час, можна "украяти" землю.

Так само, як вкраяний хліб зветься окрайкою, украяна (тобто відокремлена від решти, виділена з-поміж інших) земля, буде зватись Україною (Вкраїною). Ми й сьогодні вживаємо слово "країна", утворене від слова краяти, як загальну назву виокремлених з загалу земель. За своєю рідною землею зберігся термін — Україна (Вкраїна), з пізнішим переносом наголосу на "ї" — Україна. Однак у Шевченка часто зустрічаємо й первісний варіант наголосу: "Я так її люблю, мою Україну убогу...".

Отже назва нашої землі, нашої держави і нашої тисячолітньої традиції — "Україна" — означає буквально — "земля, виділена для нас із загалу, відокремлена від решти", коротше — "наша власна земля".

Термін "Україна" дуже давній, ймовірно, давніший, ніж термін "Русь", хоча в офіційному київському літописі його вперше згадано лише у XII ст. Причиною замовчування є те, що літописець був на княжій службі, а князі з певних причин популяризували термін Русь. Колись П.Куліш писав: "по-письменськи Мала Росія, а по народному Україна". У словарі української мови Бориса Грінченка наведено таку цитату з давньої історії України: "Настав інший порядок на Вкраїні, як почали князьки-русь її оберігати, з неї собі данину брати і своєю, руською землею її називати". Реставруючи світогляд наших далеких предків маємо припустити, що в давнину слово Україна найімовірніше несло в собі такий зміст: "земля, виділена нам Богом..."

А тепер про столицю України — Київ. Що означають ці слова? А вони (тобто слово "столиця" і слово "Київ") означають одне й те ж, а саме — "місце, де перебуває правитель країни". В наш час атрибутом влади правителя-монарха є трон. У часи Рюриковичів трон звався "стіл" (пізніше "престол"). Отже місце, де перебував князь-монарх звалось "столиця", тобто місце із "столом" (пізніше "престольний град"). Слово "стіл" і його найвищий ступінь — "престол" — утворені від дієслова "стелити", отже виникли ще у ті давні часи, коли правитель (вождь, князь) вирізнявся з-поміж інших громадян тим, що на зборах громади сидів (чи стояв) на спеціальній підстилці (очевидно, із шкур, килимів чи обробленого дерева). Але ще давніше, ніж "стіл", ознакою верховного правителя на Україні був жезл з триконечним навершям, який звався "Кий".

Зображення володарського кия ми можемо бачити на монетах скитських царів Боспору, київських князів, на їх печатках і на давніх іконах. Коли сколоти в союзі зі своїми братами галлами і слов'янами перенесли свою столицю з Надчорномор'я на береги

Дніпра, вони назвали її Київ, тобто "місто верховної влади країни і її символу Кия". За цим символом, як свідчить легенда, самого сколотського князя звали Кий. Союзного з ним зверхника галлів-кельтів звали Щек (інша вимова — Чех), а зверхника слов'ян-хорватів — Хорив. Варто відзначити, що українське слово "кияни", утворене не від назви міста, а від назви державного символу. Відповідне йому російське слово "киевляне", навпаки: походить від слова "Київ", оскільки російський народ формувався на півночі, серед угро-фінських племен і до сколотів та їхнього символу влади — кия ніякого стосунку не мав, а зі словом Київ ознайомився вже після того, як воно втратило назву клейнода і лишилось виключно назвою нашого головного міста.

Драматична історія сучасної назви українського національного символу — Тризуб (Тризубець). Ця назва зовсім нова. Вона вигадана і введена до вжитку російським істориком Карамзіним на початку минулого століття. Однак символ старший від Карамзіна принаймні на кілька десятків тисяч років. Він не міг ні бути безіменним, ні зватися грубо конкретним словом "тризубець", оскільки цим словом в українській мові називали звичайнісінькі вила [1]. Знак і справді має прадавню народну назву і цією назвою є слово "Трійця", яка в українській мові означає "Бог у трьох лицях" [2]. Саме цей символ трійці служив навершям для володарського жезла — кия.

Чому, описуючи загадковий київський знак, Карамзін вжив не слово "трійця", а вигадав нове, здогадатись не важко. Просто він не знав ні української мови, ні українського життя, у якому старовинне слово "трійця" виражало символ триєдності [3]. Не знав цей історик і довгого ряду варіацій знаків Святої Трійці, що символізували її в духовному житті українського народу, варіацій, подібних на зуби, дуже мало... Він знав лише один знак з цього ряду — державну емблему старокняжого Києва.

Ця емблема (за браком ширшої інформації хибно оцінена Карамзіним як родовий знак Рюриковичів) справді дещо нагадує три зубці на спільній основі, однак зображає вона не три зуби, а триязике полум'я давньоарійського (як і давньослов'янського) бога Огня (Агні), яке, в свою чергу, символізує Святу Трійцю космічних енергій, організований простір, Дерево Життя.

Утвердженню підміненого терміну сприяло те, що з поширенням християнства на слов'янських землях все більшого значення серед образів Святої Трійці почало набувати її християнське, антропоморфне трактування (Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий).

---

[1] — Грінченко Б.Д., Словарь української мови, К., 1909, т. IV, с.283.

[2] — Там же, с.284.

[3] — Українські слова "Троїцький" і "триєдиний" і досі мають однаковий зміст і перекладаються на російську мову одним словом — "троичный". Див. Російсько-український словник, Київ, 1970, т. 3, с.481.

Оскільки російська мова сформувалася у християнські часи [1], то для Карамзіна та інших російськомовних вчених слово "трійця" ("тройца") пов'язувалось виключно з християнською Трійцею [2]. Зрозуміло, що їм і на думку не спадало назвати цим словом якийсь загадковий для них дохристиянський "варварський" знак. Карамзін, не маючи до цього чужого знаку особливої поваги, назвав його першим-ліпшим словом, що спало на думку.

Учні й послідовники Карамзіна підхопили й популяризували карамзінський термін у російській історичній літературі, вважаючи його слушним. Це й, справді, для російської мови було збагаченням термінології, оскільки доти вона цього слова не мала [3]. Українська ж мова, як ми вже згадували, задовго до Карамзіна мала слово "тризубець", яке означало тризубі вила.

Мовна ситуація щодо терміну Тризубець різко змінилась на Україні у першій половині XX ст. у зв'язку з визнанням символу за державний герб Української Народної Республіки. Оскільки на ту пору не було ні жодного дослідження, присвяченого правомірності карамзінської назви знаку, ні жодного часу на таке дослідження, то при обговоренні і затвердженні державного герба УНР вживався найбільш поширений і усталений на той час карамзінський термін "тризубець", що узаконило це значення слова і в українській мові.

Закріпленню терміна в українській мові сприяло, мабуть, і те, що різкий імперський спротив національно-визвольній боротьбі українського народу викликав підсвідомо бажання мати "зубастого" національного символа, здатного опиратись російському імперіалізмові.

Так чи інакше, термін був прийнятий, але набрав видозміненої форми — "Тризуб". Як бачимо, при цьому термін втратив закінчення "ець", яке надавало йому невловимо-принизливого значення, і зазнав переносу наголосу з "у" на "и", що наблизило його до первісного глибинного значення, оскільки перенесло акцентування в "зубчастості" на "троїстість". Аналогічної зміни терміну в російській мові не сталось: обидва українські слова — "тризубець" і "Тризуб" перекладаються на російську мову одним — "тризубец".

Сьогодні термін "Тризуб" набув значного поширення в українській мові і відтіснив стару назву символу на другорядні ролі [4]. Це явище цілком зрозуміле — за кілька десятків років, що минули

---

[1] — Половина слів російської мови взята з церковно-слов'янської мови, поширюваної разом з християнським ученням (Див. дослідження Шахматова та інших мовознавців).

[2] — Це фіксують російські словники. Див., наприклад, Ожегов С.И. Словарь русского языка, М., 1953, с.750.

[3] — Термін "трезубец", для позначення знаку, чисто російський мовотвір. В інших мовах вживаються терміни: тріалія, трідент, тріденс, тріщула, трістула і т.д. В українській мові цей знак зветься "Тризуб" або "Трійця".

[4] — А саме у слова, що виникли свого часу як переносне значення священного слова "Трійця" ("трійця людей", "трійця свічок" і т.п.). Див. Українсько-російський словник, К., 1963, т. VI, с.102.

від затвердження державного символу, тисячі українських патріотів поклали своє життя, захищаючи право української нації на існування, захищаючи її гідність і символ цієї гідності, який вони називали Тризубом. Тим самим термін "Тризуб" освятився кров'ю народу і став священним для кожного національно свідомого українця.

Разом з тим, навряд чи доцільно пускати у небуття і стару назву символу, теж освячену кров'ю борців за свободу нашого народу, проливану протягом сотень поколінь... Тим більше, що термін "Трійця" значно точніше і повніше виражає глибинний зміст знаку... До того ж термін ще живий, його ще й сьогодні вживають у найменш сплюндрованих і зросійщених українських землях. Якось, коли автор розповів про стару назву Тризуба у відкритому ефірі Українського радіо, до студії подзвонила слухачка і сказала, що у них, на Полтавщині, ще й до сьогодні в деяких селах малюють на дверях старовинні знаки у формі тризубів і звуть їх трійцями.

Слово "трійця" збереглося у цілому ряді виразів, у термінології свят, у назві ритуальних свічників, які символізували триєдиний вогонь (триєдиного Агні) під час давніх обрядів з культом Трійці. Для вшанування цієї Триєдиної Сили, крім пишних свят — Різдва, Купала тощо, наші предки встановили окреме свято, яке так і звалось — Трійця. Свято Трійці є святом її торжества, коли крім двох батьківських іпостасей Трійці — вогню й води — у повній силі виступає третій член Триєдиної Сили — дитя вогню і води — зелень. Тому свято має й другу назву Зелені свята.

Місяць, на який випадає вшанування Трійці, й нині зветься "червень". Чому не Трійцень, а Червень? А тому, що перед тим, як усталилась назва "Трійця", символ божественної триєдності звався "Чер" (Шр, Щир, Шир, Чар). Варіабельність звучання (а отже, й написання) цієї назви пов'язана з тим, що вона дуже давнього походження, — ще від тих часів, коли голосних не було, а приголосні ч, щ і ш не розрізнялись. Хоча згадана назва Трійці й невимірно давня, в українській мові й сьогодні живуть сотні слів, утворених від неї в усіх варіантах її звучання. Розглянемо для початку українське слово "щирий". Словники наводять такі його значення: прямий, душевний, відвертий, сердечний, відкритий, безпосередній, проникливий, доброзичливий, шляхетний, повний, чистий, безхитрісний, справжній, непідробний, зразковий, суттєвий, старанний, переконаний, переконливий, активний, палкий, заповзятий, запальний, істинний, вірний, сильний тощо. Яке ж первинне поняття може об'єднати такі всебічно позитивні характеристики? Очевидно, одне з найзагальніших, найсуттєвіших. Таким може бути лише поняття про Бога.

Відкинувши від слова "щирий" прикметникове закінчення та голосні, яких в давнину не знали, маємо ім'я, що вимовлялось як "Щр", в пізніше, коли в мові з'явились голосні — як "Щир",

"Щер", "Чер" і тому подібне. Довідуємось, що на Північному Кавказі в мові адиге й досі є слово "Щр", яке означає троїстість (три, трійця). В поєднанні зі словом "кес", яке означає "спрямованість", "плин", "меч", адиги утворили слово "щркеси", тобто "троїстоспрямовані" або "поклонники Трійці" [1].

Пізніше слово "щркеси" стало вимовлятися як "черкеси". Те саме спостерігаємо й на Україні, де українців називали "черкаси", що колись означало — шанувальники Трійці. Крім слова "черкаси", в українській мові живе дуже багато слів з коренем "чер", а також з його варіантом "чар". До цих слів належать: назва людини, що присвятила своє життя Богові — "чернець"; назва місяця, в якому відзначається свято Трійці — "червень"; назва сакрального кольору — "червоний", назва порядку, безконечної послідовності — "черга"; назва осередку життєтворчої, біологічної енергії — "черево" (пізніше "живіт", від слова "жити"); вмістилище здатності пізнавати бога — "череп"; породжені богом істоти — "череда"; божественна оселя — "чертог"; джерело для "черпання"; забуте значення слова "черн", що збереглось у прізвищах — Черненко, Черняк, Чернай, Чермак, Черний, Черниш, Черник, Черні, Чернявський, Чернявщенко, Черсах тощо та в українських географічних назвах, а саме в назві давньоукраїнського міста на Дністрі — Черн, яке проіснувало з VI по XII ст., сучасних селищ — Черниш, Чернів, Чернелиця, Чернацька, Чернігівка, Чернявка,Черняхів і міст Чернігів і Чернівці...

Не менше українських слів і з коренем "чар". Ця назва божественного напою "чар", ритуальної посудини для цього — "чара"; божественної дії — "чари", "чарування"; служителів культу Трійці — "чарівник", "чародій", "чародійник" та багато інших. У звучанні "шир", божественна властивість Трійці творити світ породила дієслова: "ширити", "широчити" від яких виникли слова "ширина", "широкий", "широчінь", "ширяти" тощо.

Від тих часів, коли культи нових богів потіснили культ триєдиної космотворчої сили Шр (Чер), священнослужителі нових богів, не маючи сили припинити традицію культу, спробували трактувати ім'я триєдиного бога, як прояв нечистої сили. Від них в українській мові з'явились слова з негативним значенням культу: "чорнити", "чорний", "чорт", "чорновий", "чорнокнижник", "чорнороб", "чортівня", "чортовина", "чортовиння" тощо.

Цікаво відзначити, що всі негативні значення культу в українській мові відокремлені від позитивних уведенням голосної "о" замість "е". В російській мові цього не сталося. Негативні, як і позитивні значення культу, пишуться однаково — через "е" — "чернить", "черт" тощо. Чому саме в українській мові сталось таке розокремлення?

Річ у тому, що, як свідчать знахідки Тризуба, культ Трійці де-

---

[1] — А.Кущинський. "Державний герб християнської України", Чікаго, 1983, с.20.

сятки тисяч років тому органічно поєднався із свідомістю українського народу. Народ не зміг допустити приниження своїх сокровенних святинь і негативні значення став вимовляти інакше. Ось чому жоден Черненко не змінить своє прізвище на Чорненко.

Культ триєдиного божества, що називалось Шр (Чер) і символізувалось Тризубом, існував дуже давно. Про це свідчить не лише той факт, що варіанти слова "Шр" поширені в багатьох мовах від едигейської до французької (згадаймо французьке "чарм" — "чари"), але й той факт, що символ божества "Шр" ліг в основу літери, яка позначала звук "Ш". При тому не лише в українській глаголиці і кирилиці, а й у алфавітах етрусків, греків, в угаритському клинописному алфавіті, в усіх єгипетських алфавітах, навіть у японських та інших ієрогліфах.

Такі давня і прадавня назви нашого державного герба, нашого національного символу. Крім національного символу, або, як раніше казали "знаку", нас репрезентує у світі ще й національний прапор, який ми іноді також називаємо "знамено", "стяг". Чи мав він свою власну назву і яким є глибинне значення слів "прапор", "знамено", "стяг", "знак"? Слово "знак" утворене від дієслова "знати". Щоб знати, кому належить те чи інше майно, землі тощо, щоб знати, до якого роду-племені належать ті чи інші люди, з найдавніших давен існував звичай мітити все те певним, умовним зображенням, яке й звалося "знаком". Як правило, знак випікався на власності, насамперед на скотині, на шкурах, спорудах (переважно дерев'яних), на речах, а іноді й на рабах. Випікався за допомогою розпеченої на вогні матриці, звідки вона й дістала назву "печать". Зрозуміло, що для загальносуспільного (спочатку родоплемінного, а пізніше національного) знаку обирався якийсь багатозначний символ. Наші предки для позначення свого роду-племені обрали знаком найзначніший символ світобудови — символ триєдиної космотворчої сили, який ми тепер звемо Тризубом і визнали державним гербом.

Слово "знамено" утворене від словосполучення "знай мене". Спочатку воно являло собою зображення знаку, розміщене на довгій жердці. При цьому знак, розміщений на жердці, міг виготовлятися з дерева, з каменю, з металу або вишивався на тканині. Останній варіант знамена зберігся й до сьогодні.

Знамено, як варіант знаку, виконувало усі його функції щодо позначення належності володінь, майна і людей до певної громади, до певного роду-племені. Однак на відміну від інших варіантів знаку знамено мало додаткову функцію — збирати до гурту, "стягати" до вожака членів громади під час походу чи битви. Звідси й друга назва знамена — "стяг". Функцію стягу виконував і бунчук.

Слово "прапор" відображає іншу важливу функцію знамена — бути попереду громади, вести її людей за собою. Утворене слово прапор від слова "перо", передаючи такі характеристики пера, як рух, політ. Доречно зауважити, що перо у наших предків симво-

лізувало вищі, небесні сили. Слово "перо" якнайтісніше пов'язане з числівником "перший"; префіксом, що означає найвищу якість — "пре" (прекрасний, премудрий, прегарний); ім'ям головного бога київських полян Перуна тощо.

Дехто помилково відносить до групи синонімів "знамено", "стяг" і "прапор" також слово "хоругва" ("хорогва"). Така класифікація пов'язана з помилковою думкою, ніби слово "хоругва" походить від монгольського слова "орунга", яке означає знак, прапор. Насправді слово "хоругва" значно давніше за монгольські впливи на українську мову і походить від імені давньоукраїнського бога Хорса (Хора, Гора).

Якщо знамена, стяги й прапори були як козацькими, так і світськими знаками правителів і воєначальників наших предків, то хоругви були знаками лише козацьких та релігійних провідників-священнослужителів. Релігійне походження хоругв і до сьогодні накладає на них свої особливості — як правило, хоругви є церковними знаменами; як правило, на них зображаються образи богів; як правило, вони мають троїсте завершення, що символізує ту ж триєдину силу космотворення, що й Тризуб — Святу Трійцю.

Не без впливу імені сонячного бога Кола утворилась назва священної для всіх українців рослини — калини. Калина неодмінний учасник святкових обрядів, ритуальних і побутових народних пісень, символ зв'язку усіх поколінь української нації, символ козацтва і самої України. Калина неодмінно висаджувалась в кожній українській садибі, так само, як і не менш священне дерево верба. Однак якщо походження слова "калина" досить прозоре, то походження слова "верба" вимагає спеціального розгляду.

Складається воно з двох слів "вер" і "ба". В давнину ці слова відповідно означали "всесвіт" і "матір". В українській мові подвійну матір, тобто матір матері й сьогодні називають "баба", "бабуля" та іншими словами, похідними від подвоєння "ба". Слово має коріння у первісних культах Праматері світу. Й до сьогодні кам'яні культові зображення праматері, що стояли на узвишшях могил по всій Україні, називають бабами.

Слово "вер" також дуже давнє. Величність позначуваного ним явища — Всесвіту — відбилась в багатьох українських словах. Деякими з них ми користуємось і сьогодні. Це слова "верх", "вершина", "вершити", "верхів'я", "верхній", "зверхник", "верховода", "верховина" тощо.

Оскільки найхарактернішою особливістю всесвіту є постійне обертання всіх його складових частин навколо своїх вісей (що не важко було спостерегти й первісній людині), то другий кущ слів в українській мові, породжений давньою назвою всесвіту, характеризував саме цю його властивість. Це слова "круговерть", "веремія", "вертіти", "вертатись", "верт" (поворот), "верч" (згорток), "верея" (вісь дверей), "веретено" (деталь, що вертиться у прядильних верстатах; жорнах; ручних, водяних і вітряних млинах; у гончарному крузі тощо).

Як символ Матері Всесвіту, а точніше її тотем-дерево, верба відігравала значну роль в обрядах і ритуалах українських релігійних і народних свят. Перед Великоднем цілий тиждень святкувалось вшанування Матері Всесвіту — верби. І досі збереглись його обряди й назва — "вербний тиждень", "вербна неділя", "вербиця".

Багатотисячолітню традицію вербного свята засвідчують римські хроніки, де воно описано як "призабуте, дуже давнє" свято етрусків, засновників Риму. Як не дивно, але на Україні вербниця й досі є живим святом, причому ритуальні примовки, які входять в обряди цього свята, майже дослівно зберігаються з текстами примовок, записаних латинянами від етрусків. Це дає змогу зробити висновок, що обряди свята на Україні від часів трипільських лелегів (родичів етрусків) майже не зазнали змін.

Сьогодні давній "вер" має кілька назв: "космос", "вселенная", "всесвіт..." Різні назви були й раніше. Чимало імен було й у бога Всесвіту. Одне з них — Пан. Подальша історична доля цього терміну досягла й нас і продовжує народжувати пристрасті й сьогодні.

Йдеться про пошуки оптимальної форми звертання в українському суспільстві. У Східній Україні деякі громадяни протестують проти вживання слова "пан", оскільки воно, мовляв, польського походження. Пропонують замінювати його словами "громадянин" і "добродій". До цього нагадаємо, що існує ще й слово "товариш", яке із зрозумілих причин чимало людей не вживають сьогодні. Однак, попри всі суперечки щодо права на існування того чи іншого слова в українському суспільстві, всі ці слова глибоко українські, давні, освячені традиціями. Вони, однак, зовсім не рівнозначні — кожне виявляє свій власний аспект стосунків між людьми. Розглянемо ці аспекти.

Найповніший зміст і найбільшу повагу виявляє слово "Пан". Це слово звучало задовго до того, як виникла польська нація і польська мова. Воно спільне для всіх індоєвропейських мов, оскільки було назвою бога Всесвіту у предків індоєвропейців. В українській та багатьох інших слов'янських мовах слово "пан" є ознакою найвищої, божественної шани. Аналогічно у російській мові звертання "господин" утворене від імені бога — "Господь", в англійській титул "лорд" від імені бога — "Лорд" і тому подібне. В грецькій релігії культ бога Всесвіту Пана посіли інші боги, а його ім'я лишилось у назві другорядного бога та в слові "пан", що означало "всезагальний" ("панславізм", "пандемія", "панамериканський" тощо).

На другому місці по шанобливості є звертання "добродій". Розшифровки воно не потребує. Зазначимо лише, що слово не має такого загального значення, як "пан", і не може, наприклад, вживатися до насильників, убивць тощо.

Звертання "громадянин" найхолодніше і найофіційніше. Воно

характеризує юридичний статус особи, до якої звертаємось, і є цілком нейтральним щодо нашого ставлення до неї. Походження слова очевидне — це фіксація належності даної особи до громади.

Звертання "товариш" дуже давнє. Походить від слова "товар", тобто "рогата худоба". Так звертались один до одного пастухи великої рогатої худоби. Пізніше терміном "товариш" почали користуватись члени будь-якого гурту, не лише пастушого — "товариші по роботі", "...по партії", "...по нещастю" тощо. Члени компартії цілком слушно використовували цей термін для взаємних звертань. Коли ж вони почали нав'язувати його усьому суспільству, то це викликало відразу до терміна, як свого часу польські феодали-загарбники викликали відразу до терміну "пан". Ці приниження термінів, однак, тимчасові. У вільній незалежній Україні всі українські звертання наберуть природного значення, як, наприклад, у давньому виразі "панове козаки", "панове товариші" тощо.

Слово "леле" у виразі "ой, леле", мовознавці трактують як вигук зі значенням: "на жаль", "біда", "горе". Насправді ж — це звертання за підтримкою до Богині Лелі, шанованої нашими трипільськими предками лелегами або пеласгами. Отже, цей вираз живе в українській мові щонайменше 5-6 тисяч років. Природно, що його первинний зміст дещо трансформувався. Однак культ богині води, матері Всесвіту Лелі і її брата й дружини бога вогню, батька Всесвіту Полеля залишили в українській мові не тільки вираз "ой, леле", що дає змогу реставрувати первісне значення багатьох українських слів.

Послідовники культу Лелі, вважаючи себе її породженням, назвались лелеками (лелегами). Ця назва утворилась від імені Богині Лелі і староукраїнської назви дитини — ка або ко (звідки ж і всі сучасні українські прізвища на "ко" і "ка"). Слово "лелека" живе в нашій мові й сьогодні як назва священного на Україні білого птаха з чорною позначкою. Цей птах вважався живим символом Богині і тому має на Україні ще й назви, утворені від імені "Бог" — бузько (дитя Бога), бусел, боцюн тощо.

У рослинному світі символом Богині Лелі була водяна квітка, яка й була названа її іменем — Лелія. Як жіночий, водний компонент світу, вічно свіжий, вічно діючий і вічно прекрасний Богиня Лелі залишила своє ім'я в слові "леліти", що означає: сяяти, поблискуючи струмувати, переливатись райдугою та в слові "лелітки", яким названо блискучі прикраси одягу.

Космічна материнська іпостась Лелі виявилась в українському слові "леліяти", а нескінченно-вічний процес космотворення, здійснюваний подружжям — Лелею і Полелем — у виразі: "Лельом-Полельом", тобто неспішно, урочисто й повільно, який тепер іноді вживається з іронією.

Дружина Лелі, Бог Сонця і космічного вогню Полель збагатив українську мову справді по-божому. Від його імені утворено сотні слів, кожне з яких відбиває ту чи іншу характеристику сонячного

бога. Вогненну стихію Полеля виражають слова: полум'я, палати, пал, палкий, паливо, палага (плита), палахнути, палити, паленина, палій, паленка (горілка), палінчарня (винокурня), паліпля (жар) та інші.

Сила й могутність Полеля відбилась у словах: полк, полонити, полон, сполох, полохати, паленка (македонський варіант — фаланга), поляни (ісполіни) та інших.

Ясність Полеля, його життєдайність і яскравість породили слова: поляна, поле, полонина, половіти (набирати золотистого кольору), половий (сонячний), полуда, політура, полотно.

Особливість Полеля як частки космотворчого подружжя відбилась у словах: "половина", "полюс", "полярність", а рештки його культового ритуалу ховають слова: "політика", "палата", "поліно" (заготовка для ритуального вогню), "паляниця", "палянка" (ритуальні страви), "поломник", "паля", "палка", "паламар" тощо.

Як бачимо, найцікавіші в океані рідних слів — багатозначні слова. Багатозначність є ознакою того, що первісно слово позначало настільки важливе і значне поняття, що його сучасні значення-слова являють собою окремі характеристики того первісного поняття. Таких слів в українській мові багато. Деякі з них — "диво", "коло", "верх", "верт", "пан", "червень", "Леля", "Полель" — ми вже розглянули. Тепер скажемо кілька слів про протилежне мовне явище, оскільки серед слів з багатьма значеннями безпе ечний інтерес викликають також різні слова, об'єднані одним по няттям як, наприклад, слова: "тато", "батько", "вітець", "неньо". Чому в одній мові виникло стільки різних слів для одного поняття? І чому вони всі продовжують жити?

Український етнос творився тисячоліттями, шляхом об'єднання споріднених за мовою племен, кожне з яких, однак, мало свої особливості в мові, її словниковому складі. Так в українську мову увійшли різні слова для позначення одного й того ж поняття. А продовжують вони жити тому, що кожне з них набрало свого особливого значення, характеризуючи різні іпостасі такого явища, як голова роду.

Найзагадковішим є слово "тато". На відміну від інших слів, належних до того чи іншого куща зі спільним коренем, слово "тато" не має "родичів" в українській мові [1]. Корінь слова унікальний і ні в яких словах не повторюється за винятком утворених від нього прикметникових форм. Разом з тим слово поширене в усьому світі. Навіть мексиканці кажуть "тато" на голову роду. З'ясування походження і етимології слова "тато" вимагає виходу за межі океану рідних слів, отже і нашої розповіді. Зате походження та специфічне значення слів "батько", "вітець" і "неньо" є цілком прозорим.

---

[1] — Деякі слова, ймовірно, перебувають в далеких родинних стосунках зі словом "тато" (наприклад, слово "отаман").

Слово "батько" походить від дуже давнього слова "бат", що означало чоловічу іпостась світотворення. Крім слова "батько" в українській мові утворено цілу назву слів від цього первісного поняття. До них належить слово "бат" у значенні старший брат та у значенні "палка" (слово "палка" теж утворене від імені чоловічої іпостасі світотворення — бога вогню Пала); зображення палки, як і термін "бат" символізує чоловіче начало світобудови. Словом "бат" називалась також велика палка, тобто "колода" (тут слово "бат" ототожнюється з іншою назвою чоловічого начала — "Коло"). Від слова "бат" утворені також слова "батіг", "батати", українська назва військового загону — "батова" і французька — "батальйон"...

Якщо в слові "батько" підкреслюється чоловіче начало голови роду, то у слові "вітець" — його життєдайне начало. В давньоарійській мові, отже й у давньоукраїнській мові слово "віта" означало "життя", "життєдайність". Українська мова зберегла цілий кущ слів, породжений коренем "віта". Це слова: вітатися, привіт, віти, вітер, вітчим, вітчизна, вітець. При запозиченні слова "вітець" до російської мови воно зазнало змін і набрало форми "отец" під впливом тюркської назви батька — "ота". Зрозуміло, що слово "отец" вже не має свого глибинного, містичного значення.

Слово "неньо" або інакше "наньо" характеризує голову роду не як містичне космотворче начало, а як добру домашню істоту, захисника-вихователя, який разом з дружиною (ненею); помічницею (нянею) виняньчує і виховує своїх дітей.

Ми розглянули витоки лише кількох українських слів, але структура книги не дає нам змоги безмежно розтягати текст розділу. Тому про інші українські слова, утворені від імен богів, скажемо у якнайкоротшій формі.

Ім'я прабогині наших предків — Лади породило такі слова, як лад, ладити, ладнати, недоладний, нелад, злагода тощо, від імені її доньки — Дани (Тани) утворились слова: доня, данина, даний, підданий, дно, давати, тонути, танок, танцювати, танцюрист тощо. Від другої іпостасі Дани, що мало ім'я Морена, утворились слова: морок, море, мор, марити тощо; від третьої — Моколи — слова: мокнути, мокрий, умочити, мокати тощо. Від четвертої іпостасі Дани — богині шлюбу і кохання Прії, утворились слова: приємно, прителювати, приятель, приязнь, приймати, сприймати.

Від імені бога — сузір'я Вола і Тура пішли слова: волати, воля, волячий, тур, турнути, турбуватись тощо. Від імені розподільника благ — Бога, утворились слова: багач, багатіти, багатство, багато, багаття тощо. Ім'я бога війни Перуна породило слова: перший, перти, прю (стати на прю), пороти, прати тощо. Кельтський варіант імені Перуна — Тараніс породив слова: таранити, таран тощо; етруський варіант цього імені — Сатрес (пізніше Стрибог),

породив слова: стріла, стріляти, стрілець, стрий, струм, струмувати, струмок, бистрий, стрілянина, бистрина тощо.

Межирічинське ім'я сонячного бога — Бар-Бар (Вар-Вар) призвело до появи в українській мові таких слів, як барва, барвінок, варна, варвар тощо.

Від імен давніх богів, спільного середземноморського культу утворилися слова від сонячного бога Ра [1]: віра, рада, радіти, раяти, рало, раз (удар), разити, образити, райдуга, рай, край, країна, краяти, украяти, порада, ратай, рація, рачливо, право, прагнути, праця, пращур і десятки інших; від поняття про другу іпостась сонячного бога Ра — Ора (Гора, Горса, Хорса) — утворилися слова: горній, гордий, горіти, гора, горнило, орати, орій (арій), орало, оранка, оратай, хор, хорист, хороший; хороми, хоронити; від імені бога Пта (Птаха), зображуваного єгиптянами з крилами і дзьобом, — у слові птах та похідних словах імена давньоарійської Трійці богів: Вішну, Брахма, Сіви (Шіви) відбились у словах: вишній, Всевишній, вишина, виш, вишка, рахмани, рахманний, сів, сівба [2], сівач, сіяти, просів тощо; ім'я арійського бога підземного царства Ями відбилось у словах: яма, ямчина, ямкуватий тощо; бога кровопролить, бійок, підземного вогню та всілякої біди — Пека — пекти, пекельний, пекучий, спекатися тощо; бога сонця, добробуту, затишку, домашнього вогню — Цура (Чура) — цар, цуратися (відмежовуватися), чурбан (межовий стовп), сурмити, сурмач, сурма та ін.; від імені антагоніста Сура — Асура — утворились слова: басурман, (диявол-людина); від імені божества землі — Зем (Зам) — земля та похідні слова; від імені халдейського бога небесного склепіння — Небо, утворилися слова: небо, небосхил, небокрай, небесний, небожитель; від імені бога Дія утворились слова: діяти, дяк, дія, діяльний, бездіяльний, добродій, злодій тощо; від імені Вія — віяти, віялка, віяло, повія, війна, військо тощо.

Імена праслов'янських та слов'янських богів дохристиянської доби також увібрані українською мовою, яка утворила від них відповідні за змістом неологізми. Так ім'я сонячного бога Ярила дало слова: ярий, ярина, ярість, яріти, ярка, яркий та ін.; бога лічби Числоби — численний, числити, число та ін.; богині добра і захисту людей, матері-землі Берегині (Обереги) — берегти, обережно, берег та ін.; богині жалоби й оплакування Карни — карнати, карати, карний та ін.; богині ночі й привидів — Мари — марити, марнувати, марніти та ін.; бога-зачинателя всього живого — Рода — родина, народження, родовища, родичі та ін.; богині волі — Своби — висвободити, свобідний, свобода та ін.; богині воєнної перемоги — Слави — уславитись, преславний, славнозвісний та ін.; Сонячного бога —

[1] — "Щоб слово Ра не заносило читача аж до Єгипту, — пише В.Ілля в статті "Кольори української долі" ("Л.У." від 20.XII.90р.), треба нагадати, що коли питали старих жінок на Волині, хто їх навчив тої чи іншої старої пісні, відповідь була: "Мати Ра".

[2] — ба — кімерійське дитя; Сів-ба, дитя Сіви.

Кола — колотити, колт, культ, колоти, укол, коло, колесо, навколо, коловерть, коли, ніколи, колір, калина, колона, Калос, колос тощо; полянського бога полум'я Жарка — жар, жарівня, жаркий та багато інших слів від імен багатьох інших богів.

1.2.2. ВИТОКИ ІМЕН, ПРІЗВИЩ ТА ІНШИХ НАЗВ

Пояснення первісного змісту слів, наведене у попередньому розділі, вперше було оприлюднено у циклі передач Українського радіо "Золоті ворота". На редакцію передачі почали надходити листи від слухачів з проханням розкрити глибинний зміст їхніх імен та прізвищ. І справді, ціла низка українських імен та прізвищ має таку давню і славну історію, що бодай про деякі з них треба розповісти.

Ім'я Олексій утворено від скитського імені "Олексай", що складається з прадавнього імені "Ол" та слова "ксай", яке у скитів означало "цар". Порівняймо, наприклад, ім'я першого скитського царя — "Колоксай" (Сонце-цар). Слово "ксай" дослівно означало "меченосець" (від слова "кос" [1] — "меч"), у переносному — воїн, цар.

Ім'я "Ол" поширене в усьому світі (від тюркської форми "Олем" до скандінавської "Олаф"). В українській мові воно збереглось в іменах "Олесь", "Олена", "Ольга" тощо. Від цих прадавніх імен походять більш пізні грецькі імена — "Алексій" і "Єлена" та скандінавське "Хельга". Значення прадавнього імені Ол мені не вдалось встановити. Можна здогадуватись, що воно є скороченим варіантом імен сонячного бога (Коло, Пол).

Українське ім'я "Дмитро" є похідним від давньоарійського "Митра". У наших предків причорноморських аріїв, напередодні їх експансії до майбутнього Ірану, тобто 5-6 тисяч років тому, панував культ бога сонячного світла, відомого під іменем "Митра". У значенні сонячного світла давньоарійське ім'я збереглося в словах "митрополія" (земля Митри), "митрополит" (релігійний зверхник землі Митри), "митра", тобто "сонячне сяйво" (назва позолоченого головного убору служителів культу). Донедавна жило ім'я "Митродор" або "Митродар" тобто "Митрою подарований" (аналогічно імені "Богдан", тобто "Богом даний") та ім'я "Митропан", тобто "Пан Митра", або інакше "божественний Митра".

Із забуттям первісного значення імені в християнські часи, коли культ Митри трактувався як нечистий, ім'я "Митропан" було перероблено на "Митрофан" і переосмислене греками на безглуздий вираз "матір'ю показаний", оскільки стверджувалось, ніби ім'я утворене від грецьких слів "матір" і "показую".

Давньоукраїнське ім'я "Митро" (тобто "Сяючий") за часів хрис-

---

[1] — В українській мові й досі існує для великого ножа назва "косак".

тиянства набуло форми "Дмитро" під впливом грецького імені "Дмитрій", що має зовсім інше походження, а саме від імені пеласгійської, а потім грецької богині родючості, хліборобства та шлюбу — Деметри (Димитри).

Якщо ім'я Митро утворене в часи, коли іранські арії ще не відділились від наших предків — надчорноморських аріїв, то ім'я Андрій ще давнішого походження і сягає часів, коли в праарійській сім'ї племен перебували і майбутні індоарії. Воно було ім'ям могутнього бога і первісно звучало як Анд-Ра (Інд-Ра). Культ бога Індри й досі живе у індійських аріїв.

Від імен прадавніх богів походять також українські імена Панас (від Пан), Даній, Дана, Данило (від Дани), Каленик (від Коло), Юрій (первісно Урій, Орій), Гордій (від Гора, пізніше Хорса) тощо. Від імені богині Слави походять всі українські імена на "слав" — Ярослав [1], Мирослава, Святослав і т.д. З богами пов'язані також імена Богдан, Божедар, Дарина, Одарка, Дарка (богом даровані); Прися, Параска (від Прії); Влас (від Віл); Марина (від Морени, тепер вважається, що від моря), Варвара (від Бар-Бар) тощо. Кожне історичне українське ім'я несе в собі прихований заряд енергетики давнього міфа.

Заслуговують на увагу й українські прізвища. Прізвища як соціальне явище усталились недавно — десь триста-чотириста років тому. Однак слова, які лягли в основу українських прізвищ, часто не менш давні і змістовні, ніж наші імена. Перше, що вражає при знайомстві з українськими прізвищами, це надзвичайна різноманітність їхнього походження: тут є колишні іменники (Бондар, Гуща, Сокіл), прикметники (Стріляний, Непокупний, Сірий), вигуки й звуконаслідувальні слова (Цокотун, Букало, Собчак), складні слова (Паливода, Товстоліс, Білоштан), слова іншомовного походження (Джигирей, Тугай, Міклуха-Маклай), слова культового походження (Колієнко, Черняк, Паламарчук) і так далі... Не менш вражає і багатство способів утворення закінчень: тут слова "енко" й "ко", що означали дитину (нащадка) ще з дошумерських часів (Брат + ко, Дід + енко); тут слов'янське "ович" (Поп + ович, Мал + енко + вич); тут спільна з тюркською мовою назва дитини "чук" (Бондар + чук, Баран + чук); тут і спрощені форми на "ук", "юк", "ак", "як" (Хитр + ук, Павл + юк, Петр + ак, Трет + як); тут і слово "син" у старій вимові "шин" (Павли + шин); тут і закінчення, що визначають приналежність до особи (Петр + ів, Микит + ів, Петр + ин), і закінчення "ський", що є ознакою приналежності до маєтку чи місцевості (Вишневець + кий, Кутин + ський тощо).

Третьою особливістю українських прізвищ є порівняно незначне використання для їх творення батьківських імен і переважання в них психологічних та соціальних характеристик особистості. Не

---

[1] — Ім'я Ярослав поєднує імена двох богів — Ярила і Слави.

випадково саме слово "прізвище" на відміну від "фамилия" походить від слова "прозвисько", а не від слів "ім'я" чи "родина" ("family"), як це переважає в ментальності інших народів. Причиною такого розмаїття в прізвищах є етнічне багатство української нації та багатотисячолітній шлях її розвитку, що привів до визнання кожної окремої людини неповторною індивідуальністю і поцінування її як чогось унікального, особливого. Таке пошанування індивідууму в українській ментальності відбилось не лише в особливостях творення прізвищ, а й в інших планах, насамперед у визначенні людини як "особистості". Наголос на особливому, особистому стає більш зрозумілим, коли порівняємо його з російським відповідником, словом "личность" (від слова "личина", тобто "маска").

Не простий зв'язок своєрідних українських прізвищ та їх власників — унікальних особливостей — може бути проілюстрований зворушливою історією, яка сталася в наш час на Луганщині (колишньому Дикому Полі). Цю територію у XVI-XVII століттях заселили вихідці із Запоріжжя та Гетьманщини, які створили тут Острогозький козацький слобідський полк та козацькі поселення, що проіснували до встановлення радянської влади.

Більшовики винищували будь-які козацькі традиції; розстрілювали козаків, які усвідомлювали свій рід і свою ідентичність; витруювали навіть згадку про існування козацтва на Луганщині. Через сімдесят років їхнього панування здавалося, що від луганського козацтва не лишилося й попелу... Але як тільки терор ослаб, "правовірні совслужащі" Луганщини, не виключаючи й комсомольців та комуністів, почали цікавитись своїми непересічними прізвищами Козаченків, Сотників, Кошових, Запорожців, Сухомлинів, Чумаків, Гетьманів, Отаманенків, Стрижебиків, Непийвод, Гамалій і тому подібних. Почали цікавитися своїми прізвищами та їхнім походженням.

У Луганську утворилась група ентузіастів-етимологів, до якої увійшло більш як сто молодих людей, що почали вивчати сімейні традиції, "докопуватися" до своїх предків. Кожен з них записав історію свого роду аж до 5-7 коліна.

Записи звели, звірили з документами й історичними та архівними дослідженнями і... відчули себе козаками! Довкола дослідників почала гуртуватись молодь — нащадки козаків. З'явились перші публікації історичних досліджень луганського козацтва за підписами 95 авторів. 30 травня 1992 року мені, в складі делегації київського козацтва, довелось брати участь в установчій конференції товариства слобідських козаків Луганщини, де було затверджено статут, прийнято присягу і обрано козацьку старшину Луганщини. Яка ж етимологія козацьких прізвищ?

Такі козацькі прізвища, як Сухомлин, Нетудихата, Сотник, Запорожець та їм подібні, особливого етимологічного дослідження не потребують — їх першооснова прозирає однозначно. А от таке,

наприклад, прізвище, як Гамалія, не кожному зрозуміло. Існує навіть суперечка — російське воно (Гамалея) чи українське? Варіант Гамеля — це російська вимова українського прізвища Гамалія, яке найчастіше зустрічається саме серед козацьких нащадків. Справа в тому, що в козацькі часи гамалією звався особливий вид кривої шаблі. Деякі власники таких шабель і дістали прозвисько Гамалія, аналогічно тому, як інші дістали прозвисько Шаблій.

При оформленні козацької старшини в статусі російського дворянства Гамалії були записані в російських реєстрах як Гамалеї, а Шаблії як Сабліни. Чимало вчених і воєначальників для російської імперії дали ці славні козацькі роди. Один з Шабліїв, адмірал Саблін, який у революцію командував Чорноморським флотом у квітні 1918 року підняв на своєму флагмані український жовто-блакитний прапор і підпорядкував свою ескадру новоствореній українській державі.

Такі козацькі прізвища, як Гетьман, Кошовий, Козак, Отаман, Курінний, Хоруженко, Січовик, Бунчужний, Сурмаченко, Булавин, Пернач та інші утворені від козацької термінології, вимагають для свого пояснення розкриття цієї термінології. Пояснити ж традиції символіки і термінології українського козацтва та її семантику неможливо без осмислення усього феномену козацтва як одного з проявів феномену України. Спроби розкрити семантику козацької термінології, обмежуючись лише міркуваннями над окремо взятими словами, призводять не до "етимону" (істини), а до курйозів — козак стає білим гусаком, Січ — засікою, Кіш — татарською отарою овець і т.п.

Нестримна фантазія мовознавців, необмежених вимогою зіставляти свої здогадки з реальним історичним процесом, міфологією, національними традиціями, національною ментальністю та іншими проявами феномену козацтва, наплодила безліч легковажних тлумачень козацької термінології, суперечливих і взаємовиключних, але завжди принизливих і зневажливих. На жаль, чимало наших видатних історикків та археологів, які на основі археології, спогадів, дум, пісень та історичних документів високо підносять імідж козацтва, не надають значення безвідповідальним мовознавчим вправам і вводять до своїх текстів їх погано аргументовані заяви. Навіть найвищий авторитет історії козацтва, академік Д.Яворницький, строго об'єктивний в оцінках археологічних та історичних матеріалів, дав змогу легковажним мовознавцям переконати себе, ніби слово "козак", безумовно — східне слово, як і слова "аксак, арак, байрак, бузак, бурчак, гайдамак, інак, кабак, кишлак, кулак, кунак, сугак, табак, чупрак, чумак" та багато інших подібних слів, що мають поширене у багатьох тюркських мовах закінчення "ак" [1]. При цьому чомусь ігнорується, що наявність закінчення "ак" у тюркських мовах не може заперечити наявності

[1] — Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків, Львів, 1991, т.II, с.6.

такого ж закінчення і в українській та інших слов'янських мовах (бідак, вожак, літак, русак, біляк, черв'як, четвертак, п'ятак, смак, переляк, знак, гопак, слимак, рак, гак, мастак, солончак, моряк, поляк, вітряк і так далі, сотні слів).

Більшість дослідників, як і Яворницький, намагається, однак, заспокоїтись на тому, що слово "козак" запозичене з тюркських мов. Чому саме з тюркських і чому запозичене? Справа в тому, що ідея меншовартості нашого народу, викохувана польськими, а згодом і російськими імперськими ідеологами, дала, зрештою, свої плоди. Багато наших людей і ще більше не наших повірили, ніби українці — це якийсь другорядний етнос (малороси, хохли, бидло тощо), який не має минулого, високої духовності, державно-громадських традицій... Повірили, що українська спільнота виникла усього-на-всього десь у XIV-XV століттях, отже й козацтво не могло з'явитись раніше. А що у XIV-XV століттях в українській та інших арійських мовах не було слова, від якого могло б утворитись слово "козаки", то це слово, вирішили етимологи, запозичене у тюрків, де цілий народ зветься "казахи", і в яких є словосполучення — каз+ак, що означає гусак (каз) білий (ак). І нікого з етимологів чомусь не турбувало, що образ білого гусака не асоціюється не тільки з образом українського козака, а й зі значенням слова "козак" у тих же тюркських мовах. Так у мові кримських татар слово "козак" означає вільна, озброєна, незалежна людина, шукач пригод, бродяга; у казанських татар, крім наведеного, це слово має ще й значення "слуга". Аналогічна двозначність у казахській, киргизькій, азербайджанській і башкирській мовах. Для кумиків козак — це "зброєносець у феодала, дружинник", для чагатайців — "розбійник", для половців [1] — "вартовий, передовий, нічний і денний"...

Таке розмаїття значень слова в тюркських мовах і повна його невідповідність дослівному значенню — "білий гусак" свідчить про те, що не ці мови його породили, що слово потрапляло у тюркські мови ззовні, у готовому вигляді при практичному спілкуванні з тими нашими предками, які звали себе козаками. Залежно від стосунків з цими людьми формувалося й значення слова у тій чи іншій тюркській мові.

Кримські татари мали справу з вільним низовим козацтвом, тобто з "вільними озброєними незалежними людьми, шукачами воєнних пригод", які зухвалими нападами тримали в страхові всі кримські й турецькі порти. Казанські татари, башкири, азербайджанці і киргизи мали вже справу не стільки з вільними козаками, скільки з проданими в рабство полоненими, яких використовували як робітників, слуг; звідси й двозначна семантика слова. Феодали кумиків — сусідів ставропільського і терського козацтва формували свої дружини з козаків (аналогічно тому, як київські князі фор-

[1] — Це значення слова зафіксоване в XI ст.

мували їх з тюрків і варягів; французькі королі з шотландців і швейцарців і т.д.), на чагатайців (точніше джагатайців), очевидно, найбільше враження зробили збройні напади грабіжницьких експедицій донських та уральських козаків, а, можливо, й власних кайсаків, що й обумовило ототожнення ними слова "козак" зі словом "розбійник" (в той же час, як кумики ототожнили його зі словом "дружинник"). Для половців, що захопили південно-українські степи і здійснювали систематичні спроби пограбувати селища українських хліборобів, козаки були передовими заставами Київської Русі, нічними й денними вартовими.

У жодній тюркській мові, як бачимо, значення слова "козак" не має нічого спільного з білим гусаком, отже, цілком очевидно, що в цих мовах воно не своє, а запозичене. Разом з тим у тюркських мовах існує слово "кайсак", яке перекладається "легков'ючний" ("кай" — легко і "сак" — в'юк). Під цим словом тюрки розуміють "мандрівну людину, завжди готову до війни, схильну до розбою, грабунку, завоювання". Деякі мовознавці твердять, що слово "козак" є переінакшеним тюркським словом "кайсак", утвореним нібито від арійського слова "сак" (назва арійського племені).

Прийняття такої етимологічної плутанини призводить до плутанини в трактуванні історичних документів, до появи на історичній арені загадкових "ординських козаків" (очевидно, кайсаків) "козацької" та "кайсацької" орди і козаків, що нападали на Україну [1]. Мабуть, все-таки не варто ототожнювати татарських "легков'ючних" з українськими "меченосцями" (носіями "кесів", тобто мечів).

Існують ще дві спроби тлумачення семантики слова "козак", вже на місцевому грунті. За першою, таку назву українське воянтво нібито дістало тому, що "скакало, мов кози"; за другою — тому, що носило коси (оселедці). Шкода витрачати час на докладне розвінчування цих безглуздих тлумачень. Досить звернути увагу на те, що козаки — суворі воїни, а не блазні чи скоморохи, щоб "скакати, мов кози", і не дівчата, щоб заплітати коси, не вибривати чуби [2].

Яке ж слово могло лягти в основу нашого слова і поняття "козаки"? Колись давно, ймовірно, за часів держави артів (Ур Арту, Урарту), існувало слово "кес" (варіанти "кос", "кас"). Це слово, як уже було сказано, настільки давнє, що є спільним і для адиге (чер+кес) і для українців (чер+кас). В широкому, загальному розумінні воно означало "спрямованість", а в одному з вузьких, конкретних значень — "меч". В українській мові це поняття і звучання збереглось у багатозначному слові "коса", яке має низку конкретних значень (коса жіноча, коса на морі чи на річці, коса як

[1] — Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків, Львів, 1991, т. II, с.7.

[2] — Споконвіку в українській мові косою називають заплетене волосся. Лише в деяких місцевостях і лише в множині (коси) це слово означає волосся взагалі. Але ніколи і ніде чоловічий чуб в Україні не звався косою.

знаряддя праці тощо), Сліди слова "кас" як назви меча збереглись у слові "касувати", тобто "ліквідовувати", у словах "косак" (великий ніж), "касарня" (житло мечників), "кесар" (зверхник) тощо. Слово "касарня", з утратою свого вузького первісного значення, як житла касаків, в різних слов'янських мовах перетворилось на слова "кашарня", "казарна", "казарма", що тепер означають "солдатське житло".

Слово "кесар" складається з двох давніх слів "кес" (меч) і "сар" (головний), отже рівнозначне виразу "перший воїн" або "імператор". З переходом у інші мови і втратою розуміння коренів, слово спотворювалось; у римлян воно набуло звучання Цезар і вживалось як ім'я і як титул зверхника.

Люди, озброєні мечами, звуться "мечники", а коли меч зветься "кос", то — "косаками". Зрозуміло, що озброєні мечами люди — "косаки", були найчастіше вільними, незалежними, хтось із них міг ставати на службу феодалам, бути їх зброєносцями чи дружинниками, а хтось міг ставати на шлях розбою.

Перетворення слова "косак" на "козак" є, очевидно, наслідком контемінації слів "косак" і "коза". Справа в тому, що богом косаків-мечників, як і будь-яких інших давньоукраїнських воїнів, був Перун — бог, вигодуваний козою. Отже, міфічна небесна коза відігравала роль тотема для всіх давньоукраїнських воїнів і назва цього тотема могла вплинути на назву воїнів-косаків. Отже, автори двох скритикованих вище тлумачень етимології слова "козак", мабуть, туманно відчули його причетність до слів "коса" і "коза", але не завдали собі праці осмислити цей зв'язок і обмежились першим поясненням, що спало на думку, не переймаючись його очевидною абсурдністю.

Вже аналіз етимології першого слова з козацьких назв примушує припуститися думки, що це слово, а отже й козацтво, існує від часів спільної для майбутніх адиге й українців держави артів (Артанії, Уру Артів, Урарту) тобто не п'ятсот, а мінімум 3-4 тисячі років.

Друге слово, яке ми розглянемо, — "отаман". Воно веде нас ще глибше в історію, аж до того етапу в розвиткові українського етносу, коли у ньому панував родовий лад, тобто щонайменше на 4-5 тисяч років у минуле.

В українському війську, ще з часів патріархату, існує традиція звертатися до командира загону поштивним словом "батько". Традиція виникла на соціальному грунті — загони війська складалися з родичів, як правило, братів — синів одного батька, патріарха, який і очолював загін. В праукраїнській мові, як і в шумерській, поряд зі словом бат, яке утворило слово "батько", існувало слово "ада" ("ата", "тато") яке, очевидно, утворило слово "тато". Отже, поряд зі словом "батько" командир загону міг зватися "ата".

Існує й інший шлях проникнення слова "отаман" в українську мову. Слово "ота" в тюркських мовах означає "батько", "ман" —

"людина". Слово "отаман" означає "людина, яка виконує функції батька". В українській мові, крім успадкування з шумерських часів, це слово могло опинитися завдяки тісним стосункам прадавніх українських воїнів-козаків з тюркомовними племенами та включенням до українського війська тюркомовного елементу. Тюркомовні воїни не були кревними синами командира загону, отже, щоб не нав'язуватися в кревні родичі і не порушувати при тому традиції, вони дещо видозмінили звертання: "батько — людина".

Обидві форми звертання — "батько" і "отаман" дожили до часів Хмельниччини, були поширені в українських військових загонах періоду громадянської війни 1918-1922 років, у визвольній війні 1941-1945 р., а сьогодні набирають офіційного звучання у відроджуваному козацькому русі.

Третє слово — "кіш" — сягає у глибину історії на 6-7 тис. років, в часи, коли наші пращури ще жили разом з предками індоаріїв та іранців.

У священній книзі іранських аріїв "Авесті" зафіксовано ім'я праарійського бога небозводу і небесного воїнства "Кшатра". В індоаріїв збереглась прадавня назва арійських воїнів — "кшатрії". В українській мові збереглись такі похідні від цього імені слова, як "шатро" (імітація небозводу для вождя земних воїнів); "кошей" (військовий стрій — шикування в три шеренги в запорізькому війську); "кіш" (військовий табір у князівському, а згодом козацькому війську); "кош", "кіш" (назва військового товариства запорожців, а також Запорізької Січі та системи її адміністративно-військового управління ("кошовий") (головна особа в Запорізькій Січі) та ряд інших. Спроби вивести назву головного уряду козацтва від татарської назви зведених докупи овечих отар — "кхош" чи від повстяних пастуших жител на колесах, які також звалися кошами, мають бути відкинуті, як такі, що суперечать історично-релігійній традиції козацтва, суті козацького розуміння слова, контекстові, у якому воно вживалося (..."Вельможний запорізький Кіш"...) та іншим козацьким термінам, частково наведеним вище.

З голубого серпанку української міфології зоріють нам етимони козацьких термінів "гетьман", "хорунжий", "курінь", "козацьке коло", "сурма", "пернач", "булава", "бунчук", "Січ"...

"Гетьман" — дослівно "Божа людина" або, як кажуть про монархів, — "помазаник Божий". В глибоку давнину наші далекі предки, які були спільними для слов'ян і германців, називали свого бога Гет або Гот, а себе гетами, або готами. Це ім'я бога й досі збереглось у німецькій мові у варіанті "Гот". Варіант "Гет" лишився в українській та польській мовах у слові "гетьман".

"Хорунжий" — хоругоносець, той, що несе хоругву. Хоругва ж первісно — культовий знак сонячного бога наших предків — Хора (Хорса, Гора). Не випадково ж на козацьких прапорах одним з найпоширеніших є солярний знак, знак Сонця. Сонце й світло

шанували наші предки споконвіку, бо саме воно було для них — хліборобів — джерелом життя. Різні аспекти Сонця (Світло, Вогонь, Енергія і т.п.) мали свої назви "Ур", "Пал", "Сур", "Кол" і т.д. Ці назви стали корінням для козацьких термінів і цілих кущів загальноукраїнських слів.

Ім'я сонячного світла — Ур (Кур) лягло в основу козацьких термінів "курінь" (осередок шанувальників світла) і "курінний" (голова куреня, первісно сонячний жрець). В загальноукраїнських словах це ім'я збереглось у словах "кур", "курка" (провісник світанку), "курити" (первісно світитись, горіти), "урочистості" (вшанування Ура), "урок" (наочне, тобто з допомогою світла (Зору), навчання, а також світлове насилання — "зурочити", "урем'я" (світловий час) та багато інших.

Козацькі терміни "сурма", "сурмач", "сурмити" породжені іменем сонячного бога "Сур". Сурма — ритуальний музичний інструмент, за допомогою якого бог Сур закликався на допомогу перед походом, перед радою тощо. Сурмити — спілкуватися з Суром, сурмач — жрець Сура, посередник у спілкуванні з ним.

В Індії ім'я Сура (Сур'я) й досі означає сонячне божество, а в Україні воно збереглось у словах "суржик" (первісно ритуальний хліб з усіх вирощених під сонцем злаків: пшениці, жита, вівса, ячменя. Теперішній т.з. "український" хліб продовжує цю традицію змішаного борошна); "суровий" (первісно природній, божий, без людської обробки).

Залишком сонячного ритуалу є також "козацьке коло". І сьогодні, перед початком ради в колі козаки моляться Богові, щоб під час ради був з ними і не допустив прийняття хибного рішення. Моляться, зрозуміло, християнському богові, але за прадавньою традицією стають у коло, тобто творять з себе форму Сонця, щоб зблизитись на час ради з божеством і запозичити його мудрості. Назва "коло" є водночас й іменем сонячного бога ("Кол", або "Коло"). Від цього імені в українській мові утворено величезний кущ слів: "колесо" (кругле і котиться як сонце); "Коляда" (свято сонячного Різдва); "колій" (ритуальний ніж сонячного жреця); "коліївщина" (масове принесення в жертву сонцю ворогів народу) і т.д. і т.п.

"Пернач" — ознака влади козацького отамана (за середньовіччя — полковника). Слово утворене від імені Перуна — дохристиянського бога українського воїнства, отже й козацтва і означає "Перунів знак влади".

Слово "булава" настільки давнє, що його першоджерело втрачене. Етимологічний словник подає лише похідні значення слова: куля, гуля, брила, грудка, булька, булка і таке інше. Однак історія булави, як символа влади і як зброї, тягнеться чи не найглибше в історію, до первіснородового ладу й кам'яної доби... Прямий предок булави — це сукувата палиця з прив'язаним угорі каменем. Цікаво відзначити, що слово з тим же коренем, "булижник", пер-

вісно означало — кусок каменя, дрючок, сучкувата палиця. Булаву шанували найближчі брати наших трипільських предків — етруски. Її знайдено при розкопках Трої...

Так само, як булава, пернач і хоругва, ведуть своє коріння з глибокої давнини й інші козацькі клейноди — бунчуки, стяги, знамена і печатки...

Поширюється твердження, що бунчук (як сам клейнод, так і його назва) запозичений у тюрків. Це така ж нісенітниця, що й інші намагання переконати світ, ніби українці самі не здатні до творчості і все запозичують у сусідів.

Як відомо, бунчук — це символ влади у вигляді палиці з прив'язаним до неї жмутом кінського волосся і насадженою зверху мідною кулею. На Поліссі й у деяких інших місцевостях України й до сьогодні збереглось давнє арійське слово "бунт", яке означає "жмут", "в'язка". У тому ж значенні це слово збереглось і в деяких інших мовах арійського походження (польській, німецькій). Закінчення "чук" властиве українській мові не менш ніж слово "бунт" (барчук, кравчук, бондарчук і т.д.). Отже бунт + чук, або бунчук чисто українське слово як за звучанням, так і за змістом (в'язка, жмут). У тюркських же мовах, від яких нібито запозичено це слово, не існує ні такого звучання, ні такого змісту.

Прихильники запозичення намагаються вивести українське поняття "бунчук" (символ влади) від тюркського поняття "намисто" (кольорові кульки, черепашки). Однак тюркське слово "намисто" в жодній з тюркських мов не звучить "бунчук". В узбецькій це "мунчак", в киргизькій "мончок", у калмицькій "монтсад", в азербайджанській "мунчуг", у турецькій "бонкук", у чагатайській "бункук".

Єдина тюркська мова, яка вживає слово "бунчук", ніяк не відносить його до намиста і вживає у значенні "символ влади", це кримськотатарська мова. Однак ця мова, як і її носії, сформувалась дуже пізно, а саме у кримському ханстві, тобто в 1449 — 1783 роках, коли українська кіннота вже мала бунчуки [1]. То хто ж у кого запозичив клейнод і його назву? Цілком очевидно, що кримські татари запозичили термін не у тюркській мові, де він звучав "мончок"="монтсад"="бункук" і означав "намисто"...

Згадаймо до того, що перша у світі кіннота, отже і її знак — булава зі жмутом кінського волосся, постали не у тюрків, а там, де було приручено коня — у межиріччі Дніпра-Дністра.

Слово "Січ", яким козаки називали свої центральні, найкраще озброєні і найбільш боєздатні осередки, тягнеться ще з доскитських часів і утворене від слова "сік" ("січ"), що у мові наших предків і їх родичів шумерів означало "удар". Усього за середньовіччя було побудовано вісім січей (Хортицька, Базавлуцька, Томаківська, Микитинська, Чортомлицька, Олешківська, Кам'янська і

---

[1] — Див. старовинні мініатюри із зображенням дружинників Київської Русі.

Нова), але жодна з них — не в лісовій зоні, а в степу чи лісостепу, отже жодна не була засікою [1]. Козацька Січ — центр козацтва і водночас організація для швидкого відплатного удару, як ми тепер кажемо — "війська швидкого реагування".

Прізвищ, які несуть нам інформацію з минулого, на Україні сотні й тисячі, і кожному з нас варто було б розкрити значення хоча б свого прізвища. І треба зазначити, що багато людей цікавиться цим, про що свідчать листи до редакції згаданих вище радіопередач. Так, наприклад, поцікавився своїм прізвищем Валерій Костирко з Донбасу. Це незвичне прізвище складається з двох частин: "костир" і "ко". В давньоукраїнській мові слово "ко" означало — "дитя, син, нащадок", а слово "костир", або "костирник", "гравець у кості". Отже прізвище Костирко дослівно означає "нащадок гравця у кості".

У минулому столітті Ф.Піскунов нібито зафіксував вживання слова "костир" у значенні "токар". Однак таке тлумачення слова більше ніким не підтверджено. Очевидно, дослідник просто натрапив на сліди токаря з прізвищем Костир. Вживання ж слова "костир" в значенні "гравець у кості" зафіксовано не лише в усній мові, а й багатьма письмовими джерелами, в тому числі й у художній літературі. Так Панько Куліш у своїй драмі "Байда князь Вишневецький" пише: "Уподобав картовника і костира п'яного, що... в козацтва вигравав у кості..."

Родина Пономарьових з міста Києва поцікавилася походженням свого прізвища. Для орієнтації Пономарьови повідомили, що родом вони з Луганської області і що дідове прізвище було Пономаренко. На перший погляд, пояснення прізвища просте: воно утворене від російського слова "пономарь", яке є синонімом слова "дяк". Однак таке пояснення залишає неясним етимологію слова "пономарь", а також те, чому прізвище спочатку мало українську форму.

З'ясовуючи ці неясності, виявляємо, що російське слово "пономарь" не має ніяких історичних коренів, а є переінакшеним українським словом "паламар".

Слово "паламар" живе в українській мові не менше п'яти-шести тисяч років від часів культу уже згадуваного сонячного бога трипільців Пала. Слово "паламар" колись означало "служитель Пала". Культ Пала поступився місцем культам інших сонячних богів, а термін "паламар" лишився в українській мові як назва священика другого плану (перший план, природно, посідали служителі нового культу).

---

[1] — Спроби пояснити слово "Січ" як назву висіченої в лісових нетрях місцини і ототожнити це слово з російським "засека" не витримують критики з цілої низки причин: 1) російське "засека" має однозначний відповідник в українській мові — "засіка" так само як російське "Сечь" має відповідник — "Січ"; 2) слова "Січ" і "засіка" мають зовсім різний зміст, причому в обох мовах їх зміст не пересікається; 3) Козацькі Січі будувались на островах або півостровах і захищались водою, а не лісовими нетрями, в яких треба було "висікати" місце для Січі — засіки.

Російськомовні сусіди сходу України, засвоюючи термін "паламар", не могли знати його етимології, оскільки до трипільців і їх бога Пала не мали жодного стосунку. Отже, вони пристосували слово до своєї мови, перетворивши у "пономарь". Під російським впливом, який на сході України є дуже сильним, нащадки одного із священнослужителів — паламарів — Паламаренки спочатку перетворились на Пономаренків, а згодом і на Пономарьових.

Не менш цікавим, ніж дослідження етимології прізвищ, є аналіз назв українських річок, міст, земель. Заглиблення у зміст різних слів справа захоплююча і потрібна, але вимагає самокритичності і самоконтролю. Якось один з моїх студентів цілком серйозно розповів, ніби річка Ворскла дістала свою назву від Петра І після такого епізоду: Петро у човні плив річкою і в далекоглядну трубу спостерігав за битвою; човен хитнувся, труба впала в річку, а Петро сердито вигугнув — "вор скла".

Що цей варіант походження назви річки неправдоподібний, видно вже з того, що у російській мові немає слова "скло". Треба зауважити також, що назви річок, так звані гідроніми, найстійкіші і приходять до нас з глибини тисячоліть. Що ж насправді означає назва річки?

Як уже згадувалось, у мові наших далеких предків слово "вор" означало межу. В сучасній українській мові цей термін зберігся в словах "воріття" (прохід крізь межу), "ворота" (захист проходу), "воріння" (огорожа садиби по межі), ворина (жердина для огорожі). Воропай, ворожнеча, ворог (загроза межі), ворожіння (вихід за межі реального), ворохобити, ворохібник (порушник меж пристойності) та ряд інших.

Якщо перша частина слова Ворскла означає межу, то друга частина має бути ім'ям власника межі. Зважаючи, що давня призабута назва річки Ворскола, приходимо до висновку, що річка відмежовувала плем'я сколів, або інакше скольдів чи осколотів. Відомо, що такі назви мало одне з могутніх скитських племен, представники якого князювали у Києві.

Загалом назви українських річок, як правило, носять імена богів або племен, яким річки належали. Так на річці Полтаві жило плем'я полтів, на річці Самарі — плем'я самарів (шумерів), на Ворсклі, як ми вже казали — сколів і т.д. Ми не будемо тут перелічувати всіх річок України, що носять імена племен і богів, але про найзначніші мусимо сказати.

Український етнос протягом багатьох тисячоліть заселяє землю від Карпат до Кавказу. На цій землі протікає безліч річок. Найголовніші з них — Дунай, Дністер, Дніпро, Донець і Дон — здобули свою назву від імені другої іпостасі Космотворчої Трійці — вологої Богині, Матері-Дани. Культ Дани шанувався нашими предками протягом кількох тисячоліть, був звідси занесений до Греції і Рима.

В Греції Дана шанувалася під іменем Артеміди, тобто "прийш-

лої з Арту", або Артанії (так звалась давня держава наших предків у східному Надчорномор'ї); у Римі цю богиню шанували під іменем Діани, тобто, по суті, під тим же іменем.

В українській мові з іменем Дани пов'язано багато слів, зокрема "Данина", "давати", "підданий", "дання" (священний приворотний напій), назви згаданих вище річок тощо. Річка Дунай (від Данай) має ще й другу назву — Істер (від Істербог, або Стрибог). В назві Дністра поєднались імена обох богів (Дана + Істер). В назві Дніпро ім'я Дани, посилене додатковим значенням — "первісно", "прісно" (тобто "істинно", "вічно"). В давнину воно звучало "Данапер", "Данапріс".

Майже кожне давнє слово має свою історію та міфологічне коріння, і в такий спосіб кожна мова є своєрідним історичним джерелом та матеріалом для реставрації первісного світогляду. Особливо цінною ця властивість мови є в нашій ситуації, оскільки інші джерела української історії та ідеології через тривалу відсутність власної державності були пограбовані і свідомо замулені. Наша ж мова має чи не найбагатше минуле і, вправляючись в етимології та дошукуючись першовитоків наших слів, ми заглиблюємось у далекі тисячоліття і у духовний світ наших предків. Досить інформативними, наприклад, є слова, якими наш народ називає два найбільші християнські свята — Пасху і Різдво. Як відомо, обидва свята (крім згаданих офіційних) мають ще й суто українські назви — Коляда і Великдень. Звідки ці назви і що вони означають?

Щоб відповідь на ці запитання стала зрозумілою, візьмемо до уваги, що обидва ці свята фіксують головні моменти річного циклу життя на землі. Слово "цикл" грецького походження й дослівно означає "коло". В українській мові, коли вона ще не була засмічена словами іншомовного походження, слово "коло" відігравало ту саму роль, що й у греків, — воно означало цикл.

Чому саме це слово? Річ у тому, що Коло це дуже давнє ім'я сонячного бога. А сонце було найважливішим чинником у господарстві і в побуті людей. Тому спостереження за рухом Сонця і виявили циклічність, тобто рух по колу. Знаючи це, ми можемо пояснити не тільки назву Коляда, а й назву попереднього свята Миколи.

Ми знаємо, що Микола — це святий, він чудотворець і він же приносить дарунки. Стара назва не Микола, а Никола. Якщо ми усвідомимо, що цикл звався коло, то довгу ніч перед початком наростання сонячного дня треба назвати "Кінець циклу", або "ни коло", кінець кола. Зрозуміло, що кінець цього циклу був найбільшим подарунком для людей і найбільшим чудом, а саме чудом припинення поступу важкого, темного часу — холоду, відсутності світла й тепла, тобто створенням умови для початку нового.

Початок нового циклу, тобто нового кола, святкування як народження або різдво Сонця — Кола. Тут починається цикл, починається коло, і назва відповідна — "Коло да".

Якщо кінець — це "ни коло", то початок — "коло да". Українське "л" — м'яке. Отже, наші предки говорили м'яко: "коляда". Це й була давня українська назва свята Різдва.

Свято Пасхи в християнському світі відзначається як Свято Воскресіння Ісуса Христа. Це свято, однак, як і свято Різдва Христового існувало задовго до народження і воскресіння Христа. Його назва походить від давньоєврейського слова "песах", що означає "умилостивлення". Прадавні іудеї називали Пасхою весняне свято умилостивлення бога шляхом принесення йому очисної жертви.

В Україні свято Пасхи було запроваджено в кінці X століття з прийняттям християнства як державної релігії. Однак, на відміну від інших народів, зокрема російського, слово "Пасха" в українців приживається погано. Як правило, вони називають це свято "Великоднем". Чому так?

Річ у тім, що в давньоарійській (отже й праукраїнській) релігії задовго до християнства було свято весняного воскресіння природи, яке й називалось "Великдень". Найдавніші записи українських слів і виразів, зокрема, словник Б.Д.Грінченка зафіксували назву цього свята у виразі "рахманський (або брахманський) великдень".

Обрядові пісні рахманського Великодня й досі живуть в українському народі під назвою "веснянок". Там, де традиція сільського життя порушена найменше, зберeглись не лише пісні, а й цілі ритуали великодніх свят, де хорові пісні органічно поєднані з ритуальними іграми і танцями, де мелодія і рух зливаються в органічне ціле. Зміст веснянок — участь у воскресінні природи, оспівування життя, кохання."Всі веснянки, — писав Іван Франко, — дихають здоровим, чистим чуттям радощів життя і молодої, свіжої сили".

"Великдень, — писав Михайло Грушевський, — світле і радісне свято життя! За давніх часів, коли не було теперішньої християнської віри, люди справляли свято весни. Раділи, що тепло, сонце, життя знову бере гору над холодом, зимою, смертю. Їм здавалось, що то знову вертає на землю якесь божество життя, урожаю, радості, що було десь у неволі, у злої чарівниці зими, а та панувала без нього і нищила все живе — чоловіка, звіря і рослину, сіяла пітьму, холод і загибель. І раділи, що знов воскресає природа, і життя та радість беруть гору над смертю і смутком. І справляли ігри, танці, співали й веселилися — як ще й досі справляються й у нас, на Україні, різні ігри та забави на великодніх святах.

Потім прийшла християнська віра і на час тих весняних свят положила свято воскресіння Христового, побіди життя над гріхом і смертю, довершеною любов'ю до чоловіка..."

Великодній звичай розписування яєчок має тисячолітню історію. Він існував ще в трипільців, і перед ними, в часи неоліту... Назва свята "Великдень", як і імена багатьох праукраїнських богів — Лади, Дани, Полеля тощо, були запозичені греками і увійшли в грецьку мову і міфологію. Цікаво зазначити, що в грецькому перекладі назва свята передана не по суті, а формально і означає

буквально "великий день". В такому значенні сприймаємо назву й ми, сучасні українці. Однак наші далекі предки, творячи слово "Великдень", мали дещо глибше його розуміння. Слово "великий" тоді стояло значно ближче до свого джерела — слова "веліти", "воля", а слово "день" — до свого первісного — імені бога світла — "Дей" зі значенням божественних атрибутів — "ясний", "блискучий". Отже, суттєве, первісне значення назви свята є "веління божественної сили (ясності блиску)". Зміст веснянок і орнаментика писанок цілком відповідають такому розумінню свята.

Той факт, що обидва найбільші християнські свята — Різдво Христове і Воскресіння Христове відзначались нашими предками за тисячі років до втілення Христа як найзначніші космічні події — народження Світла — Сонця і Воскресіння Природи, не дає жодної підстави брати під сумнів правомірність християнського розуміння цих свят. Вражаючий збіг днів Народження і Воскресіння Христа з прадавніми космічними святами Коляди і Великодня якраз і є одним з найпереконливіших доказів космічної божественної приналежності християнського вчення.

Знання глибинного, первісного значення слова "коло" дає нам змогу розгадати не лише етимологію назви "Коляда" та імені Миколи, але й прихований зміст багатьох наших слів, наприклад, таких, як назва міста Коломия, прізвища Коломієць, назви національно-визвольного повстання Коліївщина тощо.

Вперше в історії нашого народу ювілей трагічних подій Коліївщини відзначатиметься в незалежній українській державі. Ніякі сторонні антиукраїнські сили не спотворюватимуть оцінки цього руху. Однак сотні років колоніального рабства породили у нас комплекс меншовартості, який досі продовжує справу імперської ідеологічної диверсії. Ми й досі слідом за російськими істориками трактуємо Коліївщину як антифеодальне повстання, назва якого походить від слова "кол", оскільки, мовляв, коли були основною зброєю повсталих селян. Однак вже те, що в основу терміну "Коліївщина" поставлено не українське слово "кіл", а російське "кол", говорить про походження цього потрактування з російського джерела. Комплекс меншовартості примусив нас бездумно погодитись з таким принизливим поясненням унікального історичного дійства, хоча все, що з цим дійством пов'язане, суперечить такому поясненню.

Насамперед, учасниками Коліївщини були запорожці й гайдамаки, тобто люди, найкраще озброєні в Європі. По-друге, українські села після козацьких визвольних воєн були буквально нашпиговані бойовою зброєю. По-третє, навіть у беззбройного селянина завжди є вили, коси, сокири — тобто значно ефективніші знаряддя вбивства, ніж палки чи коли.

Далі: від слова "кіл" за законами українського словотворення утворюється слово "кілщина", а не "коліївщина" (порівняймо "пан" — "панщина", "хан" — "ханщина" і т.д.), отже слово "ко-

ліївщина" утворене від слова "колій", але це слово походить зовсім не від слова "кіл", а від слова "колоти". Слово ж "колоти", як і слова "колот" ("культ"), "колотитись" та аналогічні їм, утворені від уже згадуваного імені сонячного бога — Коло. Слово "колот" (колт, культ) означає "вшанування", слово "колоти" — приносити жертву Колу ударом ритуального ножа в серце жертви, а слово "колій" означає як назву ритуального ножа, так і назву виконавця ритуалу — сонячного жерця.

Шанувальники культу Кола називали себе "околоти", тобто ті, що "з Колом". Греки звали їх "скити", а росіяни звуть скіфами через неправильний переклад з грецької. В малозросійщених селах України й досі є люди, яких звуть коліями і які мають спеціальні довгі ножі — колії для того, щоб колоти свиней. Зауважимо, що колять лише свиней. Іншу худобу "забивають" або "ріжуть". Зважмо також, що свиней колять на свято Різдва. Чому на це треба зважати? А тому, що свиня здавна була жертовною твариною сонячного бога, а Різдво, до запровадження християнства, було днем народження Сонця — Кола. Як ми вже знаємо, саме цього дня кінчається найдовша ніч і починається сонячний цикл, починається наростання сонячної частини доби.

Збереження в українських селах давньоскитських традицій свідчить, що в глибині народної свідомості, попри пізніші культи Ярила, Дождьбога, а згодом і Христа, живе прадавня ментальність предків.

Згадаймо, як у Шевченка гайдамаки готувались до Коліївщини:

"По всій Україні проти ночі Маковія
ножі святили..."

Не шаблі, мушкети, пістолі чи списи, а ножі-колії. Чому саме ножі? Бо готувались до ритуального дійства — масової жертви сонячному Богові. Знову цитую:

"Старий, малий, убогий, багатий поєднались,
дожидають великого свята..."

І далі: "Подивлюся на ту Україну, де ходили гайдамаки з святими ножами..." І ще далі: "Погуляли гайдамаки, добре погуляли, трохи не рік шляхетською кров'ю напували Україну. Та й замовкли... Ножі пощербили..."

Знову ж — не шаблі, козацьку зброю, а ножі-колії, ритуальне знаряддя. Аналогічна символіка і у Осипа Маковея:

"Не тішся, враже, сотня поляже,
тисячі натомість стануть до борьби.
І ножі свячені на серця скажені
нагострять знову потоптані раби".

Років десять тому, в селі Медведівці на Черкащині, де колись зародилась Коліївщина, мені довелось почути: "досить терпіти, пора святити ножі". Отже й досі живе в народі давня традиція ритуальної жертви сонячному богові. Природно, що традиція переосмислена, що не завжди витоки її усвідомлюються, однак вона збереглась і тим самим примушує нас знову й знову уловлювати в своїй ментальності поклик предків.

На Україні, а тепер уже й за межами України, дуже багато людей із прізвищами Коломієць, навіть є такий варіант — Коломоєць. Мене з дитинства цікавило, чому так багато жителів Коломиї роз'їхались по всьому світу і чому, власне, вони звідти роз'їжджаються. Адже я був впевнений, що коломієць — це житель Коломиї. Поряд з Коломиєю є місто Кути, не менш відоме, але Кутинських небагато. Я, крім себе, знаю ще кількох чоловік. Коломийців дуже багато. Спроба з'ясувати, в чому тут справа, привела до такого висновку: коломийці, які живуть по всіх закутках України, зовсім не є виходцями з міста Коломиї. Їх ім'я утворено від професії.

Колись давно люди, які здобували сіль, звались коломийцями, а те місце, де сіль видобувалася, звалося коломия. Зрозуміло, що якась значна, велика коломия послужила і назвою для міста Коломиї.

Звідки ж ця назва і що вона означає? Коломийство — це добування солі. Сіль вимивалась з породи, а потім цю солону воду виварювали і одержували сіль. Отже коломийця можна назвати й солеваром. При тому бачимо, що слова "сіль", "коло" в цьому аспекті — однозначні. Річ у тому, що Соль — ім'я сонячного бога у римлян, а Коло — у наших предків. Сіль же має містичні зв'язки з Сонцем, отже й названа його іменем, а люди, які добувають сіль, звуться коломийцями, або солеварами.

Походження українських назв місяців, на перший погляд, не має якогось особливого, глибинного змісту: у травні ростуть трави, у квітні — квіти, у серпні — жнива, а в листопаді — опадає лист. Переважно так воно і є, однак народні назви 5-го і 6-го місяців — май і червень — випадають із загальної схеми. З усією очевидністю вони збереглись з системи місячних назв іншого, більш давнього календаря наших предків, отже заслуговують на докладніший розгляд. Назву шостого місяця ми вже розглянули у зв'язку з прадавньою назвою Трійці, отже про назву п'ятого місяця. Першою її особливістю є наявність двох варіантів: за новою натуралістичною схемою (травень) і за старою, міфологічною (май).

Дехто думає, що назва "май" запозичена з російської мови. Це не так. На українських землях ця назва живе з доісторичних часів, зустрічаємо її в ритуальних і народних піснях тисячолітньої давності, тобто з часів, коли російської мови ще не існувало. До того ж у російській мові це слово не має "родичів", отже "чуже", запозичене, а в українській мові у нього велика родина, цілий кущ однокореневих слів: розмай, майоріти, маяти, маєток, майно, май-

дан, майва, майняк, майстер, май (у значенні зелень, кленчання), маїння, майка (букет на зрубі), маїти, майити, маювати, май (в значенні частки вищого ступеня, в значенні мабуть), імена: Майя, Маїна тощо.

Такий могутній кущ слів і понять може дати лише дуже загальне і високе, отже якесь давнє релігійне поняття. Які нюанси цього поняття зафіксовані в згаданих українських словах? Це символ плинності — буйна зелень (май, розмай, майина); це творець матеріального, плинного (майстер); це вінець творчого акту (майка, тобто букет на зрубі хати); це матеріальне суєтне багатство (майно, маєток); це швидкоминуча розвага (маювати); це ритуальне дерево життя (Майє); це місце приготовлене для проявів життя (майдан); це напівреальна істота (майка, або мавка); це констатація напівреальності взагалі (майже, майби)...

Отже першопоняття, яке включало б усі виявлені нюанси змісту, має репрезентувати напівреальний, швидкозмінний, творчий прояв, тимчасове багатство... Сьогодні такого загального поняття в українській мові не існує, воно перейшло в перелічені вище слова... Але його зберегли брати наших предків — індоарії. Це слово — "Майя". Ним позначається поняття про матеріальний, швидкоплинний, смертний світ, створений на певний час абсолютною реальністю. Травень — вершина привабливості втіленого світу, екстремум земної Майї, її найкраще дитя, отже й ім'я йому — Май!

Завершуючи розгляд етимології українських імен, прізвищ та інших назв, маємо зазначити, що в розділі проаналізовано лише невелику частку української термінології та українських власних імен. Пропонуємо читачам продовжити аналіз таких слів самостійно. Щоб полегшити це — зазначимо, що найімовірніший пошук етимону в напрямі до світла, до знань, до космічних узагальнень. А що це саме так, що ментальність, яка творила українську мову, спрямована до світла, спробуємо показати в наступному розділі.

1.2.3. МОВА І МЕНТАЛЬНІСТЬ

Образ триєдності світобудови, що лежить в основі світогляду українського етносу, є всеохоплюючим як для формування мови, так і для формування ментальності. У мові й ментальності українця все поляризовано щодо світла-води, з одного боку, та до мороку-смерті, з другого.

Вогонь і Вода, Чоловіча (Батьківська) і Жіноча (Материнська) сили світотворення панують у свідомому й підсвідомому уявленні українця в усіх проявах Життя, творять його, регулюють і нищать. "Якби ми не знали, що божествам вогню і світла належало важливе місце в язичницьких віруваннях, — писав Олександр Потебня,

— то могли б переконатися в цьому з численності слів, в основі яких лежить уявлення вогню і світла" [1]. Не менше слів, додамо ми, утворено й на основі уявлення про Воду. На цих двох іпостасях Трійці будувалося не лише поняття про Життя як третю іпостась, а й про його конкретні прояви: голод, спрагу, бажання, кохання, сум, радість, гнів...

Майже всі самобутні слова української мови тяжіють до безпосередніх проявів вогненної чи вологої енергії: навіть слова, здавалось би, зовсім з цими енергіями не пов'язані. Так, наприклад, слова талан, поталанило, талий, потала (звірю на поталу, тобто на жертву), як дослідив О.Потебня, утворені від слова "танути", що первісно означало "горіти". Аналогічне походження й слів жертва, жрець, жерти. В їх основі лежить стародавня назва небесного вогню — "жар" (Стожари, Волосожар). Звідси ж і слова, що виражають почуття, переживання: журба (пекуча), жадати (горіти від внутрішнього вогню), "жаліти" (горіти від співчуття). Відповідно й слово "горіти" вживалося в значенні жадати, бажати. Так в українській дівочій грі в "горюдуба" дівчина, що "горить", промовляє: "горю, горю дуб". Ті дівчата, що стають перед нею, запитують: "чого ж (кого ж) ти гориш?" Відповідь: "Красної пані!" — "Якої?" — "Тебе молодої". Затим дівчата тікають, а та, що "горіла", ловить їх.

Поряд з безпосереднім словотворенням, символи вогню і води формують мову, поезію і мислення як уточнення і підсилення характеристик подій чи об'єктів. Для цього слова, що виражають символи, ставляться поряд (паралельно) з характеристиками у одній з трьох основних форм: порівняння, протилежності і причинності. Наприклад: "Ой ясна, красна на небі зоря, а ще найкраща у дядька жона" (порівняння з астральним вогнем — Зорею). Або: "Тече вода холодная з-під кореня дуба. Нема мені відрадоньки від мого нелюба" (протиставлення холодної води, що символізує здоров'я, невтішному горю). Причинність має витоки з порівняння.

Причинність знаходить свій вияв не тільки в поезії, а й у народній медицині. Так бешиху лікують кресанням вогню і прикладанням червоного сукна на хворе місце, тому що бешиха асоціюється з вогнем і червоним кольором. Вогонь асоціюється з коханням, тому билинна Марія "присушуючи" Добриню, обпалює в печі землю із слідами його ніг і примовляє: "Як жарко дрова розгоряються з тими слідами молодецькими, так розгорілось би серце молодецьке у молодого Добрині Нікітича".

"Як у мові, так і в народній поезії поняття бажання, кохання, журби споріднені між собою, тому що виражені в одних і тих же

[1] — Потебня Ал. Аф. О некоторых символах в славянской народной поэзии, Харьков, с.7.

образах внутрішнього і зовнішнього вогню" [1]. "Ти не пожар, ти не пожар, а я не билина; не зводь мене з розуму, бо я сиротина". Не випадкові римування "жар" і "жаль". "По тім боці огонь горить, по сім боці жарко; як поїдеш з України, комусь буде жалко". Або: "Загрібай, мати, жар, жар, чи не буде дочки жаль, жаль". Або: "Не курила, не топила, на припічку жар, жар, а як вийду із Івниці, комусь буде жаль, жаль", "Під будь-якими римами, — пише О.Потебня, — ховається, як у даному, так і в інших випадках, символ. ("Не курила, не топила — тавталогічний вираз, бо курити — власне топити)".

Вогнем є й гнів, він палить серце. З поняттям гніву як горіння пов'язані слова "гніт" (у каганці, свічці); "загнівка" (місце у печі, куди згрібають вугілля); "загніт" (жевріючі вуглини, солома, тріски вживані для "загнічування" хліба); "гнити" (поволі горіти без полум'я).

Слова: хороший, гарний, горіти, гріти, кресати, красний, красивий, утворені від імен сонячного бога Хорса, (Горс, Гор, Хрос), зближують поняття вогню і світла. Астральний вогонь ототожнюється з веселим світлом. "Слала Зоря до Місяця: Місяченьку, мій братику! Не зіходь же ти наперед мене, та зійдемо обоє разом, освітимо небо й землю. Слала Маруся до Юрочка: мій Юрасеньку, мій друже вірний! Не сідай же ти наперед мене. Та сядемо й обоє разом, та звеселимо отця й неньку".

Все, що закриває світло, — морок, туман, імла — символ недоброго. "Туман поле покриває, мати сина проганяє". Або: "Ой імла, імла по полю лягла, молодая Марусина к столу прилягла" (схилила голову з журби). Або: "Туман яром, туман яром, тумане ще й горою; не по правді ти говориш, козаче, зі мною".

Життя, активність забезпечується вогнем, світлом; їх відсутність — сон, смерть. "Свічечка горить, батенько не спить, не вийду, не вийду. Свічечка згасне, батенько засне, то й вийду".

Протилежним світлому є чорне. Чорна туча (староукр. гроза), що застилає світло, символізує ворога і ворожнечу: "За тучами громовими сонечко не сходить; за вражими ворогами мій милий не ходить". Або: "Любилися, кохалися, як голубки в парі, а тепера розійшлися, як чорнії хмари". Або: "Над моєю хатиною чорненькая хмара, а на мене молодую наговор та слава". Чорний ворон символізує смерть: "По дівчиноньці отець-мати плаче, а по козакові чорний ворон кряче".

Прадавня українська містерія "Ворон", про боротьбу життєтворчого начала й смерті, збереглась до наших днів у вигляді дівочої гри. Гра полягає в тому, що перед однією з дівчат, яка символізує смерть і зветься "вороном" стає друга дівчина, яка символізує Життя і зветься "Матка" [2]. За "Маткою", тримаючись одна одній

[1] — Потебня, згаданий твір, с.9.

[2] — Маткою тут названо материнську (жіночу) іпостась Трійці.

за спину, журавлиним клином вистроюється решта дівчат, що беруть участь у грі. Це її діти. "Ворон" сидить і риє палкою землю. Матка питає:

— Вороне, вороне, що ти копаєш?

— Пічку.

— На що?

— Окропи гріть.

— На що?

— Твоїм дітям очі заливать.

— За що?

— Щоб не... на мою капусточку, — каже "Ворон", ховаючи палку позад себе.

— Вороне, вороне, що за тобою?

— Помело та лопата.

— А за мною Красна Пані, та не вловиш. Обернуся, окрутнуся, чи всі мої діти, — говорить "Матка" і рушає колом, за нею діти, а "Ворон" відриває їх по одному, садовить біля себе і кричить:

— Кра! Кра! Їсти хочу!

— А поки наївся?

Ворон показує, що по кісточки. Рух триває, "Ворон" продовжує відривати дітей і саджати до купи, поки за "Маткою" лишається одна "Красна Пані". Тоді "Матка" запитує:

— А поки наївсь?

— "Ворон" показує, що по зав'язку.

— Вороне, вороне, що за тобою?

— Чорт з бородою.

— А за мною Красна Пані, та не візьмеш!

"Ворон", однак, хапає й "Красну Пані" і наказує усім полонянкам скласти руки (в такий спосіб, як у давнину складали покійникам). "Матка" йде шукати серед "покійників" своїх дітей.

— Помагай-бі тобі, вороне! Чи не бачив ти моїх дітей?

— Не бачив.

Але діти відгукуються, і "Матка" йде на кожен голос, намагається розняти руки й насмішити "дитину", ведучи з нею такий безглуздий діалог:

— Що то?

— Небо.

— А то?

— Земля.

— А в землі?

— Бубонець.

— А в бубонці?

— Кабанець.

— А в Кабанці?

— Пан та пані.

— Що роблять?

— П'ють, гуляють та хороші мислі мають.

— Йшов чоловік?
— Йшов.
— Ніс мішок?
— Ніс.
— Засмійся!

Діти намагаються не сміятися, а хто засміявся, той оживає. Якщо "Матка" не відбере "дітей" або вони не визнають її своєю матір'ю, то вона стає "Вороном".

У розглянутій вище грі-містерії життєтворчим чинником виступає вже друга іпостась Трійці, яка для формування національного мислення і мови має не менше значення, ніж світло й вогонь, тобто перша іпостась. Друга іпостась Трійці — волога енергія, вода, дівчина, жінка... Хотіти напитися — прагнути кохання.

— Добрий вечір, удівонько! Дай води напитися. Хорошую дочку маєш, хоч дай подивитися!

— Стоїть вода на відничку, так ти і напийся. Сидить дочка в віконечку, так ти й подивися!

Або: "Що утята-лебедята — летять до криниці. Прилетіли до криниці — не пили водиці. Ішов козак до дівчини, зайшов до вдовиці".

У народній ідеології символ певної сили чи явища сприймається як засіб або причина реалізації цієї сили, чи явища.

Пити воду — засіб викликати кохання. Відмова від води — відмова від кохання. Непошана до водного джерела — непошана до людського почуття:

"Так мені добре поміж ворогами,
Як тій криниченці поміж дорогами:
Хто йде або їде — водиці нап'ється!
З мене молодої хто схоче сміється".

Прагнути води — прагнути коханої, добувати воду — добувати кохану: "У городі криниченька некопаная: а ще ж моя дівчинонька несватаная. У городі криниченька викопаная. А вже ж моя дівчинонька засватаная". Або: "Викопав я криниченьку, викопав я дві; Викохав я дівчиноньку людям не собі". Або:

— Ой пий, мати, тую воду, що я наносила; люби, мати, того зятя, що я полюбила.

— Ой не буду води пити, буду розливати; нелюбого зятя маю, буду розлучати.

— Не розливай, мати, води, бо важко носити. Не розлучай мене з милим: не тобі з ним жити.

Вода — здоров'я. Молодій бажають: "Будь здорова, як вода, а багата, як земля, а пригожа, як рожа". Аналогічні побажання і на вербне свято: б'ючи один одного свяченою вербою, вигукують: "будь високий, як верба, а здоровий, як вода". Контакт з водою надає не лише здоров'я, а й краси, звідси купатись — прихорошу-

ватись, залицятись: "Чи се тая криниченька, що голуб купався? Чи се тая дівчинонька, що я женихався?"

Антиподом цілющої холодної джерельної води є посуха, невтішне горе: "...Нема мені відрадоньки ні 'д отця, ні 'д неньки. Сушать мене, в'ялять мене мої вороженьки". Разом з тим, вода є символом руху часу й долі: "Як батька покинеш, сам марне загинеш. Річенькою бистренькою за Дунай [1] заплинеш". Або: "Не дав мені, Господь, пари, та дав мені таку долю, та й та пішла за водою. Іди, доле, за водою, а я піду за тобою".

Вода — магічна сила для передачі магічних дій: "Ой я тую та тугу-журбу на листи спишу. А списавши, та на листоньки в тихий Дунай пущу. Та пливи, туга, та пливи, журбо, по крутих берегах; роздай, Боже [2], та тугу-журбу по моїх ворогах".

Вода "знає" людську долю... Про свого судженого можна довідатись у неї, пускаючи у воду вінки. Бульбашки на воді під час дощу провіщають тривалу негоду, сумні події. "Ой на горі дощик, а бульбашки скачуть, а за мною молодою всі родичі плачуть. Ой на горі дощик, бульбашки дмуться, а за мною молодою всі родичі б'ються. Ой бийся же ти, мій родоньку, бийся побивайся, та ти ж мене з сего краю та й не сподівайся".

Надмір води є небажаною перешкодою, яка, однак, може бути подолана, зокрема, із залученням магічної сили вогню: "А у броду неме льоду, нема переходу; ой коли ж ти мене любиш, бреди через воду". "Засвічу я свічку, перебреду річку".

Мутна вода символізує тугу, звідси психологічні характеристики — смуток, смутний (невеселий). "Чому в ставу вода руда? Мабуть, хвиля збила. Чом дівчина невесела? Мабуть, мати била". Або: "Чого ти, мила, такая, як водиченька мутная?"

З образом води інтимними містичними зв'язками пов'язано ще чимало виразів та груп слів, об'єднаних поняттями течії, здоров'я, прагнення, руху, внутрішніх секрецій, чистоти, спраги і пиття [3]. Ми, однак, на цьому завершимо розгляд впливу символіки Трійці на мовотворення і перейдемо до ознайомлення з її глибинними впливами на ментальність і вже через ментальність — на мову.

Те, що мова і ментальність інтимно пов'язані, загальновідомо. Для характеристики особливостей їх взаємозв'язку в українській мові проаналізуємо глибинний зміст українських слів шляхом порівняння його з глибинним змістом однозначних слів російської мови. Російська мова обрана нами для порівняння виключно з тієї причини, що це єдина мова, яку на Україні знає кожен, отже кожен може критично оцінити наш аналіз і перевірити вірогідність висновків.

---

[1] — Тобто за обітовані землі.

[2] — У первісному тексті тут, очевидно, було звернення "Вода", оскільки вода (Дана) й була Богом. Заміна звернення "Вода" на "Боже", яка дещо порушує логіку тексту, обумовлена, ймовірно, витісненням культу Дани, культами нових богів.

[3] — Потебня Ал. Аф., згаданий твір.

Порівнюємо слова, що в сучасних мовах вважаються однозначними, тобто такими, які всі російсько-українські і українсько-російські словники ставлять поряд як відповідні і взаємозамінні. Словники побудовані на встановленні тотожності слів як інформаційних сигналів. Ми ж, беручи ці тотожні за словниками пари, порівняємо їхнє первісне, глибинне, символічне значення.

Скажемо наперед, що пропоноване порівняння не має на меті звеличити чи принизити якусь із двох мов. Сьогодні, за словниковими запасами, обидві мови безмірно багаті на поняття й слова. Як українська, так і російська мова засвоюють іншомовні слова та запозичують слова одна в одної, що до певної міри їх нівелює. Так, наприклад, російська мова за останні десятиліття засвоїла або почала широко вживати такі українські слова, як селяни (крестьяне), росіяни (русские), хлібороби (землепашцы), держава (государство), дівчата (девушки) і т.д. і т.п.

Ми будемо аналізувати не ці нові запозичені слова, а власні словотвори, що виникли сотні років тому, слова, які й виявляють ментальність, покладену в їх основу. Зрозуміло, що порівнювати всі десятки тисяч слів обох мов тут немає ні можливості, ні потреби. Розглянемо лише центральні поняття про державу, суспільство, родину, освіту, поступ тощо.

Виявлені в попередньому тексті розділу основні світоглядні ідеї української національної ідеології проступають вже при порівнянні найзагальніших термінів: "країна", "Батьківщина", "держава", "громадянство".

"Країна", "Край" (к+рай), тобто те, що виділене богом Ра, спрямоване до Раю, до Храму сонця. Рос.відповідник — "страна", тобто "сторона", та чи інша; тобто щось пасивне, безякісне.

"Батьківщина" ("Вітчизна"), тобто батьківський край, земля предків. Рос.відповідник — "Родина", тобто там, де народився; безвідносно до батьківського краю. Звідси й вираз: "моя новая Родина". Для українця "нової батьківщини" не існує, бо земля предків лише одна. Неможливі для українця й сьогоднішні висловлювання деяких російських великодержавників — "Наша Родина везде, где живут русские".

Український менталітет теж знає слово "родина", але воно значно вужче, ніж "батьківщина", це, по суті, лише рідня. Так само й російська мова знає слово "Отчизна" ("Отечество"), але тут воно вживається лише поетами, вченими й політиками для "високого стилю". Це й зрозуміло, бо його ментальне коріння не властиве імперській ідеології, слово є явною калькою з української, як і слово "отец". Про це свідчить відсутність етимологічного кореня у слова "отец" і наявність такого кореня у слова "вітець".

"Держава" — суспільна організація, яка "держить", "утримує разом" певну громаду людей. Рос.відповідник — "государство", тобто суспільна організація, яка складається з государя (або самодержавця) і його підданих.

"Громадянство" — належність до "громади" (вільної, самокерованої суспільної організації з виборним керівництвом). Рос.відповідник — "гражданство" — належність до привілейованого ("служилого") прошарку підданих "государя", а саме до населення "гражд" (укріплених пунктів). Населення поза граждами (як правило, це упокорені народи й народності — "инородцы"), очевидно, не мало й тих куцих прав, які мали "граждане".

Зрозуміло, що при такому різному ставленні до суспільної формації у порівнюваних менталітетів не може бути однакового ставлення й до клітинки держави — "подружжя", або у рос.варіанті "супружество". За двомовними словниками ці поняття вважаються рівнозначними, однак символізують зовсім різне коріння у мисленні. На Україні дівчата й хлопці зстрічались і знайомились між собою з молодого віку. До шлюбу, у переважній більшості, ставали ті з них, між якими виникала взаємна приязнь, кохання, дружба. В давній Росії зустрічі молоді до шлюбу вважалися аморальними, про парування молодих, як правило, домовлялись батьки [1], а молодих, так би мовити, спрягали докупи, вони були не "подружжям", а спряженою парою, "супругами". Як бачимо, у цих словах з однаковими (на сьогодні) інформаційними сигналами стоять зовсім різні символи. Те ж бачимо й у порівнянні слів "шлюб" і "брак". Слово "шлюб", тобто "злюб", символізує поняття взаємного кохання, на що немає й натяку у слові "брак". Тут найбільше шанується не любов, ніжність ("Москва слезам не верит"), а сила — "брать" і "спрягать". Ця відмінність в ментальностях чітко виявляється й у таких поняттях, як праця, навчання, співробітництво тощо. Так слово "праця", пов'язане в українській ментальності з прагненням до розумної діяльності ("п+раціо"), з прагненням до світлого начала ("Ра"), а в російській мові це поняття пов'язане лише з труднощами — "труд".

Якщо праця — для рос.менталітету — це труднощі, небажане, то бажаним, тим, що робиться "охоче", є полювання — "охота". Укр.поняття "мисливець" (той, чия робота пов'язана з мисленням) має відповідником "того, хто захотів" — "охотника". Тоді, як російська ментальність в центр інтересу поставила полювання, то українська — хліборобство.

Хліборобська праця на Україні — найбільш шанована. Вона прирівняна тут до молитви. Слово "орати" первісно означало не стільки розворошувати землю для сівби, скільки "священнодійствувати". Слово походить з ритуалу хліборобського культу Бога Ора (іпостасі того ж світлого начала "Ра"). Рос.відповідник — "пахать" (розпанахувати, розпахувати) аж ніяк не пов'язаний із священнодійством [2]. Творцям поняття "пахать" хліборобський культ був чу-

---

[1] — Яскраве порівняння двох цих звичаїв зроблене Лесею Українкою у п'єсі "Бояриня".

[2] — І сьогодні поняття "пахать" дуже далеке від священнодійства. Воно широко використовується в переносному значенні для характеристики важкої невдячної і непристижної роботи.

жим, про що свідчить вживання слова "орать" у значенні "кричати", "галасувати", слова "орава" в значенні галасливої юрби. Це наводить на думку, що давній арійський (орійський) обряд оранки, пов'язаний з проголошенням молитви, був не тільки чужим, але й незрозумілим для угро-фінських предків росіян, якщо вони сприймали його лише як невпорядкований крик і галас.

Зауважимо, що культ сонячного бога Ора шанувався усіма арійськими племенами і народами, про що свідчать його сліди у мовах арійської групи. Так у грецькій мові "ора" означає "урожай", у латинській — "прорікати" (звідки слова "оракул", "оратор"); "орарє" в латині означає "молитись"; в англійській мові "ар" має значення золотого (сонячного) кольору і разом з тим "того, що було раніше", слово "оракул" — "пророцтво", "найсвятіше", "непорушна істина" і т.д. і т.п.

Об'єднання для співробітництва чи якої-небудь іншої діяльності — "спілка" (вільне рівноправне, "з піл", тобто "з половини", об'єднання) має рос. відповідник "союз" (тобто об'єднання не вільне, а пов'язане "узами"). Аналогічно й слово "спільник", тобто учасник "з половини", має рос. відповідником "союзник", тобто "соузник", або "співв'язень". Схильність до примусу як до основного засобу розв'язання життєвих проблем проступає і в понятті "подавляющее большинство", якому відповідає мирна українська ментальність — "переважна більшість".

Ненасильницьке мислення українського етносу можна знайти в усіх напрямах словотворення. Порівняємо, наприклад, граматичну термінологію: "відмінок" (від "відмінний", "інший") і "падеж" (від "падати", "випадати"); "відмінювання" (від "відмінку"); "склонение" (від "склонять", пригинати). Порівняємо рос. "мятеж" (від "м'яти", "зминати") і укр. "заколот" (за+колот), тобто започаткування нового культу, нового вшанування; рос. "руководить" (вказувати рукою, наказувати) і укр. "керувати", або "кермувати" (від "керма", "керманича", того, хто стоїть за кермом, тобто (активно) працює сам на відповідальній ділянці, а не посилає інших).

Вшанування творчих якостей людини характерне й для інших словотворень українського менталітету. Порівняймо укр. "гідність" (тобто придатність до діяльності) і його російський відповідник "достоинство" (тобто належність до багачів, тих що мають "доста" [1]) .

До соціального спускання людини український менталітет виявляє тривогу, осуд, тоді як російський — байдужість. Порівняймо укр. "злидар", "злидень" (негативно-тривожна оцінка "зло"! і рос. "нищий" (нейтральна оцінка, "ніщо"). Аналогічно укр. "злодій" і

[1] — Терміни "доста", "достойність", "достоинство" виникли на тому етапі слов'янської історії, коли число "сто" було найвищим і вираз "до ста" означав найбільшу заможність. Цей термін живе й в українській мові, але, переважно, в нижчих значеннях: "достаток", "досить" і т.п.

рос. "вор". Старослов'янське "вор" означало межу, отже рос. "вор" — "той, що не визнає "меж" (без засудження цього вчинку). Так само "злочинець" (засудження) і "преступник", тобто "той, що переступив" (теж без осуду). Разом з тим, український менталітет прагне мінімально принижувати людину, навіть ту, що зійшла з доброчинного шляху. Так, наприклад, жінку, що втратила цнотливість, українці називають "повія" ("та, що живе по Вію", тобто за давніми законами пунуальної сім'ї, яка не ділилась на шлюбні пари); рос. відповідник цьому слову дуже образливий: "шлюха", "потаскуха".

У ключі насильства виступає й російське слово "пытка", відповідника до якого український менталітет взагалі не створив, задовольнившись латинським ("тортури"). Зате й український менталітет створив поняття "поступ", якого не має російська мова ("прогрес" — латинське слово). Те, що поняття поступу, зокрема як руху до знань і світла, характерне саме для української ментальності, свідчить порівняння цілої низки понять, пов'язаних з поступом як оволодінням знаннями. Якщо слово "образование" [1] означає підгінку під певний "образ", "образец", досягнення чогось "образцового", то українське слово "освіта" означає оволодіння знаннями, рухом до першої іпостасі Трійці — Світла. Взагалі, поняттям світла пройнята ціла низка фундаментальних понять українського менталітету: СВІТ (рос. мир), всеСВІТ (рос. вселенная), СВІТогляд (рос. мировоззрение), СВІТозарний (рос. лучезарный), СВІТоправний (немає рос. відповідника), СВІТлочолий (немає рос. відповідника) і т.д. і т.п. Навіть укр. поняття "свято" походить від поняття божественного світла святості, тоді як рос. відповідник — "праздник" походить від поняття "праздності", тобто "неробства", "порожнечі".

"Світло", "ясність" для української ментальності — найвища характеристика; для російської — найвищою є сила, величина. Порівняймо, наприклад, титули вищих посадових осіб: "ясновельможність" і "величество".

У своєму гімні українці просять зберегти їх Батьківщину і просвітити їх; росіяни — зберегти царя і дати йому силу, щоб настрашити.

Боже Великий, Єдиний
Нам Україну храни
Волі і Світу промінням
Ти її осіни.
Світлом Науки і Знання
Нас усіх просвіти!

Боже, Царя храни!
Крепкий, державный
Царь православный
Царствуй на славу,
На славу нам,
На страх врагам!

---

[1] — Слово "просвещение" з'являється в російській мові лише після організації Петром I вищого учбового закладу в Москві на базі Київського університету, званого "Києво-Могилянська Колегія" і є прямим запозиченням з української мови.

Українці шанують не уподібнення до зразка ("образованность"), а протилежну якість — самобутність, особливість. Звідси українські слова "особа", "особистість", яким, за словниками, мають відповідати російські слова "лицо", "личность". Як бачимо, й тут немає рівнозначності, оскільки в першому разі йдеться про поглиблену, внутрішню характеристику чогось особливого, неповторного, а в другому — про зовнішню. Слово "личность" походить навіть не від слова "лицо", а від ще більш зовнішнього, несуттєвого, від "личини", тобто маски.

Наведемо ще кілька порівнянь нібито рівнозначних слів: "захист" ("за+хист", тобто за власні здібності) — "защита" ("за+щит", тобто за щось); "звитяжець" (той, що витягнув, підніс вище) — "победитель" (той, що лишився живим "по бідах"); "перемога" ("пере+могти", тобто вище, ніж могутність) — "победа" ("по+бедах"); "лікарня" (місце, де дають ліки, лікують) — "больница" (місце, де панує біль). Природно, що від такого життя, яке відбилось у російському менталітеті, алкоголь — єдине спасіння. Тому й "водка" для нього — ліки, і творить він це слово від поняття лікувальної води, а не від поняття пекучого вогню, як це бачимо в українській мові, де відповідником є "горілка", чи "паленка".

Можна й далі наводити подібні порівняння, однак це, мабуть, буде зайвим, оскільки протилежність ментальностей, що стоять за словотворенням в обох мовах, очевидна й з наведених прикладів.

Підбиваючи підсумки нашій першій мандрівці в океан рідних слів, скажемо кілька слів про підводні рифи та отруйні течії, що іноді трапляються в цьому океані. Отруйними течіями є лайки й брутальні слова, а підводними рифами — спрощений підхід до розкриття глибинного змісту слова, який породжує дезинформацію ("вор+скла", "у+горці" тощо), та бездумне користування спотвореними "ходячими" виразами. Для прикладу розглянемо чотири таких вирази-каліки: "у суперечці народжується істина"; " в здоровому тілі — здоровий дух", "не винось сміття з хати", "потрапив як курка в борщ".

За тисячоліття свого розвитку український етнос створив сотні і тисячі прекрасних глибокозмістовних виразів, але відсутність справжньої національної освіти й виховання орієнтує нас не на власну мудрість, а на запозичену, перекладну. Усі чотири вислови є рабськими, некритичними кальками з російської мови, де й сталося спотворення змісту слів. Коротко розглянемо етимологію цих висловів.

Вираз "в споре рождается истина" є безграмотним перекладом з грецької мови, де йдеться не про суперечку (спір), а про діалог. І справді, істина не народжується в монолозі, а лише в діалозі, тобто в спілкуванні; але ж не в суперечці! В суперечці (спорі) народжується роздратування, озлоблення, образа і аж ніяк не істина!

Вираз "в здоровом теле — здоровый дух" є таким же безграмот-

ним перекладом з латині. В латинському оригіналі вжито не слово "дух", а слово "розум", "мислення". І справді, у хворої людини мислення зазнає більших чи менших впливів хвороби. Але не дух! Дух ніяк не залежить від тіла, він може бути присутнім у людини чи відсутнім, але він не буває хворим чи здоровим!

Вираз "не выноси ссор из избы" первісно був цілком розумним. Він застерігав від роздмухування конфлікту і означав "не поширювати сварку поза домівкою". Подібність російських слів "ссора" (сварка) і "сор" (сміття) призвели до підміни змісту і поширення безглуздої поради: "не виносити сміття з хати". Але скажіть, товариство, як жити у хаті, з якої ніколи не прибирається сміття?

Вираз "потрапив як курка у борщ" калькований з виразу "попал как кур во щи" породжує цілу низку запитань: чому саме кур, а не риба, гриби, свинина і т. д.? Чому саме в борщ (щи), а не в бульйон, котлети тощо?

Істинні (первісні) вирази завжди дотепні, однозначні й не провокують запитань. Таким був і досліджуваний вираз, який спочатку означав "потрапив як кур в ощіп". Цей вираз застосовувався до людини, яку нещадно обібрали (общіпали). В більшості випадків і сьогодні цей вираз застосовується для характеристики аналогічної ситуації, отже й промовляти його треба неспотворено.

Від ненавмисних спотворень змісту — рифів нашого океану — набагато небезпечними є отруйні течії — лихослів'я. Такі слова не хочеться вимовляти, але про них не можна й змовчати, оскільки вони несуть страшну загрозу для нашої ментальності, мови й нашого існування як самобутньої нації. Особливо небезпечна матерщина, яка останнім часом мов смертельна отрута вливається в океан рідних слів.

Коли більшовицькі кремлівські володарі вирішили покласти край українському духовному відродженню, до столиці України був посланий Молотов. Не скидаючи шапки, він вийшов на трибуну і покрив відбірним російським матом весь український провід, що зібрався вершити подальшу долю України. Очевидці розповідають, що цей вчинок Молотова викликав шок, розгубленість, відчай. Слухачі були повністю деморалізовані, що полегшило присланим з Москви чекістам і місцевим негідникам досить легко розправитися з урядом та партійним керівництвом України. За короткий час вони були роз'єднані, ошельмовані і постріляні.

Ефективність матерщини в руйнуванні совісті і духовності добре усвідомлювали стратеги й тактики Кремля. Вони ввели її до партійної і державної мови, вона рясніла в усних висловлюваннях і в державних документах. Був випадок, коли чекістські кати завагались, що чинити з дітьми і дружинами "ворогів народу"? Вони подали список дітей на рішення партії, і той самий Молотов наклав резолюцію "расстрелять к ...матери!"

Офіційна матерщина з Москви за часів панування комуністичної партії зафіксована не лише в документах органів терору, а й у

численних телетайпограмах на заводи і в урядові установи. В ті часи часто можна було чути не лише від приватних осіб, а й від російських теле- і радіожурналістів слова гордості за "найсильнішу у світі" російську лайку.

У чому ж особливість російської національної лайки? А в тому, що ця лайка втоптує в бруд, обливає нечистотами такі найсвятіші для людини поняття як Бог, Душа, Матір. Людей, що живуть без мату і шанують матір, душу і Бога російська лайка буквально вибиває з колії, деморалізує, травмує їх почуття і мислення, робить беззахисними. І цей удар по психіці не уявний, а можна сказати, цілком матеріальний. Екстрасенси і йоги знають, що вібрації грубої лайки руйнують тонку матерію астралу і менталу, тобто руйнують середовище наших почуттів і думок.

Чому ж не страждають від цього матерщинники? А вони призвичаєні, вони ростуть в родинах, де лаються батьки й матері, бабусі і дідусі, дівчатка, хлопчики і закохана молодь... Все, що може зруйнуватись, — у їхніх душах вже зруйновано, вони призвичаїлись жити в словесному смороді, отже можуть користуватись ним як зброєю в той же спосіб як користується фізичним смородом скунс.

Коли ж і як виникла ця пекельна лайка? Росіяни кажуть, що запозичили її у татар, але це не зовсім так... У татар росіяни запозичили лише формулу, але у татар вона не була лайкою. Сумнозвісний вираз, вживаний татарами означав лише таке: "я був чоловіком твоєї матері і ти, можливо, мій син". Цей вираз у татар походив з давніх часів пунуальної сім'ї, яка складалася з кількох жінок і кількох чоловіків, не поділених на пари. Діти знали лише своїх матерів, а кожен з чоловіків був ймовірним батьком. Це й відбилося у згаданій формулі, яку росіяни зрозуміли як образу матері. Зрозуміли і почали широко застосовувати для брудного приниження, поставивши в лайці поряд з образом матері все найсвятіше — Бога і Душу, та додавши принизливі натуралістичні подробиці акту.

У короткому висвітленні проблеми взаємозв'язку мови і ментальності та характеристики національної особливості цього взаємозв'язку немає можливості охопити проблему в усіх деталях. Однак, сподіваємось, що основні принципи структурування української мови і ментальності вдалося виявити. Це дає змогу нам перейти до аналізу такого аспекту феномену України, як її культура, тобто зовнішній, так би мовити, матеріалізований вияв ментальності.

1.3. ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ

1.3.1. ІДЕОЛОГІЯ ЖИТТЄТВОРЕННЯ

Зміст терміну "культура" сьогодні не є однозначним і чітко визначеним. Цим терміном люди схильні охоплювати найрізноманітніші поняття і явища. Ми ж дотримуємось проголошеного ра-

ніше правила: істинним є первісне значення слова. В даному разі це Культ Ура, тобто визнання і вшанування небесного світла, божественного знання. При такому розумінні терміна до поняття "культура" відносяться всі прояви національної активності, спрямовані до пізнання процесів життєтворення, до освіти, піднесення духовності і втіленні вищих знань у житті нації, її звичаях, обрядах, піснях та художніх виробах, в її символіці та ідеології, в її побуті.

Дослідження ідеології української національної культури — народних пісень, танців, святкових обрядів, звичаїв, художніх виробів і будь-яких інших творчих проявів національного життя неодмінно приводять до однієї й тієї ж ідеологічної схеми життєтворення. Схема являє собою дивовижно точну модель космогонічних процесів і основних законів функціонування світобудови. Центральним образом моделі є розглянутий у попередніх розділах образ триєдиної життєтворчої сили, Святої Трійці: Батька Сяєва (Вогню), Матері Небесної Вологи (Води) і їх дітей — Життя Насущного. Прийняття ментальністю наших предків цієї символіки та ідеології, що стоїть за нею, тисячі років тому визначило характер джерел української духовної і культурної традиції.

Духовні і культурні здобутки українського етносу зростали від покоління до покоління, в свою чергу, формуючи його психологію, світогляд, спосіб життя та національну ментальність. Отже піднесемось до джерел української ідеологічної традиції і поглянемо з пошаною і розумінням, як сяє наша ментальність в перлинах народної творчості, як вишукано і поетично розкрита предками наша ідеологія життєтворення у колядках, щедрівках, веснянках та інших культових гімнах Трійці.

Прадавню космогонічну модель аріїв бачимо, зокрема, у колядці "Ой долів, долів, долів луженьки". З самого початку світобудови ("ой долів, долів, долів") [1] є невпорядкована її частина, хаос ("луженьки") [2], у якій виникає рух ("бистрі річеньки"). В цьому русі народжується і "плине" впорядкований всесвіт ("райське древце", або дерево життя) [3]. Вершиною впорядкованого всесвіту є триєдина космотворча сила "господаренько" (Бог Отець), "газдиненька" (Бог Матір) і їх дитята (Бог Син).

Ой долів, долів, долів луженьки.
Ідуть долів ними бистрі річеньки.
Ой плине ж, плине райськоє древце
Райськоє древце з трьома вершечки:

---

[1] — Подвійний повтор (поняття висловлене тричі) є виразом його повноти (світ триєдиний). Отже перші слова колядки у сучасному виразі звучали б так: "на самісінькому дні", або "якнайнижче", "якнайперше", "з самого початку".

[2] — У праслов'янській мові слово "лут" мало значення "низина", "яма", "болото" (пор. сучасне "ка + люжа").

[3] — Дерево життя, наприклад, новорічна ялинка, й до сьогодні символізує народження Всесвіту.

В однім вершечку — сив соколонько.
В другім вершечку — сива кунонька.
В третім вершечку — сив ластовлята[1].
Ой не є ж тото сив соколонько,
Але є ж то господаренько;
Ой не є ж тото сива кунонька,
Але є ж тото бо й газдинонька;
Ой не є ж тото сив ластовлята,
Але є ж тото єї дитято.

Порівняння точки росту дерева (його вершечка) з дитям зустрічаємо і в тексті давніх коломийок[2].

Ой гаю мій зелененький, ой гаю мій, гаю!
Ні я перша, ні послідня доленьки не маю.
Найвищому деревоньку вершок усихає:
Найкращому дітятоньку Бог долі не дає.

У цій пісні здатність життєтворення ототожнюється не лише з вершком дерева, але й з людською долею. Нею наділяє Бог та його намісники — батьки:

Уродила мене мати в зеленій діброві.
Та не дала мені мати ні щастя, ні долі.
Тільки дала стан хороший та чорнії брови.

Доля надається при народженні, але її астральна сонячна здатність життєтворення набирає сили тоді, коли "дитя" визріває і береться до продовження "райського древця". Образ такого розуміння реалізації творчої сили Трійці подано в обрядовій весільній пісні:

Колесом, колесом в гору сонце йде;
В нашій Маруні рай ся в'є
— Марусенько дівонько!
Хто ж тобі рай дав?
— Дав мені Біг і Батенько мій.

Бог і його безпосередній представник — батько, передають Ма-

[1] — Вершечок дерева, тобто точка його росту, символізує здатність всесвіту до подальшого впорядкування хаосу, до свого розширення. Вершечок дерева — триєдиний і символізує життєтворчу Трійцю — вогненну чоловічу енергію ("господаренько"), вологу жіночу ("газдиненька") та їх поєднання — енергію тяжіння, любові, життя ("дитя"). Асоціація сокола з "господареньком", тобто з вогненною чоловічою енергією має в основі асоціацію сокола з небесним вогнем — блискавкою, оскільки з усіх живих істот лише сокіл та орел здатні до блискавичного падіння (звідси ж і поширене звертання до коханого — соколе, орле). Подібні асоціації лежать в основі і двох інших паралелей.

[2] — "Коломийки", як і прізвище "Коломієць", походять від давньої назви сонця — "Коло", а не від назви міста "Коломия" (яке теж походить від слова "Коло").

руні, яка виходить заміж і готується до продовження роду (розвитку "райського древця") життєтворчу космічну силу сонячного бога "Ра" — "Рай". Ця сила зростає в Маруні ("ся в'є"), за участю Бога (Ра, Коло) — "колесом, колесом вгору сонце йде". Сила (доля) надана Богом, вважається більшою, ніж надана батьками, що й зафіксовано у приказці: "доля луччая божая, ніж матчиная".

Сонячна вогненна чоловіча енергія (священний вогонь), волога материнська енергія (священна вода) та породжувана ними синівська енергія (життя) стали наріжними каменями ідеологічних, мовотворчих та соціальних структур українського етносу, сформували його культурну традицію. Минали тисячоліття, змінювались форми шанування триєдності, зазнавали трансформування образи її іпостасей, їх імена і трактування, але незмінним лишалось розуміння її сутності, її спрямування до небесного світла, божественного (космічного) порядку, до ствердження культури, ідеології і всього життя у відповідності до божественних (космічних) законів. Це глибинне, внутрішнє спрямування нації дожило майже недоторканим аж до самої совєтізації (фактично нищівної руйнації) українського села.

Глибоке всеохоплення мислення (ментальності) і психіки (астральності) образом Триєдиної космотворчої Сили та усвідомлення своєї безпосередньої причетності до неї обумовило реальне, фактичне зближення енергетики українського національного егрегора з космічною енергетикою. Перші спроби вимірювати енергетичний потенціал пісень свідчать, що українські народні пісні мають чи не найвищий у світі енергетичний потенціал. При тому він тим вищий, чим давніша манера співу. Отже наші предки не пасивно вшановували Трійцю, а й входили з нею у вібраційний енергетичний контакт, підсилюючи себе космічною енергетикою. Аналогічна дія й старовинних українських танців, зокрема, первісних поз гопака.

Символом астрального вогню в народному побуті є священний вогонь, тобто вогонь, добутий тертям [1)] чи принесений з храму. Символом астральної води є освячена вогнем, хрестом та молитвами джерельна вода, вода з криниць, з річок або водогінна вода, освячена в церкві. Вогонь і вода — головні атрибути усіх народних обрядів від народження українця і до його смерті.

Дитину обмивають свяченою водою, потім лікують і очищають нею. При першому ритуальному зближенні (на Купала) закохана пара, взявшись за руки, перестрибує священне вогнище (або його замінника — купу кропиви) і перепливає річку чи став.

---

1) — Добування вогню тертям теж було священним ритуалом. Не треба думати, що предки були настільки примітивними, що терли палочку об палочку. Священний вогонь — це сонячний вогонь і добувався він шляхом обертання колеса (сонячного символу як за назвою так і за формою) навколо осі. Священний вогонь тому й вважався священним, що загорався в той же спосіб, що й Сонце (вважалося, що Сонце загорається від тертя).

На весіллі молодим переливають дорогу до церкви, молоду переводять через вогонь на шляху до комори. Після комори обоє очищаються, вмиваючи одне одного біля криниці або перепливаючи річку (став). Вогонь і вода — учасники усіх свят.

На Різдво біля куті ставлять горнятко із священною водою (або узваром), до якого притуляють запалену свічку. В кінці свята на городі спалюють усі ритуальні предмети з соломи й трав і очищаються, перестрибуючи через вогнище і переводячи через нього худобу. На Щедрий вечір, перед тим, як подати хліб на стіл, його тричі кладуть до криниці. На Водохреще п'ють свячену воду; перед тим свічкою, запаленою від священного вогню трійці (ритуального трисвічника), викоптять три хрести на покуті. На чистий четвер обмивають хату водою (за Сонцем), а на зорі палять солому; на Великдень обмивають водою обличчя і виливають її у вогонь; на Зелені свята ллють воду на вогонь і т.д. і т.п.

Вогонь і вода проводжають українця і в потойбіччя. Покійника обмивають водою, дають в пучки запалену свічку, а біля хати запалюють вогнище (вогнище запалюють також на 9-й, 40-й день і через рік). Під час похорону моляться над водою і вогнем (свічка приліплена чи притулена до горнятка з водою).

Глибоке проникнення символіки Трійці в ментальність української нації обумовлює її панування в поняттях і образах як єдності, точніше, триєдності. Княгиня Ольга тримає хрест, але корона у неї прикрашена рослиноподібним Тризубом (мал.22). Архангел Михаїл християнський святий і поборює Змія, але нашоломник у нього — Тризуб (мал.23).

Знак, що імітує тризуб, поставлено на початку XVII ст. над порталом церкви у Злочеві (мал.24), він вінчає "Царські врата" у церкві с.Хищевичів, зроблені у ті ж часи (мал.25), бачимо його на тогочасних могильних плитах (мал.26) та на саркофагах.

Так, на саркофазі Адама Киселя в Низкиничах (виготовленого в середині XVII ст. для Миколи Киселя) зображено відразу аж три знаки Тризуба: в нашоломнику — Тризуб у вигляді трикомпонентної фортеці з герба Киселів, на щиті (ліворуч) — Тризуб з хрестом на середньому зубі і (праворуч) — двобічний Тризуб (мал.27).

Прийняття українською ментальністю образа триєдності Трійці аж ніяк не виключало усвідомлення окремішності кожної з трьох іпостасей. Найбагатшим є ментальний світ третьої іпостасі — Життя. Але розглянемо характеристики менталітету іпостасей по старшинству.

Астральний вогонь, як уже згадувалось, є символом чоловічого чинника Триєдності, тобто знаком батьківської іпостасі Святої Трійці. Наші предки розуміли слово"вогонь", ширше, ніж ми, близько до того значення, яке ми вкладаємо у слово "енергія". Астральний вогонь як еманація Бога-Вітця, у свою чергу, має триєдину природу, що виражається тризиковим полум'ям або трьома променями. Це ведичне уявлення настільки міцно утверди-

лось в українській ментальності, що продовжувало жити й у християнському іконописі.

Надзвичайно інтересне і загадкове зображення акту воскресіння Ісуса Христа, вишите на плащаниці XVI ст. з Кам'янця-Подільського (мал.33). Тут зображено початкову стадію воскресіння; з неба вже спрямована троїста енергія на тіло Ісуса Христа, але тіло ще мертве. Загадковість зображення полягає в тому, що факт проникнення енергії до тіла Христа крізь плащаницю був установлений лише у XX ст. якнайавторитетнішою міжнародною комісією вчених фізиків і хіміків під час аналізу найновішими методами знаменитої Туринської плащаниці. Доти вважалось, що нерукотворне зображення Ісуса Христа на плащаниці утворено енергією, яка виходила з його тіла.

Як бачимо, український менталітет усвідомлював роль "астрального вогню" в найрізноманітніших життєвиявах — боротьбі із злом (мал.28), підтримці в стражданні (мал.29), народженні (мал.30), релігійній посвяті (мал.31), воскресінні (мал.33) і вознесінні на небо (мал.32), отже у будь-якому позитивному життєтворчому актові. Таке узагальнене трактування астрального вогню бачимо на іконі "Преображення" з церкви с.Бусовське XIV ст. (мал.34) та на гравюрі з книги XVII ст. "Лікарство..." (мал.35). На всіх християнських іконах та ілюстраціях до книжок Трійця зображена у вигляді триязикого вогню або у антропоморфному вигляді. Однак до запровадження християнства знаків Трійці було більше.

Репрезентантами троїстого астрального вогню у сонячній системі, крім триязикого полум'я, наші предки вважали Сонце, Зорю (Венеру) і Місяць. В свою чергу, Сонце пов'язувалось з Півнем, Орлом, Соколом [1)] та Вепром (свинею), Зоря — з Лелекою, а Місяць — з Козою. Племена, з яких складався український етнос, що пізніше сформувався в українську націю, вважали, що вони (як і все живе у всесвіті) є породженням астрального вогню, отже їх предками є Сонце, Зоря, Місяць.

Саме із середовища цих племен виділились ранньоарійські племена, що завоювали Індію та Іран. Про це свідчить давній культ Сонця в Середземномор'ї, Месопотамії, Індії; культи сонцепоклонників в Ірані та інших арійських спільнотах.

Тут цікаво зазначити, що майже всі праукраїнці вважали Сонце не безпосереднім предком, а прапредком, Дідом; себе ж іменували не дітьми, а онуками Сонця (Даждьбога). Кого ж вони мали за своїх батьків? Виявляється, три групи племен, що творили український етнос, мали одного діда, але різних батьків: Землю, Місяць і Зорю (Венеру). Кожна група племен лишила чіткі сліди в пам'яті землі, які вивчає археологія, і в пам'яті нащадків, які відбились у мові, обрядах, ідеології, символіці.

[1)] — Всі три назви птахів походять від імен сонця. Півень (стара назва "Кур") від "Ур", Орел від "Ор", Сокіл від "Коло".

"Нащадки" Землі сповідували культ Великої Матері, який характеризується міксантропізмом (поєднанням тваринних і людських рис). Цей культ шанувався на Україні в образі Змієногої чи Змієрукої [1] Богині Праматері, скитської богині Землі Апі (табл. XXIII), Деметри (табл. I, мал.3), Берегині (табл. XXII, мал.4-6), Богоматері (табл. XXII, мал.16) та в інших образах. Богині Праматері посвячувались сотні і тисячі стилізованих жіночих постатей з каменю (т.з. "баби"), донедавна розкиданих по степових горбах всієї України (нині вони збереглись лише в заповідниках і музеях). Символіка Матері-Землі зустрічається і в гербах українського дворянства (табл. XIII, мал.16).

Нащадки Місяця (переважно пастуші племена) сповідували культ земного втілення місяця — Кози. Ці племена активізувались з настанням космічного циклу великої "Калі Юги" [2], тобто 5 тис. років тому, і почали тіснити "нащадків" (тобто поклонників Землі і Зорі). З цих племен походить чимало українських козацьких родів, що засвідчено рясним проникненням знака місяця на козацькі прапори (мал.36), в герби козацької старшини (табл.VI, мал.1,6; табл. VII, мал.6) та в герби українського дворянства (табл. V, мал.13,17,29; табл. XII, мал. 3,4,6,7,8,10,11,13,18). Цікаво зазначити, що попри рясну символіку Сонця, Зорі і Трійці, в гуцульській символіці майже повністю відсутня символіка місяця. Це дає змогу гадати, що вплив пастуших племен на Карпати не поширився. На решті українських земель у 2 тис. до н.е. культ місяця і його земного втілення Кози на певний час запанував на українських землях. Відтоді символи влади пастуших племен — пастуша палиця, або Кий, та козяча чи бараняча шапка, стають шанованими на Україні. Пам'ять про тотем своїх пастуших предків український народ зберіг в ритуалі святкування Щедрого вечора. Обов'язковим учасником святкового вертепу є Коза із своєю однозначною роллю, в якій, очевидно, закодовано певні історичні події з життя пастуших (козиних) племен. Окремі роди, що зберегли пам'ять про свою належність до цих племен, зафіксували це у своїх прізвищах (Козловські, Козенки, Полукозиці і т.п.) та у своїх "знаменах" і гербах (табл. V, мал.42,45).

Козою був вигодуваний і Бог-вівчар Перун (пізніше Бог мисливців і воїнів), який від того мав цапині ноги. Не виключено, що саме посилення ролі пастуших племен в етногенезі української нації призвело до піднесення Перуна і витіснення ним Дажбога на другий план. Не виключено також, що тотемну назву воїнів пастуших племен — "козацтво", "козаки" — таку близьку до ймовірної назви сакської (скитської) варни воїнів "ко+саки" — взяли за середньовіччя як самоназву загони українського народу, що утворю-

---

[1] — Змія споконвіку вважається чисто земною істотою, носієм земної специфіки.

[2] — Докладніше про космічні цикли енергетики в останньому розділі.

вались і активізувались в дикому степу на споконвічних скитських (сакських, сколотських) землях України.

Розвій пастуших племен у 2 тис. до н.е. значно потіснив землеробські племена трипільців, нащадків і шанувальників Зорі, тотемом яких був птах Лелека — земне втілення Зорі. Вважаючи себе нащадками Зорі, ці племена у 4 тис. до н.е. створили культ Зорі-Лелеки і називали себе лелеками (лелегами, лазгами, пеласгами) [1]. Сучасні українці, які є нащадками шанувальників Зорі — Лелеки, так і нащадками шанувальників Землі і Сонця та шанувальників Місяця, й досі з повагою та любов'ю ставляться до граціозного білого птаха з чорною позначкою, який протягом тисячоліть перебуває під охороною народних звичаїв і має чи не найбільше (при тому найпрестижніших) імен: Гайстер, Бузько, Боцюн, Бусел, Лелека [2] та інші.

Нащадки пеласгів (шанувальників Зорі) зберегли символіку своїх предків у прізвищах (Буслинський, Бузько, Боцюн, Лелека, Чорногуз і т.п.) та в дворянських гербах (табл. V, мал.6,13-16; табл. VI, мал.6; табл. VII, мал.7; табл. XII, мал.1-12). У більшості з цих гербів знак Зорі поєднаний з іншими знаками астрального вогню — солярним та місячним. Це й зрозуміло, адже протягом тисячоліть роди поєднувались, зливались і поєднували при тому свої родові "знамена".

Для тих моїх сучасників, які засліплені дутим авторитетом матеріалістичної науки і вважають вірування своїх предків наслідком "примітивного, релігійного" мислення, безпідставним обожненням звичайних фізичних небесних тіл, наведу стислий переказ відомостей про формування земної людності, запозичений з прапрадавньої книги "Дзіан" (Знань). За цими відомостями людство Землі, як і інших планет Сонячної системи, формується мільярди років, проходячи рослинну і тваринну стадії існування. В процесі формування і розвитку земного людства фізичні характеристики Землі мають змінюватись відповідно до потреб нових стадій трансформації людства. Отже для Землі, як живої енергетичної системи, з невпинним поступом її людства, періодично творяться нові фізичні тіла планети, у які Земля, як енергетична істота, переселяється зі своєю людською еволюцією. Процес переходу тваринних форм існування еволюції у людські не припиняється. Отже серед сучасних землян є нащадки як тих, що стали людьми в умовах сучасної планети Земля, так і тих, що стали людьми на її попередньому фізичному тілі, яким був нинішній мертвий супутник Землі — Місяць. Отже, за переказами прадавньої книги на сучасній Землі мають бути люди, безпосереднім творцем яких є Земля, і люди, безпосереднім творцем яких є Місяць. Але звідки ж нащадки Зорі?

---

[1] — Давньогрецькою мовою слово "пеласг" означало: "тотем — птах лелека".

[2] — Гайстер від назви Венери "Гайстра" ("Айстра"); Бузько, Боцюн, Бусел — від "Бог"; Лелека — від "Леля".

За тією ж книгою "Дзіан", еволюція людства на Землі йшла значно повільніше, ніж на інших планетах, зокрема, дуже відставала від еволюції людства на "парі" Земля-Венера. 18 мільйонів років тому на Землю було переселено частину венеріанців, (див. розділ 1.1.3). Отже немає нічого дивного в тому, що деякі земляни вважали (і вважають) себе нащадками венеріанців, тобто шанують Зорю (Венеру) як свого безпосереднього творця.

Ми не знаємо, чи нашим далеким предкам була відома книга "Дзіан", чи вони користувались іншими джерелами, однак їх поділ на три різні за походженням групи людей зовсім не від примітивності, як здається на перший погляд. Всі ці групи людей, однак, усвідомлювали себе як родичів, як "двоюрідних" нащадків спільного предка — Сонця.

Про безроздільне панування сонячного культу серед численних племен українського праетносу свідчить величезна кількість слів української мови утворених від імені Сонячного Бога: Ра, Ор, Ур, Сур (Цур, Сур'я), Вар, Фар, Бар, Яр (Ярила), Жар (Жарко), Гор, Хор, Хорс, Пек, Пал, Пол, Коло, Біл, Даждь та інші. Всі ці імена Сонця й сьогодні живуть у сотнях українських слів від них утворених [1].

Про популярність культу Сонця свідчить також звичай включати його імена до імен скитських царів (Колоксай — Сонцемеч; Фардзой — Сонцежиття), в титули київських князів (Володимир — Красне Сонечко) та дивовижна живучість на Україні прадавньої сонячної символіки у гербах (табл. V, мал.38,41,44; табл. XII, мал.19-21), в прикрашанні церков (знаки сонця поряд з хрестами на куполах), оздобленні ритуальних предметів (табл. XXII, мал.2), у релігійних святах...

Свято Різдва тепер святкується як народження Ісуса Христа, але тисячоліття тому воно святкувалось як народження Сонця — Кола (Пала).

Слово "коло" та похідні від нього слова — глибоко проймають українську ментальність. Те ж саме й щодо форми кола. Знаменита українська паляниця (від "Пал") має форму кола і є ритуальною стравою. На Різдво паляницю, як символ Сонця, господар дому виносить з хати й імітуючи річний рух Сонця через 12 сузір'їв Зодіаку обертається з нею проти годинникової стрілки, або обходить у тому ж напрямку хату. Оточення Сонця — інші зорі і планети Чумацького шляху символізують пшеничні й макові зерна в іншій ритуальній різдвяній страві — куті.

Зображення Сонця (солярні знаки тощо), як уже згадувалося, збереглись у християнській символіці, в гербах українського дворянства, на козацьких прапорах, на гуцульських ритуальних

---

[1] — Про словотворення на основі імен Сонця говорилося раніше. Тут нагадаємо, для прикладу, лише по одному похідному слову: Ра+да, Ор+анка, Ур+ОК, Сур+ма, Цур+ка, Вар+та, Фар+ба, Бар+ва, Яр+ке, Жар+ке, Гор+де, Хор+оше, Пек+ти, Пал+ити, Пал+ка, Ми+кола, Біл+ий, Да+є і т.д., і т.п.

свічниках, в сотнях українських прізвищ з коренями "Коло", "Пал", "Яр", "Ра" тощо.

Місяць, як і Сонце, також має свою символіку — і в тваринах, і в стравах. Ритуальною стравою Місяця є уславлені Гоголем українські вареники (стара назва пироги — пи+роги). Якщо паляниця і свиня за своїми контурами найближчі до форми кола, то роги кози і вареників нагадують традиційне зображення місяця.

Так само як паляниця, кутя і свинина — обов'язкові страви в день народження Сонця — Різдва, так вареники і містерії з козою обов'язкові учасники Щедрого Вечора — свята народження Місяця, яке започаткували в Україні пастуші племена, що вважали своїм предком Місяць.

Зрозуміло, що в сучасній українській ментальності Сонце є більш загальним символом астрального вогню, ніж Місяць чи Зоря. Але існують ще загальніші символи першої іпостасі Трійці — фаце символ чоловічої божественної сили "Кий" [1] (грецьке "фалос"), якого від шумерів і скитів перейняли слов'янські князі (табл. II, мал.1) та символ вогню — знак трикветер (табл. II, мал.11) чи — троїсте полум'я (табл. IV, ряд. VII).

Вогонь (Агні) має свою жертівну тварину — Ягня (Агнця). Образ астрального вогню, як чинника світотворення, живе в національній свідомості українців не лише в застиглій формі знакової символіки, — ним пройняте все їхнє життя.

Вогонь — захист від туману, грози, смерті. Яскравою ілюстрацією до цього уявлення є купальське свято, по суті, свято вогню (Ку+Пала, тобто дитя Пала, сонячного вогню). В центрі купальського свята є величезний купальський вогонь, у якому очищаються закохані пари, перестрибуючи його, у якому спалюють смерть — Марену [2], а його попіл (По+Палу) є також очищувальним, лікувальним і таким, що запобігає хворобам і напастям.

Велике профілактичне значення священному купальському вогню надавали не лише українці, а й братні слов'янські народи. Так ритуали в усіх південних слов'ян передбачають перестрибування через купальський вогонь з метою "звільнення від ворожої сили хвороб, смерті і зв'язаних з нею міфічних істот". У Крайні (Югославія) малих дітей, які самі перестрибувати не можуть, матері переносять через вогонь для здоров'я. На кордоні між Штірією і Ка-

---

[1] — О.Мокровальський вважає, що Кий — міфічний первопредок усього людства, чоловічий шлюбний символ (згадана стаття, "Лель", 1992, № 1, с.5). Вшанування цього символу нашими предками сьогодні може видатись декому свідоцтвом дикості і низького духовного рівня. Однак така думка буде хибною. Адже в часи створення фалічного культу виживання роду залежало безпосередньо від батьківської активності (материнська сторона була пасивною, по-суті, безвідмовною).

[2] — Марена, як антипод життєдайних іпостасей Трійці — вогню і води — знищувалась за їхньою допомогою: спалювалась у купальському багатті, або топилась у воді, або перше й друге послідовно.

ринтією ранком 24-го червня збирають попіл купальських багать і лікуються ним від усяких хвороб [1].

Лікувальні властивості купальського вогню і попелу пов'язані з його причетністю до могутньої життєвої сили сонячного бога Пала [2]. У сучасній українській мові, як уже згадувалося, функціонує чимало слів, утворених від цього імені. До згаданих додамо: паливо, палати, палко, запал, спалах, палій, палахкотіти, паліти (наливатися сонячною енергією, соком), палітра (барви Пала), Палата — найвища законодавча (первісно жрецька) установа та її приміщення (звідси й "палац"); палиця, палка — колись могутня ударна зброя — важка дубова гілляка з потовщеним сучкуватим кінцем; паланка (паланга, фаланга) — первісно могутня ударна група воїнів-сонцепоклонників, аналогічно виразові "бойове козацьке коло", побудованому на другій назві Сонця — "Коло"; паладію — первісно високий сановник в ієрархії сонячних жреців, паламар — первісно священнослужитель бога Сонця, паломник — первісно мандрівний сонцепоклонник; паляниця — пшеничний хліб для принесення жертв Палу; палга (плита), паленина (вигоріле місце), паленка (горілка), поляна і багато інших.

Не випадково після першого весняного грому (коли Купало блискавкою падає на землю і води) дівчата біжать до криниці чи річки вмитись освяченою вогнем водою, а знахарки, для надання воді лікувальної сили, молять: "Іване Купало, прийди, скупайся в цій воді і освяти мені її!"

Купало, як носій життєтворчої сили, є богом достатку, що й засвідчено в Густинському літописі — "Купало бяше бог обілія". Достаток можливий, коли сили хаосу нейтралізовані, тому Купало захищає життя від зазіхань пекельних сил. За українською традицією купальське свято включає захист вікон і дверей кропивою [3] від відьом і вовкулаків. Серби і хорвати з цією ж метою огороджують село недопалками купальських смолоскипів, втикаючи їх у тини.

Таких ритуальних дій та оберегів наш народ нагромадив за тисячоліття свого розвитку на всі випадки життя. Їх дослідження потребує спеціального розгляду як з медичної, так і світоглядної позицій. Першою ластівкою у цьому плані є книжечка "Магія доброти" (Київ, 1990), з якої ми навели приклади нашіптувань і до якої відсилаємо тих, кого цікавить поглиблене знайомство з цією те-

---

[1] — Потебня Ал. Аф., О купальских огнях и сродных с ними представлениях, згаданий твір, с.163.

[2] — У троянців, фрігійців і деяких скитських племен життєва сонячна сила звалась "Бел" ("Біл"), тому й дитя ("ку", "кі") звалось "Кі Бела" (Кібела, Кубеля). Кібела як і Купало вважалась життєдайною богинею, яка відроджує померлу природу і дарує родючість. В українській мові від цих назв сонячного божества утворились слова: "біле", "Білгород", "Біл бог" (тобто "сонячне", "місто бога Сонця", "Бог Сонця"), "кубельце", "кубло" (тобто місце придатне для існування, житло).

[3] — Кропива вважається символом купальського вогню.

мою. Ми ж підемо далі у розкритті української народної символіки і розглянемо інший пласт народних звичаїв та традицій, які породила символіка другої Материнської іпостасі космічної Трійці.

Материнська іпостась Трійці — Волога, Вода, Дівчина, Жінка, Матір — крім космотворчої функції породження життя, має функцію його активного захисника, рятівника, цілителя. Поряд з традиційними для західноєвропейського християнства зображенням Матері Божої з немовлям на руках (мал.37) українська ікона зображає її як заступницю, що молиться за людей — Оранту (мал.39,41,43), як зихисницю й покровительку — Покрову (мал.40,42,44). Ця своєрідна традиція йде від української богині Берегині і ще далі від єгейської богині Землі (мал.38) 16 — 17 ст. до н.е.

Віра в магічну лікувальну силу материнської іпостасі Трійці протягом тисячоліть зазнавала впливів різних релігійних вчень, які панували на Україні протягом тисячоліть, і поєднавшись з ними, живе й дотепер. Вода й сьогодні найпоширеніший засіб лікування у народній магії, надійний інструмент в руках знахарів, шептух, чарівників. Оприскування й обмивання і сьогодні відіграє важливу роль у народній медицині.

Умивання холодною джерельною водою до ворожби і після ворожби є важливим запобіжним охоронним засобом для знахарів і ворожбитів. За народною медициною вода здатна знімати (обмивати) майже всі хвороби [1] — притки, пристріти, уроки, призори [2], журбу і всілякі немочі, крім чорного лиця, злого язика, стида і гріха. Наводимо для прикладу кілька народних замовлянь та шептань [3].

Якщо у дитини обличчя розгорілося і вона плаче, то мати, підозрюючи, що це робиться з уроку, умиває її з ночов і утирає своєю сорочкою або ж лиже язиком лице дитини навхрест, тричі повторюючи такі слова: “Яка мати породила, така й відходила”.

Включення символу хреста в лікувальний обряд сталося, очевидно, після прийняття християнства, хоча не виключено, що цей елемент обряду й дохристиянський, оскільки хрест, як і сварга і тризуб, були священними символами наших предків з найдавніших арійських і доарійських часів. У обряді — нашіптування для зняття уроку, яке наводимо нижче, правки, внесені християнством, вже безсумнівні.

---

[1] — Доречно відзначити, що водолікування, як ефективний метод оздоровлення визнане в усіх значних медичних системах, починаючи від йоги (система Рамачараки) і християнської релігії (система Кнейпа), і, кінчаючи водолікарнями офіційної наукової медицини.

[2] — Народні назви явищ породжених застосуванням магії (магічна термінологія). Притик, притичина — неприродне (приткнуте) ускладнення, завада, викликана магічною фізичною дією; урок (зурочити, наврочити) — порушення природних функцій організму чи психіки, магічною дією "сильного" слова; призір — удар по природних життєвих функціях силами зору, тобто світловими.

[3] — Шептання й замовляння наводяться за текстом збірника "Магія доброти". Народні замовляння та шептання; Київ, 1990.

Свята вода [1] наливається у склянку або миску. З печі вибирають ножем одну по одній дев'ять жевріючих вуглин і, кидаючи їх у воду, читають тричі "Отче наш". Потім, тримаючи воду перед хворим, кажуть: "Летіли сороки, схопили уроки з раба Божого (ім'ярек), понесли на ліси, на болота, поти літали, поки уроки пропали". Занурюють руку у воду і мокрою рукою роблять знак хреста на руках, на ногах, плечах, обличчі і на грудях, промовляючи: "З твоїх рук, з твоїх ніг, з твоїх плечей, з карих (сірих) очей, з веселої голови, з щирого серця, зо всіх суглобів". Потім кроплять водою на лице, на груди й хрестоподібно на всього хворого. Решту води виливають у святий кут, під ікони.

Дохристиянське походження українських шептань і замовлянь виявляється не лише орієнтацією знахарів і ворожок на вогонь та воду, а й залишками в текстах шептань замаскованих звернень до старих, дохристиянських богів. Характерним щодо цього є звертання до прадавньої богині води Дани у наведеному нижче ритуалі. Ім'я Дани було суворо заборонене християнською церквою, тому в шептанні вона виступає під іменем п'ятінки-матінки [2].

Обряд виконується так: беруть у кварту непочатої води, туди дають (ножем), як і в попередньому ритуалі, дев'ять жевріючих вуглинок і промовляють: "Не раз, не два, і не три", стають потім перед іконою, роблять ножем хрест над водою й говорять: "Всі святі до помочі, — п'ятінка-матінка, станьте мені до помочі хрещеному й молитвеному (прошептати ім'я). На морі, на саї лежить дуб, а в тім дубі змія жирія, вона зажире і пролине хрещеного, молитвеного (ім'ярек)". Це шептання промовляється тричі, а потім цієї води дають напитися хворому, потім умивають його навхрест і кроплять святою водою. Решту води виливають під глухий край дверей, промовляючи: "Пішли вроки на скороки".

У наведеному обряді давня, дохристиянська основа збереглася досить повно. Збережено навіть вираз "зажере і пролине" мало зрозумілий у сучасній мові, але сповнений магічного значення тоді, коли "жар", "зажерти", означало "астральний вогонь", "опалити" (очистити вогнем), а "линути", "пролинути" — означало контакт з астральною водою, омивання, очищення нею.

Способи освячення води (для народних обрядів) теж тягнуться з дохристиянської доби (християни воду освячують за спеціальним церковним обрядом, з участю панотця). Так, наприклад, для лікування набирають непочатої води до сходу сонця, промовляючи такі слова: "Здрастуй водо Уляно, земле Тетяно, колодязь Яків! Благослови води набрати для молитвеного, хрещеного, причащеного (ім'ярек)". Якщо вода береться в річці, то зачерпується проти течії, якщо в криниці, то проти сонця (з заходу на схід). Повертаючись з водою, не можна оглядатися назад. У хаті, починаючи

[1] — Якщо в хаті немає святої води, то приносять непочатої (цієї доби ще не черпаної) й переливають її з посудини в посудину, обмиваючи при цьому ікону.

[2] — Дана вважалася матір'ю усього живого, а її днем була п'ятниця.

лікування, примовляють: "Перший день понеділок, другий день вівторок, третій день — середа — це на поміч вода. Ти, земле Тетяно, і ти, водо Уляно! Очищала ти коріння й креміння, очищай його серце і від крові, від костей, від нутра-живота".

Щоб дізнатися, чи хвороба не з "уроку", шептуха бере горнятко води, хрестить себе і горнятко, опускає у воду три жевріючі вуглини з Ісусовою молитвою [1] і говорить: "Брала Матір Божа водицю, брала і хрестом охрещала і від уроків помагала. І вроки, і пророки, і мужеські і женські, і хлоп'ячі і дівчачі, і подумані і погадані, і із'їдені і позавистувані, — тут вам не стояти на рабу Божому (ім'я-рек), і червоної крові не мутити і щирого серця не сушити". Якщо вугілля потоне, а хворий при шептанні не реагує, то хвороба не з "уроку". Якщо ж вуглина попливе і завертиться, а хворий почне позіхати і потягуватися, то — з "уроку". Тоді, зважаючи на характер обертання вуглини і те, на якому слові вона зупиниться, визначається хто і в який спосіб зурочив. Після цього водою з горнятка вмивають хворого.

Магія другої іпостасі Трійці виявляється і в підтриманні життєтворчих процесів, зокрема шлюбу, кохання, які в народному мисленні тісно пов'язані з образом води (див. розділ 1. 2. 3).

Ми, однак, на цьому завершимо розгляд символіки життєтворчих батьківських іпостасей Трійці. Але перед тим, як перейти до ознайомлення з символікою її третьої іпостасі — Дитяти, Життя, скажемо кілька слів про характер відображення ідеології життєтворення в побуті, звичаях та інших зовнішніх проявах української культурної традиції.

Українська національна ідеологія життєтворення може бути інтерпретована як культ життєдавців — батька і матері. Шануються як космічні батьки — творці Всесвіту, так і земні батьки, що вважаються земним втіленням небесних. В побуті і звичаях культ батьків забезпечував стабільність суспільства, повагу до старших, отже до традицій, до мудрості, до знань, які старші зберігають. У досовіцьких, незросійщених селах батьки користувались незаперечною владою і повагою, їх шанобливо називали лише в множині і, зрозуміло, ніякої матірної лайки тут виникнути не могло.

Те, що батьків до певної міри обожнювали, ставило їх світосприймання і поведінку в рамки відповідальності за живе, накладало на них обов'язки бути справедливим, добрим до живого, захисником традицій і ладу. Це пом'якшувало стосунки між старшими й молодшими, стримувало у старших самодурство, а в молодших — зухвалість.

Старші зберігали величезну скарбницю знань про найрізноманітніші прояви і закономірності Життя, отже, були порадника-

[1] — У первісному тексті тут, очевидно, було звернення "Водо", оскільки вода (Дана) й була Богом. Заміна звернення "Водо" на "Боже", яка дещо порушує логіку тексту, обумовлена, ймовірно витісненням культу Дани, культами нових богів.

ми у будь-якій життєвій ситуації. Ці знання передавались дітям урочисто і глибоко шанувались. Нині традиційна передача знань про Життя порушена, сучасна обмежена й недосконала наука та безпомічна офіційна медицина заступають традиційну тисячолітню народну мудрість. Ми, однак, спробуємо розповісти про ті зерна давньої мудрості, які попри лихоліття збереглися. Збереглися, як правило, знання закодовані в якнайекономнішій інформаційній формі — символічній.

1.3.2. СИМВОЛІКА ЖИТТЄВИХ СИЛ І ПРОЯВІВ

Символіка третьої (синівської) іпостасі святої Трійці-Життя — в українській ментальності була розгорнена якнайповніше. Всі прояви Життя — людський, тваринний, рослинний і мінеральний світи — мали у народній свідомості своє символічне містичне значення. Так, за переказами, магічні властивості має пшениця, жито, просо, ячмінь, мак, боби, цибуля, часник та інша їстівна (і неїстівна) городина; плодові і неплодові дерева — калина, верба, вишня, осика, дуб, та інші; присадибні (і дикі) трави — м'ята, любисток, чебрець, спориш, папороть тощо. Магічні зв'язки з Потойбіччям мають — свиня, коза, кінь, вівця, корова, олень, вовк та інші тварини, риби, птахи, а також метали і мінерали. Невичерпне багатство народних знань про взаємозв'язки різних проявів життя, про правила найоптимальнішого використання цих зв'язків для становлення життєвого потоку і самоствердження в ньому, вимагають розгорненого і глибокого дослідження. У цій роботі ми можемо навести лише окремі приклади використання народною ментальністю цієї національної скарбниці знань, яка, мов зачарована принцеса, що спить важким сном, чекаючи свого принца — дослідника народної мудрості.

З огляду на безмежність заторкнутої теми і небезпеку зруйнувати структуру книги ми обмежимося лише розповіддю про символіку двох аспектів синівської іпостасі, а саме рослинного і пташиного, як найбільш поетичних.

Зрозуміло, що ідеологія Трійці, формуючи світогляд, мислення, мову і звичаї української нації не могла обминути світ рослин як невичерпний арсенал символів для характеристики своєї третьої іпостасі — Життя.

Найбільш поширений і найзагальніший рослинний образ Трійці як триєдиної животворчої сили, — це три гілки, кожна з яких, у свою чергу, розтроюється, або має три квітки, чи три плодики. Такі зображення зустрічаємо серед ілюстрацій до рукописних книг (мал.45) на іконах (мал.46), в народному орнаменті вишивок (мал.47 і 48). Традиційним зображенням Триєдиної космотворчої сили є також зображення рослини у вигляді трьох напружених спіралеподібних зелених вихорів. Таке зображення бачимо на іконі

"Воздвиження" з церкви Воздвиження с.Звижні (фрагмент цієї ікони подано на мал.49) та деяких інших іконах.

До совєтизації, яка принесла в Україну не стільки ідеї комунізму, скільки культ ницості, рабства, горілки і ковбаси, все оточення українців — небо, земля, вода, вогонь, вітер, звірі, рослини, житла, одяг, їжа, танці, пісні, барви і слова рідної мови промовляло до них високим духовним змістом, бо пов'язували їх з вищими силами космотворення, виступаючи як символи-посередники містичного і магічного світів. Найулюбленішими символічними рослинами українців є калина і мак. Ці символи Життя прийшли до нас крізь тисячоліття з тієї ледь проглядуваної давнини, коли над світом панувала магія.

Суттю Життя магія вважає кров, оскільки остання поєднує в цільну органічну систему роду ("народу") усю послідовність поколінь і до того ж містить головні ознаки двох батьківських іпостасей Трійці — вогненну барву Батька і вологість Матері. Калина і мак якраз і символізують кров — життя. Саме слово "калина", очевидно, пов'язане з астральним вогнем, сонцем (а саме з його назвою Коло).

О.Потебня [1] звертає увагу на те, що епітети слова калина — ясна, красна, червона, гаряча і т.п. рішуче відносять це слово до поняття вогню і свідчать про його спільність із поняттям розжарювання, яке в старослов'янській і російській мові зберегло звучання "калить", "раскалять" [2]. В українській мові зв'язок між словом "калина" та іменем сонячного бога "Коло" простежується в одній із давніх назв Різдва (тобто дня народження Кола), а саме назві "Калина" [3]. Така семантична насиченість образу таїть у собі широкі можливості розгортання його символічних значень, яке й сталося протягом тисячолітньої історії українського етносу.

Найпоширеніше значення калини у піснях — це символ ясної, палаючої краси:

— Ой коли б я знала, котра моя пара,
То я б личко та й розмалювала.
Брови ожиною, личко калиною...

Або:

— Коло млина — калина. Там дівчина ходила, цвіт-калину, ламала, до личенька рівняла: коли-б же я такая, як калина жаркая".

---

[1] — Потебня Ал. Аф., О некоторых символах в славянской народной поэзии, Харьков, 1914, с.36.

[2] — Старослов'янська словоформа "калить" дуже давнього походження і має в основі слово "коло". В українській мові ця словоформа не прижилась, оскільки на Україні утвердилось подібне за звучанням слово пониженого значення — "каляти" (бруднити).

[3] — О.П.Знойко ("Міфи київської землі та події стародавні", Київ, 1989, с.100) пише, що "калина — символ і власне українська назва Різдва"...

Або:

— Ой ясна-красна у лузі калина, а красній-ясній Маруся у Матки.

Калина є також символом веселості:

— Поки тебе не любила,
Була така як калина,
А тепер я щодня плачу,
поки тебе не побачу.

Або:

— Веселість, веселість, де ти поділася,
Чи в морі втонула, чи в гай полинула?
В морі не втонула, в гай не полинула,
В лузі на калині на галузі сіла.

Руйнування калини — символ смутку, смерті:

— Ой там за горою, ой там за крутою,
Ой там поломив вітер рожу з калиною.
Ой там розійшовся козак з дівчиною.

Або:

— Червона калина! Чого почорніла?
Чи вітру боїшся, чи дощу бажаєш?
Я й вітру боюся, і дощу бажаю;
Кого вірно люблю, за тим і вмираю.

Калина — символ чистоти дівочості, незайманості. Ламати калину — виходити заміж. В одній з пісень дівчина просить батька наламати для неї калини, але він каже дочці, що калина ще зелена: "І вітер не віє, сонце не гріє, калина не зріє". "Та Юрасик (жених) пішов, калину знайшов, сильну червону: і вітер віє, і сонце гріє, і калина зріє".

Коли вінчають молодих, рвуть символ дівочості — вільце і надягають на молоду намітку, та співають похоронну калині: "Перед порогом могила, а в тій могилі калина, спустила гілечки додолу".

Дівоча врода символізується квіткою калини:

— Піду до Дунаю, де дівки гуляють,
Виберу собі дівку, як калинову квітку.

Або:

— А в бідної дівчиноньки
Одна коралина.
По-під гору несе воду
Цвіте, як калина.

Квіти калини є також символом дівочої гідності:

— Ой, у лузі калина білим цвітом зацвіла,
Пішли її дружки рвати, не далася ламати.

Моральності:

У темному лузі калина стояла
На тій калині зозуля кувала.
Вона не кувала, правдоньку казала.
Щоб дівчина з хлопцем
Спати не лягла.

Дівочого кохання:

Ой червоная калинонька, чом на яр ти похилилася?
Ой ти, молодая дівчинонька, чом сумуєш, зажурилася?
— Ой того ж я зажурилася, що немає цвіту білого,
Ой того ж я зажурилася, що немає мого милого.
— Не хилися ти, калинонько, ой ще буде цвіту білого.
Не журися ти, дівчинонько, ще діждешся свого милого.

Або:

— Ой ў лузі при березі зацвіла калина,
Захотіла в саду спати молода дівчина.
Захотіла в саду спати межи вишеньками,
Щоби чути розмовоньку межи парубками.

Материнства:

Спи, дитино, бо покину,
Сама піду по калину,
Сама піду по калину,
Наламаю калиноньки
Та й покладу в головоньки.
А калина буде цвісти
А дитина буде рости.

Або:

— Обсядуть тебе діти,
Як калиноньку квіти,
Обіллють тебе сльози,
Як калину морози.

Жіноче горе символізується як цвітом, так і плодами калини:

— Ой зацвіла червона калина
Над криницею...
Горе ж мені, моя матусенько,
Жити за п'яницею!

Або:

— Чи я в лузі не калина була?
Чи я в лузі не червона була?
Взяли ж мене, поламали,
І в пучечки пов'язали —
Така доля моя!
Гірка доля моя!

Калина символ жіночих чарів і магічної, чародійної сили:

— Ой у лузі калина стояла,
Вона білим цвітом процвітала.
Ту калину дівчина ламала,
Вона всіх парубків чарувала.
Лиш одному нічого не шкодить,
Він до неї щовечора ходить.

Прихований підтекст магічних властивостей калини бачимо й у пісні "Да догнав літа".

— Да догнав літа,
Да догнав літа
На калиновім мості:
"Вернітесь, літа,
Да до мене в гості!"

Символізуючи відновлювану від покоління до покоління кров українського народу, калина, тим самим символізує його невмирущість, непідвладність часові, що автор пісні "Да догнав літа" переосмислює як магічну силу [1], здатну забезпечити пересування в часі.

Образ калинового моста — надзвичайно красива поетична алегорія кровного єднання народу від покоління до покоління. Єдинокровність, однак, пов'язує народ не лише в часі, а й у просторі. Отже, червона калина трактується також як засіб магічного зв'язку між людністю України:

— Ой поїхав в світ далекий та й там десь загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.
Казав собі висипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину.
"Будуть пташки прилітати, цвіт калини їсти,
Будуть мені приносити з України вісти".

[1] — Тобто непідвладну часові силу "калинового мосту" — кровної єдності поколінь. Про те, що образ "калинового мосту" міг постати від існування реального мосту з калинового дерева, не може бути й мови. На Україні, вкритій донедавна первісними дубовими, сосновими та іншими будівельними лісами, безглуздо було б споруджувати мости з непридатного для того калинового куща.

На час створення цієї пісні первісне магічне значення символу калини вже було значною мірою завуальоване нашаруваннями пізніших релігійних уявлень. Тому автор пісні, прагнучи пояснити, в який же спосіб здійснюватиме калина зв'язок між козаком і Україною, вдається до певної примітивізації ролі калини, хоча й не виходить при цьому за межі магії (за уявленнями магів птахи і є основними переносниками інформації).

За популярністю символ калини не має рівних. Її ім'ям на Україні названо сотні сіл, воно оспіване в сотнях пісень, кущ калини — неодмінний атрибут кожної традиційної садиби. І це зрозуміло, адже червона калина в народній символіці в останні століття репрезентує не лише магічну силу крові, красу і силу Життя, а й людську долю, єдність нації, Батьківщину — тобто, всі основні компоненти свідомості історичного українця. Така багатогранність символу наростала поступово.

Насамперед, очевидно, червона калина стала символом праукраїнського воящтва, оскільки війна в тогочасі зводилась в основному до пролиття крові. Червона барва воящького одягу і спорядження є традиційною на Україні з найдавніших часів. Козацтво, яке продовжило всі віковічні традиції збройних сил українського народу в одягові, знаківництві, обрядах і ритуалах прийняло, безсумнівно, і калинову символіку. Червона калина стає невіддільною від козацької долі.

Вона інтимно пов'язана з народженням козака:

— Ой у лузі та ще й при березі
Червона калина,
Породила молода дівчина
Хорошого сина.
Ой, де ж вона його породила?
В зеленій діброві!
Та й не дала тому козакові
Ні щастя, ні долі.

З його вступом до війська:

...А на тій же калині
Та зозуля кувала...
Матусенька свого сина
Та й у військо виряжала.
...Я вернуся, серденько, восени,
Як упаде листячко із калини.

З його особистим життям:

...А в мого двора
Нема ні кола,
Тільки стоїть кущ калини,

Та й та не цвіла.
Калина моя,
Чом ти не цвіла?
Зима була та й цвіт оббила.
Тим я не цвіла!

З його смертю:

...Насипали над козаком
Та високу могилу,
Ой посадили та в головоньках
та червону калину.

Розширене трактування символу калини, особливо в часи Хмельниччини, коли доля України пов'язувалася з долею козацтва, утвердило його, зрештою, як символ України. Таке трактування символу бачимо в історичній пісні про брацлавського полковника Данила Нечая:

— Ой зійдемось, премилеє браття,
На високу могилу,
Та посадим, премилеє браття,
Червону калину!
Гей щоб зійшла лицарська слава
На всю й Україну.

Таке ж трактування і в пісні часів Хмельниччини "Гей у лузі червона калина..."

— Ой чого тая червона калина похилилася?
Чому наша славна Україна зажурилася?
А ми тую червону калину тай підіймемо.
А ми нашу славну Україну тай розвеселимо".

У цій пісні образ червоної калини виступає символом України з такою ж однозначністю, як жовто-блакитний прапор і Тризуб. Не випадково саме цю пісню на початку XX сторіччя обрали за свій гімн січові стрільці, а в кінці сторіччя вона урочисто звучить на демонстраціях і вечорах учасників сучасного етапу визвольної боротьби українського народу.

Червона калина — найпоширеніший образ рослинної символіки Життя в українській ментальності. Ми назвали лише основні його аспекти. Р.О.Климкевич, який проаналізував понад 500 українських пісень, де згадано цей символ, розкриває й інші нюанси його значень. Він показує, як у піснях калина репрезентує молодість і її втрату, сиротинство, пристрасть і любовну тугу, животворчі і смертоносні сили та інше.

Супроводжуючи українця все його життя, символ червоної калини не лишає його й після смерті — на могилі, в головах, висаджують традиційний кущ калини. Цей кущ калини, однак, не є символом смерті. Навпаки — намогильна калина символізує продовження життя небіжчика в його родині, нащадках і всьому українському народові.

Глибока народність і семантична наснаженість символіки червоної калини ставить її в ряд найцікавіших і найзмістовніших рослинних емблем людства. Як переконливо показав Р.О.Климкевич, переважна більшість рослинних символів інших народів мають значно коротшу і біднішу традицію, ніж червона калина. Рослинна емблема Англії, наприклад, біло-червона (тьюдорська) троянда виникла в середньовіччі шляхом поєднання білої троянди роду Йорків та червоної троянди роду Ланкастерів, коли Генріх VII Ланкастер одружився з Єлизаветою Йорк, припинивши тим самим громадянську "війну двох троянд".

Рослинна емблема Шотландії — будяк — постав за короля Малькольма II, коли порослі будяками оборонні рови шотландської твердині зупинили напад датчан. Друга рослинна емблема Німеччини — волошка — постала за Вільгельма I у зв'язку з тим, що його мати Луїза, тікаючи від Наполеона із своїми дітьми, втішала їх у дорозі, плетучи віночки з волошок.

Друга рослинна емблема Японії — золота хризантема — увійшла до національної символіки з проголошенням імперського правління і є знаком імператорського роду; помаранчевий цвіт — символ Оранської династії — став національною барвою у Нідерландах і т.д.

Цікаво відзначити, що рослинну емблему Франції (колишній герб роду Бурбонів) — золоту стилізовану лілею на синьому щиті — можна вважати рідною сестрою українського золотого Тризуба. Обидва знаки походять від праарійського символу Трійці. Як вважає Р.О.Климкевич, французька лілея постала з трилистого старокельтського знаку, представленого на кельтських монетах з Арверн і на кельтському вівтарі у Ренсі. Додамо до цього, що кельтський верховний бог зображався з Тризубом біля правого боку, а двійники французької флер-де-лі широко представлені в археологічних знахідках Подністров'я і Подніпров'я та орнаментах княжого Києва.

Червоний мак, як магічний символ, має таке ж давнє походження як і червона калина. До останнього часу в українських селах зберігався залишок прадавнього ритуалу, пов'язаного з червоним маком, який полягав у тому, що група дівчат бралася за руки і утворювала коло, поза яким друга група дівчат утворювала більше коло. Дві дівчини ставали між колами, дві — всередині кіл і вели діалог, а дівчата в колах рухались (одні за сонцем, другі — проти сонця) і співали:

При долині мак,
При широкій мак,

Корінчастий головчастий.
Молоді молодиці,
Не ходіте по вулиці,
Станьте ви в ряд,
Тут буде мак,
Тут буде мак.
— День добрий!
— Добрий день!
— Вже скопали на мак?
— Вже скопали.
При долині мак...
— Чи вже заскородили на мак?
— Заскородили.
— Чи вже посіяли мак?
— Посіяли.
— Чи зійшов мак?
— Вже зійшов.
— Чи пропололи мак?
— Вже пропололи.
— Чи цвіте мак?
— Вже цвіте.
— Чи зжали мак?
— Вже зжали.
— Чи потеребили мак?
— Вже потеребили.

Тоді вибирають з кіл інших дівчат і гра починається спочатку.

У цій ритуальній грі, яка нагадує інструкцію по вирощуванню маку, викладену у пісенній формі [1)], передано також психотропну дію маку. Стан психіки, про який кажуть: "голова йде обертом", і який може бути викликаний прийманням певної дози маку, в цій грі досягається кружлянням дівочих кіл в протилежних напрямках.

Психотропна дія маку, що викликає ейфорію і переважання емоцій над логікою, дуже тонко передана в жартівливій народній пісні "В червоному мачку".

В червоному мачку
Пасла Оксана качку,
А пасучи, загубила,

[1)] — Подібний спосіб засвоєння практичних знань дуже давній. В Індії він поширений і досі. Правдоподібно, що вся гра, яку тут описано, виникла довкола саме цього навчально-ритуального тексту. Аналогічна форма навчання закладена і в славнозвісному гопакові (засвоєння прийомів бою). Індійські танцюристи, побачивши наш гопак, здивовано заявили, що подібний танок з подібною назвою відомий в Індії як класичний танок предків, враховуючи, що праіндійські арії відокремились від праукраїнських 6-8 тис. років тому, можна уявити собі яку давність мають подібні форми навчання.

Шукаючи, заблудила,
До Петрового поля,
— День добрий тобі, муже,
Чи обідав ти вже?
— Я ще не обідав,
Я ще буду обідати,
Для вірного друга
Випряжу воли з плуга.

Поряд з цим специфічно маковим аспектом, макові квітки, як і калинові, символізують здоров'я, дівочу красу, радість:

...Вирвала квітку з макового цвітку,
Приклала її до личенька свого:
— Чи є я така, як квітонька ця?
Обізвалась до неї матінка її:
Ти доню, така, як квітонька ця,
І така будеш, поки в мене будеш.

Маковий цвіт, за популярністю символу, значно поступається образові червоної калини, однак макові зерна, як символ безмежності зоряного світу і його астральної сили [1], і досі зберігають своє значення. І досі мак освячують двічі на рік — на Маковея і на Спаса.

Освячений мак — найкращий (після осочини) оберіг від нечисті (відьом, упирів тощо). Ним обсипають довкола хати, примовляючи: "тоді в хату увійдеш, як цей мак збереш і порахуєш" [2], ним же обсипають корову [3], примовляючи: "тоді до корови підійдеш і видоїш, як цей мак збереш і порахуєш".

Свячений мак застосовується також у народній медицині. Від пропасниці обкурюють освяченим маковинням [4] та п'ють молоко з зернятками маку. Молоко з зернятками освяченого маку вживають також проти безсоння, проти безсоння вживають також відвари, або настої з макових зерен, але не свячених, бо "засне навіки,назавше і більше вже не проснеться" [5].

[1] — Найяскравіше таке значення символу виявляється у різдв'яному обряді виготовлення ритуальної страви — куті, де макові зернятка символізують безконечну множинність зірок всесвіту.

[2] — Обряд виконується не в якісь певні календарні дні, а в разі потреби, тобто тоді, коли до хати почали навідуватись мерці, упирі чи якась інша нечисть. Те ж саме стосується і щодо обсипання маком корови. Обсипання застосовують тоді, коли відьма почала доїти корову.

[3] — Крім обсипання маком, корову захищають і в такий спосіб: у рогові просвердлюється отвір, у який насипають свячений мак з тим же примовлянням: "тоді до корови підійдеш... і т.д.".

[4] — Маковинням називають всю рослину з корінням і головкою.

[5] — Беньковський І., Мак у народній демонології на Волині. Киевская старина, 1905, IV, с.34.

Аналогічно маковому зерню, але ще надійніше, від нечисті захищає осика, осина (осочина). В українській рослинній символіці це дерево має суперечливе значення. Давня, дохристиянська традиція трактує осику як захисника, оберега: "Цур тобі, осина тобі" [1]. У цьому виразі осина стоїть нарівні з богом домашнього вогнища і затишку Цуром [2], братом Сонця (Сура, Сур'ї). За осикою — нечиста сила, смерть: "сядь за осиковою бороною, то побачиш мою смерть", або українська матірна лайка: "матері твоїй осичина!" [3]. Зовсім іншого значення набирає символ осики у пізнішій християнській традиції: "осика проклята, бо на осиці повісився Юда", або "осичина тим труситься, що на неї Скаріот повісився" [4].

На відміну від осики, язичницький символ Всесвіту [5] — Верба й до сьогодні вшановується на Україні. Освячення верби, як і маку, й сьогодні є святом, визнаним християнством і включеним до християнських свят [6]. Верба, як уже зазначалось, у прадавній релігії наших предків символізувала організовану ділянку всесвіту, тобто Галактику (Чумацький шлях), отже й Сварога, Берегиню, дерево життя (Райське дерево) і т.п. Донедавна на традиційному українському подвір'ї вербу висаджували біля хати так само обов'язково як і калину, вербі присвячувалось окреме свято, рудименти якого існують і досі (Вербна неділя). Ще й досі зберігся прадавній звичай торкати, або хльоскати на це свято своїх близьких освяченою гілкою [7] верби, даруючи їм тим самим очищення і здоров'я [8].

У християнські часи, коли первісний зміст свята почав забуватись, хльоскання вербою почало набирати значення покарання. Вербою били того, хто проспав ранкове богослужіння у вербну неділю. При цьому примовляли дохристиянський текст: "Не я б'ю, верба б'є, за тиждень Великдень, будь високий як верба, а здоровий як вода, а багатий як земля".

Гілки свяченої верби припасали і потім саме ними вперше виганяли весною скотину на пашу. В той же день гілки верби втика-

[1] — Грінченко Б., Словарь української мови, К., 1909, т. III, с.66.

[2] — Цур (Чур) — захисник дому і роду. Його зображення (Чурбани) ставились на межах володінь, як захисники-обереги.

[3] — Лайка-прокляття містить натяк на те, що матір опонента є відьмою, і як відьма була після смерті прибита до землі осиновою палею.

[4] — Висловлювання про осичину взято у Б.Грінченка, там же.

[5] — Всесвіт, як і Сонячна система (Коло) обертається, вертиться, отже це "коловерть", "вер" ("вир"). Породження (символ Всесвіту) — "Вер-ба" ("ба" у кимерів — "породження", "дитя").

[6] — Про давнину цього обряду свідчить ритуал торкання своїх близьких освяченою вербою з промовлянням певних слів, засвідчений як у сьогоднішньому українському побуті, так і в побуті родичів наших предків першого тисячоліття до н.е. — етрусків.

[7] — Тонкі гілки сплітають докупи і до них вплітають кольорові стрічки.

[8] — Верба, як і Галактика, яку вона символізує, мала здатність вражати астральним очисним вогнем. Саме це (Перунове) значення верби реалізувалось в очисному обряді.

лись у хлівах, щоб відігнати від скотини нечисту силу і відьом.

Верба, прикрашена квітами і запаленими свічками, була центром купальського свята, їй присвячено чимало купальських пісень.

— Поставлю я вербу,
Сама сяду зверху,
На вербі я сижу гукаю,
Дівчат на Купайла скликаю.
Котра не вийде на Купайла,
Щоб вона сіла та й не встала,
Щоб вона сіла лемішкою,
Щоб її везли теліжкою.
Щоб вона сіла колом, колом,
Щоб її везли волом, волом.

* * *

— А наші хлопці-недбайлиці,
Не вирубали Купайлиці.
Ой коли б вони за нас дбали,
Вони б Купайла вирубали.

* * *

— Ідіть, дівчата, на Купайла
Щоб наша верба не упала,
Котра не вийде на Купайла,
Щоб вона сіла та й не встала.

* * *

— Била мене мати вербою,
Щоб не ходила на Купайла молодою.
А я собі на Купайла ходила,
Із Купайла вербиченьку вирвала.

* * *

— На Купайлі була, сорочку забула.
Била ж мене моя мати вербою.
Щоб я не стояла з тобою.
На Купайла була, спідницю забула.
Била мене мати вербою,
Щоб я не ходила на Купайла малою.

Якщо верба символізує Галактику, то верболіз, через свою витонченість і гнучкість, є символом жіночого начала. Мають своїх відповідників у вищих планах буття й інші дерева. Дуб вважається деревом Дажбога [1], береза — Лади, липа — Дани (Лелі), клен -

[1] – Звідси вираз "врізати дуба" (перестати бачити Сонце, померти). Оскільки Дажбог і Коло синоніми, то дубове дерево зветься "колода".

Полеля, ясен — Перуна [1]. Ліщина й омела є символами небесного вогню і ворогами змій. Явір є священним деревом якоїсь сонячної іпостасі, свято якої збігалося з днем Петра й Павла [2].

"На Буковині, — писав О.Потебня, — бачили, як чорт, одягнений по-німецькому, рубав явір на день Св.Петра і Павла. Кожен, хто після нього наважувався рубати те ж дерево, неодмінно калічився і лишав роботу. В горах є багато так намічених яворів і верховинці бояться їх рубати, особливо в перші дні після Петра і Павла" [3]. Шум явора — символ погрози, незадоволення:

— Ой яворе зелененький, не шуми ж на мене,
А ти милий, чорнобривий, не сварись на мене.

Береза — дерево Берегині, охоронець, та, що "береже". Для очищення найкращими є березові віники (як у лазні, так і для двору), найчистіший — березовий сік. Березове деревце включене у весільні обряди, колядування тощо. Липа і клен (дерева Лелі і Полеля) символізують Трійцю: як водне і вогнене начало вони є батьківськими її іпостасями, а як діти Лади — синівською (третьою) іпостасю. Тому гілки липи й клена — найуживаніша зелень на свято Трійці.

Чимало символів захисних дій мають у собі назви кущів і трав: "без", "бузок", "бузина" (відлякує нечисту силу — біса), "чортополох" (відлякує чортів), "звіробій" (відлякує вовків), "розрив трава" (рве пута) тощо. Про цілющі і захисні властивості трав існує чимало легенд і переказів, однак то не є темою нашого розгляду. Ми обмежимось сказаним і перейдемо до розгляду пташиної символіки Життя й Смерті.

Насамперед нагадаємо, що символами першої, чоловічої іпостасі в українському пташиному світі є Орел та Сокіл, оскільки вони здатні падати з неба як божественний огонь — блискавка. Символом другої, жіночої іпостасі є Гуси й Лебеді, як невіддільні від водної стихії (вологої життєвої енергії, водного середовища). При тому "білий Либідь" є символом дівчини, а сірі гуси — символом заміжніх жінок. Вираз "відставати від білих лебедів і приставати до сірих гусей" означає лишати дівування і ставати заміжньою жінкою [4]. Ось як ця символіка віддзеркалена у народних піснях:

Гиля, гиля, сірі гуси, покупатись у воді,
Ой як зв'яжуть білі ручки, не гулять мені тоді.
Гиля, гиля, сірі гуси, гиля, гиля, за Дунай,
Зав'зали голівоньку, тепер сиди та й думай.
Гиля, гиля, сірі гуси, гиля, гиля, на пісок,

---

1) — В розквіт культа Перуна йому (крім ясена) офірувався й дуб.
2) — На жаль, первісний зміст язичницького свята нині втрачений.
3) — Потебня Ал. Аф., згаданий твір, с.173.
4) — Потебня Ал. Аф., згадан. твір, с.34.

Зав'язали голівоньку, я ж думала на часок.
Гиля, гиля, сірі гуси, не колотіте води,
Засваталась дівчинонька, плаче козак молодий.

Дрібні та мирні птахи: голуби, зозулі, горобці, ластівки, солов'ї тощо — символізують складники третьої, синівської іпостасі — людські душі. Вважалось, що після втрати людського тіла душі набирали вигляду птахів і певний час продовжували життя у потойбіччі, маючи, однак (при певних умовах) можливість завітати в гості, відвідати своїх близьких чи обмінятись вітанням через інших птахів.

В Україні не було звичаю наймати плакальниць над померлими, отже не було й стандартизованих текстів плачу. Всі записані фольклористами тексти плачу є експромтами, безпосередніми виявами почуттів і мають суто індивідуальний характер. Однак майже в кожному плачі проступає віра в потойбічне життя померлого і символ птаха, як образ душі [1)].

Доню, моя голубонько!
Да куди ж ти од мене одряжаєшся?
... куди-ж це ти йдеш, мене покидаєш?
... іде моє дитятко в далеку сторону...

Моя птичко отлетная!
Одлетаєш ти од мене на чужую стороночку.
Дитятко моє любеє,
Птичко залетная.
Одлетаєш ти од мене далеко,
Голубчику мій сизий.

Як би ж я, мій таточку, крильця мала,
То я б вас, мій таточку, щодня одвідала...
А то ж я крилечка не маю,
І доріженьки не знаю, —
Тим же я вас не одвідаю.

Померлого оплакували, але не як такого, що припинив назавжди своє існування, а як такого, що перейшов у інший стан, зберігаючи здатність спілкуватись з близькими йому живими людьми:

З якої сторони і коли нам тебе в гості ждати?
Скажи ж мені тепер, коли ти до мене в гості прийдеш?
Коли ж мені столи завтелять, да коли ж мені тебе ждати?

---

1) — Тексти плачів подаються за С.Брайловським ("Малорусская похоронная причет и мифическое ее значение", Киевская старина, IX, 1885, с.73-81) та В.Даниловим ("Символика птиц и растений в украинских похоронных причитаниях", Киевская старина, XI — XII, 1906, с.611-627).

Мати, звертаючись до померлого сина, каже:

Понеси ж ти наш поклон дідові й бабі!
Та прилети ж до мене в гості,
Та сядь на оконечку.
Та ти ж будеш буркутати,
А я буду кувати,
А ти будеш мене питати,
Як мені в світі проживати.

І як ти прилітатимеш?
Чи соловейчиком, чи горобейчиком?
І на котрій ти груші сідатимеш?

Моя, дочко моя павочко!
Моя дочко, моя зозуле!
Яку ти мені звістку подаватимеш?
Чи ти куватимеш, чи щебетатимеш?..
Да коли ти до мене в гостеньки прибудеш?
Да чи ти ітимеш, чи летітимеш, чи плистимеш?
Утенькой плистимеш, буду ряску розганяти,
Зозулей будеш летіти, — сади буду росхиляти,
Дорогою ітимеш, буду доріженьку промітати,
Буду й воротечки одчиняти.

Якщо з якоїсь причини душа померлого не зможе пташкою прилітати в гості до близьких, то про неї можна довідатись від інших пташок і ними ж передати вісточку про себе:

Будуть пташки там літати, а ми будемо питать:
чи не бачили нашої матусі дорогої?

Коли буде зозуля кувати, я буду її питати:
чи не бачила моеї неньки рідненької?
Скажи їй, зозуленько,
як мені тошно, як мені гірко без неньки жити.

Да соловейки будуть щебетати, а я буду прислухатись,
чи не до мене йде моя вірная дружина на пораду.

Ой присилайте ж нам порадоньку, моя матінко,
хоч соловеєчком,
хоч зозулею, моя матінко.

Та будуть, моя дружинонько, сади процвітать,
Та будуть зозуленьки кувать,
А соловейки щебетать.

Будуть мені нещасниці жалю завдавать:
А я вийду за ворітечка та буду питать:
Ви, зозуленьки сизенькі,
А соловейки малесенькі,
Та ви високо літаєте,
Як далеко буваєте:
Чи не чули, чи не бачили моєї дружиноньки вірненької?
Як бачили, то хваліться:
Як побачите, то поклоніться моїй дружині вірненькій.

Та зозулі ж куватимуть,
А соловейки щебетатимуть.
А я вийду водиці брати.
Та зозуленьки питати:
Ти зозуленько, моя голубонько,
Чи не бачила моєї дочечки?
Чи не йшла, чи не їхала
До мене в гостоньки?

Оскільки пташиний спосіб життя властивий душам, то вважалося, що птахи можуть переманювати душу до себе:

А де це на вас, матінко, смертонька узялась?
Чи вас зозуленьки одковали, чи вас соловейки одщебетали?

Поки душа померлого ще не втілилась у птаха, то вважалося, птахи при бажанні, можуть повернути її назад, до людського тіла:

Загудіть голубоньки на хаті,
Загудіть, голубоньки, на світлиці,
Та збудіть мою матінку з камниці.
Та гудіть, голубоньки, на порозі,
Та збудіть мою матінку у дорозі.

З уявленням пташиного періоду в посмертному житті людської душі в якийсь дивний спосіб поєднувалось протилежне уявлення, — що душа лишається в тілі померлого і продовжує жити в могилі. Очевидно, кожне з цих уявлень первісно належало різним племенам, що об'єднуючись, творили українську націю і українську культуру. Саме від цього другого уявлення в українській мові поряд з словом "труна" усталилось слово "домовина", тобто нова оселя (дім) для померлого. Саме за цим уявленням у домовину кладуть гроші (для оплати нового місця проживання), ладан і мак та промовляють слова: "Хай земля йому буде пухом".

Про те, що слово "домовина" означає саме житло, свідчить такий ритуал: близькі родичі померлого йдуть до сусідів та далеким

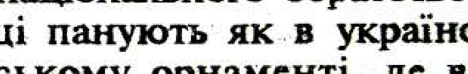
родичів і після привітань говорять — "прийдіть, будьте ласкаві, до нас, та поможете збудувати нашому (батькові, матері...) нову хату: не схотів у старій жить". Тут труна вже прямо названа хатою.

Друге уявлення про посмертне життя породило й ритуал "розмови" з померлими на цвинтарі під час поминок, коли до них звертаються з такими словами: "чи чуєте ви, мій батьку і моя матусенько? Чи вам там лучче, чи нам тутечки?"

Уявлення про потойбіччя та пов'язана з цим символіка Трійці і ментальний світ нашого народу, безумовно, заслуговують на окремий розгляд, але тут ми не будемо більше затримуватись на цій темі, оскільки маємо ще розглянути значний аспект національної культури, що виявився у прикладному образотворчому мистецтві.

1.3.3. ОБРАЗОТВОРЕННЯ

Всеохоплююче проникнення ідеології триєдності світотворчих сил у ментальність українського етносу, в його побут, пісні і обряди не могло обминути національного образотворчого мистецтва. І справді, символи Трійці панують як в українських традиційних барвах, так і в українському орнаменті, де вони зливаються з дрібнішими символами в цілісних композиціях. Образи священних рослин, разом з образами сонця-кола, рогатого місяця, зорі, хреста, сварги, триквестера, дерева життя — тристеблевої квітки, тризуба — трилистника, нескінченності пізнання (колесо-квітка), Великої Матері, міфічних зміїв, оленів, сонячних птахів — півників тощо увійшли в наше різьбярство, карбування, вишивання, килимарство, писанкарство, гончарство, розпис хат, виготовлення оберегів...

Для розгляду всіх цих мистецьких скарбів потрібні спеціальне дослідження і багатотомні публікації, отже, для висвітлення теми нашої роботи обмежимось, переважно, аналізом використання лише одного із знаків Трійці, а саме Тризуба, і лише в обмежених проявах образотворчого мистецтва, а саме в орнаменті та в барвах. Для української культурної традиції найхарактернішими є п'ять різновидів цього знаку:

Кожен різновид має безліч варіантів, які різняться, переважно, більшим чи меншим ускладненням малюнка.

Перший різновид зберігає надзвичайну стійкість форми протягом тисячоліть. Так за доби трипільської культури (4—1 тис. до н.е.) бачимо його у вигляді рельєфних наліпів та в зображеннях трипалого божества (табл. XV) на керамічних горщиках. Шанують його наші предки і за скіфо-сарматської доби (кінець 1 тис. до н.е. — початок І тис. н.е.), сліди того збереглися, зокрема, в Ольвії (табл. XVII, мал.5). Особливо цікавим з тогочасної символіки є

стилізоване зображення шанованого ще трипільцями божественного життєтворчого змія (табл. XVII, мал.12). Трипалі кінцівки змія розміщені у вигляді хреста (адже хрест теж є одним із знаків, що символізують Трійцю). Цей різновид знаку бачимо в навершях знамен чи зброї на середньовічних українських іконах, зокрема, на іконі "Воздвиження" в сценах-картинах "Поцілунок Іуди", "Христос перед Анною і Каіфою" (мал.50) та інших.

Перший різновид тризуба успішно виявляє себе і в князівські часи кінця I — початку II тисячоліття н.е. (табл. XVIII, мал.4, 10), і в оздобленні запорізьких порохівниць (мал. 51) і в народному ритуальному різьбярстві середини II тисячоліття, де він дещо ускладнений комбінацією з іншими символами Трійці — шестикутною зіркою (табл. XIII, мал.26), і в сучасному українському образотворчому мистецтві. Розгорнений аналіз мотивів української народної орнаментики, зроблений М.Р.Селівачовим, охоплює майже всі з досліджуваних нами різновидів тризуба включно з першим (Див. "Народна творчість і етнографія", 1990, № 2, табл. Ха. 2, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 15; б. 1, 2, 4, 9 та окремі елементи в інших таблицях).

Другий різновид має більше варіацій та ускладнень. Зустрічаємо його до н.е. в Ольвії серед культових виробів із свинцю, т.з. "букраній" (форма для їх відливки зображена в табл. XVI, мал.3), та на початку н.е. серед сарматських знаків (табл. XVII, мал.1). Форма цього різновиду виявилась зручною для навершя культових споруд (мал. 56, 56а) знамен і скіпетрів. Своєрідне навершя для ритуального скіпетра знайдено на Запоріжжі у Луговій Могилі (мал.52). Символіка скіпетра є розгорненою (включає характеристику іпостасів трійці як активних живих "промовляючих" чинників). Закодований у символіці скіпетра зміст досягає глибшого розкриття при його зіставленні з прадавньою українською колядкою про створення світу (див. розділ 1.1.3).

Неважко помітити, що в основі колядки і конструкції ритуального скіпетра лежить одна й та ж символіка життєтворчої Трійці. Символ "космосу" (порядку, організації), представлений у скіпетрі трьома гілками "дерева життя", тотожній "зеленому явору" колядки, який символізує організований простір, що формується серед "хаосу" ("синього моря", тобто неорганізованого простору, у якому ще не існує ні "нащадка світу", "ні неба, ні землі"). Цілком ймовірно, що й пташки з дзвониками в дзьобах на галузках скіпетра тотожні "трьом голубонькам" (в іншій колядці "трьом соколонькам"), які, подзвонюючи в такт з ритуальними дійствами скіпетроносцями, немовби "радоньку радять як світ сновати".

Різновид тризуба, який ми розглядаємо, у I тис. н.е. використовувався не лише для навершів і скіпетрів, а й для прикрашування одягу. Дві срібні прикраси з Тризубом цього зразка знайдено в с. Перещепине на Полтавщині (табл. XVII, мал.18, 19). Пізніше, в князівські часи, знаходимо їх на Чернігівських перснях (табл. XX, мал. 41, 42), на карбованих прикрасах піхов та на керамічних ви-

робах у Києві (табл. XIII, мал.7). Цей же різновид тризуба зображається як захисний знак на дверях гуцульських хат (табл. XIII, мал.19), на щитах українських дворянських гербів (табл. XIII, мал.13), а його ускладнена форма надається гуцульським ритуальним трійцям (табл. XIII, мал.25, 30). Найбільшого ускладнення й розвитку цей різновид тризуба набирає у культових орнаментах, що прикрашають храми, зокрема Київську Софію (мал.53-55).

Подібно до розписів церковних стін будуються з другого різновиду Тризуба й прикраси печаток (мал.67), текстів українських рукописних книг XIII — XVII ст. (мал.57-65), що пізніше зустрічаємо і в друкованих книгах (мал.66).

Народна трансформація другого різновиду Тризуба в українському образотворчому мистецтві тісно пов'язана, як уже зазначалось, з символічним уявленням Всесвіту у вигляді "дерева життя" ("райського древця" українських колядок). Традиційна троїста квітка-древце українських орнаментів, власне, і є розвитком цього різновиду знака Трійці (мал.68-72).

У народному декоративному мистецтві другий і третій різновиди тризуба іноді зливаються (мал.21, 73). Те ж саме можна сказати й про елементи орнаментів церковного розпису (мал.7).

Незважаючи на поєднання форми другого і третього різновидів, маємо їх все ж розрізняти з огляду на відмінність в історичному розвитку.

Третій різновид відомий ще з кам'яного віку. Виготовлений з кременю тризуб цього різновиду (ймовірно, скіпетр) знайдено у с. Василівці Запорізької області в археологічних шарах 2 — початок 1 тис. до н.е. (мал.75). Бачимо його як прикрасу головного убору скіфського вбрання, зокрема, головного убору богині Деметри, знайдену біля с. Великої Білозерки в археологічних шарах середини 1 тис. до н.е. (мал.76); у наверші скіпетра архангела Михаїла на печатці Мономаховичів (табл. XXI, мал.2); на срібній чаші з Чернігова (мал.78); в нагруднику воїна з фрески Кирилівської церкви у Києві (мал.79), де він відіграє роль оберега — прикраси аналогічного нагруднику, зображеного на мал.77.

Значний інтерес становить поєднання тризуба з іншими знаками Трійці (Хрестом і Сваргою) на фресках Софії Київської. Особливо цікавим є формування хреста з чотирьох тризубів третього різновиду (мал.80, 81) аналогічно як сформований ольвійський хрест з трипалих лап священного змія (табл. XVII, мал.7, 15).

Рослинна емблема Франції, знаменита "флер-де-лі" (золота королівська лілія на синьому тлі) теж побудована на третьому різновиді описуваного знаку. Перед тим як потрапити на герб Бурбонів, цей знак шанувався українськими кельтами-галами (тепер Галичина, Бойківщина) та французькими галами-кельтами. Бачимо його від початку XI ст. на позолоченій блясі з дитячої могили у Білгород-Дністровському (мал.82). Цей знак зустрічається в гербах українського дворянства (табл. V, мал.4, 5) та в українському народному ор-

менті, де він, як уже зазначалось, зливається з ускладненими формами другого різновиду та четвертого різновиду (мал.85-87).

Класичні форми четвертого різновиду чітко відрізняються від усіх інших. У їхній основі, як і в основі трьох перших різновидів, лежить, очевидно, та ж сама асоціація з "деревом життя", точніше з його тригалузевою життєтворчою верхівкою. Однак більша формалізація (введення прямокутних елементів, нетипових для рослин) зробила цей різновид символу Трійці привабливим для знаків влади і власності. У 1 тис. до н.е. цей знак ставився на монеті скіфського царя Савмака (табл. XVI, мал.5); на ольвійських монетах і монетах царя Рескупорида (табл. XVII, мал.3, 4); на монетах Пантікапеї (табл. XVII, мал.9). Цей же знак бачимо на монастирській цеглі XII ст. у Володимирі Волинському (табл. XIII, мал.9) і на дверях гуцульських хат (табл. XIII, мал.21). Дещо видозмінені варіанти знаку бачимо на цеглі київського Подолу (табл. XVIII, мал.9), на щитах гербів українських дворян (табл. V, мал.3, 33) та у формі гуцульського ритуального свічника (табл. XIII, мал.27). Вкрай ускладнені варіанти четвертого різновиду, що переростають в орнамент, прикрашають храм Софії Київської, староукраїнські рукописні книги, прикраси-обереги одягу.

На відміну від чотирьох уже розглянутих різновидів, побудованих на образах рослинного світу, п'ятий різновид знаку Трійці має в своїй основі образ триязикого полум'я. Він поширений серед усіх народів землі. Проява вогню — неодмінного атрибуту індійського бога життя й смерті Шіви (Сяйва) — виражається або знаком триязикого полум'я (мал.88), або Тризуба (мал.88а). Аналогічна тотожність знаків і в Тібетській символіці. Тризуб-полум'я бачимо в Херсонезі на капітелі (табл. XVII, мал.8) на давній українській іконі (мал.89), що зображає енергетичну підтримку розп'ятому Христу [1].

Формалізація зображення триязикого полум'я почалася ще в праарійські часи. Як і четвертий різновид знаку, воно виявилось зручним для розробки родових і державних знаків, вписування в них монограм та інших додаткових смислів. Таке використання п'ятого різновиду знаку на терені України зафіксовано вже в монетах скіфського царя Фардзоя (табл. XVI, мал.7-10). Вписували свої монограми у форму Тризуба київські князі (розшифровано О.Пастернаком). Застосовувався цей знак як оберег і тавро у Києві, в остерському Городці (табл. XVIII, мал.10) і в Карпатах (табл. XIII, мал.24). Під впливом плетінкового ускладнення четвертого різновиду, із знаку триязикого полум'я витворюються державні знаки київських князів Володимира Великого й Володимира Мономаха (табл. XX) та герб УНР і сучасної Української держави.

Надзвичайно цікава побудова староукраїнського плетінкового орнаменту, у якому поєднується другий і третій різновиди Тризу-

---

[1] — Фрагмент ікони "Страсті" з церкви с. Багноватого (XVI ст.).

ба. У цьому орнаменті дано розгорнуту картину світобудови — два начала породжують третє, яке, в свою чергу, породжує нову Трійцю, виражену вже трьома началами. Найбільшого поширення такий орнамент набув за часів княжої доби. Ним прикрашали одяг, зброю, книги, широко використовували при розписах храмів. Хід ускладнення схеми цього орнаменту може бути представлений фігурами a, b, c (мал.90).

Саме такий плетінковий орнамент ми бачимо на мал. 90, а також у дещо більш формалізованому вигляді, на піхвах та руків'ї шаблі, виготовленої у Києві на межі X-XI ст. і всесвітньо відомої під назвою "шабля Карла Великого" (мал.91, 91а). Ця реліквія знаменита не лише своїм орнаментом, а й легендарною історією, яка свідчить про високий рівень тогочасної української культури і заслуговує на те, щоб коротко її переказати.

Як потрапила ця унікальна шабля до німецьких церемоніальних інсигній — лишається загадкою. Шабля не має подібних. Єдина шабля з дуже близьким орнаментом уздовж леза, за даними А.Н.Кірпічнікова, знайдена у Києві. Існують версії, ніби шаблю подарував Карлові Гарун аль Рашид, ніби вона була взята в бою з аварами, подарована угорським королем та інші. В усякому разі, до кінця XVIII століття нею опоясували імператорів Священної Римської імперії при їх коронації, а з 1801 р. шабля стала експонатом Віденського історично-художнього музею, де й було виявлено її київське походження.

Один з дослідників шаблі, А.Н.Кірпічніков ("Так называемая сабля Карла Великого", Сов.археология, 1965, № 2), вважає, що стилістична ідентичність орнаментальних мотивів руків'я і піхов шаблі та аналогічних виробів київських майстрів (меч, прикраса ножен з Десятинної церкви, шабельні перехрестя з Гочева і Княжої гори, прикраси одягу тощо) настільки повна і вражаюча, що й без спеціального мистецтвознавчого обгрунтування орнаменти шаблі й виробів можуть бути віднесені до одного культурно-художнього осередку. "В цілому, — пише Кірпічніков, — ми маємо справу з тим орнаментальним стилем, який пишно розів'ється у XII-XIII віках і посяде панівне становище в архітектурі, прикладному мистецтві та книжковій графіці і джерела якого виходять з ранньокиївського періоду..."

Завдяки високій культурі орнаментування і зброярської справи шабля київських майстрів стала державною реліквією німецької корони, так само високо шанованою як і наше Київське Євангеліє, привезене Анною Ярославівною до Парижа, на якому потім, ще багато століть, французькі королеви присягали на вірність королю й народу Франції.

Завершуючи нарис про основні засади символіки українського образотворчого мистецтва, згадаємо про давній синтетичний знак, названий нами "магічна квітка". Цей знак об'єднує в собі символи

Тризуба, Христа, Кола, Квадрата, а в більш давніх зразках, ще й Священного Змія. Коріння цього знаку тягнеться з трипільської культури, але довершеності він досягає у першому тисячолітті н.е. у скіфській культурі періоду Боспорського царства (табл. XVII, мал.7 і 15). Християнський варіант "магічної квітки" широко представлений в мозаїках та фресках Софії Київської (XI ст.н.е.), зокрема, в розписах стелі Південної башти та бані на південних хорах; мозаїки головного вівтаря (Євхаристія, Святительський чин); розписах Михайлівського вівтаря (рештки орнаменту під фрескою "чудо архангела Михаїла в Хопех"); в розписах південних внутрішніх та зовнішньої галереї, Південної башти тощо (мал.53).

Українська дохристиянська символіка продовжує жити в Україні й сьогодні і не лише в знаках трійці чи Магічної квітки, а й у найрізноманітніших проявах народного мистецтва. Для прикладу можна навести вже згадуване різьблення ритуальних свічників та писанкарство (табл. XXII). Тут можна бачити традиційне зображення арійського бога Митри (мал.1), яке складається з трьох постатей, — однієї великої посередині (денне сонце) і двох менших обабіч (ранкове і вечірнє сонце). Денний Митра тримає хреста, але це аж ніяк не руйнує дохристиянської композиції.

На другому мал. — ритуальний свічник для Трійці свічок, який має в основі коло з зображенням Бога Сонця (Ра, Коло, Ярило, Митра і т.д.). Коло прикрашене двома Трійцями дармовисів та двома рослиноподібними Тризубами.

Знак квітки-сонця зображено й на інших свічниках-трійцях (мал.10, 11). На мал.3 бачимо трійцю, яку підтримує постать арійської Богині Матері-Землі; варіант постаті цієї богині, зображений на підсвічнику, повністю відповідає скитській трактовці образу — жіночій голові, тулуб якої переходить у стовбур і коріння дерева, а руки у гілля і квіти.

На мал.5 видно трійцю, в основі якої давньоукраїнська богиня Берегиня (дохристиянська Покрова-заступниця), а на мал.6 — триєдина Берегиня.

На мал.12 трійця, в основі якої вирізьблено "дерево життя", а на мал.15 — символіка, яку мені не вдалося розгадати — хлопчача голова з крильцями на тлі шестикутної зірки. Дуже цікаву трійцю бачимо на мал.26 (табл. XIII), — з великої шестикутної зірки виникає три менших, на кожній з яких, у свою чергу, базуються підсвічники.

Оскільки шестикутна зірка, так само як і хрест, символізувала поєднання протилежних світотворчих сил, тобто вогню (батьківська енергія) і води (материнська енергія), то можна думати, що вона не випадково була зображена на трійці і, очевидно, мала відношення до якогось ритуалу у водосвятті. Але й без того різьба була стислим символічним записом складної світоглядної концепції, яку наближено можна уявити так: дві триєдині сили: (чоловіча, зображувана трикутником, спрямованим угору, і жіноча, зображу-

вана трикутником, спрямована униз) творять — третю, синівську (сама шестикутна зірка). Ця трійця сил (батьківська, материнська, синівська) творять нові триєдині світи — три нові трійці (три менші шестикутні зірки). Ці три нові трійці переходять у підсвічники, далі свічки, далі полум'я, тобто знову переходять в триєдину батьківську силу (триязике полум'я, яке тотожне трикутникові, спрямованому вгору, тризубові і т.д.).

Власне так уявляли розвиток всесвіту наші предки: Бог Отець поєднується з Богинею Матір'ю, народжується Бог Син, який, розвиваючись і мужніючи, стає Богом Отцем і розпочинає новий цикл світотворення.

Не менш давньою від триєдиного ритуального вогню українською традицією є великодне писанкарство. Яйце є символом зародка Всесвіту, отже, символом і його народження, і воскресіння. Особливо, коли на яйце від курки-первістки накладають символічний орнамент і воно починає називатись "святою писанкою". Писанка — святе Дитя святих батьків світу. Навіть шкарлупки з писанок мають бути повернені батькам світу (вкинуті або у вогонь, або у воду). Існує повір'я, що шкарлупки, вкинуті у річку, вода на десяту п'ятницю (святковий день у наших предків) принесе до рахманів (брахманів), саме в день, коли настає Рахманський (Брахманський Великдень).

На сучасних писанках (табл. XXII, мал.19-24) у повну силу сяє багатотисячолітня традиція українського писанкарства. На мал.19 бачимо дві тривусі трипільські змійки сплетені головами за принципом знака Дао (порівняймо з трипільською керамікою в табл. XXIII, мал.19); на мал.20 — крилатий змій-дракон коронований Тризубом і вписаний у Триколо; на мал.21 — Хрест, складений з чотирьох знаків вогню — триквесторів; на мал.22 — поєднання трьох хрестів — звичайного прямого давньоарійського, сварги, боспорського хреста (пізніше названого мальтійським); на мал.23 — Хрест, складений з рослиноподібних Трієць-Тризубів (порівняймо з подібними хрестами на фресках Софії Київської, на ольвійському дзеркалі (табл. XVII, мал.15); на мал.24 — рослиноподібні Трійці прикрашають проміжки хреста, складеного з ромбів.

Аналізуючи графіку українського образотворчого мистецтва, не можна обминути символіки й енергетики барв. У попередніх розділах вже згадувалось про глибинний зміст жовто-блакитного сполучення кольорів. Тут розглянемо символіку й енергетику барв більш послідовно і повно.

Чому енергетику? Тому, що зв'язок світлової енергії і кольору більш доступний безпосередньому сприйманню і розумінню, ніж зв'язок енергії і графіки чи просторової форми.

Як встановлено наукою і як підказує власний досвід кожної людини, жодна активність в нашому фізичному світі не можлива без певного енергетичного забезпечення. Отже, враховуючи тисячоліт-

активність національних символів має, очевидно, грунтуватись на неабиякому енергетичному потенціалі і обминути цей аспект символіки ми не маємо права.

Проблема енергетичного потенціалу символів, однак, не є традиційною і самозрозумілою, що творить деякі трудноші в її доступному викладі. Тому розпочнемо знайомство з нею поступово, в процесі розповіді про символіку національних барв, знаків та про національну ідеологію, концентрованим виразом якої і є національна символіка.

Барви, зрозуміло, не є основним енергетичним проявом символіки, зате їх причетність до символіки й до енергетики найбільш очевидна. Адже кожен з нас зі школи чув про символіку кольорів (в усякому разі червоного) та вчив на уроках фізики, що кольори є проявом різної частоти вібрацій світлової енергії.

Узявши до уваги ці два аспекти кольорів, почнемо розповідь про національні барви і відзначимо, що найпоширенішими кольорами староукраїнського образотворчого мистецтва є блакитний, золотий, зелений і червоний (малиновий), тобто саме ті кольори, які символізують різні іпостасі Трійці. Золоте й блакитне, як було вже визначено, — це кольори двох породжуючих начал: астрального вогню (сяйва, енергії) і блакитної астральної води (водню); їх поєднання — злато-блакитна барва — символізує, крім того, третю, породжувану батьківськими началами іпостась — їх Дитя, Насущне, Життя (те, що "в Сяєві з'явилось").

Якщо ж кольорове вираження символу Трійці характеризує подальший етап світотворення, то, як уже визначалось, маємо не два, а три кольори Трійці — жовтий, блакитний та другу (вже оформлену) стадію їхнього поєднання — зелений або червоний. Цікаво відзначити, що у споріднених з нашими предками шумерів червоний колір теж символізував третю іпостась Трійці (земне життя), в той час як злато-блакитна барва символізувала божественні небесні сили і використовувалась для забарвлення храмів Небесних богів (Див. Косідовський З., Коли сонце було богом, К., 1963, с.57).

Жовто-блакитно-червона енергетика кольорів реалізувалась в Україні лише на гербах українського дворянства. Саме у цій барві мали герби такі знамениті українські графські роди, як Безбородьки, Кочубеї, Розумовські, Паскевичі (Паленки), Завадовські, Капністи, а також дворянські роди Дорошенків, Драгомирових, Немировичів-Данченко, Довголевських, Остроградських, Корицьких, Островських, Ширяїв, Полетиків та десятки інших.

В плані барви колоніального прапора чомусь найбільше щастило позбавленому глибинної національної енергетики червоно-блакитному сполученню кольорів. У XVIII ст. червоно-блакитну хоругву дарував українцям турецький султан, у XIX — Габсбурги (Гречило А. До питання про національний прапор, "Пам'ятки України", 1989 р., с. 45 і 47), а у XX ст. — урядовці Сталіна.

Нав'язуючи штучні сполучення кольорів для прапорів, і тим вносячи дестабілізацію в енергетику національного егрегора, вороги національного поступу намагаються водночас якомога більше принизити справжні національні барви, що стабілізують егрегор. Так, деякі імперські журналісти й сьогодні зневажливо називають українських патріотів "жовто-блакитниками", не відаючи, що тим самим уподібнюються ординцям, які (за версією М.Роговича) свого часу ввели до обігу "хохул" (російський варіант — "хохол"), котрий монгольською мовою означає ніщо інше, як блакитно (хох) — жовтий (ул, улу). Версія М.Роговича ("Пам'ятки України", 1989, №3) є найбільш імовірною. Так, наприклад, інша, досить поширена версія походження прізвиська "хохол", а саме від назви "торчащего клока волос или перьев на голове" не витримує критики, оскільки українці ніколи нічого такого на головах не носили. Довгі чуби, т.з. "оселедці" (які, між іншим, теж не стирчали, а звисали) носила лише незначна частина населення — низові козаки, або січовики, яких, до речі, росіяни звали не хохлами, а "запорожцями". Монголи ж не могли не зреагувати на жовто-блакитну барву, оскільки ці кольори були священними й для них: голубий — національна барва монголів, жовтий (золотий) — ханська барва.

Повертаючись до сприймання енергетики кольорових сполучень в наш час, виявляємо, що предківські вподобання живі й понині. Здавалось би, яка різниця, — жовто-блакитний чи червоно-блакитний? Однак, відмінність величезна. Внутрішній зміст, тобто енергетика національної барви, виявляється, є тісно пов'язаною з енергетикою національної психології. С.Наливайко, наприклад, вважає, що навіть традиційне ім'я київських князів Володимир — у певному контексті може бути прочитане як Синьо-Жовтий. (Див. С.Наливайко, Тризуб, Володимир і Атлантида. "Соціалістична культура", 1990, № 1, с.27).

"Чому міліцейський капітан, — риторично запитував В.Столецький у 1990 році, — на пероні залізничного двірця у Києві, заховавшись за газетний кіоск від недоброзичливого ока товаришів по службі, несміливо помахував рукою вслід львівському потягу, замаєному синьо-жовтими прапорами? По мужньому обличчю капітана котилися сльози. Потайки час від часу змахував їх рукавом кітеля..." (Столецький В., Про польові квіти й національну символіку, "Дзвін", 1990, № 1, с.148). Ми продовжимо думку В.Столецького і також запитаємо: а чи знайдеться хоч одна людина на світі, яку б зворушив до сліз червоно-блакитний прапор? Відповідь на всі ці запитання, мабуть, одна — вібрації душі відзиваються тільки на вібрації близького егрегору. Отже, які барви зачіпають нашу душу?

Слово "барва", на відміну від однозначного слова "колір", багатозначне. В старовину воно означало не лише певний колір, а й уніфікований одяг, тобто належність до певної групи людей. (Грінченко Б.Д., Словник української мови, т. І., с.29).

Слово "Барва" (діалектичні варіанти — фарба, варна), найімо-

вірніше, походить від імені бога сонця Бар-Бара (Баббара), первісно шанованого на південь від Чорного моря (звідти ж "варвари", "барбари", тобто сонцепоклонники). Спочатку слово означало "сонячне світло", "райдуга", "кольори". П.Беринда і О.Потебня поєднують слово "барва" зі словом "блиск", вважаючи, що обидва слова мають те ж символічне значення, що й світло. (Потебня Ал. Аф., О некоторых символах в славянской народной поэзии, Харьков, 1914, с.33). Слова "райдуга" і "колір" мають той самий родовід, що й "барва", тільки походять від інших імен сонця, а саме від імен "Ра" та "Коло". Так само й російське "цвет" походить від "свет", а "краска" від "красный" (сонячний).

Геральдичне трактування кольорів змінюється протягом століть і тисячоліть, набуваючи у різних культурах нових відтінків. Однак первісні значення продовжують жити поряд з новими. Так, назва білого кольору, яка, найімовірніше, походить від імені бога Бела спочатку означала — "ясний", "яскравий", "світлий", "милий", "гарний" і в цьому значенні була синонімом до слова "красний". Ми й досі вживаємо в одному значенні вирази "красний (прекрасний) день" і "білий день" і т.п. Як "білий" так і "красний", "червоний" символізують дівочість, весну. Тим-то білий цвіт калини, як і її червоні ягоди, рівноправно символізує жіночу красу та жіночу долю.

Близьким за значенням до білого й червоного був золотий і зелений кольори, які, на думку О.Потебні, мають ще й спільне походження (згаданий твір, с.35, 38). Золото — символ світла, блиску, краси: "дівка краща від золота"; "у мене врода краща від золота". Зелений колір, крім інших значень, найчастіше символізує молодість, життєрадісність: "Не хилися, явороньку, ще ти зелененький, не журися, козаченьку, ще ти молоденький". "Тим трава зелена, що близько вода; тим дівка хороша, що ще молода". Поняття "озеленити" і "звеселити" ототожнюється: "Ой веселая весна да звеселила усі гірочки, да не так гірочки, як долиночки".

До білого, червоного, золотого і зеленого близький за змістом синій колір, назва якого утворена від слова сяяти. (Потебня, там же, с.40). Як уже зазначалось раніше, слово "сяяти" первісно звучало "сіяти". "І" перейшло в "я" у зв'язку з потребою розрізняти це слово від "сіяти", в значенні засівати.

Взагалі всі кольори, як і їх назви, тяжіють первісно, до поняття вогню, сонця, світла. На цю первісну символіку кольорів нашаровуються з часом інші значення. Одним з перших нашарувань була, імовірно, соціальна символіка кольорів, яка відповідала троїстій структурі староукраїнського етносу, а саме його поділу на три соціальні групи. Кожна група символізувалась своїм кольором і тому називалась словом "барва", або його діалектним варіантом "варна". Варіант "варна" мав лише друге значення терміну — на-

лежність до певної групи людей. Ще донедавна в українській мові зберігався релікт тих часів — слово "варник", яке визначало соціальну приналежність до варни правителів і вживалось у значенні: "княжа людина", "посадник".

Як уже згадувалось, у давніх аріїв було три барви (варни): біла — старшина, жреці — правителі, яких звали рахмани (брахмани); чорна — сіячі та скотарі (вайш'ї і шудри); червона (малинова) — воїни (шатри, кшатрії). Малиновий утворювався внаслідок того, що до червоного, який вважався земним (колір крові), додавали синій (голубий), що здавна вважається кольором духовності (неба). Червоний з додатком синього, тобто малиновий, на відміну від чисто червоного, уважався барвою духовності, як і голубий та синій.

Барви (варни) формувались за віком — юнаки (отроки) воювали, отже й їх барву символізував червоний колір Бога Війни, колір крові і пожеж; зрілі люди вели господарство, отже, мали символом колір української землі — чорнозему [1], а барву мудрих старців рахманів, знавців законів і традицій, символізував білий колір довершеності, мудрої сивини.

Нащадки індійської гілки аріїв зберегли назви варн, але належність до них зробили спадковою і тим переродили їх на кастові ознаки. У аріїв, що лишились на батьківщині, традиції барви дожили до княжих і до козацьких часів. Збереглись в українській мові і старі назви варн, правда, в дещо змінених значеннях (шудра, рахманний, кіш, кошовий, шатро та ін.).

Запорозькі козаки як люди, що повністю присвятили себе священній війні за Україну, дотримувались звичаїв і символіки барви воїнів — зодягались у червоно-малиновий одяг і мали, крім мирного жовто-блакитного, бойовий, червоно-малиновий стяг. На могилах молодих козаків ставили червоні прапорці. Могили старих козаків, т.з. "січових дідів" вшановували білими прапорцями. Гетьман мав срібно-білого прапора [2], хоча залежно від політичної гри міг користуватися й іншими прапорами; військово-магнатські формування — червоно-білого; військові загони народу — червоно-чорного. Гетьман, коли став головою держави, мав бунчуки [3] всіх трьох варн — білого, червоного і чорного [4].

---

[1] — Ґрунти мають чорний колір майже виключно на Україні. В інших місцевостях це переважно піски, глина, червонам, сірозем і т.п. Це є ще одним свідченням на користь теорії про походження біло-чорно-червоної арійської барви саме з України.

[2] — Грушевський М., Історія України — Русі (Х.), т. 9, Пол. 2, с.1125-1126. Поряд з білим, гетьман міг (залежно від політичної гри) користуватися й іншими прапорами.

[3] — Бунчуки, як і барви (варни), дуже давнього походження. Наші предки користувались ними задовго до н.е. Бунчуки з тих часів не збереглися, але розпис трипільської кераміки, яка збереглася, має ту ж біло-червоно-чорну барву. Ця ж триколірна барва й у Шіви, бога арійців, що прийшли в Індію з Причорномор'я.

[4] — Див. Сергійчук В.І., згаданий твір, с.35.

В часи лихоліть національні барви немов би пригасали. Після кожного чергового погрому усяка національна і державна діяльність на київських землях завмирала. Коли ж нація починала оживати, — відроджувалась і жовто-блакитна символіка. Національна барва після Батиєвого погрому виявляє себе по всій Україні насамперед у розписах церков та у церковних речах — ризах, фарбованій різьбі іконостасів, у мальованих ставниках та хоругвах, які виготовлялись голубими з жовтим обрамленням, або жовтими з голубими прикрасами. Ця барва набирає сили також у творах мистецтва — мініатюрах і прикрасах, у масовому виготовленні жовто-блакитних тканин [1], у гербах українських земель [2], міст і старшинських родів. За нашими підрахунками (за даними В.Лукомського і В.Мадзолевського [3]) понад сто дворянських українських родів мали жовто-блакитні герби і понад п'ятдесят комбіновані — релігійне злато-блакитне в поєднанні з соціальним (варновим) набором — червоне, чорне, срібне (біле).

Так герб роду Богунів мав голубий щит із золотою підковою і золотим кавалерським хрестом. Герби Нечаїв і Кулішів відрізнялися від герба Богунів, тим, що підкова на щиті була срібна, а в Нечаїв ще й обернена. Герб Капністів мав щита поділеного на голубе й золоте поля. У золотому полі була тризуба чорна гора, що виверґає полум'я, і голубе стропило з трьома голубими хрестами. У нашоломнику два орлиних крила — золоте й голубе.

Щит, розсічений на золоте й блакитне поля, мали в своєму гербі Косачі. У гербі Кочубеїв — голубий щит, на якому два золотих хрести на червоному серці. Другий герб Тарновських мав голубого щита з золотою зіркою і півмісяцем. Герб Апостолів (отже, й гетьмана Данила Апостола) мав голубого щита з золотими зорями і золотим хрестом. Голубі щити із золотими зорями і хрестами мали роди Дворецьких, Долинських та багатьох інших українських дворян. Золоте й блакитне переважають у гербах графа Безбородька, гетьманів Дорошенка, Брюховецького, Розумовського та ряду інших представників генеральної старшини.

Жовто-блакитна енергетика присутня і в гербах відроджуваних міст України: герб міста Лубен — рука, що тримає золоту булаву на голубому полі; Миргорода — золотий хрест на голубому полі; Городища — перехрещені золоті шабля й ключ на голубому полі. Майже всі герби Київщини обрамлялися жовто-блакитними корогвами. Жовто-блакитна барва типова також для гербів повітових

---

1) — Тканини з блакитними пасмами на жовтому тлі (або навпаки) масово вироблялись у Луцьку. Звідти вони розходились по всій Україні до Слобожанщини включно.

2) — Блакитний щит з золотим хрестом входив до гербів Полісся і Підляшшя, з золотим левом до герба Львова, з золотим орлом — до герба Перемиської землі і т.д.

3) — Лукомский В. К., Мадзолевский В.Л., Малороссийский гербовник, СПб., 1914, с.1-213.

міст Чернігівщини: герб Прилук — золота голова бика з рогами (двозуб) на голубому тлі; герб Лохвиці — в золотому полі ворота з трьома гострокінчастими вежами з голубими флюгерами. Жовто-блакитну барву зустрічаємо і в прапорах та поховальному сукні ремісничих цехів [1], тобто міщан, і в поховальному обряді сільського населення [2].

Блакитні (сині) полотна із золотим чи жовтим зображенням хрестів і почасти інших знаків — небесних світил, зброї, святих Михайла, Юрія та інших стали переважати у XVII столітті. Лицьовий бік полкових і сотенних знамен мав нову емблему — лицаря козака із самопалом у золотому чи жовтому щитовому полі на блакитному полотнищі, а зворотний — полкову або сотенну емблему [3].

Жовто-блакитні козацькі прапори зафіксовані також І.Рєпіним у знаменитій картині "Запорожці пишуть листа турецькому султанові". Картину І.Рєпіна можна вважати історичним документом в силу багатьох причин, з яких назвемо три. Перша полягає в тому, що І.Рєпін ставився до своїх картин на історичні теми як до свідоцтв, що мали документально точно відтворювати тогочасну історичну ситуацію. Перед їх написанням він довго і ретельно досліджував все — від дрібних деталей одягу до типажу зображуваних осіб [4]. Друга полягає в тому, що картина створювалась під безпосереднім науковим керівництвом найбільшого знавця запорізького козацтва академіка Д.Яворницького. Третя причина — спеціальне дослідження правомірності жовто-блакитних прапорів у запорожців, виконане петербурзькими вченими за завданням російського імператора, який вирішив придбати картину. Висновок експертизи був такий: "...знамена козацкие, изображенные художником Репиным на картине, ... отражают в себе извечную преемственность цветов золотых и небесных, постоянно присущих для всех знаков отличий в Южной Руси (Малороссии) еще со времен Великих Князей Киевских, вплоть до роспуска запорожской вольницы императрицей Екатериной Великой. Сказаному имеется предостаточно письменных подтверждений в отечественных и иностранных сугубо исторических источниках, а равно — в ряде предметов материального искусства тех древних времен" [5].

У ХУШ ст. жовто-блакитні барви сяють на полкових знаменах Київського, Лубенського, Чернігівського полків. 1717 року для Полтавського полку було створено нову хоругву — блакитну з жовтим хрестом. З листа полтавського полковника Черняка до

---

[1] — Сергійчук, згаданий твір, с.20.

[2] — Такий обряд зафіксовано в творах М.Гоголя, на що звернув увагу І.Й.Сеньківський (див. "Дзвін", 1990, № 9, с.138).

[3] — Якимович Б., згаданий твір, с.48.

[4] — Як відомо, для створення образів запорожців І.Рєпін запрошував позувати не професійних натурників, а прямих нащадків тих, що зображені на згаданій картині.

[5] — Цитується за П.Василевським (див. "Дзвін", 1990, № 9, с.158).

гетьмана (цього ж року) довідуємось, що на "сотенні хорогви" куплено "блакитного лудану", а жовтий лудан дано на крижі [1].

Як повідомляє В.Січинський "відомий дослідник Ч.Мазуркевич, одвідавши в першій половині XIX ст. т.зв. Військовий Собор в Катеринославі (Січеслав, Дніпропетровськ), поміж деякими реліквіями запорожського і взагалі Українського війська, описав 4 козацькі прапори. На всі чотири зразки — 3 прапори мали блакитне полотнище" [2].

Національні барви переважали в одежі реєстрового козацтва — голубі жупани і жовті свити, або жовті жупани і голубі кунтуші та шаровари. Найчастіше жовто-блакитні барви вживалися у козацькому вбранні за часів Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та у гайдамацькому одязі часів Коліївщини [3].

Найдовше жовто-блакитний одяг утримувався в Чорноморському козацькому війську на Кубані, заснованому там після ліквідації Запорізької Січі. Національним одягом кубанців і досі є сині жупани.

Показовою є також уже згадувана метаморфоза герба Мстиславової гілки Мономаховичів — архангела Михаїла, що мав біло-червону барву, як і належить військово-магнатським атрибутам. Ставши за литовсько-польської доби знаком Київської землі, тобто змінивши свій соціальний зміст на національний, герб поступово почав змінювати барву і за XVII-XVIII століття тло цього герба стало голубим, а навколо голови архангела з'явилась золота аура. У цих українських національних барвах київський герб дожив до революції, яка замінила його традиційними державними символами.

Аналогічні метаморфози відбувалися й з іншими українськими гербами. Так герб, нав'язаний [4] Литвою Кам'янцю-Подільському, — золоте сонце на червоному полі, змінив спочатку червоне на срібне, а потім і на голубе. У такому вигляді герб дожив до 1918 року попри те, що йому було нав'язано Російською імперією новий герб — чорний двоголовий орел на золотому тлі.

Під жовто-блакитними та блакитно-жовтими знаменами відстоювали свою свободу українці у XV столітті (Грюнвальдська та інші битви). У XVI, XVII й XVIII століттях ця барва, поряд з малиновою була піднесена на козацьких знаменах, у XIX — узаконена в Галичині. З 1815 року під блакитно-жовтими знаменами засідала українська шляхта у сеймі "Галіції та Льодомерії", під тими ж пра-

---

[1] — Січинський В., згаданий твір, с.54. Як пояснює В.Січинський, цитований вираз означає, що "поле прапору було блакитне з жовтим обрамованням, френзелями ("крижі") навколо". В.Сергійчук прочитує не "крижі", а "прижі" (згаданий твір, с.18). А.Кушинський вважає, що слово "крижі" означає "держак прапора" (згаданий твір, с.49).

[2] — Січинський В., згаданий твір, с.54.

[3] — Якимович Б., згаданий твір, с.45.

[4] — Власним гербом Кам'янеця-Подільського був Юрій-змієборець.

порами український батальйон гірських стрільців у складі російського війська воював в Угорщині [1]; 1848 р. у Львові в Залі Духовної Семінарії, прикрашеної блакитно-жовтими прапорами, відбувався з'їзд ста руських вчених. У Станіславі (Івано-Франківську) на відкритті відділу Руської Ради студенти носили жовто-сині кокарди та золочені льви на голубих стяжках [2].

У XX ст. під блакитно-жовтими і жовто-блакитними прапорами сини України бились з німецькими й польськими окупантами, з білими й червоними арміями Російської імперії.

Звертає на себе увагу органічна близькість українців різних земель з національною блакитно-жовтою барвою, яка виразно виявилась за середньовіччя, коли почалась повсюдна фіксація та формалізація національної символіки. Як відомо, Київщина на цей час зберігала пам'ять про золотого тризуба на голубому полі, Галичина — золотого лева на голубому полі, Перемиська земля — золотого орла на голубому... Жовто-блакитну барву мали й найдавніші герби та прапори Пряшева, Мукачівської Єпархії, Ужгорода, Берегова, Мармароської і Березької жуп. Так на різних землях України узаконилась однакова національна барва. Збіг досить промовистий, якщо зважити, що ці землі на той час не були об'єднані в єдиній українській державі і що найуживанішими у тогочасних гербах і прапорах були традиційні давньоарійські кольори — білий, червоний і чорний.

Промовистим є також той факт, що поділена між двома імперіями Україна, позбавлена протягом століть будь-яких національних прав, отже й права не те що на державну, а й на національну символіку, негайно відроджувала її у незмінному вигляді як тільки слабла імперська влада. Так, після австрійської революції 1848 року блакитно-жовті прапори відразу замайоріли у Львові, Дрогобичі, Стрию, Яворові та в інших містах Галичини.

Аналогічну картину спостерігаємо й у Східній Україні після революції 1905 року. Незважаючи на заборону російського уряду відзначати 100-літню річницю від народження Великого Кобзаря, київське студентство вийшло у березні 1914 р. на маніфестацію під жовто-блакитними прапорами. 25 березня 1917 р. жовто-блакитні і малинові запорізькі прапори вже уквітчували маніфестації в багатьох містах імперії, в тому числі й двадцятитисячну демонстрацію у Петрограді.

"Над натовпом перед Казанським собором майоріли величезні прапори жовто-блакитного забарвлення колишньої Запорізької Січі й Гетьманщини" (з газети "Речь"). "У всіх жовто-блакитні стяжки. Написи на жовто-блакитному полі — "Хай живе вільна Україна!" (з газети "Русская воля"). За тими ж даними подібні маніфестації відбулися в Омську, де було піднесено тридцять великих

[1] — Столецький В., Про польові квіти й національну символіку. "Дзвін", 1990, ч. 3, с.143.

[2] — Січинський В., Згаданий твір, с.55.

українських прапорів і кілька сот малих, в Томську, у Царському Селі та інших містах Росії.

Тимчасовий російський уряд вирішив скористатись з національного піднесення українців для підвищення боєздатності російської армії. З цією метою почалося формування українських національних частин, як раніше це зробили у австрійській імперії. Перші ешелони українізованого війська почали прибувати на фронт у травні 1917 року, а вже 1 липня 6-й українізований корпус російської армії був кинутий у наступ під жовто-блакитними прапорами. З першого ж удару корпус захопив три лінії німецько-австрійських окопів...

Далі сталося те, чого не передбачили ні російські, ні австрійські генерали — під однаковими жовто-блакитними прапорами зіткнулися у бою російські й австрійські українці.

Однокровних братів з обох імперій гнали вбивати один одного. Це спричинилося до несподіваного унікального феномену, що одержав назву "братання" і, поширившись на інші фронти, став характерною рисою кінця Першої імперіалістичної війни.

Жовто-блакитна барва була настільки загально усвідомленою як національна українська, що узаконення Центральною Радою жовто-блакитного прапора, як державного символу, яке сталося 22 березня 1918 року, не викликало ні в Україні, ні в Росії жодного сумніву щодо правомірності цього акту.

Через місяць (29 квітня 1918 року) було піднято український морський прапор [1] на флагмані Чорноморської ескадри, а 18 липня затверджені Радою жовто-блакитні військові прапори затріпотіли над армійськими військовими підрозділами.

13 листопада блакитно-жовтий прапор був затверджений як державний символ Західноукраїнської Народної Республіки, а 20 березня 1920 р. — Закарпатської України, що увійшла до складу Чехословаччини. Українська символіка визнається урядами інших держав. На Українських землях, що входили до складу Польщі, Чехословаччини та Румунії, жовто-блакитні знамена вивішуються з нагоди усіх національних свят, під цими барвами з хлібом-сіллю зустрічали західні українці радянські війська 1939 року. Війська, однак, відкрили стрілянину по жовто-блакитних прапорах з гармат і кулеметів. Тогочасна радянська влада сурово заборонила українську державну та будь-які прояви національної символіки, глибоко образивши цим національні почуття українського народу. Більшовицька руйнація українського етносу і його культури і енергетики виявилась найстрашнішою, оскільки загарбники намагалися відбирати не лише матеріальні, інтелектуальні й духовні багатства України, але грабували й саму душу народу.

Після сталінського погрому, як і після Батиївського, національний егрегор ослабляє й усяка національна діяльність на Україні

[1] — Жовто-блакитний з Тризубом.

завмирає, цілі покоління виховуються у ворожому ставленні до символіки своїх дідів, прадідів і пращурів, до святинь свого народу. Однак, як і після татаро-монгольської навали, процес енергетично-духовного відродження нації починається з відродження національної і державної символіки...

Перший український прапор піднято у Львові 1989 року. Цього ж року під національним прапором по Дністру рушила екологічна експедиція... "Жителі Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Хмельницької, Чернівецької областей, побачивши блакитно-жовтий прапор на флагманському катамарані Львівської експедиції "Дністер-89", вибігають до сивої ріки, махають руками, закликають пристати до берега, стають навколішки і моляться. Старе й мале... На рідний стяг..." [1].

Як і треба було сподіватись, національна символіка зустрічала шалений спротив імперіалістів сталінсько-брежнєвського гатунку та їх посіпак-манкуртів з денаціоналізованих і русифікованих верств суспільства. На прапороносців натравлювали хуліганів, міліцію і "активістів". Прапори видирали, рвали і топтали ногами, але терор не допомагав. Національний егрегор одужував, підносив енергетичний потенціал і національна барва все частіше й густіше спалахувала на мітингах та демонстраціях, поширюючись по всій українській землі, в Москві, Санкт-Петербурзі... Минув рік... Море блакитно-жовтих прапорів залило площу перед Верховною Радою в Києві на час її роботи, національні прапори піднеслись над обласними, міськими і районними Радами Київщини, Львівщини, Івано-Франківщини, Тернопільщини, Житомирщини, Полтавщини, Вінниччини, Сумщини...

1990 року блакитно-жовтий прапор з написом "Україна" звівся над вершинами Ельбрусу і Кіліманджаро.

Блакитно-жовта барва, як українська національна символіка, вже давно визнана на всіх материках планети. Під час зустрічі у Києві прем'єр-міністра Канади М.Б.Малруні, останній несподівано, ламаючи ряди міліції, рушив убік від визначеного йому напряму. Виявилось, що там у кутку, далеко за головами офіційних зустрічальників, канадець угледів кілька знайомих блакитно-жовтих прапорів і пішов потиснути руки українцям. Це було всього-лишень 1990 року...

1991 року блакитно-жовтий прапор вже піднято над Верховною Радою України, він супроводжує голову і прем'єр-міністра Української держави на всіх міжнародних зустрічах... Віднині барва чистого сонячного неба знову вільно сяє над Україною. З'являються малинові козацькі прапори і червоно-чорні прапори народного ополчення... Українська нація скидає чужі одежки, відкидає чужі образки і поновлює традиційну графіку і кольористику у своїй вільній відроджуваній національній образотворчості.

---

[1] — Столецький В., згадана ст., с.143.

Частина 2.
ОБ'ЄКТИВІЗАЦІЯ. ФОРМИ РОЗГОРТАННЯ ФЕНОМЕНУ В ПРОСТОРІ І ЧАСІ

Шлях нашого народу
завше був тернистим,
був важкою хрестною путтю,
що вела на Голгофу.

Іван Огієнко

Об'єктивізувати феномен України, тобто втілити у просторо-часі його ідею, засоби його становлення і його особливості випало на долю етносу, відомого нині під назвою українського народу. Саме цей етнос протягом десятків тисячоліть, спираючись на фактори, розглянуті в першій частині книги, будував українське суспільство, національну культуру, державність... Отже, насамперед про етнос.

Наші предки посіли землі між Дунаєм і Доном у давньокам'яному віці. Були то незаселені простори, отже, наші предки, залюднюючи їх, нікого не проганяли, нікого не покоряли, а миролюбно займали Богом "украяні" для них землі, свою "україну". З тих незапам'ятних часів геополітичне становище України визначалось Чорним морем, яке служило її географічною, політичною і економічною основою, пов'язуючи всю територію через систему численних річок — найдавніших і найнадійніших шляхів сполучення і каналів взаємозв'язку.

Чорне море і мережа українських річок, що в нього впадають, послужили для формування суспільного організму українського етносу своєрідною кровоносною і водночас нервовою системою, тим матеріальним субстратом, що надав Україні цільності і дав змогу українцям втриматись на рівнинних, не захищених горами просторах протягом десятків тисячоліть. І досі, попри смертельні удари сусідів, стоїть наша священна Україна, наш Київ і "єсмь народ, якого правди сила ніким звойована ще не була". Але почнемо з самого початку.

...Найдавніші сліди людей на території України — майбутніх київських земель зустрічаються вже в ранньому палеоліті — 150

тис. років тому. За середнього палеоліту (120-40 тис.р. до н.е.) люди розселились по всій території сучасної України [1]. У пізньому палеоліті (40-8 тис.р. до н.е.) людські поселення охопили майже всю Європу (за винятком північно-західних областей), але на Україні їх особливо багато [2]. Чимало з них — саме на київській землі, на території майбутнього міста.

Хоча датою Києва вчені вирішили вважати час відбудови на Старокиївській горі фортечної споруди і зведення там князівського двору (5 ст. н.е.), життя людей на території сучасного міста розвивалось вже протягом багатьох тисячоліть, приблизно 20-25 тис. років тому [3]. Залишки жител того часу виявлені на Подолі (Кирилівська стоянка), на вулицях Протасів Яр, Ярославів вал, на Караваєвих дачах тощо [4]. — Момент заснування історичного Києва, — писав М.Я.Марр — є, власне, моментом створення центру у спрадавна населеному пункті [5].

Не затихає тут житлобудівництво і в наступному періоді — мезоліті (8-6 тис.р. до н.е.). Житла того часу виявлені на Подолі (поверх палеолітичної Кирилівської стоянки), біля водогінної станції, в урочищі Перепічок [6].

Далі, за неоліту (6-4 тис.р. до н.е.), коли на землях України сформувались сучасні географічні умови клімату, тваринного і рослинного світу, а зовнішній вигляд людей став таким, як і в сучасних українців [7] життя по всій Україні і, зокрема, на території Києва ще більше активізується. Рештки жител того періоду розкопані на Пріорці, Оболоні, Лисій горі, Солом'янці, в Микільській слобідці, Совках, Пирогові, Вигурівщині [8] та понад Дніпром до Трипілля і від Трипілля на захід до Карпат і нижнього Дунаю. В кінці неоліту заселяються й природні печери на території Києва [9].

За енеоліту, тобто мідно-кам'яного віку (4-3 тис. до н.е.) та бронзового віку (3-1 тис. до н.е.), людність, що жила на території України, залишила багато пам'яток високої трипільської культури. Житла трипільців розкопані по всій Україні, і, зрозуміло, на території Києва (на горах Старокиївській, Киселівці, в Голосієві, Корчуватому, Дарниці тощо). Так само й за доби залізного віку (1 тис.

---

[1] — Історія Української РСР, т. I, ч. I. — К.: Наукова думка, 1977, сс.24, 25. Надалі — І.У.І.

[2] — Там же, с.33.

[3] — Історія Києва, т. I, вид-во АН УРСР, К., 1960, с.9. Надалі — І.К.

[4] — Енциклопедичний довідник "Київ", вид-во УРЕ, К., 1981, с.7. Надалі — Е.Д.К.

[5] — Марр Н.Я. Книжные легенды об основании Куара в Армении и Киева на Руси. Известия Российской академии истории и материальной культуры, т. III. Ленинград, 1924, с.286. Надалі — Марр.

[6] — І.У.І., с.22.

[7] — І.У.І., с.55; Кондукторова Т.С. Антропология населения Украины мезолита, неолита и эпохи бронзы. — М.: Наука, 1973, с.11.

[8] — УРЕ, т. К, с.316, К., 1961 (перше видання). Надалі — УРЕ.

[9] — І.К., с.20, 21.

до н.е.) території Києва заселяла людність, що належала до великого етнічного масиву корінного осілого землеробсько-скотарського населення, яке залишило пам'ятки у вигляді укріплених городищ, неукріплених поселень і багатьох курганних поховань [1].

Кінець 1 тис. до н.е. характеризується розвитком на території Києва торговельно-ремісничих центрів, як правило, укріплених. Їх залишки розкопані на Старокиївській горі, на Киселівці, на Подолі. Людність поселень — носії зарубинецько-корчуватської археологічної культури (3 ст. до н.е. — 2 ст. н.е.). Пам'ятки цієї культури на території Києва вперше виявлені на Корчуватому (звідки і назва).

Верхній культурний шар на Киселівці (нижні шари там закладалися 3 тис. до н.е.) датований візантійськими монетами імператорів Анастасія і Юстиніана, тобто V-VI ст. н.е. [2]. Далі вже йде офіційна літописна історія Києва.

Отже, археологія незаперечно свідчить, що на землях України люди живуть з незапам'ятних часів, таких давніх, що їх початок губиться у десятках тисячоліть...

Як же їм велося, тим давнім людям?

Похмурий палеоліт і наші предки, що жили в ньому, дуже далекі від нас не тільки за часом, а й за кліматичними умовами та способом життя. Історичні події на наших землях почали розгортатись лише з мезоліту, коли останній льодовик повільно відступив на північ Європи.

Пом'якшення клімату утворило близькі до сучасних геоландшафтні зони, на яких склалося три ареали мезолітичних племен: південний (степи Північного Причорномор'я, Приазов'я та Крим), лісостеповий (Середнє Подніпров'я та басейн Сіверського Дінця), лісовий (Північна Україна, Білорусія, Литва й частина Польщі). В цих ареалах проживало населення, генетично пов'язане з палеолітичною людністю, яка була основним біологічним субстратом у формуванні мезолітичної людини. Ця людина, разом з тим, мала й середньоморські антропологічні риси [3], що свідчить про тісні етнічні зв'язки мезолітичної людності Північного Причорномор'я й Середземномор'я.

Найзначнішими подіями мезоліту Північного Причорномор'я є сформування місцевими племенами тісної етнокультурної спільноти, своєрідного "пранароду"; початок розпаду цього "пранароду", його розселення на схід і на захід та криза мисливського способу господарювання, яка завершилась "неолітичною революцією" — відкриттям нових способів поповнення харчових ресурсів, — землеробства і скотарства.

В межах України неолітична революція тривала з 6 по 3 тисячо-

---

[1] — УРЕ, т. К, с.316; І.К., с.21-25.

[2] — УРЕ, т. К, с.316; Е.Д.К., с.8.

[3] — І.У.І., с.48.

лття до н.е. Культові обряди неоліту (посипання покійників червоною охрою, культ вогнища та інші) були прямим продовженням аналогічних обрядів місцевої людності мезоліту і палеоліту.

Найцікавіші події в житті наших пращурів почали розгортатися в енеоліті (мідно-кам'яна доба), коли вони, першими в світі [1], приручили коня. На поміч мотиці прийшло рало з тягловою силою, а малорухливе піше військо перетворилось на нездоланну кінноту. Приручення коня відбулось в степах України між Дністром і Доном у другій половині 4 тис. до н.е.

Розвиток металургії міді та створення кінних загонів сприяли посиленню війська, що уможливило масове розселення племен на нові землі, хоча й не убезпечило від міжусобиць. Археологічні шари того часу фіксують зрослу кількість кам'яної та металевої зброї [2].

Які ж історичні племена залишили ці сліди для археологів? Протягом останніх століть це питання здавалося нерозв'язаним. Однак, аналіз лексики індоіранських мов та священних книг індоіранців — Авести і вед (насамперед Рігведи) — виявив, що прабатьківщиною індоіранців був степовий та лісостеповий край з великими повноводними річками; що головна річка звалась Ра, що господарство в тому краї мало землеробсько-скотарський характер та ряд інших деталей.

Картина, відбита в Авесті і Рігведі, чітко наклалася на картину життя людності Північного Причорномор'я у 4-3 тис. до н.е., яким воно постає з археологічних розкопок. Той факт, що поширення землеробсько-скотарських культур у Північному Причорномор'ї і сусідніх областях у 4-3 тис. до н.е. цілком поєднується з історично-лінгвістичними даними про зростання ролі скотарства і землеробства у індоєвропейців напередодні розпаду їх спільності, був чітко висвітлений на Міжнародному симпозіумі з етнічних проблем історії Центральної Азії [3]. Спираючись на цей факт, Е.А.Грантовський відзначив, що "природні особливості в ареалі мешкання індоєвропейців, частина яких жила в лісовій, а частина (насамперед арії) в степовій зоні, існували, можливо, вже в епоху "пранароду", а можливо... предки аріїв поділяли з іншими індоєвропейцями традиції господарювання в однакових умовах. Але в кожному разі ці надійні висновки про неоднакові для різних груп індоєвропейців господарські та екологічні умови, які виявляються у "контрастах лісу й степу", вказують на контакти таких груп в місцевостях на північ від Чорного моря. Це спостереження зроблене на основі зіставлення з географічними та історико-етнологічними даними, тепер підтверджується і може бути конкретизоване в світлі матеріалів археології" [4].

---

[1] — В Азії перші згадки про коней, як і залишки їхніх кісток датуються 3 тис. до н.е.

[2] — І.У.І., с.70.

[3] — Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности. — М.: Наука, 1981. Надалі — Эт.пр.

[4] — Там же, с.246.

Найімовірніше, що предки індоаріїв та іранців спочатку поширились на кубанські й донські степи, аж до степів Казахстану, і вже звідти через багато століть вирушали до Індії та Ірану. Угорський вчений Я.Харматта (Гарматта) вважає, що "від балтів і слов'ян індоіранці відокремились приблизно в першій половині 5 тис. до н.е." [1], а інший угорський вчений Т.Тод, аналізуючи палеоантропологічні матеріали Центральної Азії і суміжних країв, приходить до висновку, що в етногенезі місцевого населення "взяла участь енеолітична людність, яка походила... від... мезолітичної людності України" [2]. Приблизно в той же час, треба думати, й предки кельтів та германців переселялись у Центральну Європу, пеласги й етруски у Південно-Західну, а балти — в Північно-Західну. Ця концепція, обгрунтована у виступах багатьох учасників симпозіуму, по суті, не викликала заперечень.

"Саме в Південно-Східній Європі, — сказав у підсумковій доповіді М.С.Асімов, — на думку більшості радянських лінгвістів, треба шукати прабатьківщину індоіранських народів. Звідси послідовно виселялись спочатку індоарії, потім західно-іранські і, нарешті, східноіранські племена...

До цього варіанту розв'язання питання про прабатьківщину індоіранців схиляється й багато радянських археологів (Н.Я.Мерперт, В.П.Шилов, Д.Я.Телегін, К.Ф.Смирнов, Є.Є.Кузьміна та інші)" [3].

Західніші індоєвропейці, включаючи слов'ян, балтів, германців, кельтів та ін., поширюючись на захід, довго зберігали тісні взаємозв'язки, а їх діалекти незначно відрізнялись один від одного. За різними підставами, в тому числі й за матеріалами європейської гідронімії, ця спільнота розмістилась у Центральній Європі, чи також у прилеглих (і, безумовно, теж "лісових") районах [4].

Оскільки центр Європи лежить в межах України, то загальна територія, де в мезоліті та енеоліті формувалась індоєвропейська спільність, з індо-іранськими аріями включно, окреслюється досить чітко — це Північне Причорномор'я та прилеглі до нього землі від Закарпатських рівнин до Північного Кавказу. В центрі цієї території, на майбутніх Київських землях, з 4 тис. до н.е. панує трипільська культура (приблизно в колі Одеса — Чернівці — Івано-Франківськ — Рівне — Київ — Черкаси — Одеса) [5]. Носії цієї культури, які, найімовірніше, були пеласгами (лелегами), відіграли провідну роль серед енеолітичних племен не тільки сучасної України, а й усієї Східної Європи... Історія трипільців по-

---

[1] — Эт пр., с.83.

[2] — Там же, с.198.

[3] — Там же, с.37.

[4] — Там же, с.254.

[5] — І.У.І., с.82.

в'язала в один ланцюг історичного розвитку західноєвропейські та східноєвропейські енеолітичні племена [1].

Минали століття й тисячоліття, трипільці поділились на окремі племена, а трипільська культура поволі переростала в бронзові культури Подніпров'я. На Сході посилилась енергія тюркського етногенезу. Під тиском зрослої чисельності тюркських племен міграційний рух у Подніпров'ї пішов у зворотному напрямі. Кімерійці, скіфи, сармати, гунни, авари, хозари, кіпчаки вривалися на Подніпров'я зі Сходу й Півдня, спустошуючи землі місцевих племен, гальмуючи їхній поступ. Вони приносили й поширювали на захопленій території свої імена, які іноді, на певний час, прилипали й до автохтонів. Однак, місцеві племена й до нашого часу зберегли етнічний тип, звичаї, обряди і духовний потенціал, нагромаджений їхніми предками протягом десятків і сотень тисячоліть.

Письмові джерела, однак, містять стільки назв для місцевої людності, що деяким історикам важко втриматися від захоплюючої гри в феєричні зміни етносу на цій території. Отже, насамперед, розглянемо динаміку назв.

Перша назва людності Північного Причорномор'я, засвідчена письмово, — кімерійці — належить до бронзового віку (2 тис. до н.е.). Зміст назви не ясний, дехто вважає, що це навіть не етнонім, а назва військових загонів. Археологічно кімерійців не вдалось виділити із загальної скіфсько-сакської маси [2].

В першому тисячолітті до н.е. місцева людність відома грекам під іменем скіфів (точніше — скитів). При цьому греки розрізняли "Малу Скіфію" і "Велику Скіфію" [3], залічуючи до останньої усі місцеві племена, об'єднані власне скіфами (аналогічно: "Мала Русь" і "Велика Русь", "Мала Британія" і "Великобританія"). Етнічну належність власне скіфів досі не вдалося однозначно ідентифікувати. Найімовірніше — це нащадки другої (іранської) генерації причорноморських аріїв, що пройшли стадію т.з. зрубної культури бронзового віку. Однак, чи повернулись вони у Причорномор'я з Азії, чи ніколи не лишали його, — з'ясувати досі не вдалося. Найімовірніше, мали місце обидва процеси, реалізовані різними племенами скитів.

Зовнішньо скіфи майже не різнилися від інших місцевих племен. Військо скіфського вождя Колоксая, за описом римлян, було так само озброєне і мало такі ж "червлені" щити, як і війська антів та росів у пізніших описах. Ім'я вождя — Колоксай (сонячний володар) — теж перегукується з слов'янським культом Коляди, бога сонця — Кола, первісним значенням слова "Русь" (руся-

---

[1] — І.У.І., с.71.

[2] — Эт.пр., с.98.

[3] — Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. — К.: Наукова думка, 1985, сс.30, 31.

вий, світлий, яскравий, сонячний), величанням київських князів (Володимир Червоне Сонечко) тощо. Самоназва причорноморських скитів, яку наводить грецький історик Геродот — сколоти (осколоти) — не чужа для київських земель. Тут є річки Оскіл, Ворскла (стара назва Ворскола), місто Сколе... Останнього київського князя старої династії звали Аскольд (за іншим написанням — Осколод).

Ким би, однак, не були, власне, скити, але з ослабленням їхнього панування в назвах місцевого населення починають з'являтися нові імена. З початку н.е. в поліських, лісостепових і частково степових місцевостях крізь загальну назву "скити" просвічуються імена "венеди", "анти", "склавіни", "русь" [1].

Поряд із загальною назвою "русь" відомі й конкретні, племенні назви місцевої людності — поляни, древляни, сіверці, волиняни, тиверці, уличі, дуліби тощо. Ці імена покриваються то назвою "скити", то назвою Русь, яка утверджується в Київській державі.

Тут важливо підкреслити, що термін "русь", первісно, у прааріїв [2] вживався в значенні "ясний", "сонячний", отже "визначний", "знатний", "зверхник", коротше — аристократ. Очевидно, саме в такому значенні він вжитий ще до Р.Х. при списові війська Олександра Македонського, у якому на фланзі стояла "кіннота русів", у назві сарматського племені росаланів, або роксоланів [3] (рос+алан, тобто "світлий", "істинний" алан), яке зафіксоване в Північному Причорномор'ї у 2-4 ст. після Р.Х.; у 6 ст. після Р.Х. в назві ворогів Германаріха "росомонів" ("рос+ман, тобто люди росів"), вжитому готським істориком Йорданом; у назві військово-адміністративного прошарку Хазарського каганату у 10 ст. тощо [4].

З розширенням Київської Русі за рахунок північносхідних слов'янських та угро-фінських племен, безнаціональний, по суті, термін "русь" переходить за межі історичних Київських земель. Щоб відрізнити себе від людності завойованих територій, людність Подніпров'я і Подністров'я активізує вживання назви "Україна" [5] та "Мала Русь" [6] (відповідно "українці", "русини", "малороси"). Перша назва, зрештою, стає пануючою.

---

[1] — УРЕ, т. 17, с.71.

[2] — Це зафіксовано в українській і староперській мовах та в санскриті. Див. Ю.Книш, Таємниця початкової Руси в Києві, Вінніпег, 1991, с.8.

[3] — В деяких іранських діалектах слово "рос" вимовляється як "рокс". Див. Ю.Книш, там же.

[4] — Арабський географ Масуді для означення цього прошарку вживає термін "ал-арсія", що є перекладом на арабську вимову, тюркської вимови "арус" терміну "русь". Див. Ю.Книш, там же.

[5] — Вперше зустрічається в літописі під 1187 р. в зв'язку зі смертю переяславського князя — "... о нем же Украина много постона".

[6] — Вперше вжито 1334 року в титулі Юрія II — "З божої ласки природжений князь цілої Малої Русі". Термін "Велика Русь", "Великоросія" виник через три століття, а поширився через 5 ст. (УРЕ, т. 12, с.398). Після його поширення термін "Мала Русь" став сприйматися як принизливий.

Зміна назви людності не відбувається раптово. Віками вони існують поряд, мирячись, або змагаючись між собою. З манускрипту XI ст. довідуємось, що "...сила грецького царства була принижена... скіфами, які суть руські". У візантійських авторів також "руси — це скіфи і тавроскіфи" [1]. Водночас руси — це також і поляни — "...поляни, яко нині зовами Русь..." [2] Поляни ж — це також і скіфи — "...і Поляне, і Сівера, і Древляне, і Родимичі, і В'ятичі, і Хорвати, і Дулеби, і Тиверці, яже суть толковані: сі всі звалися од Грек Великая Скуфія" [3].

Про тотожність назв Русь і Україна можна й не говорити — це міцно відбито в свідомості народу, в сотнях пісень, історичних творів, в поширеному терміні "Русь — Україна" ("... За Русь — Україну загинув" — з народної пісні; 12-томна "Історія України-Русі" тощо). Разом з тим, "не викликає сумніву, що поляни, древляни і навіть сіверяни — це предки сучасних українців" [4]. Отже, ланцюжок назв замикається, не лишаючи місця домислам про заміну етносу.

"Про постійність проживання тут цього етнічно однорідного населення свідчать археологічні й антропологічні дані. Дослідження з антропології, зокрема, вказують на генетичний зв'язок сучасних українців з древлянами, волинянами, тиверцями, полянами, білими хорватами і частково сіверянами..." [5]

Зміна назв, як бачимо, зовсім не означає зміни людності. Лише за останні три століття в письмових документах відбились такі назви місцевого населення: "народ черкаси", "малоросійська народність", "южнорусы", "козацький народ"... А останніми роками все частіше вживався термін "радянський народ", хоча, як свідчать архіви, цвинтарі і як добре пам'ятає сама людність, ніякої заміни одного народу іншим за цей час не відбулось. Назви приходять і відходять з тими політичними ситуаціями, які їх породжують, а народ залишається.

Що ж до масового виселення місцевої людності, то воно почалось ще в мезоліті, посилилось в енеоліті і триває досі. Тільки за останню сотню років мільйони українців залишили свій край і переселились до Сибіру, на Далекий Схід, на Кубань, в Середню Азію, до Америки, Австралії... Однак і великі міграції не означають, що автохтонне населення зникає зовсім і поступається місцем якимсь іншим народам.

Навіть після грандіозних завоювань і масових переселень тюрк-

---

[1] — Цит. за ст. Я.Боровського "Скіфи суть руські", — ж. "Україна", 1987, № 29, сс.16, 17.

[2] — Повесть временных лет, М. — Л., 1950, ч. I, с.20.

[3] — Полное собрание русских летописей, Спб., 1910 — 1914. — Т. 20, ч. I, Львовская летопись, 46.

[4] — А.Шахматов, Ред. на "Украинскую грамматику" А.Крымского, II, 1909, с.140.

[5] — Історія Української РСР, т. I, ч. II. — К.: Наукова думка, 1979, с.186. Надалі — І.У.Н.

ських, арабських і монгольських кочових племен, тюрки, араби та монголи й досі проживають у своїх дідизнах, осередках свого етногенезу. Що ж до хліборобського осілого населення Подніпров'я і Подністров'я, значно міцніше прив'язаного до своєї дідизни, то його повне переселення зовсім неймовірне. Неймовірно, щоб народ, якого вже в літописний час не зрушили з місця ні орди Атіли, ні навала тюркських племен, ні монгольське завоювання, ні навіть вибух реактора [1], полишав навіщось свій чарівний наднiпровський край і йшов шукати кращого...

Були, звичайно, міграційні рухи і при тому, як уже згадувалось, досить значні, була й асиміляція місцевим населенням інших іноплемінних груп як до утворення Київської Русі, так і в пізніші часи. Так, літопис розповідає, що київський князь Володимир, будуючи укріплення на Десні, Сулі, Трубежі й Стугні, поселяв там словен, кривичів, в'ятичів, а князь Ярослав, створюючи оборонну лінію на Росі, поселяв там полонених "ляхов". У пограничних місцевостях виникали поселення печенігів, тюрків і половців, відомих під назвою чорних клобуків (каракалпаків)... З посиленням тиску кочовиків відбувався рух місцевого населення з півдня на північ і зі сходу на захід. Коли ж тиск слабнув, людність верталась на свої землі. Але ці переміщення, як і асиміляційні процеси, не приводили до істотних змін в етнічному складі населення Південно-Західної Русі. Письмові джерела свідчать про те, що навіть після спустошливої монголо-татарської навали і встановлення золотоординського іга населення зростало головним чином за рахунок збільшення чисельності осілих, місцевих жителів [2].

Незаперечним свідком автохтонності українського народу є дані антропології, зокрема склад крові. Класик "кров'яної антропології" А.Ф.Мурант писав: "Українці виявляють помітно високу частоту. Резус-негативних — до 20,6%. Це вище, ніж будь-яке досі перевірюване населення, за винятком басків, деяких берберів, ірландців і голландців. Різниця щодо іншого європейського населення статистично багатозначна. Обмежені дані з Росії показують частоту резус-негативних від 11 до 17% [3].

Як бачимо, склад крові українців свідчить про їхню належність до найдавніших у Європі народів (басків, ірландців, голландців), отже, вказує на їх прямий генетичний зв'язок з людністю, що першою заселила землі України.

Антропологічна однорідність населення усіх регіонів України та відсутність азійських впливів (отже, автохтонність українців) виявляється у найрізноманітніших антропологічних дослідженнях.

---

[1] — Як відомо, чимало жителів Чорнобильщини лишають нові селища і вертають до своїх домівок.

[2] — І.У.ІІ, с.188.

[3] — A.F.Mourant: "The distribution of the human blood groups", Oxford, Blackwell. с.55. Цитується за О.Дражньовським з статті "Етнічна генетика й кров'яна антропологія українського народу".

Відомий російський антрополог В.П.Алексєєв на підставі численних краніологічних [1] досліджень приходить до висновку про відсутність відмінностей у краніологічному типі українців різних територіальних груп [2]. Відсутні помітні відмінності між краніологічними типами сучасних українців і їхніх викопних предків, чого не можна сказати про населення Росії.

Найбільш різняться між собою сучасні росіяни та їхні предки — кривичі, в'ятичі і словени. Менша різниця між білорусами та дреговичами і радимічами і зовсім не помітна між українцями та древлянами, полянами, сіверянами... [3]

"Таке попарне зіставлення сучасного і середньовічного населення для трьох великих ареалів східнослов'янських народів — Російської рівнини, Білорусі і України — показує, що антропологічні відмінності, які можна трактувати як наявність фінського субстрату, чітко виражені на Російській рівнині, менш чіткі в Білорусі і сходять на ніщо на території України. Іншими словами, середньовічне населення України тому і не відрізняється від сучасних українців у тому, в чому відрізняються середньовічні слов'яни від росіян і, меншою мірою, від білорусів, що середньовічні слов'яни України не ввели до свого складу чужорідних етнічних груп з монголоїдними домішками..." [4]

Як бачимо, антропологічні дослідження, подібно до культурологічних та філологічних, приводять до висновку, що попри всі біди і лихоліття населення України не полишало своєї землі і продовжувало розвивати на ній свою матеріальну й духовну культуру. Отже, не назви етносу, а його антропологічний тип, культура, традиції, звичаї та фольклор є тим достовірним показником, який дає змогу надійно ідентифікувати його минуле, його історичний процес.

2.1. КУЛЬТУРА, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА

2.1.1. КУЛЬТУРА, СУСПІЛЬСТВО, СОЦІОГЕНЕЗ

Вже найдавніша палеолітична людність, що мешкала у Подніпров'ї, заклала високий, як на ті часи, духовний потенціал, що зростав від епохи до епохи.

---

[1] — Краніологія — напрям антропологічних досліджень, що полягає у визначенні типів черепних ознак та їх порівнянні протягом всього часу існування етносу. Дозволяє зводити воєдино наслідки дослідження всіх видів антропологічного матеріалу, використовуваного для розв'язання етноісторичних проблем.

[2] — Алексеев В.П., Происхождение народов Восточной Европы, М., 1969, с.187.

[3] — Там же, с.200-201.

[4] — Там же, с.201.

У пізньопалеолітичних поселеннях, виявлених біля Мезина і Межиріча, розкопані святково-обрядові будівлі, де збереглися музичні інструменти для оркестру з семи осіб — кастаньєти з мамутової кості, барабан з орнаментованого черепа мамута, ударні інструменти з оленячого рогу та з випорожненого (для резонансу) стегна мамута. Це — найдавніша у світі колекція ударних музичних інструментів [1].

Аналіз інших знахідок свідчить про складний світогляд тієї далекої людності, про наявність у неї ірраціональних космологічних уявлень, культів, пов'язаних з анімізмом і домашнім вогнищем, з мисливською магією, вірою у воскрешення [2]. В мезоліті ці анімістичні уявлення вже оформлені в систему, в певний релігійний світогляд [3], який продовжує розвиватись у наступні епохи.

У неоліті, як і за палеоліту та мезоліту, під час культових обрядів широко використовувалась червона вохра... Велика кількість червоної вохри, якою в неоліті засипали небіжчиків, в уяві первісного населення символізувала вогонь, тепло і домашнє вогнище померлого [4]. Цей обряд зберігся майже до наших днів в козацькому звичаї вкривати померлого червоною тканиною ("... червоною китайкою личенько прикрито...") Характерним для неоліту є також застосування під час поховань і реального очисного вогню, деякі сакраментальні назви якого збереглися в українській мові в словах: "багаття" — за іменем божественного розподільника благ — "Бага" (зафіксовано в Авесті; звідти ж — "багач", "багатство" тощо); "огнище" — за ім'ям володаря небесних і земних енергій — "Агні" (зафіксовано у ведах); "ватра" — за іменем бога вогню "Атара" (Авеста) та втіленого бога "Аватара" (веди), в основі яких лежить дуже давнє ім'я бога сонця — "Ра". Все це свідчить, що релігійні уявлення неолітичного населення України являли собою складну систему вірувань та обрядів, аналогічну світоглядові вед і Авести, оскільки майбутні індо-іранці проживали того часу у цьому ж регіоні [5].

Найбільших зрушень в економічному, суспільному та культурному житті місцева людність зазнала в енеоліті. Енергійний етногенез приводив до перенаселення, і найбільш агресивна частина людності виплескувалась, мов потоки кипучої лави, на сусідні землі, консолідувалась там і рушала на подальші завоювання, утворюючи потім могутні держави. Ті ж, хто лишався на прадідівських землях, продовжували клекотіти в етнокультурному вулкані, досягаючи карколомних висот в світоспогляданні, засобах спілкування, містобудуванні...

1983 року, на IX Всесвітньому з'їзді славістів зробив повідом-

---

1) — І.У.І, с.39.
2) — Там же, с.41.
3) — Там же, с.49.
4) — І.У.І, с.67.
5) — ЭТ.пр., с.37.

…ення про виявлення трипільської писемності М.З.Суслопаров [1]. "На підставі дешифрування написів трипільської культури, — говорить він, — маємо повне право твердити, що не фінікійці були винахідниками буквено-звукового алфавіту. Його, за багато століть до найстародавніших зразків фінікійського письма, винайшли пеласгські племена, які жили в 3-2 тисячоліттях до нової ери на території сучасної України і відомі під ім'ям трипільців.

Саме звідси бере початок буквено-звуковий алфавіт народів Європи" [2].

Приголомшливе відкриття, попри свою несподіваність для традиційної науки, не є чимось, справді, несподіваним. Античні історики — Тацит, Пліній Старший та Діодор Сіцілійський — давно відзначили, що основну роль в ознайомленні Греції і Рима з буквено-звуковим алфавітом відіграли пеласги, а не фінікійці [3].

1984 року на Міжнародному симпозіумі, присвяченому давнім культурам, дослідник трипільської культури М.М.Шмаглій зробив повідомлення про результати розкопок трипільських протоміст, сучасних Мохенджо-Даро та інших найдавніших протоміст в Єгипті та Дворіччі. Як повідомив М.М.Шмаглій "нові дослідження трипільської культури із застосуванням аерофотозйомок та геомагнітної розвідки виявили на території Правобережної України у межиріччі Дніпра і Південного Бугу ряд гігантських поселень, які за абсолютними розмірами використовуваної площі досягають 400 га і налічують по тисячі й більше жител (Майданецьке, Доброводи, Тальянки, Ольхівець, Небелинівка, Глибочек та ін.) [4].

Відомості про одне з найбільш досліджених протоміст — Майданецьке, яке нині увійшло майже до всіх енциклопедій світу, дають можливість твердити, що такі міста створювались за єдиним планом, колективними зусиллями багатьох сотень родин. Одночасно, будуючи свої житла, трипільці створювали з них центральний кільцевий вал, десь до одного кілометра в діаметрі. Пізніше навколо цього дитинця, на відстані близько 100 метрів, створювався новий вал з жител, далі, знову через 100 метрів третій і за ним четвертий, діаметр якого вже перевищував 1,5 км. В апогеї населення такого протоміста досягало десятків тисяч.

Житла, переважно двоповерхові, виконували як житлові, так і господарські функції. Поряд з ними будувались і спеціалізовані господарські приміщення. Виділено землеробсько-скотарські та землеробсько-ремісничі комплекси, що спеціалізувалися на гончарстві, ткацтві тощо.

---

[1] — IX Международный съезд славистов. Киев, сентябрь, 1986. Материалы дискуссии, фольклористики, историческая проблематика, круглые столы. — К.: Наукова думка, 1987, с.155.

[2] — Микола Суслопаров. Розшифрування найдавнішої писемності з берегів Дніпра. — "Київ", 1986, № 9, с.49.

[3] — Посилання див. у згаданій ст. М.Суслопарова.

[4] — Internationales symposium über die lengyel — Kultur. Nitra — Wien, 1986, c.257.

Розкопки трипільських протоміст свідчать, що Північне Причорномор'я поряд з Індійським субконтинентом, Північною Африкою та Дворіччям було одним з найдавніших осередків цивілізації.

З 2 тис. до н.е. трипільська культура починає поступатись іншим археологічним культурам епохи бронзи і заліза. Їх змінилось чимало... Через відсутність стабільної державності не маємо послідовного документального архіву про історичний перебіг у краї, і дехто з істориків висловлює думку, що заміна археологічних культур є свідченням заміни місцевої людності. Але коли б це було так, то в який би спосіб традиції господарювання й побуту трипільців (пеласгів) збереглися в українському селі аж до XX століття? І в який би спосіб мова українців увібрала в себе термінологію всіх культів, які послідовно формувались у цьому краї протягом довгих тисячоліть?

Ще й сьогодні можна бачити (принаймні в етнографічних музеях) типові як для трипільців [1], так і для донедавнього українського села хати-мазанки на дерев'яному каркасі з вальковими стінами, з чотирисхилою стріхою на крокв ах; з глинобитною долівкою та обмазкою з домішками полови; з неодмінною піччю та її багатим керамічним причандаллям — макітрами, горщиками тощо. Ці хати, як і трипільські, частіше одно-, рідше двоповерхові, як правило, мали водночас як житлове, так і господарське призначення.

Дожило до XIX ст. й типове трипільське господарське знаряддя: мотики, рала, серпи, сокири, ножі, тесла, долота, зернотерки, пряслиця; ті ж зернові культури — пшениця, ячмінь, просо, той же горох і коноплі тощо.

Як і трипільці, українські селяни донедавна базували своє господарство на розведенні корів, коней, овець, кіз, свиней, тримали собак... Як і трипільці, виготовляли тканини з вовни та рослинного волокна на домашніх ткацьких верстатах; як і трипільці, використовували для орнаментування три традиційні кольори — чорний, червоний, білий... В Україні й досі шанують того ж, що й трипільці, білого птаха з чорною позначкою. Так, не могутнього орла чи швидкого сокола, як інші народи, а тихого, мирного лелеку.

Звернімо увагу на те, скільки пісень, казок і повір'їв в Україні пов'язано з цим скромним птахом і скільки він має назв — бусол, боцюн, бузько, гайстер, лелека... Енциклопедія відзначає: "В Україні лелеки з давніх часів перебувають під охороною. Звичай охороняти лелек виник, мабуть, ще в часи тотемізму. Лелек вважали провісником весни, птахами Сонця; на думку деяких дослідників, сама назва — Лелека — походить від однієї з назв Сонця [2], гайстер — означає "зоря".

Якщо згадаємо, що за повір'ям лелеки приносять дітей, то стане зрозу-

[1] — Див.: БСЭ, т. 43, с.259 та УРЕ, т. 14, с.542.

[2] — УРЕ, т. 8, с.62.

мілим, чому бог шлюбу і кохання у давніх українських і польських піснях зветься Лель, а скіфський бог плодючості — Гайстеріс.

Лелека — тотем пеласгів, які звали себе лелегами (лелеками). Зображення свого священного птаха вони полишили на Балканах, на островах Егейського моря, в Середній Азії і всюди, куди переселялись. А культ птаха зберігся на батьківщині...

А скільки інших культів формувало українську мову!

2.1.2. ДЕРЖАВОТВОРЧІСТЬ

Найдавніші письмові відомості про державотворчі процеси на українських землях знаходимо у батька історії Геродота. Відвідавши наші землі у 5 ст. до н.е., Геродот залишив досить докладний опис тогочасного суспільства — держави скитів (сколотів) та перекази про їхніх попередників — кімерійців. Вже з тих найдавніших часів надходять відомості про демократичний характер влади у наших предків.

За переказами, записаними Геродотом, влада у кімерійців належала громаді, яка і приймала кардинальні рішення на великих всенародних з'їздах. Правителі, або "царі", як їх називає Геродот, мали на з'їздах дорадчий голос і правили, очевидно, між з'їздами. Про останнє віче кімерійців Геродот розповідає так: "Як зачули кімерійці, що надходять скити, зібралися й почали радитись. Їх думки розійшлися надвоє, кожна група уперто відстоювала свою. Кращою була думка царів, але народ гадав за ліпше покинути свій край і не наражатися на небезпеку; царська ж рада була — боротися з прийшлими. Ніхто не хотів поступатися — ані царі народові, ані народ царям..." [1]. Не досягши згоди з народом і не бажаючи коритись скитам, царі наклали на себе руки, а народ сповнив свою волю.

Подібна до кімерійської, демократична суть народовладдя, змінюючи форми, проіснувала до наших днів.

Жодне державне об'єднання не може ефективно існувати без усталеного і виваженого закону, права, або, як казали в старовину, правди. Зведення законів співіснування в громаді й державі вироблене українським етносом протягом своєї історії, переходило від одного державного утворення до іншого, визначаючи норми суспільної поведінки наших предків. Таке зведення передавалось в письмовій і усній формі. Найдавніша письмова пам'ятка з давнього українського права — "Руська правда" — основний закон Київської князівської держави.

"Руська правда" була найавторитетнішим юридичним твором у середньовічній Східній Європі. Цей оригінальний правовий документ став основою "Литовського Статуту" [2], широко використову-

[1] — Геродот, IV.II

[2] — В "Литовському Статуті" було збережено не лише зміст, але й українську (руську) мову оригіналу.

вався при складанні зведення законів московської держави — "Уложенія".

2.1.3. ВІДОБРАЖЕННЯ ФОРМ ФЕНОМЕНУ У СИМВОЛІЦІ

Конкретні форми розгортання феномену в просторі й часі, як і енергії, що здійснювали проявлення форм, знайшли своє символічне відображення у системі свят і обрядів, фольклорі та образотворчому мистецтві, зокрема в гербівництві. В основних рисах символіку цих форм було висвітлено вище, разом з розповіддю про символіку життєвих сил та інших проявів національної культури (1.3). Однак для повнішого розкриття суспільних і державних форм феномену України доцільно розглянути докладно ту галузь національної символіки, де ці форми відображені безпосередньо. Такою галуззю є гербівництво.

Найвагомішим в українському символізмі соціального і державного структурування був, як ми вже знаємо, знак Трійці, або Тризуба.

"Коли ні в Польщі, ні тим більше в Московітії, не вміли робити найпримітивніших речей, — пише В.Січинський, — не знали мурованого будівництва, на Україні процвітало монументальне будівництво, монетарство, вища ступінь державної символіки та емблематики... Значення Тризуба як символу було виняткове. Був це знак-талісман, предмет, що приносить щастя. Був він грізний і немилосердний для всього недоброго і ворожого, а добрий і чарівний для тих, хто був під його охороною" (Січинський В., Український тризуб і прапор, Вінніпег, 1953, с.52).

Певного екстремуму енергетика українського тризуба досягла в X-XIII ст. На ті часи припадає і найзначніше його географічне поширення — від Криму до Новгорода і від Кавказу до Франції і Швеції. Тризуб знаходимо на варязькому мечі (очевидно, виготовленому у Києві); на нагробнику святого Ерика (Швеція) — родича Володимира Великого; на шаблі Карла Великого, виготовленій у Києві тощо. До Франції український тризуб був занесений у родовому знакові та в монетах дочки Ярослава Мудрого, французької королеви Анни [1], а до Новгорода — придворними Ярослава, коли юний князь перебував там. Ймовірний герб Анни Ярославни (мал.92) відтворив у XVI ст. французький історик. К.Параден у своєму творі "Генеалогічні альянси королів Франції і князів галлійців" (Ліон, 1561). Однак з повним правом назвати цей знак гербом не можна, оскільки за життя Анни Ярославни (1024-1075) гербів, у сучасному розумінні цього терміна, ще не існувало, родові ж знаки і символи вже, безумовно, були. Що ж до Тризуба на

[1] — Йдеться саме про український Тризуб, оскільки кельтський Тризуб (французька "флер де лі") жив у Франції тисячоліттями.

ювелірних виробах у Новгороді, то вони зустрічаються лише в археологічних шарах періоду Ярославового князювання (див. Седова М.В., Ювелирные изделия древнего Новгорода X-XV вв. М., 1981, с.36). На землях власне Київської Русі (територія сучасної України) Тризуб був поширений у всіх князівствах [1].

Використання Тризуба київськими князями зафіксовано з VI ст. Цей символ запозичили у скитської династії і Рюриковичі (вперше зафіксовано у одній із печаток Святослава Ігоревича). За князювання його сина Володимира Великого Тризуб вже зустрічається на печатках, монетах, нагрудних знаках та різних об'єктах князівської власності Рюриковичів (табл. XIX, XX).

Найзначнішим джерелом зразків княжих тризубів є музейні колекції нумізматів. "На жаль, — повідомив В.Січинський (згадан. твір, с.11), — знайдені при розкопках монети губилися по приватних руках, а навіть щезали з російських музеїв... Наприклад, одинока золота монета Володимира Великого стала відома в 1916 році. Її відібрала російська адміністрація від одного українського козака в 1796 р. під час роззброєння казацького війська. Де і коли була знайдена ця дорогоцінна і одинока монета — невідомо. Відомо лише, зі слів згаданого українського козака, що цю монету дала йому мати, коли проводжала на війну. Ця монета також загубилася. Через цілком зрозуміле (чужа енергетика) байдуже ставлення московської держави до монет київських князів збереглась лише одна золота і дещиця срібних монет Володимира Великого з Тризубом та монети з Тризубами, карбовані його нащадками" (табл. XX).

У руїну стольного Києва і послаблення його енергетики історичні реліквії, позначені державним Тризубом, стають великою рідкістю. Критична ситуація у ставленні до Тризуба як до державного знаку виникла з падінням Києва і встановленням над значною частиною українських земель татаро-монгольського панування.

Як перед цим було показано, слава й сила Тризуба на час падіння Києва тільки-но досягли свого екстремуму. Не були байдужими до неї і монгольські хани.

Захопивши Київ, вони вирішили, що тим самим оволоділи й могутньою енергетикою Трійці. Отже, хани починають карбувати Тризуб на своїх монгольських монетах. З другого боку, українці, енергетично ослаблені втратою державного Києва, втрачають і певність у своєму праві на знак, який на ті часи вже усвідомлювався як державний.

З часом, однак, національне значення символу поступово проступає крізь державне, і він знову широко проявляється в гербівництві. Таке подолання критичної ситуації було уможливлене ви-

---

[1] — Якимович В. До питання про українську символіку "Пам'ятки України", 1989, № 3, с.44.

соким рівнем освіченості і духовності українського народу, а також тим, що староукраїнські роди і міста мали свої давні, освячені традицією знаки та знамена, які з виникненням у XIII ст. геральдики оформлювались за геральдичними правилами і затверджувались як герби українськими королями й князями. Внаслідок цього, на зламі XIII й XIV ст. усталились перші зразки українського гербівництва. Найдавніші герби визначалися тяжінням до енергетики Трійці (а отже й до знаку Тризуба), панування руноподібних гербових титулів та червлених [1] щитів — типової деталі традиційного озброєння староукраїнських воїнів та боярства.

Право на герби в тогочасі не обмежувалось [2]. Їх оформляли для своїх родів не лише магнати й шляхта (дворяни), а й міщани, духовенство та деякі селянські роди. Справа в тому, що селяни хоча й не мали потреби в гербах для стягів [3] та іншої військової атрибутики, чи потреби у міщанському гербівництві для діловодства і печаток, все ж широко користувались своїми родовими "знаменами" для позначення майна й виробів (тавро для скотини й сільськогосподарського знаряддя, бортні знаки, тавра на шкурах, на кераміці тощо).

Українська геральдика, розвиваючись протягом усіх етапів гербового мистецтва (готика, ренесанс, барокко, рококо, ампір, модернізм) і відповідно реагуючи на стилі гербів, завжди спирались на символіку, традиція якої вкорінена в енергетиці етнічної і релігійної праоснови нації. Саме енергетика цієї традиції й допомогла Тризубові зберегтися до наших днів як національному і державному знакові.

Герби українського дворянства, що оформлювались у XVI-XVIII ст., мали у своїй основі як традиційні знаки Трійці, так і іншу символіку з достатнім енергетичним забезпеченням ще від прадавніх часів, що зберігалась тисячоліттями в родових і родинних "знаменах" українського селянства, священництва, князівських родів, української шляхти та козацької старшини.

Про архаїчність предківського коріння символіки гербів свідчить наявність у ній дохристиянських давньоарійських символів, традиція яких тягнеться з глибини тисячоліть, з часів, коли арійські племена ще жили на своїй прабатьківщині у Подніпров'ї та Подністров'ї, і навіть з більш давнього часу — часу панування тотемізму. Що, наприклад, могло примусити рід дворян Батурських пос-

---

[1] — З відмовою нових військових формувань від щитів, і відходом у забуття червленого щита — традиційної барви зброї українського воїна, й геральдичні щити на гербах українського дворянства поступово змінюють барву на національну, жовто-блакитну.

[2] — Бюлетень Українського генеалогічного і геральдичного товариства, Маямі, 1971, додаток до № 1(41), с.1. (Надалі — БУГГТ).

[3] — Стяг — знак вожака загону. Піднесення стягу в бою було сигналом для "стягування" загону і його руху за стягом. З того часу існує звичай розформовувати ту військову частину, яка втратила свій прапор.

тавити на щиті свого герба жабу, а не зброю, орла, лева чи хреста, якщо це не тотем роду з трипільських часів?

У середньовіччя на Україні, як свідчить фольклор, уподібнення жабі вважалось образою людської гідності. Батурські ж ставлять на гербі аж три жаби (табл. V, мал.28). Чому три, зрозуміло — так вшановувалась Трійця... Але чому жабами? А тому, що у трипільські та дотрипільські часи жаба на Україні вважалась священною [1]. Про це свідчать тогочасні кургани, в основі яких закладено зображення тієї ж жаби, що й на гербі Батурських (Всесвіт, 1991, № 6, с.232).

Декому з сучасних українців, з дестабілізованою біоенергетикою, що зрікаються мови свого роду як непрестижної, не завадило б взяти приклад з Батурських, які всупереч загальному зневажанню жаби не зрадили святині роду і поставили його тотем під гербову корону на своєму престижному дворянському знакові.

Так само як Батурські, вчинили й інші стародавні українські роди, у яких зберігались перекази про свій тотем. Нагадаємо, що герби Кур та Куриленків (табл. V, мал.41 і 44) належать, безумовно, родам, що походять з українських племен сонцепоклонників ("Кур", "Ур" давня назва сонця, а кури — сонячні птахи). Аналогічно, герби Полукозиць і Козловських (табл. V, мал.42, 45) належать родам з племен місяцепоклонників, для яких тотемом вважалась коза (козел).

Від арійських і праарійських часів походять знаки на гербах Новицьких, Нарбутів, Тромбів (табл. V, мал.6, 7, 26), що символізують знак вогнепоклонників — триквест. Від поклонників Зорі (Венери), нащадків пеласгійських племен, походять, очевидно, роди Гамаліїв, Мовчанів, Якимовичів, Ковтуновичів та усі інші роди, що поставили на щитах своїх гербів зірки, як правило, трійці зірок (табл. V, мал.14, 15, 16; див. також табл. XII).

Герб Стоколенків-Кириленків об'єднав два старовинні роди — нащадків зорепоклонників і нащадків місяцепоклонників, що й відбилось на їхньому гербі поєднанням знаків зорі і півмісяця (табл. V, мал.13). Аналогічна картина й на деяких інших гербах (див. табл. XII), зокрема на гербі вже згадуваних Новицьких, що об'єднав нащадків сонця і зорепоклонників (табл. V, мал.6; табл. VII, мал.7).

Нащадки кельтських (гельських) родів, що увійшли в формування української нації, поставили на своїх гербах кельтський трилисник-тризуб. Це роди Гоздав, П'ятирог та інші (табл. V, мал.4-5; табл.XII, мал.15).

Давньоарійський знак Трійці, поширений також у індоаріїв, — три перехрещені стріли — поставили на своїх гербах Полетики (V,9), Розумовські (V,12), Політковські (V,31), Скоропадські

---

[1] — Залишки культу жаби збереглись в народних казках про Царівну-Жабу тощо.

(VI,4), Долинські (XII,1), а також Костенецькі, Товстолісі, Стожки, Луб'янівські, Трошкі, Ковтуновичі, Белти, Джунковські (табл. V, мал.1, 8, 10, 11, 16, 17, 25, 29), які цей знак модернізували щодо форми і зброї.

Дивовижним є введення родами Галенківських і Шалав до своїх гербів дещо змінених знаків Трикола (табл. V, мал.37, 38). Вважається, що цей знак Трійці, як ми вже зазначали, запровадили в Китаї даоси у середині 1 тис. до н.е. Дуже малоймовірно, щоб українські християнські роди запозичили його у даосів. Ймовірніше, що цей знак, як і розглянуті раніше, потрапив на дворянські герби з родових "знамен". Але в такому разі треба визнати, що т.з. "Даоський знак" насправді винайдений не даосами в Китаї, а занесений туди арійськими племенами з Причорномор'я, разом з іншими символами Трійці. Як переконує нас табл. XXIII (мал.11-21), різновиди цього знаку (дві чи три сплетені змійки) прикрашали трипільську й дотрипільську кераміку вже з 6 тисячоліття до н.е. Цей праукраїнський культ Змія (особливо культ двох сплетених змійок (табл. XXIII, мал.11-19), пов'язаний не лише з даоським знаком (табл. XXIII, мал.25), а й зі знаком Кадуцея (табл. II, мал.16), подальшими знаками скитського й боспорського розвитку цього культу (табл. XXIII, мал.2, 5-7), українськими ритуальними предметами (табл. XXIII, мал.4, 8, 9). Помандрував цей культ разом з індоаріями й до Індії, тісно поєднавшись з культом Шіви (табл. I, мал.4,7).

Крім згаданих, зустрічаємо в українських гербах і чимало інших символів. Так, наприклад, у тому ж гербі Гудим (табл. XXIII, мал.3) бачимо Тризуби, що прикрашають перехрестя Хреста; знаки Сонця (кола), що прикрашають центр і кінці хреста; сам хрест та шестикутну зірку у нашоломнику. Все це переконливо засвідчує, що гербівництво України належить до найдавніших у Європі.

На жаль, міські герби протягом століть найбільше зазнавали спотворень у змісті й барвах при намаганні окупаційних властей спольщити, знімечити чи зросійщити їх. Численні новотвори гербів міст у XVII-XIX ст., наспіх сфабриковані російською владою, заступили давні і цінні історичні герби (наприклад у Чернігові, Ніжині). Найприкрішим було те, що при цьому часто обривалась давня символічна традиція, оскільки російські герби, не маючи історії, власного міфологічного ґрунту й давніх традицій, як правило, створювались натуралістичними [1], з неглибокою символікою .

Натуралістичне оформлення гербів міст властиве не лише російським, а й іншим герботворцям, наприклад, чехам. Однак у чехів натуралістичні герби з буквальною відповідністю зображення на гербі до назви міста створювались для власних, переважно незначних міст.

---

[1] – Російські герби подані за книгою: Спрансов Н.Н. Земельные гербы России XII-XIX вв., М., 1974.

Росіяни, яким часто доводилось створювати герби для загарбаних міст з іншомовним населенням, потрапляли іноді в досить курйозні ситуації з своєю натуралістичною тенденцією. Так, наприклад, місто Київської Русі Великі Луки, що дістало свою назву від вражаючих око просторів трав'яного лугу на околицях, дістало герба із зображенням зброї. А сталося це через поверховість і байдужість у ставленні до історії завойованих народів. Приєднавши місто до Росії, але не знаючи, що слово "луки" в Україні і в Білорусі означає "порослу травою місцевість", московські загарбники дали місту натуралістичний герб, на щиті якого зобразили три великі луки (мал.93). Однак, попри всі ворожі втручання українські герби, в тім числі й міські, зберегли чимало давніх релігійних та історичних традицій, зокрема найдревнішу традицію Трійці та її знаку Тризуба (табл. V, VI, VII, VIII, XXI) і тим не уподібнились російським гербам, а залишились в традиції гербівництва нащадків індоєвропейських аріїв (табл. IV, IX, XIV).

Давня українська символіка, як уже згадувалось, жила також у старих рукописах, а саме в орнаментальних мініатюрах заставок (прикрас початкових літер тексту). Автор окремої збірки рисованих знаків тризуба В.Січинський, пише, що найстаріші знаки з мініатюр XIII-XIV ст., переважно з "Псалтирів", мають складну форму з традиційними деталями і виключають підозру, "що це якісь випадкові комбінації плетінки" [1] (мал.57-59).

Новіші галицькі рукописи XVI-XVII ст. містять більш схематизовані тризуби (мал.60-65), однак і вони є незаперечним свідченням того, "що традиція тризуба не загинула з упадком державності староокняжої доби" [2]. Тризуби галицьких мініатюр, як помітив В.Січинський, своїм рисунком і формою майже тотожні київським.

Культ тризуба в орнаментуванні українських рукописів зникає, на жаль, у XVII ст. разом з заміною рукописів друкованими книжками. Однак він іноді зустрічається і в оформленні друкованих книг, в народному орнаменті, а у народному побуті найменш денаціоналізованих, гірських районів та в деяких селах низинної країни він живе й досі. Так, у Карпатах та на Полтавщині під Різдво чи Йордань селяни деяких сіл донедавна малювали на своїх хатах споконвічні магічні знаки тризуба майже тотожні скитським, сарматським, боспорським, київським знакам та знакам на гербах українського дворянства (табл. XIII). Дослідник карпатських знаків В.Січинський встановив, що "народний звичай не зв'язує ці знаки з християнськими емблемами та християнською догматикою, тільки трактує як талісман, що зв'язаний зі старшими міфологічними поняттями" [3].

Як бачимо, традицію Тризуба після падіння Києва зберігали всі

---

[1] — Січинський В., згаданий твір, с.24.

[2] — Там же, с.25.

[3] — Січинський В., згаданий твір, с.26.

верстви української нації. Однак у свідомості українців на той час знак Тризуба вже асоціювався не лише з символом Святої Трійці, а й з символом їхньої могутньої загальнонаціональної держави Київської Русі та стольним [1] Києвом, а тому жоден з можновладців, так само як і жодне з відроджуваних міст не наважувались узяти цього могутнього символа за свого локального герба і віддавали йому шану і визнання тим, що включали окремим, конкретно трактованим знаком, до свого регіонального герба. Так "жив" Тризуб у книжках, селянських знаках, гербах українських магнатів і дворян та гербах українських міст, аж доки Київ не відновив у 1918 році свого стольного статусу, отже й пристанища для могутнього прояву енергетики цього державного і загальнонаціонального символу.

Крім загальнонаціонального знаку, що символізує триєдину силу життєтворення — Тризуба, українська символіка включає також регіональні герби українських земель. Найзначніші з них: Архангел Михаїл, Золотий Лев, Козак з мушкетом і Куша.

Герб Архангел Михаїл відомий з XII століття як династичний знак київських Мономаховичів — Мстислава I (1125 — 1132) та його нащадків. Однак містичний зв'язок Архістратига Михаїла з Києвом значно давніший і за легендами сягає дохристиянських часів. Вже через століття після прийняття християнства київський князь Святополк Ізяславович спорудив у Києві величний Златоверхий Михайлівський собор — суперник Софії Київської (зруйнований більшовиками в 30-х роках).

З середини XII й у XIII століттях зображення Архістратига ставилось поряд з Тризубом як емблема Київської держави. Його різьбили на княжих печатках, шоломах і малювали на гербових щитах (табл. XXI, мал.1-3). Після втрати Києвом столичного статусу Архангел Михаїл протягом 7 століть був гербом Київської землі в усіх її поневіряннях: напівзалежного від Галичу князівства; воєводства Речі Посполитої (мал.4); російського намісництва, губернії (мал.6, 7).

За часів Речі Посполитої герб розміщували в трійці найвищих гербів цієї держави — поряд з польським орлом та литовським вершником. За козацької держави герб Архістратига ставився поряд з родовим гербом кожного гетьмана, а за московського панування його уведено до великого герба Російської імперії і розміщено в центрі, поряд з двоголовим орлом та внизу, на щиті сполучених гербів великих князів. З XIX ст. зображення Архістратига вміщувалось на верхній частині гербових щитів усіх міст Київської губернії — Черкас, Канева, Чигирина, Звенигородки й Таращі.

Архангел Михаїл символізує духовну місію України — бути Святим Воїном у боротьбі проти підступів темряви й хаосу. Його зображення на гербі трактується як зображення Небесного Заступни-

[1] — Тобто державним (столичним).

ка України та її збройних сил, що обумовлює шанування герба по всій Україні. Так, у австрійській імперії Архангел Михаїл вважався небесним заступником королівства Галичини й Володимерії, його зображали на гербах західноукраїнських міст (наприклад, Сянока), на знаменах січових стрільців тощо. 1917 року, коли Чорноморський флот після повалення Російської імперії присягнув на вірність Україні, зображення Архістратига Михаїла як Святого Борця проти пекельних більшовицьких сил було поміщено на прапорі командуючого Українським чорноморським флотом.

Зображення Архангела Михаїла на Київському гербі різних років не є ідентичним. Аналізуючи його еволюцію, бачимо, що варіації визначаються змінами в статусі Києва. Найдавніші з відомих зображень (табл. XXI, мал.1, 2) однозначно засвідчують дохристиянське походження цього образу. На цих зображеннях Архістратиг тримає знаки державної влади наших предків — "Кий" (царський жезл увінчаний Тризубом) та "Володарське яблуко" (символ держави). Такі знаки мали скитські царі (Савмак, Фардзой, Рескупорид; табл. XVI, мал.5-10; табл. XVII, мал.3,4) та київські князі скитської династії від міфічного Кия до Осколода, або Аскольда ("осколод — самоназва українських скитів, аналогічно як "саки", або "шак'я" — азійських). Символіку київських князів скитської династії перейняли й Рюриковичі. Бачимо Тризуб на знамені Святослава (табл. IV, XI-3), на монетах Володимира (табл. XX, мал.2), на згаданій вище печатці Мономаховичів (причому через століття після прийняття християнства!).

З утвердженням християнства символ Тризуба поступово змінюється символом Хреста (порівн. мал.1 і 2 з мал.5 і 8 на табл. XXI). З утратою незалежності Києва зображення Михаїла втрачає державну символіку ("Кия" і "Яблука"), яку замінює вояцька зброя (табл. XXI, мал.6, 7). В такий спосіб символіка суверенності герба поступається символіці васальності. За часів козацького ренесансу Архістратигу повернуто державний "Кий" у вигляді християнського лябарума (табл. XXI, мал.5). Після поразки козацького руху і загарбання Київських земель Російською імперією у Архістратига знову відібрано символіку суверена.

Показовою є також еволюція барв герба. Згідно з давньоарійськими традиціями барв (чорна — народ, червона — воїни, біла — правителі) первісне зображення Архістратига Михаїла як знаку київських Мономаховичів — (воїнів-правителів) було червоно-білим (білий Михаїл на червоному тлі). В цих же барвах зображався герб і в часи Речі Посполитої, де панували магнати, тобто ті ж самі воїни-правителі (польський герб — білий орел на червоному тлі, литовський — білий вершник на червоному). Однак в міру того, як герб розширював свою репрезентативність і ставав національним, магнатські барви змінювались у ньому на національні — червоне тло замінилось на голубе, а довкола голови з'явилась золота аура (німб).

Сьогодні, коли в незалежній Україні знову має відродитись її столичний герб — Архангел Михаїл, — доцільним буде спроба визначити: яким же саме має він бути?

Одна з найновіших трактовок герба, що з кінця 80-х років поширилась в українській пресі, зображена на мал.8 табл.XXI. Така трактовка зображення Архістратига, однак, суперечить твердженням знавця українського гербівництва Р.О.Климкевича.

"На творах В.Січинського, М.Битинського та інших, ознайомлених з нашим гербовим мистецтвом митців, — пише Р.О.Климкевич у спеціальному дослідженні про Архістратига Михаїла, — представлений він згідно з староукраїнською традицією та з вимогами української геральдики на малиновому (багровому) щиті з золотою глькорією, з лябарумом у правиці, яким поражає змія і з володарським яблуком — у лівиці" (Р.О.Климкевич, Київський Архістратиг. Філадельфійський журнал "Київ", 1956, № 5, с.13) [1].

Р.О.Климкевич, безперечно, є дуже авторитетним знавцем традицій української геральдики, але одну традицію в зображенні Архістратига він все ж не помітив. Йдеться про традицію відповідності набору символічних характеристик зображення до статусу Києва. Узгоджуючи сучасний герб Києва з традицією відповідності символіки герба реальному статусу міста, приходимо до таких висновків:

1. Сучасний Київ є столицею національної держави, а не феодального князівства, отже його барвою має бути національна жовто-блакитна, а не князівська червоно-біла.

2. Державна влада сьогодні належить не господарям міста, а представникам усіх земель України, отже сучасний герб Києва не може вміщати "володарського яблука", тобто знаку володіння державою.

3. Як і тисячоліття тому сучасний Київ є державним центром, отже Архангел Михаїл на його гербі має тримати в правиці емблему державного центру — Кий, увінчаний Тризубом, а не релігійну емблему — лябарум, увінчаний Хрестом.

4. Як Святий Воїн, Архістратиг на гербі Києва має бути озброєний. Однак, з огляду на мирні декларації Української держави меч Архістратига має бути в піхвах, а на його щиті зображені не знаки агресії, а традиційні обереги — символи Трійці (Тризуб, Хрест) та Сонця (Коло). Ці символи здавна поєднувані в різновидах єдиного знако-квітки.

Боспорський різновид знаку, крім символу Сонця (Коло), Тризуба (трипалі лапи) й хреста (взаємоперпендикулярне розміщення лап), включає ще й символ Священного Змія (згорнутий квадратом тулуб з головою в центрі).

5. Висновок про доцільність введення до сучасного герба Києва зміїної символіки не є таким же очевидним, як чотири попередніх

[1] —Робота була написана задовго до затвердження герба Києва. — **Прим.ред.**

висновки. Тут рішення має бути прийняте після з'ясування, якій саме національній традиції (дохристиянській чи християнській) віддають перевагу сучасні кияни. Якщо переважить християнська, то Архістратиг має бути зображений, як змієборець. Якщо ж кияни віддадуть перевагу дохристиянській символічній традиції, то змій має бути зображений як друг і союзник (подібно до зображення Шіви (табл. І, мал.17), а на щиті доцільно зобразити боспорський знак (табл. XVII). Якщо ж кияни вирішать бути лояльними до обох національних традицій, то герб має бути позбавлений будь-якої зміїної символіки.

Золотий Лев у голубому полі як герб Галицько-Волинського князівства (і династії Романовичів) був утверджений за князювання Лева І (1264 — 1301). Найдавніше зображення герба збереглось на печатках Андрія і Лева II (1308 — 1323), Львівського магістрату та суду (табл. XXI, II, мал.1-3). 1410 року піднесений львівським військом золотий лев уславився в Грюнвальдській битві (XXI, II, мал.4). У XV ст. — це герб Львівської землі (XXI, II, мал.5) і Волинського воєводства (XXI, II, мал.8), а у XVI — XVIII ст. — герб Русі (Руського воєводства у Речі Посполитій, яке об'єднувало Галицьку, Львівську, Перемиську, Сяноцьку, а пізніше й Холмську землі). Спроби польської адміністрації денаціоналізувати герб, змінивши голубий колір щита на червоний, зазнали невдачі.

1848 року, внаслідок революції і здобуття українськими земляками в Австрійській імперії більшої незалежності, створюються українські збройні сили ("Руська гвардія"). Золотий лев, або як його тоді називали "Руський лев", підноситься на голубих військових прапорах гвардії (XXI, II, мал.7). Цей знак був зображений також на кокардах січових стрільців, військові з'єднання яких формувались в складі австрійської армії.

З огляду на повну втрату у XIX ст. національних і державних прав східними українцями, Золотий лев з 1849 року по 1918 репрезентував у європейському гербівництві як Західну, так і Східну Україну. Усі роки з часу свого затвердження Золотий лев є гербом Львова. У цьому гербі Лев, як правило, поєднаний з священним в Україні символом Трійці, а саме, з її архітектурним варіантом — трибаштовою спорудою, тризубою баштою тощо. Це підносить енергетику герба до рівня енергетики Трійці.

Не можна обминути увагою наявність давніх арійських попередників галицького герба, зафіксованих у Вавілоні й Ур Арту (Світоч Арту), якого в сучасних історичних працях помилково іменують "Урарту". Як уже зазначалось у попередньому нарисі, державним знаком цієї держави був лев на тлі брами з трьома вежами або вежі з трьома зубцями. Цей державний знак зберігся не лише в Галичині, але й у Вірменії, яка утворилась на південно-східній території держави арійського племені артів (нартів). Знаком артів вірмени прикрашають архітектурні споруди, зображають з різних

нагод у рисунках і навіть використовують як марку для своїх сигарет, де башта й лев з тризубом у лапі дуже стилізовані (табл. XXI, II, мал.9).

З українською історією Ур Арту якнайтісніше пов'язаний своїми північно-західними територіями (сучасна Тамань, або Кубань), де ще довго після занепаду свого прадавнього Уру арти зберігали державність, яка у арабських джерелах зафіксована під назвою "Артанія", а у пізніших київських під назвою "Тьмутаракань". Частина згаданого герба — трибаштова споруда, як один з варіантів символіки Трійці, — досить поширена у світових гербах та в гербах українського дворянства (табл. IV, ряд X). Зв'язок лева зі знаками Трійці можна простежити й у світовій геральдиці. Так лев у поєднанні з трибаштовою спорудою (крім Львова і Ура Артів) широко відомий в гербівництві Кастилії, Норвегії, Неаполя та інших земель (табл. XXI, мал.10-18 та 22-24). Зустрічається поєднання лева з іншими знаками Трійці (табл. XXI, мал.19-21, 25, 26, 28) або просте потроєння зображення Лева (табл. XXI, мал.27, 29-31).

Козак з мушкетом і шаблею, як герб Війська Запорізького, відомий з XVII ст. (доти гербом Запоріжжя було зображення козака без мушкета, лише з шаблею). У тому ж столітті "Козак з мушкетом" стає також гербом городового (гетьманського) козацтва і гербом гетьманщини (табл. XXI. Герб III, мал.1-10). Герб поряд зі знаком Трійці та іншими символами широко використовувався на печатках як низового, так і реєстрового козацтва, зокрема, на печатках старшини Війська Запорізького Ігната Васильовича, гетьманів Петра Сагайдачного, Михайла Дорошенка, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетері, Петра Дорошенка, Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Павла Скоропадського.

За часів національно-визвольної війни в XVII ст. виник варіант загального козацького герба — герб славного війська Запорізького Низового, який відрізнявся від загального герба наявністю списа на другому плані, за козаком (табл. XXI, III, мал.11). У XVIII ст. робилися спроби трактувати козацький герб як національний, печатками з цим гербом скріплювались міжнародні угоди. У кольоровому варіанті герба козак зображався на золотому тлі, з подальшим розміщенням усього знаку на голубому полі (прапорі, хоругві, щиті тощо), що підвищувало йому енергетику.

"Куша" — назва українського герба (табл. XXI, герб IV,мал.1-3), що походить від французької назви середньовічної зброї більш відомої під назвою "арбалет". Зброя являла собою невеликий тугий лук, прикріплений до приклада з корбою і спусковим гачком. Зображення куші на гербі Кушинських (мал.2) — українського шляхетського роду — чимало представників якого були козацькими старшинами, надало знакові певної енергетики і популярності.

В XV-XVII ст. "Куша" стала гербом Києва (мал.1 і 3). При цьому в нашоломник, замість тризубої корони і трьох страусових пір'їн було введено інший, абстрактний символ Трійці (аналогічний знаку Трійці на гербових печатках української старшини — табл. XII, мал.1-6).

У червні 1782 року, коли Київ став столицею Київського намісництва, "Кушу" замінено давнішим київським гербом — Архістратигом Михаїлом. М.Грушевський пропонував включити "Кушу" до державного герба УНР, однак цей знак було відроджено лише на банкнотах Української держави. Певний натяк на "Кушу" уведено до нового (радянського) герба м.Києва. Однак замість куші (арбалета) на цьому гербі зображено лук, що є в геральдиці зовсім іншою гербовою фігурою.

Усі названі знаки, як бачимо, в різні часи поневірянь України претендували на роль державної української символіки, борючись між собою за першість. Після втрати Києвом державного статусу, населення київських земель не вважає себе гідним для безпосереднього використання великого символу предків і починає підмінювати його родовим знаком Мономаховичів — зображенням Архангела Михаїла, що тримає скіпетр з Тризубом (пізніше Тризуб замінено на хрест, а ще згодом на меча). Із занепадом князівства і утворенням Української Козацької держави знак Київського Архістратига (архангела Михаїла), як земський герб, витіснюється на другий план козацьким гербом Запорізького Війська, тобто зображенням лицаря-козака з мушкетом. Як міському гербу Києва архангелові Михаїлові доводиться відступити під тиском герба київського магістрату "Куші". Популярність "Куші", на думку деяких знакознавців (А.В.Толстой, 1882 та ін.) пояснюється його спорідненістю зі старокиївським Тризубом.

Боротьба згаданих українських гербів за першість не є, однак, антагоністичною, тобто боротьбою за знищення, на повну заміну. Герби не несуть антагоністичних вібрацій енергії, вони існують поряд, часто поєднуючись і підтримуючи один одного. Так герб з Святим Архістратигом Михаїлом спокійно уживався і з "Кушею", і з гербом Запорізького Війська, і з гетьманськими гербами (ставився побіч родового герба гетьмана). Бачимо змінене зображення архангела і на бердиші Богдана Хмельницького, і на його хоругві, з якою гетьман з'явився під Львовом 1665 року, і на козацьких хоругвах у XVII та XVIII століттях.

З утворенням промосковської Малоросійської колегії і занепадом Гетьманату у XVIII ст. "Козак з мушкетом" перестає відігравати роль державного українського герба, повертаючи її Архістратигові Михаїлу. У 1853 р. зображення архангела Михаїла на верхній частині гербових щитів стало обов'язковим для міст Київської губернії (Черкаси, Канів, Васильків, Чигирин, Звенигородка, Таращa). У гербі київської землі часів колегіального правління поряд з

архангелом Михаїлом ставились герби п'яти українських князівств: Чернігівського, Переяславського, Новгород-Сіверського і Стародубського [1]. 1878 року велика статуя архангела Михаїла була встановлена на куполі нового будинку міської Думи у Києві.

З руйнуванням української козацької держави і перетворенням України на колонію, серед європейських державних гербів не було українського. Однак після революційних подій 1848 року, в ролі всеукраїнського державного герба було прийнято герб Романовичів — Золотого лева на блакитному щиті. Ця функція зберігалась за ним аж до 1918 року, тобто до проголошення УНР і визнання нею державним гербом золотого тризуба на голубому щиті.

Крім розглянутих вище основних українських державних і земських гербів, відомо ще кілька сотень земських і міських гербів із значно меншою енергетикою, які розглядати тут не будемо, оскільки цей матеріал має бути предметом спеціального дослідження. Таке дослідження ведеться як у рамках "Українського генеалогічного і геральдичного товариства", осередок якого розмістився в Маямі, США, так і поза ним. Провідний фахівець з українського гербівництва д-р Роман О.Климкевич, продовжуючи працю по впорядкуванню українських гербів, розпочату М.Битинським, опрацьовує всі територіальні українські герби, печаті і прапори, готуючи енциклопедичне видання з цієї теми. Р.О.Климкевич вже дослідив понад 500 міських українських гербів, приготував до друку "Гербовник міст України" та опублікував кілька десятків статей в різних зарубіжних українських виданнях ("Український історик", "Новий літопис", "Літопис Волині", "Київ" та інших). Є всі підстави сподіватись, що з утвердженням і розширенням незалежності України здобутки зарубіжного гербознавства про наші землі і міста стануть доступними українцям на митрополії, а українські митрополійні міста відродять свою славу і свої історичні герби (табл. XXIII, V).

Завершуючи розповідь про герби українських земель, мусимо згадати й про один з найдавніших, нині втрачуваних гербів, а саме про герб Юрія (Георгія) Змієборця.

Якщо у мові угро-фінських племен, що населяли територію сучасної Росії, слово орій (арій) означало "раб" [2], то для предків українців — причорноморських оріїв (аріїв), це слово було одним з найшановніших. Задовго до християнства на українських землях виник культ Небесного Орія (Арія, Юрія) — міфічного заступника всіх оріїв, наших предків. З прийняттям християнства культ Орія трансформувався в культ святого Юрія (Георгія) Змієборця. За часів київського князя Ярослава Мудрого цей культ досяг найбіль-

[1] — Після повалення УНР московським більшовицьким військом землі Стародубського князівства були відторгнуті від України. Тепер в складі Російської Федерації (центр у Брянській області).

[2] — В постійних війнах угро-фінів з арійцями, останні, потрапляючи в полон, ставали рабами.

шого визнання й шанування як культ небесного покровителя Київської Русі. Зображався Юрій у вигляді вершника, оскільки символізував оріїв, які першими у світі приручили коня [1]. Образ святого Юрія, заступника Київської Руси-України, поширений в українському іконописі і фольклорі. Головний собор Львова — Собор св.Юра. Однак зображення св.Юрія під іменем "Георгія Победоносца" вважається гербом Москви. Як же сталася ця трансформація?

Наприкінці XV ст. Іван III вводить у Москві князівську печатку із зображенням російського воїна-вершника, що вражає списом крилатого змія (орду). Це зображення у XVI ст. стає емблемою Москви і дістає назву: "ездец" [2]. Символіка і назва вершника не сприймались численними іноземцями, які вбачали у цій емблемі зображення арійського героя Юрія (за грецьким варіантом міфа — Георгія Переможця). У XVIII ст. іноземці, запрошені створити російське геральдичне відомство, офіційно переосмислили й перейменували російського "Їздця" в грецького "Георгія" [3]. Природно, що з цього моменту символіка Юрія почала послідовно витискатись зі свідомості і з геральдики населення українських земель, захоплених Москвою. Це і є причиною втрати образа Юрія в геральдиці східноукраїнських земель і збереження культу цього святого на Західній Україні.

Тисячолітній рух українського етносу, як ми переконалися з попереднього матеріалу, починається від вшанування космотворчої і життєдайної Святої Трійці і тече могутньо й незрадливо крізь чорно-червоні спокуси і випробування, всупереч руйнаціям антагоністичних енергій хаосу, до повного єднання з триєдиною творчою енергією Всесвіту. Тече, прокладаючи крізь кров і згарища, крізь ніч і зради сяючий небесним вогнем злато-блакитний шлях до храму Триєдиного Бога.

Початок шляху губиться в сивому тумані палеоліту, шлях пролягає крізь навали, погроми і руїни. Оволодіти нашим народом і скористатись його енергетикою, високим інтелектуальним потенціалом та духовним надбанням намагались як близькі, так і далекі сусіди — з півдня, сходу, заходу й півночі — від староперсів Дар'явауша й монголів — до римлян і угро-фіннів.

Віднині барва чистого сонячного неба сяє над Україною і в дощ, в темряву — вона на її національному прапорі, що вільно майорить над найвищою установою держави.

Ворог відступив, але його сліди — чорно-червоне павутиння ідеології, енергії і символіки насильства — оплутує здобутки національної культури в енергетиці і свідомості багатьох людей сучасної

---

[1] — Це сталося у Наддніпрянщині 4 тис. до н.е. (Див. "Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности", М., 1981, с.102 та інші).

[2] — Спрансов Н.Н., Земельные гербы России XII-XIX вв., М., 1974, с.24.

[3] — Спрансов Н.Н. Там же, с.26.

України. І хоча слабне й гасне створена ворогами енергія національного приниження і тотальної примітивізації духовного й інтелектуального потенціалу української нації, але це не діється саме по собі. Маємо відновити свій високий менталітет та енергетику, і усвідомити глибокі істини, покладені в основу національної ідеології та її концентрованого виразу — національної символіки. Маємо, продовжуючи справу наших предків, прокладати й далі злато-блакитний шлях крізь руйнівні енергії хаосу.

Сила тієї чи іншої символіки не в красі її знаків чи барв, а в її енергетиці, в тих реаліях, які символіка репрезентує і в тих ідеях, які ці реалії виражають. Якою б могутньою не була людська спільнота, вона спромагається на поступ лише тоді, коли усвідомлює правильний світогляд, визначає на його основі правильні цілі, входить у резонанс з творчими енергіями космосу і домовляється про спільні засоби досягнення цілей. Світогляд, цілі та енергетика їх досягнення і є ідейним вираженням реалій світобудови, коротше, ідеологією. Творячись століттями і тисячоліттями, національні ідеології так глибоко входять у мову, мислення, національні традиції, що вже не сприймаються як щось зовнішнє, як незалежна від нації система ідей, як ідеологія у сьогоденному розумінні цього слова. Разом з тим, як ми намагались показати у попередніх розділах, такі ідеології є найфундаментальнішими чинниками етнотворення і визначають основу всього національного життя.

Найбільш стислим виразом національної ідеології, як уже зазначалось, є національна символіка. Українська національна символіка — знак Трійці (Тризуб) і барва Трійці (злато-жовте сяйво вогненної батьківської іпостасі та блакитне вологої материнської, поєднані разом) — незаперечно свідчать усьому світові, що в основу формування української національної ідеології покладено найоптимальнішу енергетику та систему найглибших істин світобудови і космології. Але чи здатне сучасне покоління українців прийняти прості і величні істини світотворення, що лежать в основі національної енергетики, символіки й ідеології, так безпосередньо і глибоко, як це зробили наші предки? Адже останніми десятиліттями нам забивали в голови що завгодно, аби лишень не жили своїм сокровенним... Отже, насамперед, маємо, мабуть, очиститись від вібрацій скверни, витягаючи чорну чужинецьку ідеологію на світло і спалюючи її у очисному вогні знань. Це зовсім не просте завдання, оскільки чимало ворожих, хибних ідей так глибоко втислись у нашу свідомість, що ми вважаємо їх за свої.

Якщо на початку було чисте, прозоре Світло і незалежне святе Слово, то сьогодні в наших душах дисгармонія суперечливих вібрацій, а в наших головах гнітюча плутанина сумнівних концепцій, свідомих і несвідомих спотворень істини та народжені цим непевність, тривога і розбрат. Основною причиною ідеологічного сумбуру сьогодення є втрата широкими колами нашого народу

безпосередніх зв'язків з органічно властивою саме їм тисячолітньою традицією нашої національної енергетики і культури, їх фундаментальними ідеологічними здобутками. Чому так сталось?

Життя-світотворення, безконечно, різноманітне. Стаючи його співучасниками на різних ділянках світобудови, люди зазнають різних енергетичних впливів і схильні оцінювати великі істини із своїх власних вузьких позицій, із своєї ділянки простору-часу. На українців XX ст. до того ж обрушилась злива ворожої енергетики і чужих тоталітарних ідеологій — російсько-імперської, марксистсько-ленінської та гітлерівської. Тиск цих ідеологій був настільки грубим і безцеремонним, що оглушував і осліплював людей, заливаючи своїми брудними сірими хвилями нівеляції чисту ширину їхньої власної культури.

І ось тепер своя енергетика та свій власний національний світогляд, що тисячоліттями передавалися від покоління до покоління, як-то кажуть, з молоком матері, можуть бути засвоєні лише через свідомість, через їхнє усвідомлення, через подолання агресивних енергій та думок-потвор, породжених чужинецькими тоталітарними ідеологіями. Отже, на шляху, до свого Храму маємо, насамперед, розкрити і відсіяти символіку ворожих ідеологій.

2.2. ЕТАПИ РОЗГОРТАННЯ ФЕНОМЕНУ В ПРОСТОРІ І ЧАСІ

Розглядаючи конкретні суспільні форми, породжені розгортанням феномену, ми не могли не згадувати і того просторово-часового континууму, у якому ці форми поставали. Тут розглянемо цей континуум докладніше, зосередивши основну увагу на часовій координаті, оскільки, як уже зазначалось, феномен України розгортається в одному й тому ж просторі.

На часовій координаті умовно виділяємо три історичні відрізки: первісний (доісторичний), арійський та християнський. Такий поділ обумовлено не стільки хронологією історичних подій, скільки певною особливістю духовного, психічного і суспільного стану етносу, що брав (і бере) участь у цих подіях. Оскільки етнос, як правило, об'єднує суспільні прошарки різного рівня розвитку, межі історичних етапів його становлення досить розмиті. Нерідко буває так, що деякі етнічні групи живуть у новій добі, а інші ще завершують попередню. Тому чіткого датування початку й кінця історичної доби дати неможливо. До того ж український етнос формувався у широкому ареалі Причорномор'я-Середземномор'я, взаємодіючи з найрізноманітнішими вогнищами суспільного життя

ього ареалу, які спалахували зовсім не синхронно.

Найдавніші більш-менш повні відомості про культуру людності Чорноморсько-Середземноморського ареалу збереглись на території Стародавнього Єгипту, культура якого межує з епохою неоліту і рівень якої характерний для Дворіччя, Сірії, Фінікії, країни Марі і Хеттів, тобто стародавнього району світу на межі материків Африки, Європи і Азії [1]. Однак, це вже культура другої, арійської доби, культура, якій передувала багатотисячолітня історія, усталені традиції, отже якась попередня первісна культура.

2.2.1. ПЕРВІСНА ДОБА

Назва "первісна", зрозуміло, дуже умовна. Найімовірніше добі, яку ми будемо так називати, передували ще давніші культури. Однак, для нашого етносу, нашої культури і наших традицій, цю добу з повним правом можемо назвати первісною, початковою, бо починається вона з появою людності на українській землі.

Первісна доба припадає на палеоліт, або давньокам'яний вік, який розпочався близько мільйона років тому і закінчився 9 тис.р. до н.е.

Початок первісної доби надійно захований у мороці минулого, бо навіть час появи людини на наших землях не вдалось встановити з достатньою певністю. Події, що проносились тут від раннього палеоліту протягом 120 тис.років, встигли стерти будь-які сліди матеріальної культури. Навіть від середнього палеоліту (120 — 40 тис.р. до н.е.) маємо дуже мало археологічних слідів. Відомо, однак, що наші предки на той час вже проживали у всьому краї [2] і при тому досить комфортно, бо вміли будувати складні за конструкцією постійні житла [3]. Для порівняння відзначимо, що Західна Європа залюднюється лише за наступної історичної доби — пізнього палеоліту, а Північно-Західна ще пізніше [4].

За браком археологічних знахідок матеріальної культури можемо судити про той період у житті наших предків лише з ретроспективного аналізу звичаїв, міфів, обрядів та мови, які, як правило, народ зберігає довше, ніж земля. Зберігає залишки матеріальної культури.

Наступний період — пізній палеоліт (40 — 9 тис.р. до н.е.) залишив для дослідників старовини значно більше слідів, що дає мож-

---

[1] — Афанасьев К.И., Витрувий и архитектурно-строительные традиции Древней Руси, в кн. "Естественно-научные представления Древней Руси", — М., 1988, с.5.

[2] — І.У.І., с.24-25.

[3] — Черныш А.П. Остатки жилища мустырского времени на Днестре. Советская этнография, 1960, № 1, с.152.

[4] — І.У.І., с.33.

ливість скласти досить повне уявлення не лише про рівень розвитку етносу в ті часи, а й про попередній етап середнього палеоліту. Так, наприклад, високий рівень знань про світобудову і світотворення зафіксований у пізньому палеоліті, свідчить, що люди середнього палеоліту теж не були невігласами, а мали світогляд достатньо складний для того, щоб зрозуміти і сприйняти високорозвинену ідеологію, зафіксовану у пізньому палеоліті.

Ретроспективний мовознавчий аналіз, свідчить, що в палеоліті українські землі та суміжні південні території (на північ від Києва лежав льодовик) заселяли споріднені між собою племена, які називались, як правило, за іменами племенних богів-предків. Через десятки тисячоліть до нас дійшли такі племенні назви людності середнього палеоліту, як "ск" (ско, ски, ску, сак), "лот" (лит, лат), "арт", "стр" та інші. Поєднуючись у племенні об'єднання (ско+лоти, ски+ти, ску+лаби, ск+ловіни), розділяючись, приятелюючи і ворогуючи та розселяючись, ці племена протягом тисячоліть кипіли у спільному етно-культурному казані, формуючи спільний світогляд, спільну культуру, спільну мову. Саме ця палеолітична людність Причорномор'я і Наддніпрянщини заклала підвалини високого духовного потенціалу нашого етносу і стала джерелом залюднення європейського континенту [1].

Знання наших предків про основні закономірності світотворення і світобудови виражались у релігійній формі — уособленні космотворчих сил в образах богів. Така форма, на відміну від наукової (пасивно-книжкової), є живою формою спілкування з різними силами, отже й сприятливішою для використання їх у регламентації свого побуту, прискоренні етногенезу і зміцненні своїх позицій у житті. Таку активну роль знань уможливлює релігія, яка, на відміну від науки, "не слова і не теорія. Вона здійснення. Суть її не в тому, щоб слухати й сприймати. Вона в тому, щоб бути й поставати" [2].

Виражаючи свої знання про могутні космотворчі сили у персоніфікованій формі, трактуючи ці сили як реальні, подібні до людей, але невимірно могутніші істоти, наші предки полегшували собі можливість спілкування з цими силами, можливість прилучення своїх енергетичних систем до вищих енергетичних систем Космосу, до досконаліших і витонченіших енергій, що трансформувало, витоншувало, розвивало людську психіку і тіло.

Групові й індивідуальні молитви, містерії, ритуали й обряди спрямовували увагу, думки й почуття (тобто енергетичні компо-

---

[1] — Так племінну назву "ско" (ски) бачимо і на Апенінах — "ет-ру-ски" і на Піренеях — "ба+ски" і на Британських островах — "ско+ти" (назва "шотландці" поширена від хибного російського перекладу) племінну назву "лот" також бачимо на Балканах у Спарті — "і+лот" і на Апенінах — "лат-ин" і в Прибалтиці — "Лот+ва" (Литва).

[2] — Роллан Ромен, Собр. соч., Госиздат, Л., 1936, т. XX, с.18.

менти людини) до певних космічних сил, які мали безпосередній вплив на життя людей, їхню долю і їхні шанси вижити, стати досконалішими.

Вже в палеоліті наші предки чудово орієнтувалися в головних і допоміжних силах, в далеких і ближчих. Вони чітко розрізняли могутні, але далекі, сили, що творять галактики, системні сили, тобто сили сонячної системи, планетарні сили й локальні (місцеві).

Галактичні життєтворчі сили уособлювались в образах Лади й Дива-Сварога; системні — в образах їх дітей — Лелі (втіленої води) й Полеля (Сонця). Найближчої до Землі й інтимно з нею пов'язаної планети Зорі (Венери), богів-сузір'їв Зодіаку — Перуна, Тура, Овна і т.д.; планетарні — в образах прапредка Дідуха (Місяця) й Берегині (Землі); локальні — в образах домового, лісовика, водяного, русалок, мавок тощо.

Блискуче розроблені культи цих богів та обряди їх вшанування (на жаль, ще мало досліджені) були розраховані на постійне самовдосконалення віруючих шляхом наслідування, уподібнення цим силам, або й (екстремальний варіант) без посереднього енергетичного контакту з ними.

На жаль, жодних місцевих письмових джерел про світогляд праукраїнського етносу за часів пізнього палеоліту немає. На Україні всі дохристиянські манускрипти були старанно винищені у боротьбі з язичництвом, а греків, римлян та арабів, письмові свідоцтва яких збереглись, тоді ще не існувало. Однак у тих українських селах, життя і тисячолітні традиції яких не були обірвані голодомором 1932-1933 років, збереглися міфи, пісні, приказки, звичаї та святкові обряди, які тягнуться з доарійської доби [1] і дають змогу до певної міри реставрувати світогляд наших палеолітичних предків.

У пізньому палеоліті, як і пізніше в мезоліті, наші предки входили у тісно пов'язане етнічне й культурне коло середземноморсько-чорноморських етносів. Їх релігійні уявлення базувалися на здобутках стародавніх цивілізацій цього ареалу етнотворення — якнайширшому розумінні Космосу і космогонії, світотворчих сил, їх уособлення в нематеріальних богах та матеріальних небесних тілах, у визнанні головними космотворчими силами двох іпостасей Трійці — космічного вогню і космічної води.

Космічний вогонь втілювався у зоряних системах (Зодіакові) та у своїй Трійці — Сонці, Зорі і Місяцеві (найбільш обожнюваним, як правило, було щось одне з цієї тріади). Так серед єгиптян і вавілонян переважили сонцепоклонники, серед пеласгів — поклонники Зорі, серед пастуших племен — місяцепоклонники. На ук-

---

[1] — Так, наприклад, свята Різдва і Купала згадуються у міфах індійських аріїв вже як дуже давні, застарілі і простонародні (див. Знойко О.П., згаданий твір, с.217).

раїнських землях не було дуже різкого розмежування тріади. Шанувалась вся тріада, як Трійця. Щоправда одні племена, з яких складався наш праетнос, комусь одному із священної Трійці віддавали перевагу, вважали найголовнішим. Так, наприклад, лелеги найбільше шанували Зорю, вважаючи себе її прямими нащадками; племена "ски" ("ско", "ску") найбільше шанували Сонце [1], пастуші племена — Місяць.

Найдавнішими богами, яких шанували наші предки з первісної доби і з якими намагалися жити в злагоді і спілкуванні, це — Лада, Див [2], Сварог, Дана, Дажбог, Перун, Волос.

Познайомимося з цими богами ближче, оскільки саме ці образи космогонічних сил формували з первісної доби світогляд, мислення і внутрішній та зовнішній світи наших предків, а отже, й світоглядно-психологічний тип сучасного українця.

До найдавніших богів, культи яких досягли в Україні нашого часу, належить культ Матері Світу — Лади.

Вже в палеоліті, принаймні в пізньому, наші предки вшановували Ладу — богиню гармонії в природі, суспільстві і родині. Велику Першопричину, Початок і Праматір всього всесвіту. Лада несла в собі жіночу причину першобуття — космічну воду, але в її культі поєднувалось як вшанування священного золотого вогню, так і священної блакитної води. Обряди поєднання першопричин буття дожили до наших днів у ритуалі водосвяття (вогонь занурюється у воду), у святі Івана Купали (воду бризкають у купальський вогонь) та в інших ритуалах.

Символічні барви вогню і води, барви Лади, стали барвами української нації, а її ім'я, у скороченій формі — "лад" — одним з найголовніших слів української мови з надзвичайно широким змістом — від найменування гармонії в природі й мистецтві до найменування порядку в державі й родині. Ім'я Лади збереглось також у назвах українських річок: Лада, притока Танави і Ладава, притока Дністра.

Найближчими до Лади богами є грецька Афродіта, римська Антона, індійська Бгавані, фрігійська Кібела. В українських міфах Лада виступає ще під іменем Золотої Пані.

Як уособлення першопричини галактичного життєтворення і життєвого початку природи Лада породжує два системні начала — близнюків Лелю і Полеля. Полель (Лель) — бог Сонця, втіленого світла (вогню), а Леля (Дана) — богиня втіленої води. Друге ім'я Лелі — Дана — утворене з двох прадавніх слів "да" і "на". Перше, як ми вже знаємо, означало воду, друге матір (неню). Це друге

---

[1] — Найшанованіший цар скитів — Колоксай (Сонцецарь); святим і благодатним вважають все, що пов'язане з Сонцем. (Див. Хосе Марія "Сатрустегі, Посеред стихій", "Кур'єр ЮНЕСКО", липень, 1990, с.35).

[2] — Ім'я Див мало, однак, і жіночу форму — Діва (одне з імен Дани). Ім'я Діва означало: щира, ясна, осяйна.

ім'я набуло більшої популярності, оскільки для трудового народу орачів і пастухів вода частіше виступала як матір-годувальниця, ніж як витвір гри високих космічних сил.

"Сучасником" Лади [1] був бог Всесвіту, володар неба, чоловіче начало (космічне світло — вогонь) світобудова, бог сяючого блакитного неба, небесного екватора — Див. Нічне небо з нескінченними зорями і дванадцятьма головними сузір'ями було другою іпостасю Дива світла — вогню і звалося Сварогом.

Див значною мірою тотожний іранському Зевсу, халдейському Небо, індійському Дяусу.

В українських архаїчних міфах, давніх піснях і документах [2] це божество, крім імені Див, має ще такі імена: Бог, Бог богів, Прабатько богів, Великий (Старіший, Старий) Бог, Прабог, Батько Неба. Всі інші боги — помічники.

Нічна іпостась Дива — Сварог ототожнювався із Зодіаком. Його "тіло" складалось із 12 сузір'їв. Сварог — вшановувався як дванадцятиликий бог, як уособлення 12 богів-сузір'їв [3]. Сварог, як іпостась Дива, — бог Всесвіту, передусім всесвітнього вогню. Пізніше він також бог ковальства, рільництва, шлюбу. До певної міри тотожній грецькому Кронові. Сварог — батько Сварожичів — Сонця і втіленого Вогню. Сварожич-Сонце мав ряд іпостасей, кожна з своїм іменем, Полель, Дажбог, Ярило та інші. Сварожич — Вогонь мав пристанище в Трійці світил — Сонці, Місяці й Зорі. Символом Сварожича — Сонця, як і його батька Сварога, є сварга (свастика), символом Сварожича — Вогню є триквест (трикінцева сварга).

Вважалося, що Сварог, як бог Всесвіту, найповніше виражається через того Бога-сузір'я, у якому проходить зимове сонцестояння. Оскільки точка сонцестояння весь час зміщується [4], то кожен з 12 богів-сузір'їв періодично (через 24 тисячі років) стає старшим приблизно на 2 тис.років і виступає від імені всього Зодіаку, тобто Сварога.

Дана (Леля) — сестра і дружина Полеля (Сонця) успадковує чимало атрибутів своєї матері Лади [5]. Вона Велика Матір Всесвіту,

---

[1] — В стародавніх українських обрядових піснях, які вочевидь складені ще за первісної доби, є слова — "А ми просо сіяли, сіяли, ой Див, Ладá, сіяли, сіяли"; або — "Ой Див, Див та Ладо, та повідай, Козле, правду".

[2] — У договорах київських князів (Ігоря, Святослава) Дива названо просто — "Бог". Словом Бог (без додатку імені) називали лише Сварога-Дива.

[3] — Для вшанування Сварога не ставився один кумир (пожертва), а лише 12, по числу богів, яких уособлював Сварог.

[4] — Оскільки Сонце, оббігаючи щороку Зодіак, спізнюється на 50,2 секунди, то точка зимового сонцестояння весь час зсувається і десь за 2 тисячоліття переміщується в інше сузір'я.

[5] — День Даниної матері Лади — середа. Коли вшанування і навіть згадка про цих богинь були заборонені християнством, люди святкували день П'ятниці і день Середи. Іншими іменами Дани (Лелі) були: Діва, Мокош, Тана, Атена (Афіна), Діана.

Вода, діючий компонент, водне начало речей. Вона — втілена вода, діюче начало творіння, вічно прекрасне, вічно в русі, вічно свіже. Символ Дани — липа [1] і вуж (змія).

Дана має багато іпостасей: вона й чарівна, непорочна Діва, вона ж і справедливий, але безжалісний суддя Морена, і богиня кохання та шлюбу Прія, і багато інших.

Паралелями Дани є грецька Атена (Афіна), анатолійська Танаїс, римська Діана, ефеська Артеміда.

У розквіт культу Дани (4-3 ст. до н.е.) святковим днем була П'ятниця — день Дани. До наших днів існували п'ятничні храми християн, присвячені, по суті, Дані. Досі зберігаються скульптурні зображення Дани завуальовані іменем П'ятниці.

Дещо уособлюється в окремий образ одна з іпостасей Дани — Прія. Це іпостась — божество кохання, шлюбу, щасливої вагітності і родинного добробуту. Синхронний образ — грецька Афродіта. Пізніше Прія вшановувалась під іменем Параскева [2], а залишки її культу, як і культу Дани вилились у будівництво п'ятничних храмів для замаскованого вшанування обох іпостасей забороненої християнством давньої язичницької богині.

У культі Дани відбилось знання нашими предками обох основних принципів космогонії — триєдності світотворчої сили та циклічного характеру її проявів. Щороку Дана народжується, стає "Дівою"; потім, взявши шлюб з Полелем, умирає як Діва і стає матір'ю животворної води і всього живого — Даною [3], восени стає Мореною [4], взимку вмирає і знову народжується Дівою.

Дана в своїй іпостасі Діви, — богиня краси і кохання, а в іпостасі Морени — богиня суду й смерті [5]. В українських купальських піснях збереглися прадавні мелодії, аналоги яким зустрічаються в архаїчному релігійному співі як індійських аріїв, так і еллінів. Колядки, присвячені Дані — Діві, сповнені глибоких почуттів, ніжності і пристрасті, закликали до кохання і шлюбу.

Полель (Сонце) — син Лади, брат і дружина Лелі (Дани). Як і Леля, має багато іпостасей. Найдавніша — Дажбог — образ самостійної сили, без урахування її комбінацій з впливами сузір'їв Зодіаку, пізніші — Сварожич (син Сварога-Зодіаку) і Сур (небесний вогонь Зодіаку, блиск неба) — уособлюють зв'язки Сонця з більшими космічними системами, зокрема, системами сузір'їв Зодіаку.

Інші іпостасі Сонця уособлюють його прояви у різні пори року.

---

[1] — Символом Полеля був клен. Клен і липа в українському фольклорі й досі вважаються братом і сестрою.

[2] — Параскева — грецька П'ятниця.

[3] — Да — вода, на — няня (матір) Да+на, Вода — Матір.

[4] — Морена — символ мертвої (солоної, морської) води.

[5] — Навіть у християнську добу п'ятницькі церкви часто будували не лише біля води, але й біля цвинтарів.

Так Сонце, народжуване на Різдво, — Сонце-дитина; весняне Сонце-Ярило; літнє — Семиярило (Семияр, Сімаргл); Сонце осіннього рівнодення — старець Світовит (Світовид). Поширеними були також доарійські імена Сонця, спільні для всіх народів Середземномор'я — Ра, Гор, Хорс. У скитів Полель мав ім'я Ойтосіра.

Перун (Стрибог) — бог сузір'я Стрільця. Особливою пошаною користувався у зв'язку з повір'ям, ніби Священна вогненна Трійця — Сонце, Зоря й Місяць — народились саме з участю сузір'я Перуна [1] (тепер сузір'я Стрільця). Слово "Перун" означає також "блискавка", "миттєвий удар вогню" [2]. Аналогічне значення має й друге ім'я — Стрибог. Колись слово "стріла" означало блискавку [3], а Стрибог — бог блискавки й грому [4]. Ім'я Стрибога відбилось в назвах річок, по яких жили шанувальники Стрибога (Дні-стер, І-стр, Би-стри-ця, Стрий та ін.), в назві батькових родичів на Галичині (стрий, стрийна).

Аналогами Перуна-Стрибога є зендський Пейрамун, індійський Індра, грецький Гіперіон, кельтський Тараніс, етруський Сатрес, Ілля — пророк християн, античний Зевс.

За вірою наших предків сузір'я Перуна (Стрільця) якимись прихованими інтимними узами пов'язане з Місяцем. У міфах це відбито в той спосіб, що Перун зображається не тільки як (до певної міри) батько Місяця [5], а й сам є молочним сином атрибута Місяця Кози. До того ж мав цапині ноги, а цапа має за свого атрибута.

Ім'я Перуна збереглося в таких українських виразах і прислів'ях, як "Бий тебе Перун!", "Бодай тебе Перун побив темненької ночі!" та інших.

З первісної доби, очевидно, існують культи богині плодючості і материнства Купала (Кубеля, Кибела) та бога тілесної (біологічної) форми життя, зокрема, тваринного — Волоса-Тура (Велеса, Волосожара, Тельця, Тавріуса).

Образ і культ Купали дуже мало досліджений і крім обряду Купальської ночі (тепер свято Івана Купала), про цю богиню мало що відомо. Дещо більше знаємо про Волоса. Коли точка весняного рівнодення випадала на сузір'я Тельця (5—3 тис. до н.е), Волос ("Небесний Бик") [6] був головним богом Зодіаку, але й

---

1) — В деяких стародавніх переказах Перун навіть фігурує як батько Трійці.

2) — У мові доарійської мовності слово "пр" ("пер", "пур", "пір") означало "вогонь", слово "прати" — "бити".

3) — Це його значення й досі зберігається у деяких слов'янських мовах.

4) — У пантеоні київського князя Володимира Великого Перун і Стрибог вшановувались однаково.

5) — Батьками вогненої Трійці (Сонця, Зорі, Місяця) є Лада і Сварог, однак Сварог є колективним Божеством, яке діє лише через якусь із своїх дванадцяти складових. Однією з складових Сварога і є Перун (точніше його сузір'я).

6) — Образ та ім'я Тура (бика) у ці тисячоліття поширювались і на інших богів.

пізніше, вже як "скотьйого бога" його роль була значною [1]. Символ Волоса — двозуб (роги) шанувався на Україні та за її межами з первісної доби аж до християнської. Саме символ Волоса, а не Трійці, тобто двозуб, а не тризуб, був родовим гербом Рюриковичів (табл. XIX).

Якщо боги наших предків досить чітко уособлюють знання про перший принцип світобудови — триєдність [2], то система їхніх релігійних свят свідчать, що вони знали й другий принцип світобудови — циклічність функціонування Всесвіту та всіх його об'єктів.

Продуманість і чітка відповідність цілорічної системи свят наших предків системним і планетарним космічним циклам забезпечила їм широке народне визнання, яке, попри всі напади, донесло їх крізь тисячоліття до наших днів. Як свідчить ретроспективний аналіз обрядів, що збереглися, свята складалися з стрункої ієрархії ритуалів, які чітко визначали головні і другорядні закономірності функціонування космосу, природи і суспільства.

Святкові обряди мудро створювали умови для реалізації органічної потреби людини у активній співтворчості з природою, в прилученні до величного містичного життя Планети, Системи і Всесвіту, до якнайтісніших контактів з його світотворчими, життєдайними енергіями.

Обряди і ритуали свят побудовані на дивовижно точних і повних знаннях про закони космосу [3] і людської психології. Це робило свята своєрідною школою, заходом до пізнання світу, навчання законів і правил поведінки у ньому і виховання здатності розрізняти головне й другорядне в житті: шанувати природу, шанувати мудрість, шанувати старших, бути щедрими як природа (Щедрий Вечір), сприймати працю як творчу співдружність з вищими силами і принципами.

До річного циклу свят входили Різдвяні свята з Щедрим Вечором і Водосвяттям, Вербні свята, Великдень, Зелені Свята (Трійця), Купайла, Маковея, Русалії тощо.

За первісної доби святкувалося, звичайно, не Різдво Ісуса і навіть не Різдво арійських богів — Рахмана (Брахмана), Вишнього (Вішну), Сіви (Шіви). Святкувалося народження всесвітніми силами життєтворення — Сварогом (космічним вогнем) і ладою (космічним водним началом) — Сонячної системи, точніше її життєтворчих начал — системного космічного вогню, втіленого в Сонці, Місяці й Зорі, та втіленої космічної води — Лелі (Дани).

Разом з тим різдвяні свята — це вшанування космосу [4] на про-

[1] — Роси, складаючи угоди з візантійцями, присягалися іменами Перуна і Волоса.

[2] — Кожен з богів є втіленням якогось начала світобудови: Лада — вогню й води; Сварог, Дажбог — вогню; Дана — води; Берегиня, Волос — породженої третьої сили — "дерева життя" (Галактики, Землі, тваринного світу і т.д.).

[3] — В усякому разі не менш точних і повних, ніж наші знання.

[4] — "Космос" означає "порядок", "впорядкований простір". "Хаос" — відсутність будь-якого порядку.

тивагу хаосу. Космос уявлявся в образі живого організованого об'єкта, схожого на дерево з гілками — галактиками і листям — зорями й планетами. Тому й звався Космос — Деревом Життя, або Світовим Деревом. Символом Космосу (отже, й кожного його об'єкта — від Всесвіту до Галактики) була Верба ("Вер" — Зодіак, "ба" — дитя).

Верба обов'язково висаджувалася поблизу хати в кожній українській садибі, щороку відзначалось Вербне свято [1]. На Різдво, вшановуючи Космос, Вербу прикрашали свічками, уподібнюючи тим до сяючих зірочок галактики й Всесвіту [2]. За арійської доби набув сили інший символ Всесвіту — хрест. Однак ще й сьогодні в надгробках на українських цвинтарях замість хреста іноді ставлять зображення Дерева Життя. Нерідко цей символ зустрічаємо і в гербах українського дворянства. Часто образ Дерева Життя поєднується з образом Трійці (табл. V, мал.39). Символ Всесвіту відомий європейцям під назвою "Жезл Кадуцея" (табл. II, мал. 16), теж у своїй основі має зображення Трійці і Дерева Життя, про що свідчить його індійська назва — Стовбур Ашваттха [3].

Вшанування Космосу (Дерева Життя) не було, однак, основним змістом свят. Центральними темами святкування були, як це видно з самої назви свят, Різдво (народження) вогненної стихії — Сонця (25 грудня) й Місяця (1 січня) та водної стихії — втілення води Дани.

Розпочинає свято Зоря-Вістунка [4]. Її день — 24 грудня. Поява Зорі на небі у переддень Різдва Сонця є знаком того, що світловий день буде наростати, а Сонце вступає у межі "батьківського" сузір'я, тобто сузір'я Перуна (Стрільця). Початок свята відзначається припиненням поста і прийняттям святкової їжі — куті. Пшенична кутя з медом і маком символізує Галактику (зерно — зорі, мачинки — планети), життя (мед) — і, разом з тим, є священною стравою Зорі [5].

Після вшанування Зорі розпочинається вшанування Сварога — розпалюють священний вогонь і готують священну вечерю.

Священний вогонь видобувається тертям або приноситься з святилища (тепер церкви). Цим вогнем запалюють 12 полін сухого,

---

[1] — Тепер це свято зветься Вербна неділя.

[2] — Тепер у цьому обряді вербу замінено ялинкою, а сам обряд зсунувся в часі, оскільки приурочений до свята Нового Року.

[3] — Ашваттаха — Дерево Життя.

[4] — Венера.

[5] — За давніми переказами пшениця передана землянам з Зорі (Венери) для стимулювання розвитку людства. (Як виявилось, склад і пропорції мікроелементів пшениці абсолютно ідентичні складові і пропорціям мікроелементів у людському організмі. Жодна з інших рослин не має такої відповідності). Коли арії потрапили в райони Індії, де пшеницю заступає рис, то їх жреці-брахмани, перед прийняттям рису, промовляли спеціальну молитву-вибачення, що їдять не пшеницю.

пахучого дерева — кожне поліно горить на честь одного з сузір'їв. На священному вогні готують 12 страв — кожна посвячена певному сузір'ю Зодіака. Свята тривали 12 священних ночей (25 грудня — 6 січня), кожна в ім'я одного з 12 сузір'їв.

З появою перших зірок сузір'я Стрільця (Перуна) у дні зимового сонцестояння Лада і Сварог народжують немовля — сонце. Вшановуючи його, господар дому бере на себе роль домашнього жерця, виходить з новоспеченою паляницею [1] на подвір'я, обертається довкола себе або обходить хату у тому ж напрямі, в якому Сонце "облітатиме" сузір'я Зодіаку [2], прилучаючись тим до "справ" зоряних.

Коли з'являються центральні зірки сузір'я Стрільця (1 січня) народжується Місяць (Молодик). Ця середина різдвяних свят називається Щедрий Вечір. Хоча Місяць вшановується вже з першого дня свят (його символ — представник у вигляді снопа жита або пшениці ставиться на покуті), на шостий день (день його народження) йому віддається особлива шана з особливими стравами і містеріями. Головна страва на Щедрий Вечір [3] — вареники, які своєю творчою формою символізують Місяць. Слово "вареник" порівняно недавнього походження. Давніша назва цієї страви "пиріг", що означало, як свідчить О.П.Знойко, "хліб Місяця" ("хліб Рогу"). Свято Щедрого Вечора супроводжує вертеп з усталеними персонажами, серд яких обов'язковою є Коза-тотем племен пастухів — складової частини українського праетносу. Коза, за легендою, вигодувала бога Перуна (Стрільця) і була його земним представником. Коза тісно пов'язана також з Місяцем, оскільки племена пастухів, у яких вона була тотемом, своїм предком вважали й Місяць.

У сюжеті містерій у символічній формі розгорнуто історію етносу та пророцтво на майбутнє. Предок народу — Дідух (хлопець з бородою і пастушою палицею) вєдить Козу (хлопець у вивернутому кожусі з машкарою Кози). Ці персонажі імітують Місяця та його атрибут — небесну козу. Супровід парубків імітує первісних жерців Місяця. Обряд може початись лише після заходу Сонця, коли настане час Місяця — пізно увечері і вночі. Центральною сценою у містерії є смерть Кози від ударів Дідуха та її оживлення східним магом, якого закликає озброєний козак [4], у баранячій (пастушій) шапці.

---

[1] — Кругла паляниця ("український хліб") імітує Сонце, так само як рогатий вареник імітує Місяць.

[2] — Проти годинникової стрілки.

[3] — Назва свята багатозначна. З одного боку — це вшанування щедрості природи. Адже Місяць вважався володарем небесної і земної води як у морях, так і в організмах, отже був чинником вегетації, родючості землі і плодючості худоби, тобто божеством щедрості природи, до того ж втіленням прапредка Дідуха (Дідо, Діда), який навчив людей рільництву і забезпечив тим самим добробут. З другого боку Щедрий вечір з своїми ритуалами щедрування мав виховне значення, підносячи щедрість, готовність поділитись з ближнім, на рівень священнодійства.

[4] — Семантика слова "козак" і досі не розгадана. Не виключено, що воно має давнішне походження, ніж прийнято думати, і означає належність до народу, який походить від громовержця Перуна (Зевса), отже має своїм тотемом Козу.

Обрядові пісні свята Щедрого Вечора — щедрівки і колядки — славлять предків пана господаря, його добро, бажають йому добробуту і закликають бути щедрим. На Щедрий Вечір відбувається перенос акценту з ушанування космічного вогню на вшанування космічної води, святом дня народження якої — 6 січня — закінчується проходження останніх зірок Стрільця (Перуна) і віночок зимових різдвяних свят. Свято води зветься Водосвяттям або Водохрещами. За християнства поширилась назва Водохреща. Закінчуються різдвяні свята 6 січня — народженням втіленої води Дани. Від різдвяних свят (народження Дани) і до свята Купайла — свята її шлюбу з космічним вогнем — в обрядах і ритуалах переважав культ космічної і втіленої води — культ Дани. Цей культ прийшов до наших днів з палеоліту і так само як різдвяні свята має бути розглянутий стосовно первісної доби розвою нашого етносу.

Як вже було сказано, культ Дани виступав як головний від кінця різдвяних свят, тобто від дня народження Дани (6 січня) і найбільшої ваги набував з 23 травня по 24 червня (свято культу Дани і Полеля, пізніше свято Купала) [1].

Близьким до свята Зодіаку — Різдва — було свято нашої Галактики — Чумацького шляху. Символом Галактики, як уже говорилось, було Дерево Життя, яке уособлювала богиня Берегиня [2], а його земним втіленням — Верба. Свято галактики розпочиналось освяченням верби, яка після цього ставала немовби зв'язковим з космічним Деревом Життя. Дотик свяченої верби мав поєднувати з Триєдиною життєтворчою силою Галактики (Всесвіту), надавати життєвої снаги, здоров'я, сили. Ударяючи гілкою свяченої верби, промовляли: "Це не я тебе б'ю, це верба тебе б'є, якая — святая. Бувай здоров на весь рік".

Про давність цього обряду (який і понині зберігся в Україні) свідчить той факт, що для римлян, які перейняли його від своїх попередників етрусків чи пеласгів, обряд водосвяття, січення водою і промовляння згаданих слів був відомим, але не як народний, а як давній звичай, якого пам'ятали і виконували лише певні жерці.

В Україні ж і досі саджають біля хати вербу і святкують Вербну неділю з усіма обрядами. На Галичині освячену вербу називають шуткою і крім наведених вище слів приказують: "шутка б'є, шутка б'є від сьогодні, за тиждень Великдень".

Свято Купала — попередник свята Різдва. Якщо Різдво — свято народження, то Купала — свято шлюбу, поєднання протилежних начал. Обряд купальського свята розпочинався з ритуальних купальських пісень, з якими тричі обходили (за Сонцем) село. Затим біля річки або ставу встановлювали Дерево Життя — Вербу (символ Всесвіту). Біля верби священним вогнем [3] розпалювали багат-

[1] — Свято Купала символізувало шлюб Сонця (Кола) з водою.

[2] — Берегиня була також богинею Землі, як частки Галактики.

[3] — Добутим тертям.

тя, від якого засвічували свічки і прикрашали ними Вербу (символ зірок). Далі, запаливши у священному багатті коструба, кидали його до річки, освячуючи воду. Далі, бризкаючи освяченою водою на багаття, освячували його. Після того молоді у білих сорочках і вінках обходять по колу (за сонцем) вербу, перескакують, тримаючись за руки, священне багаття і перепливають річку (став), лишаючи у воді свої вінки.

Розвиток культів Лади, Дани і Полеля триває протягом усього подальшого шляху розвитку нашого етносу.

Палеолітична людність добувала собі засоби для життя збиральництвом (дикий мед, коренеплоди, гриби, ягоди тощо) та полюванням. Наймогутнішою зброєю тогочасної людини була булава. Відтоді, протягом десятків тисяч років, аж до гетьманських часів булава символізувала в Україні найвищу силу, а отже — й владу.

Десь у тому часі починає утверджуватись як культурний і релігійний осередок наддніпрянської людності майбутній Київ.

Як же їм велося тим прадавнім киянам та мешканцям інших поселень, тим пращурам, що протягом десятків тисячоліть жили на українських землях? Про це маємо досить повні відомості лише з мезоліту, коли останній льодовик повільно відступив на північ Європи і на українських землях утворились близькі до сучасних геоландшафтні зони.

У мезоліті (9-6 тис.до н.е.) та протонеоліті (6-5 тис. до н.е.) наші предки перейшли від мисливства до землеробства, і життя набуло форм, що в основних своїх рисах зберігалися до XX ст. На цей же період припадає утвердження психічних факторів розвитку етносу [1)].

2.2.2. АРІЙСЬКА ДОБА (ПІЗНЬОКАМ'ЯНИЙ І БРОНЗОВИЙ ВІКИ)

Арійською називаємо другу історичну добу нашого етносу, яка охоплює процес формування арійської спільноти та її величного світогляду і тягнеться від перших фіксованих виявів цього процесу у прототрипільській та трипільській культурі мезоліту й неоліту до його занепаду у бронзовому віці, тобто десь у 6-5 тис. до н.е. по 1 тис. н.е.

Відкривач трипільської культури В.Хвойко визначив її як давньоарійську, зокрема протослов'янську. "Народ, що мешкав у нашій місцевості з неолітичних часів, — писав В.Хвойко, — був не кочовим і не мисливським, а осілим землеробським плем'ям, яке на самому світанку свого існування вже носило у собі зародки тієї

[1)] – Як зазначає Тейяр де Шарден "починаючи з неоліту, соматичні фактори поступаються в земній еволюції психічним факторам". Тейяр де Шарден. Феномен человека. М., "Прогресс", 1965, с.222.

сприятливої для розвитку громадського і родинного начала культури, яку ми послідовно бачимо й згодом, у пізніші і навіть сучасні нам періоди його зовнішнього і внутрішнього життя" [1].

Походження терміну "арій" дехто виводить з "орій" (орач) [2]. До цього можна поставитись з довірою, оскільки українська мова (мова нащадків причорноморських аріїв, що лишились на арійській прабатьківщині) й досі зберігає таку форму утворення віддієслівних іменників: водити — водій, носити — носій, палити — палій, красти — крадій, орати — орій і т.д. Разом з тим має бути старанно зважене й інше пояснення походження слова — від імені праукраїнського бога Ора. На другій версії наполягає американський дослідник Іван Стойко, який довідався про Ора і оріїв з розшифрованих ним фінікійських і етруських написів. Не виключено, що обидві версії не суперечать одна одній (якщо, наприклад, слово "орати" утворене за іменем бога Ора). Самоназва наших предків — "арій" ("орій") збереглась в українській мові в імені Юрій. Мабуть, саме за цим змістом імені Юрій християнство ототожнило з іменем Георгос (Георгій), яке грецькою мовою означає те ж саме — орач, хлібороб.

Та ж людність, що лишалась на прадідівських землях, продовжувала клекотіти в етнокультурному вулкані, досягаючи карколомних висот у світоглядних, культурних і господарських сферах життя.

У 5 тис. до н.е., тобто ще до виникнення шумерської і трипільської цивілізацій, наші предки вже користувалися кованими мідними серпами [3], які наслідували неолітичні прототипи, а дещо пізніше освоїли й бронзу. Саме в Причорномор'ї і в східному Середземномор'ї було знайдено найдавніші вироби з бронзи. Саме тут (і тільки тут) існують свої власні прадавні назви для бронзи — у Дворіччі "забар", на Україні "спиж" [4], що свідчить про наявність тут найдавнішої бронзоливарної металургії.

За відомостями, зібраними О.П.Знойко, англійські історики й археологи, вивчаючи руїни стародавнього храму Стоунхедж у Шотландії, дійшли висновку, що будівництво його було здійснене стародавніми пришельцями на Британські острови, які проникли сюди через Нормандію з берегів Дніпра. Ці пришельці і принесли з собою бронзові вироби [5].

---

[1] — Хвойко В., Раскопки 1901 г. в области трипольской культуры, СПб, 1904, с.9.

[2] — Куратовський, с.114-115.

[3] — Данилевич В. Цікавий серп. — К., 1928, с.173. До цього слід додати, що поблизу Бахмута (нині Артемівськ) були виявлені доісторичні виробки мідної руди (шлаки, вугілля, тиглі та інші залишки металургійного виробництва). Див. Знойко О.П., згаданий твір, с.267.

[4] — Назва "Бронза" є міжнародним терміном і походить від назви порту Бріндізі, через який ішло постачання Північної Європи виробами з цього сплаву. Жодна з індоєвропейських мов (крім української) власної назви для сплаву не мала. Див. Знойко О.П., згаданий твір, с.268.

[5] — Знойко О.П., згаданий твір, с.269.

У 4 тис. до н.е. наші предки першими в світі приручили коня [1]. Освоєння ливарства і одомашнення коня докорінно змінило спосіб їхнього життя: мотика була замінена металевим ралом з тягловою силою, а повільне піше військо перетворено на навальну, озброєну січовою зброєю кінноту, якій не могла опиратись жодна тогочасна людність [2].

Посилення війська уможливило масове розселення місцевої людності, яке проходило не без конфліктів. Археологічні шари того часу фіксують зрослу кількість кам'яної та металевої зброї, появу перших укріплень [3].

Які ж історичні племена залишили ці сліди? На Міжнародному симпозіумі з етнічних проблем історії Центральної Азії [4] більшість його учасників зійшлась на думці, що то були праіндоєвропейці, які пізніше під іменем аріїв розселились в Індії, Ірані та на європейському континенті. Аналізуючи картину життя індоіранців у їхній прабатьківщині (виявлену аналізом священних текстів Авести і Рігведи) учасник симпозіуму Е.А.Грантовський відзначає, що стосунки, характерні для груп аріїв на прабатьківщині та специфічні господарські й екологічні умови, які виявляються у контрастах лісу й степу, "вказують на контакти таких груп у місцевостях на північ від Чорного моря. Це спостереження, зроблене на основі зіставлення з географічними та історико-етнологічними даними, тепер підтверджується і може бути конкретизоване в світлі матеріалів археології" [5]. Багато радянських археологів (Н.Я.Мерперт, В.П.Шилов, Д.Я.Телегін, К.Ф.Смирнов, Є.Є.Кузьміна та ряд інших) підтримали висновок Е.А.Грантовського [6].

Вагомим свідченням спільності походження індоаріїв та сучасних українців є численні паралелі у символіці: дванадцятиконечні арійські хрести, три перехрещені стріли, знаки сонця, Трійці тощо. Знак Трійці, якого ми тепер звемо Тризубом, арії занесли і до Середньої Азії та Ірану, де він довгий час був верховним знаком місцевих жрецьких та царських династій, і до Індії та Тібету, де він і досі лишається містичним символом (табл. І, XIV).

Деякі вчені дотримуються думки, що основним вогнищем формування аріїв було не Північне, а Південне Причорномор'я (Північна Месопотамія). Це, зрештою, не так вже й суттєво, оскільки, як зазначалося вже, з мезоліту усі регіони Причорномор'я мали тісні етнокультурні зв'язки. Не випадкові, мабуть, спільні

---

1) — Эт.пр., с.102. Див. також — Палкин В.М., Древнейшие домашние животные Восточной Европы, М., "Наука", 1970, с.266.

2) — Перші згадки про коней, як і залишки їхніх кісток у Азії датуються лише з 3 тис. до н.е., тобто на тисячоліття пізніше, ніж у Подніпров'ї.

3) — І.У.І., с.70.

4) — Матеріали симпозіуму опубліковані у згаданому вище збірнику "Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности".

5) — Эт.пр., с.246.

6) — Там же, с.37.

імена божеств, про які згадувалося; спільні географічні назви (місто і річка Самара в Україні і міста Саммара у Межиріччі Тигру і Євфрату); подібність у назві населення (шумери — кімери) та в іменах богів Кимер (грузинське), Кумір (давньоруське) і т.д., і т.п. У зв'язку з цим цікаво відзначити також явище спадковості символіки у знаках держав, розташованих навколо Чорного моря. Так, герб Львова — золотий лев на голубому тлі під трьома зубчатими вежами — має своїх попередників з протилежного боку Чорного моря. Тривежа фортеця була державним знаком Урарту, а золотий лев на голубому тлі був, за деякими відомостями [1], одним з гербів Вавілону [2]. На думку Н.Я.Марра, О.П.Знойко [3], Б.Чепурко [4] та ряду інших авторів населення Месопотамії перебувало не лише в культурному, а й у генетичному і типологічному зв'язку з праукраїнцями, які населяли Північне Причорномор'я.

Чимало спільних з шумерами кореневих слів і досі зберігається в українській мові. За даними О.П.Знойко наведемо кілька таких шумеро-українських кореневих слів: "сік" (удар) — сучасне українське сікти — січа, січка, січовик, січ тощо; "шу" (рука) — шукати, шурувати, шуя, шуйця; "ама" (матір) — мама; "ру" (бити) — рубати, рука; "гак" (наддаток, збільшення) — гак (з гаком); "шуг" (схопити) — шугати, шуліка; "заг" (сторона, бік) — зигзаг; "гін" (йти) — гони, перегони, гонитва; "загін" (наближатися) — заганяти, загін; "гу" (голос) — гучний, гукати, гук, гучномовець; "ме" (я) — мене; "кур" (гора) — курган тощо.

Зважаючи на етнічну й культурну спільність арійської людності, що жила довкола Чорного моря, проблема — з якого саме берега рушили перші переселенці — втрачає сенс. Звідки б, зрештою, не вирушили індоарійські та іранські племена, арійські культи Великої Матері (Лади), змія та тризуба продовжували жити повнокровним життям у Північному Причорномор'ї і після експансії частини аріїв на Схід. Вони розвивались у сприятливих умовах високої культури т.з. трипільських племен, чиї традиції в господарстві, домобудівництві, піснях, танцях і орнаменті протяглися на Україні аж до нашого XX ст.

На царині духу неолітична революція не завдала руйнувань здобуткам попередніх поколінь. Вона розвинула культові обряди палеоліту й мезоліту — культ Лади, вогнища [5] й води, тобто культ Трійці, зберегла обряд посипання покійників червоною вохрою та низку інших.

Як свідчать археологічні знахідки, культурні засади первісної доби, усталені з палеоліту, виявились настільки міцними, що

[1] — Чепурко Б., Давня символіка і новочасні пристрасті, "Дзвін", 1990, № 1, с.27.

[2] — Вавілоняни — спадкоємці шумерів.

[3] — Знойко О.П., Міфи Київської землі та події стародавні, К., "Молодь", 1989, с.96.

[4] — Чепурко Б., названа стаття.

[5] — І.У.І., с.66

формували світогляд нашого народу, його звичаї і побут не лише в мезоліті та неоліті, а ще багато тисячоліть по тому, аж до смертельного більшовицького удару по духовності Східної України у XX ст. Однак і досі тогочасна культова термінологія використовується в українській мові, як, наприклад, тільки-но вжиті у цьому тексті слова "вохра" і "вогнище" [1].

Велика кількість червоної вохри, якою в неоліті засипали небіжчиків, в уяві наших предків символізувала не лише втілений земний вогонь, а й тепло і домашнє вогнище померлого [2]. Цей обряд зберігся у козацькому звичаї вкривати померлого червоною тканиною ("...червоною китайкою личенько прикрито...") і дожив до наших днів (за цим обрядом було поховано Тараса Шевченка).

Характерним для неоліту є також застосування під час поховань і реального очисного вогню, деякі сакраментальні назви якого збереглися в українській мові в словах: "багаття", "ватра" (в Авесті ім'я бога неземного вогню — "Атар", а у ведах ім'я втіленого бога — "Авагар" [3]. Все це свідчить, що релігійні уявлення неолітичного ранньоарійського етносу України являли собою складну систему вірувань і обрядів, основу для пізніше сформованих світоглядів Вед і Авести.

Однозначним підтвердженням спільності походження індоаріїв і українців може бути також тісна спільність багатьох понять української мови з давньоіндійською та давньоіранською, наприклад: хата, хатка — іран. ката (людське житло), санскрит, хатка (житло душі, тіло); два, три, чотири — санскрит, два, три, чатур; другий (в значенні інший) — іран. друг (бог — протилежність); коваль, ковач — іран. ковад; свара — санскрит. свара; сухо — санскрит, сухо; бого — іран. бага; собака — мідійське спака; Дідух (прапредок, творець світу) — іран. Дадвах (великий творець світу); ко — дитя (ісп. Франко, укр. Франко, італ. Марко, укр. — Марко).

Імена, які у індійських аріїв стали пізніше назвами каст — брахмани, кшатрії; шудри — виникли задовго до виходу аріїв з прабатьківщини, бо і досі живуть в українській мові. Ще й сьогодні є українське прізвище Шудра, ще й сьогодні неохайну людину на Івано-Франківщині називають "шудра", а в зневажливому значенні — "наложниця" — це слово увійшло й до словника Б.Д.Грінченка. Той же словник зберіг і назву другої

---

[1] — Вохра (Вохрам) — це ім'я бога вогню, який символізувала червона опалена глина для посипання покійників. Див. М.Бойс. Зороастрийцы (верования и обычаи). М., "Наука", 1987, с.132. Надалі — Бойс. Вогнище, вогонь — це ім'я володаря енергії Огні (Агні), ім'я і культ якого занесені аріями з Причорномор'я до Індії, живуть там і досі.

[2] — І.У.І., с.67.

[3] — Цей же термін, а точніше його видозміни, бачимо у вірмен, де "місце палаючого вогню" — "атру-шан", та у парф'ян — "атурошан" (храм вогню). Бойс, с.105.

арійської касти — "рахман" (брахман). Вислів, наведений у словнику: "На Юра-Івана, на рахманський великдень", є своєрідною білінігвою, що пов'язує святкові дні брахманів з християнськими святами, та свідчить про те, що певний час в народній свідомості обидві релігії існували поряд.

Рахманська (брахманська) релігія поступилась християнській, але значна частина її ідеології і обрядів сягає й наших днів. Крім згаданої вище традиції шанування вогню, води, зелені, їх барв і символіки, це стосується поділу давньої людності на три барви (барни, варни) [1]: виробники матеріального достатку — чорна барва землі; воїни — червоно-малинова барва крові; носії духовної культури — біла барва мудрості, сивини.

Спочатку барви були професійно-віковою ознакою — юнаки (отроки) воювали, люди середнього віку обробляли землю, а мудрі сиві старці виконували культові обряди й вершили суд. Згодом (у індійських аріїв) цей поділ став спадковим, що перетворило барви (варни) на касти і привело до створення кастового суспільства.

Барвами Шіви — індоарійського бога поступу (життя, смерті і відродження) є ті ж три сакраментальні кольори (чорний, червоний та білий). Його символи — Кий та Тризуб. Ті ж символи зустрічаємо і в знаках іранських та скито-таврійських володарів [2] і київських князів [3] . Символіка барв збереглася в українських казках (чарівний могутній біло-червоний кінь “Сивко-бурко”); в народному трикольоровому орнаменті (чорно-червоне на білому), який символізує троїстоєдиний народ; у виразах — “чорний народ”, “чорна рада” і т.п., які вживалися, коли йшлося про селян-виробників, або раду з їх участю; в назвах Русі — Біла, Червона і Чорна Русь [4] — за часів Галицько-Волинського князівства і в багатьох інших виявах. Найяскравіше вони виступають в звичаях запорізького товариства.

Запорожці зберегли символіку барви воїнів в одежі (кармазинові, тобто з малинового сукна жупани й штани, червоні сап’янові чоботи); у прапорах [5], в поховальному ритуалі (домовину вкривали червоною тканиною). Вони зберегли й символ влади своєї барви — булаву, яку зустрічаємо також у скіфській, індо-арійській та доарійській символіці барви воїнів.

Козацький обряд зустрічі з смертю зберіг не лише палеолітичні традиції, про що вже згадувалось, а й пізніші звичаї (четвертого

---

[1] — Слово "барва" в укр. мові означає не лише колір, а й "фірмений" одяг; "ліврея", тобто належність до певної групи людей. Див. Яворницький Д.І., Словник української мови, Катеринослав, 1920.

[2] — Драчук В.С., Системы знаков Северного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1975, табл.XXVI та ін.

[3] — История культуры древней Руси, т. I, с.168, к М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948.

[4] — Советская историческая энциклопедия, т. 12, с 415-416.

[5] — Бойовий прапор — малиновий; прапор гетьмана — срібно-білий (символізував барву рахманів — брахманів).

тис. до н.е.) — ховати померлого у ямі з дерев'яним настилом та насипати над захороненим високу могилу. До зустрічі з смертю відноситься й інший прадавній звичай — брити голову, лишаючи посередині чуб ("оселедець"), який має сприяти виходу душі через верхівку голови (сахасрару), що вважається найоптимальнішим варіантом переходу у потойбічний світ.

Подібні чуби можна бачити як у єгипетських богів Ра, Гора та ін., так і в наших сучасників — індійців, тібетців та китайців, які прийняли арійську релігію вед, чи її буддійську трансформацію. Були "оселедці" і у причорноморських скитів, що видно з їхніх зображень на пам'ятках; у воїнів київських полян, про що засвідчують грецькі описи зовнішнього вигляду князя Святослава та його дружинників...

Назва третьої індійської касти — "кшатрії" (воїни), в українській мові лишилась у слові "шатро". Обидва слова походять від давньоарійського — хшатр-бог небесного склепіння і небесного воїнства (Авеста).

Немає потреби перелічувати всі спільні поняття і слова, що є в українській мові і мові індоаріїв та іранців. Наведених прикладів досить, щоб переконатись, що це не пізніші запозичення, а таки слова спільного походження.

Тризуб глибоко шанується в Індії. Численні зображення тризуба на прапорах, щитах і одежі індійських артистів свого часу обійшли весь Радянський Союз. Шанування символу тризуба на Україні і в Індії, досить віддалених між собою, не є випадковим. Загадковий індійський бог Шіва зі своїм символом — тризубом, не місцевого походження. Це, як ми вже знаємо, "прийшлий" бог, культ і символіку якого до Індії принесли арійські племена.

Спільне коріння мають танці й пісні України та Індії. Досі в старих українських селах зберігається прадавня манера співу [1]. Коли індійські артисти почули цей спів, то були вражені його ідентичністю старовинній манері індійського співу, яку в Індії тепер вивчають лише в музичних закладах. Не менше були вражені індійські танцюристи українським гопаком, а точніше його дивовижною подібністю до старовинного індійського танцю, який, до того ж, має й аналогічну назву.

Основа українського стародавнього співу, танців, релігійних культів і символіки склалися дуже давно — десятки тисяч років тому. Про це свідчить хоча б той факт, що у індоіранської гілки причорноморських аріїв, яка відокремилась від наших пращурів близько 7 тисяч років тому [2], культ Великої Матері (Лади) і Змія та символу у їхньої життєдайної троїстої сили — тризуба вже існував у високо розвиненій формі.

---

[1] — Ця манера співу зафіксована кіномитцями Укртелефільму.

[2] — Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности. — М., Наука, 1981, с.89.

У тисячолітньому русі від Наддніпрянщини до Ірану та Індії ця гілка аріїв лишала різні сліди, в тому числі й знаки своїх культів та символів. Так, сліди тризуба зустрічаються на Кавказі, у Середній Азії, в Ірані, в Індії (табл. XIV).

На півночі Індії у стародавньому князівстві Джаму (тепер штат Джаму і Кашмір), далеко на сході від України, у глухому гірському краї височить священна гора з трикутною вершиною, в глибині якої понад чотири тисячі років тому "поселилась Велика Матір, що прийшла сюди з Заходу". Відтоді цю триголову гору індійці звуть українським словом Трикута, відтоді у її надрах заховано святилище Великої Матері — Вайшну Деві, як її називають індійці.

Тисячі й тисячі паломників пробираються крутими гірськими дорогами, а потім довгими тунелями до величезної печери в середині гори. Тут під охороною довговолосих жерців, за трьома стародавніми магічними каменями височить бронзова постать богині з високо піднятим тризубом у правій руці. Побували тут і радянські історики, зокрема Л.Шапошникова.

"Вона була всюди, могутня прадавня Велика Матір-богиня, — пише Л.Шапошникова. — Всюди були сліди її ступнів, врізаних у камінь гір. Всюди був її символ — тризуб. Той тризуб, якого піднімали на ворога в жорстоких війнах королі зміїв. Той самий тризуб, який охороняв кам'яні лінги [1] великого бога гір Шіви. Тризуб пов'язував воєдино усіх трьох: Велику Матір, зміїв і Шіву" [2].

Багато мовно-культурних аналогів є також в українській та західноєвропейських культурах і мовах. "Імперська" наука намагалась пояснити цю спільність запозиченнями, впливом "вищих" західноєвропейських культур. Зрозуміло, що взаємозв'язки між мовами й культурами існують протягом усієї історії і без взаємозапозичень не обходилось, але найчастіше аналоги є результатом спільності походження. Порівняємо для прикладу старовинне українське слово "тато" й британське (кельтське) "тат", українське "комин" і англійське "камін", українське "пес" і іспанське "персо", українське "цибулина" й італійське "Чиполіно", українське ім'я "Северин" і французьке "Северин", українське ім'я Петро, іспанське Педро, українські Федірко, Марко й італійські Фредеріко, Марко і т.д. і т.п. Хто в кого тут міг запозичити? Цілком очевидно, що більшість аналогів є наслідком прадавньої єдності етнічного коріння у період спільного проживання у Причорномор'ї. З цієї спільної прабатьківщини індоарійці йшли на схід, а предки слов'ян, балтів, германців, кельтів та ін. поширювались на захід. Вони "довго зберігали тісні взаємозв'язки, а їх діалекти незначно відрізнялись один від одного. За різними підставами, у тому числі й за матеріалами європейської

---

[1] — Символи животворного начала (примітки Л.Ш.).

[2] — Шапошникова Л.: Тайна священной горы Трикуты. — "За рубежом", 1988, № 35, с.13.

гідронімії, ця спільнота розмістилась у Центральній Європі, чи також у прилеглих (і, безумовно, теж "лісових") районах [1]. Як відомо, географічний центр Європи лежить в межах України, у Карпатах [2], отже територія, де з мезоліту по енеоліт формувалась індоєвропейська спільність, що потім розлилась від Індійського до Атлантичного океану — це Північне Причорномор'я та прилеглі до нього землі від закарпатських рівнин до Північного Кавказу, тобто сучасні українські землі. В центрі цієї території у 4 тис. до н.е. розквітла т.з. трипільська культура.

Трипільська культура виявлена в порівняно невеликому колі (Одеса — Чернівці — Івано-Франківськ — Рівне — Київ — Черкаси — Одеса) [3]. Вони "створили зразкове для свого часу комплексне землекористування, сіяли пшеницю, ячмінь, просо, горох, розводили корів, коней, овець і свиней, багато полювали, ловили рибу, збирали плоди яблунь, груш, кизилу, вишень, абрикосів... Встановлено, що трипільські землероби називали себе "ораями" [4], або "аріями", вважаючи обробіток землі дуже престижним заняттям. Це не завадило їм, однак, вивчати закономірності світобудови [5], закони природи і людського спілкування.

Трипільці відігравали "провідну роль серед енеолітичних племен не тільки колишньої УРСР, а й усієї Східної Європи... Історія трипільців пов'язала в один ланцюг історичного розвитку західноєвропейські та східноєвропейські енеолітичні племена" [6].

Назва "трипільці" — умовна. Її запропонував першовідкривач викопних решток невідомої доти стародавньої культури археолог В.Хвойко, оскільки відкриття сталося поблизу міста Трипілля. Сьогодні ця культура досліджена значно повніше. Наявна інформація дозволяє визначити, що носіями т.з. трипільської культури були арійські племена шанувальників культу Лади, тобто культу астральної води і вогню. Оскільки воду уособлювала Леля (Дана), а вогонь Полель, Поле, то шанувальники цього культу звалися за іменами цих богів-близнят — лелегами (лелеками) і пеласгами.

Лелеги і пеласги мали спільне походження, спільний релігійний світогляд, спільну культуру. З Трійці астрального вогню (Зорі, Місяця, Сонця) вони найбільше шанували Зорю [7], яку вважали своїм предком. Оскільки втіленням Зорі у туземному світі вважався білий птах з чорною позначкою, якого ми тепер звемо лелекою (гайстром, буселом і т.п.), то птах лелека шанувався як тотем (пре-

---

1) — Эт.пр., с.254.

2) — За іншими підрахунками центр визначають дещо північніше у Литві.

3) — І.У.І., с.82.

4) — Куратовський, с.114-115.

5) — За даними О.П.Знойко, трипільці в 4-3 тис. до н.е. будували обсерваторії як удома, так і для інших народів, наприклад, Стоунхед. Згаданий твір, сс.124, 136, 195.

6) — І.У.І.

7) — Зоря ще звалась Гайстра, Айстра (звідки — "астральний", астрономія та ін.). Сучасна назва — Венера.

док) і лелегами (лелеками) і пеласгами [1]. Племена лелегів жили переважно у верхньому Подніпров'ї і Подністров'ї, а пеласгів — у Південно-Західній Україні і далі на південний захід аж до Пельпонесу і Апенін. Часом інтереси лелегів і пеласгів входили в суперечність, що іноді призводило до воєнних сутичок між ними. Так за повідомленням Діонісія Галікарнаського пеласги певний час володіли родючими рівнинами Гемонії (пізніше Фесалії), звідки їх прогнали курети і лелеги [2].

Сповідуючи культ Лади та її дітей-близнят, лелеги і пеласги шанували обидва імені дочки Лади — Леля і Дана. Тому пеласгів і лелегів іноді ще називали данайцями (данаями). Еврипід говорить, що Данай, отець п'ятдесяти дочок, котрий прийшов у Аргос і заснував місто Інаха, постановив, щоб ті, хто в Елладі раніше звався пеласгами [3], віднині називались данаями (данайцями) [4].

Дуже близькими до лелегів і пеласгів етнічно, мовно і світоглядно були племена етрусків (ет+ру-ск). Однак це не заважало їм воювати між собою. Так у знаменитій троянській війні пеласги (данайці) були серед найзапекліших ворогів етрусків (троянців).

Відкриття М.Суслопарова (справжнє прізвище — Суслопар) сталося водночас з аналогічним відкриттям Івана Стойки, який, працюючи над дешифруванням стародавніх написів, дійшов висновку, що вони написані українською мовою.

"Коли я розкрив цю правду про українську мову, — пише Іван Стойко незалежному українському журналістові Юркові Паньківу, — я довго вивчав, перевіряв та порівнював з іншими джерелами, бо мені самому було тяжко вірити в незаперечні факти, які я мав перед собою, і які висилаю Вам. Мене, і я думаю Вас, учили не тільки свої, а й чужі, що нас навчили писати греки, а наша мова є не мовою народу, а зборищем мов інших пануючих слов'янських держав. В душі було тяжко погодитись, але що ж, не маючи доказів, я майже привик до такої брехні. Дальші розсліди показали, що не нас учили, а ми учили всіх і всюди" [5].

У І.Стойка було значно більше текстів для аналізу, ніж у М.Суслопарова, і він певен, що йому вдалося не лише розкрити зміст написів, а й розгадати, як звучала мова людей, що ці написи робили [6].

І.Стойко не робить секрету із свого відкриття. Разом із згаданим

---

[1] — Тотем — птах лелека давньогрецькою мовою звався "пеласг" (Марр, с.265).

[2] — Dionissii Halicarnassci. Scriptagual extant Omnia Hanvial Tupis Wechelianis — 1615. (Текст і бібліографія подано за Знойком О.П., с.236, 240).

[3] — В українській мові слово "пеласг" збереглося у імені Палажка (Пелагея).

[4] — За Знойком О.П., с.239.

[5] — З листа І.Стойка, опублікованого Ю.Паньківим у незалежній пресі у квітні-травні 1990 р.

[6] — Якщо за алфавітною матрицею І.Стойко переписувати етруський текст українським алфавітом, то один з відомих написів на етруському нагробному камені зазвучить так: "Чи Вам, Лубиж, тужити. Ма Божі ти очі Левійу і з вежиж увиж бо у затиші Бога" (Чи Вам, Лубиже, тужити? Маючи божі очі, Левію, роздивляйтесь довкола з виші затишку Божого...).

листом він надіслав деякі з розшифрованих ним давньоукраїнських текстів; порівняльну таблицю етруського, фінікійського, українського та англійського алфавітів; відкриті ним правила написання (отже, й прочитання) стародавніх етруських і фінікійських текстів та заклик до охочих продовжити розшифровку [1].

Розшифровка стародавніх текстів сповнена небезпеки прийняти бажане за дійсне. Отже, для повного визнання відкриттів М.Суслопарова та І.Стойка потрібна перевірка використаних ними апаратів розшифровки безсторонніми дослідниками. Однак, навіть якщо апарати розшифровки, запропоновані М.Суслопаровим та І.Стойком, не виявляться прийнятними для інших, висновки, зроблені ними, не є якимось антиісторичним безглуздям.

Про те, що українська мова звучала вже кілька тисячоліть тому, говорили українські мовознавці О.Потебня [2], М.Красуський [3], російський історик Є.Классен [4] та багато інших незакомплексованих дослідників. Це, зрештою, випливає й з нашого невеликого дослідження про походження низки слів української мови від імені прадавніх божеств, викладене на початку роботи (1.2).

Орнаментика зовнішнього вигляду житла "дивовижним чином зберегла майже недоторканою стародавню оберігаючу символіку, що йде майже з енеоліту. Постаті "великої богині" на фронтонах енеолітичних моделей співвідносяться з дерев'яними жіночими постатями (з кіньми, або птахами) над фронтонами українських хат..." [5]

Всесвітньо відома трипільська кераміка надзвичайно досконала і прекрасна, мала трикольоровий візерунок — білий і чорний на червоному тлі. Форми візерунку можна бачити і на сучасних українських вишиванках, і на писанках [6].

Дожило до XIX ст. й типове трипільське господарське знаряддя: мотики, рала, серпи, сокири, ножі, тесла, долота, зернотерки, пряслиця; ті ж зернові культури — пшениця, ячмінь, просо, той же горох і коноплі тощо.

Нові галузі господарства підносили у свідомості етносу значення людини і землі, яка її годувала. У зв'язку з цим виникають і

[1] — Простір тут широкий. Лише за останні два століття розкрито близько 26000 етруських некрополів, прикрашених рисунками й текстами.

[2] — Слова пісні "А ми просо сіяли, сіяли", говорив О.Потебня, звучали так само і в епоху вед (тобто не менш ніж 4-5 тис. років тому).

[3] — М.Красуський у своєму дослідженні "Древность малороссийського языка" (Одесса, 1880) показав, що українська мова найдавніша з усіх арійських мов (включно з санскритом, грецькою і латиною).

[4] — Є.Классен першим висловив думку, що етруски розмовляли українською мовою, коли прочитав на могильному камені Енея "Ой, дорогі, хороші". (Див. С.Плачинда, Звідки ж взялися голландські козаки?, "Літературна Україна", 1990, 25 жовтня, с.4).

[5] — Б.А.Рыбаков. Язычество древней Руси. М., "Наука", 1987, с.494. Надалі — Рибаков.

[6] — Порівняльну таблицю трипільської кераміки і сучасних українських писанок, як і цитований текст, див. I.Luciow, A.Kmit, L.Luciow. Eggs Beautiful, Smith-Lund Press, 1980.

посилюються культи землі і людини, що й відбивається у назвах трипільських племен. Так терміни лелеги, пеласги й етруски, як назви трипільських племен, поступово витісюються термінами тракійці [1], гети [2], кімерійці [3].

У 3 тис. до н.е. на територію України витісняються з Малої Азії етнічно близькі етрускам і лелегам пастуші племена, які вважали себе нащадками Місяця, отже, мали своїм тотемом його земне втілення — козу. Прихильники місячного культу потіснили культ Зорі. З 2 тис. до н.е. на території України Трійку астрального вогню очолює Місяць. Відтоді ж символи племен пастухів — пастуша палиця, або кий, та бараняча шапка стають шанованими на Україні.

Кий стає знаком верховної князівської влади, а шапка — знаком заможності, належності до вільної верстви населення [4].

Період остаточного розпаду трипільської спільноти випадає на час посилення енергії тюркського етногенезу. Під тиском зрослої чисельності тюркських племен міграційний рух місцевої людності змінює напрям на протилежний. Починають повертатися на прабатьківщину деякі пізньоарійські племена скитів, з приволзьких і приуральських степів витискуються на степи України племена сарматів. Однак дуже мало змінюється у духовному й кульурному житті протоукраїнського етносу: ті ж самі тричленні символи (табл.XV) і тричленні структури, які характеризували трипільців, лишились найхарактернішими і для пізньоарійської (кімерійської, скитської, сарматської та слов'янської) ідеології, космології, громадського ладу, політичної і жрецької організацій, символіки кольорів і знаків (табл. XVI), що свідчать про єдиний, безперервний етнокультурний процес, про те, що зміна назв етносу і навіть перебрання першості й верховенства різними його складовими частинами аж ніяк не є доказом зміни самого етносу.

Ім'я лелегів, як найдавніша назва протоукраїнців, — напівлегендарне... Надійними історичними джерелами зафіксовано дещо пізніше ім'я — кімери (діалектні модифікації: чемери, шумери, самари, жмери, гмири). Згадки про Кімерію і ясноокик, русявих кімерійців [5] знаходимо у клинописних текстах припонтійських

---

[1] — Тракійці (за О.Знойко, від "трак" — чоловік) — назва пізньопелесгійських племен. В українській мові, під впливом неправильного російського перекладу, поширився також термін "фракійці".

[2] — Гети — скотарі, пастухи. У литовській мові збереглось: гетіс — пасовище.

[3] — Кімерійці — гето-тракійські племена. Судячи з назви — шанувальники культу Землі (Кі — ім'я богині Землі у Південному Причорномор'ї, зокрема у Дворіччі).

[4] — До самого останнього часу найбільшою ганьбою для чоловіка в українському селі була непокрита голова. Навіть малі хлопчаки, що бігали босі або й без штанів, обов'язково носили картузи. Звідси й найбільша образа — збити шапку, звідси й найбільша повага — зняти шапку.

[5] — О.Капанцян Г.А. Историко-лингвистические работы. — Ереван; Изд-во Арм. ССР, 1975, т. 2, с.286.

держав, у Гомера [1] і Геродота [2]. Кімерія процвітала в епоху бронзи (2 тис. до н.е.) і за територією, часом та етнічним складом населення була спадкоємницею лелегів — трипільців.

На межі 2-го і 1-го тисячоліть до н.е. на зверхність у Кімерії починають претендувати сакські (скитські, скіфські) племена. Конфлікт між племенами загострюється. Десь на початку 1 тис. до н.е. на зелених лугах у пониззі р.Жванчика (перед його впадінням у Дністер) зібралось всенародне віче кімерійців. Правителі Кімерії закликали усіх стати на смертний бій з військом скитів. Віче не підтримало заклику. Стався заколот і різанина, у якій загинуло багато людей і всі правителі країни. То був захід Кімерії. Її людність розкололась. Частина визнала владу скитів (скіфів), частина відступила на захід [3], частина прорвалась між морем і Кавказом у Малу Азію [4].

Тих кімерійців, що лишились на своїх землях, стали звати скитами, але вони ще довго зберігали пам'ять про кімерійську добу.

Після трагічного віча і розколу та частина наших пращурів, що іменувалась кімерійцями, втрачає першу роль у розвої місцевої людності. Ця роль переходить до скитів. З першого тисячоліття до н.е. українські землі греки вже звуть Скитією (Скіфією), а населення — скитами.

Осередок Скитії був у тому ж краї, що й Кімерії. Хіба що царський стан змістився трохи на схід (з берегів Дністра на береги Південного Бугу). Мандруючи цим краєм у середині 5 ст. до н.е., Геродот відвідав урочище біля Південного Бугу, де стояла знаменита мідна чаша царя скитів Аріанта (очевидно, Арія-Анта) місткістю до 150 тисяч літрів.

За переказом, ця чаша була виплавлена з наконечників стріл, принесених до стану Аріанта його підлеглими (з кожного жителя брали по наконечнику). За Геродотовим описом чаші український письменник І.Білик підрахував, що чаша важила 122 тонни, мала діаметр понад 8 метрів, а на її виготовлення пішло 12225 тис. наконечників стріл. Отже, якщо Геродотові відомості достовірні, населення Скитії за царя Аріанта (початок 1 тис. до н.е.) налічувало понад 12 мільйонів жителів [5].

Греки розрізняли "Малу Скитію" і "Велику Скитію" [6] (аналогічно: "Мала Русь" і "Велика Русь"), тобто власне Скитію і Скитію разом з союзними та підлеглими племенами.

---

[1] — Гомер. Одіссея. — К.; Держлітвидав, 1963, с.367; Іліада. — К.; Дніпро, 1978, с.215.

[2] — Геродот. История в девяти книгах. — Л.; Наука, 1973, с.190.

[3] — Західна гілка лишила топонімічні сліди у Європі (напр. м. Кімерій біля Авернського озера в Італії тощо).

[4] — Топонімічні сліди невідомі. Відомості збереглись лише в переказах.

[5] — І.Білик. Якщо вірити Геродотові. Всесвіт, 1989, № 5, с.182.

[6] — Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. — К.: Наукова думка, 1985, с.30,31. — Надалі — Ет.слов.

За давніми скитськими легендами, записаними Геродотом, скити походять від першолюдини — царя Таргітая або Таргета.

Якщо царське ім'я розшифрувати як Тар+гета, то треба думати, що скити раніш звались тарсенами та гетами, тобто цим словом було названо племінний союз тарсенів та гетів. Доречно відзначити, що Іордан називає гетами (готами) поселення Криму і що гети (готи) є предками слов'ян і германців.

Вживаний греками термін "скити" за дослідженнями М.Я.Марра, походить від назви дуже давнього доісторичного племені — "скул" ("скол") [1]. Це саме слово, як самоназву причорноморських скіфів — сколи, сколоти, осколоти — наводить і грецький історик Геродот. Термін "скол" (на відміну від його грецького варіанта "скити") є природним для української топоніміки. Тут і досі є річки Оскол, Ворскла (стара назва Ворскола). Останнього київського князя старої київської династії звали Аскольд (за іншим написанням — Оскольд) тощо.

Від прадавнього терміну "скул" виводяться і племінні назви "скулаби" й "склавіни" [2], які протягом тисячоліть (в міру того, як забувалось значення терміну "скул" набували популярності терміни "слово", і "слава") переосмислились в "слов'яни" ("слав'яни").

Етнічно скити, як і їхні попередники лелеги й кімерійці та їхні наступники скулаби й склавіни, є прямими нащадками причорноморських аріїв, що пройшли стадію т.зв. зрубної культури бронзового віку. Деякі скитські племена протягом тисячолітнього розвитку мігрували до Азії і вертались, а деякі ніколи й не лишали Наддніпрянщини.

Зонішньо скити майже не різнилися від інших місцевих племен як і кімери, склавіни та руси вони, у більшості, були високими, русявими. Військо скитського вождя Колоксая, за описом греків, було так само озброєне і мало такі ж "червлені" щити, як і війська антів та росів у пізніших описах. Ім'я вождя — Колоксай (сонячний володар) — перегукується з слов'янським культом Коляди і її сина Кола, іменем Микола тощо. Фактів, які б свідчили про різке протиставлення місцевих племен скитам, не виявлено.

Скитський міф про породження змієногою богинею від першолюдини Таргітая трьох синів — Глибинцаря, Горицаря і Сонцецаря, особливо, якщо прийняти їх відповідність трьом зонам космосу, — Підземній, Земній і Небесній — є відображенням акту світотворення. За аналогією з триєдиною структурою космосу будували скити й свою трикомпонентну структуру суспільства [3], а скитські царі карбували знак трійці на своїх монетах (табл. XVI, мал.5, 7, 8, 9, 10).

---

1) — Марр, с.283.

2) — Марр, с.283.

3) — Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. — К.: Наукова думка, 1983, сс.8, 13, 14.

За скитськими міфами царювати над скитами починає наймолодший з трьох синів Таргітая (Довгомогутнього) — Колоксай (Сонцецар), завдяки своєму шлюбу з богинею Табіті. Табіті є богинею троїстої природи, трисвітного вогню [1], однією з іпостасей Лади — Великої Богині — матері [2]. Отже над скитами, шанувальниками сонця, починають панувати нащадки того скитського племені, яке поєдналось з шанувальниками Лади й Зорі — нащадками лелегів — лотами. Ці скити звали себе сколотами (ско-лотами). Сколотом (осколотом) був і останній київський князь дорюриковської династії — Аскольд (інше написання — Осколод). Так у світоглядові скитів (сколотів), а потім і у світоглядові слов'ян, набуваючи нових якостей, живуть тисячолітні культи наших пращурів з далекого палеоліту, мезоліту та неоліту.

Від початку нової ери сила скіфів виснажується у спустошливих війнах з готами і роксоланами, які, зрештою, перебирають на себе керівну роль в країні. Роксолани, однак, не були чужорідним племенем. Етнічно, за мовою, за культурою, як свідчить Геродот, вони були близькі кімерійцям, тракійцям і тим же скитам.

Цікаво, що символіка — знаки тризуба і двозуба — після переходу влади від скитів до сарматів, як і тисячі років до того, лишається жити в Україні, але тепер вже зветься знаками сарматських, боспорських, аланських, роксоланських [3] та антських зверхників [4]. Традиція арійського тризуба знайшла своє продовження в стародавніх осередках Русі на Тамані (грецька назва "Меотська Русь", київська — "Тмутаракань", арабська — "Артанія").

Артанія — найсхідніше поширення українського етносу за весь час його розвою. Артанія — найменш досліджена і сповнена загадок сторінка в історії наших предків. З одного боку, тут тісні контакти з греками, одним з наслідків яких останні перейняли у артів культ Дани, назвавши його за "джерелом" — Артемідою. З другого боку, Артанія є продовжувачем певних традицій дуже давньої держави — Урарту ("Світло артів") [5], зокрема її символіки — тризуба. Тризуб у вигляді тривежої фортеці чи тризубої вежі (точнісінько як у гербі Львова) був державним знаком Урарту. Цей же тризуб, як "громовий" знак було зображено й на короні урартських царів [6].

"Останні дослідження, — пише В.Січинський, — все більше

---

[1] — Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. — К.: Наукова думка, 1983, с.21.

[2] — Там же, с.27.

[3] — Січинський В., згаданий твір, с.33.

[4] — Рыбаков В.А., Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X-XII вв. — Советская археология, 1940, № 6, с.233-234.

[5] — Ур — світло, сонце. В українській мові збереглося в слові культура (культ, тобто вшанування світла, сонця). Того часу було прийнято словом "ур" називати державні об'єднання (порівн. "Ур халдейський", "Ур" і т.д.).

[6] — Стависький В., Знак Рюриковичів, "Вечірній Київ", 1990, 4 вересня, с.2.

стверджують старослов'янські чи то староукраїнські оселі, в століттях VIII до X, по сточищу Дінця, по низовому Дону, на побережжі Азовського моря та пониззі Кубані. Таким чином, Тмутаракань не творила якусь відокремлену землю від київської держави, та відгороджену від неї порожніми степами, як це думали досі. Слушно каже М.Міллер, — нові знахідки на Приазов'ї доводять, що дійсна перерва (часова і територіальна) була не в терені, ні в людності, а в нашому знанні!" [1)]

Тмутараканські тризуби (табл. IV, XI, мал.2) творять як територіальну, так і часову ланку між тризубами боспорських царів (табл. IV, I, мал.3; II.2; III.1, 2; IV.1) і тризубами князівської доби, зокрема з т.з. "знаками Рюриковичів" [2)] (табл. XVIII, XIX, XX).

Протягом тисячоліть символ тризуба постійно набував нових форм і значень. Крім триєдиної світотворчої сили він певний час символізував ще й уявлення наших пращурів про поділ Всесвіту на небесний (РАЙ), земний (кРАЙ, кРАЇНА, ВкРАЇНА) і потойбічний (виРАЙ, вирій). Сила цього символу була такою значною, що його визнали навіть тюркські племена, які вдерлись на українські степи й до Таврії слідом за скитами і сарматами [3)].

Спустошуючи землі, гальмуючи поступ, але і в цих важких умовах автохтони не втрачають свого етнічного типу, своїх звичаїв, обрядів та духовного потенціалу, набутого сотнями і тисячами поколінь. Тюркська стихія поступово асимілюється, збагачуючи українську мову новими словами (бандура, килим, отаман тощо), а етнос новим генофондом, що виявляється у зростанні числа чорнявих і карооких.

З прабатьківщиною слов'ян взагалі і з прабатьківщиною русів за Нестором збігається ареал "тшинецько-комарівської" археологічної культури 15-12 ст. до н.е. З першого тисячоліття до н.е. західна й східна половини праслов'янського світу починають жити різним життям: захід втягується у зв'язки з кельтським світом (Лужицька культура), а схід у зв'язки з скитським світом. На початку залізного віку в східній половині складається так звана Чорнолісська культура. Поєднання археологічних і лінгвістичних даних 8-7 ст. до н.е. дає змогу відносити геродотівських скитів-землеробів 6-4 ст. до н.е. до праслов'ян.

Частковий відхід лісостанового населення з півдня на північ і колонізація ним лісової зони, що сталося у зв'язку з нашестям сарматів, привели до створення так званої Зарубинецької культури 3 ст. до н.е., яку визнають лінгвісти як безперечно слов'янську. З ослабленням сарматського тиску Зарубинецька культура у своїй південній частині швидко перетворюється на нову, незрівняно вищу Черняхівську культуру II-V ст. н.е., розташовану як на старій

[1)] — Січинський В., згаданий твір, с.45-46.

[2)] — Драчук В.С., згаданий твір, с.91.

[3)] — Обернений золотий тризуб на голубому тлі і сьогодні є національним символом кримських татар.

сколотській території, так і значно південніше, впритул до Чорного моря, північно-західним узбережжям, де розміщує Іордан антів ("передніх слов'ян") [1].

Черняхівська культура, створена роксоланами й антами, стала грунтом для розвитку культури Київської Русі. В народній пам'яті — це суцільний процес розвитку. Навіть у пізньому середньовіччі назва "роксолани" ще сприймається українцями як самоназва. Так Настя Лісовська, турецька полонянка з м.Рогатина у Підкарпатті, яка у XVI ст. стала можновладною дружиною султана, відома в історії під іменем Роксолана. Ректор Києво-Могилянської академії у XVII ст. називав професуру й студентів академії нащадками славних роксоланів. Цю ж академію іноді називали Академією Роксолана [2], а в монументальному довіднику, що у тому ж столітті вийшов друком у Західній Європі, Україна взагалі названа Роксолянією, хоча назва "Україна" у Європі була відома, про що свідчать мапи, видані у тому ж сторіччі, на яких та ж територія має назву "Україна", а не "Роксоланія" [3].

2.2.3. ХРИСТИЯНСЬКА ДОБА

Зміна однієї доби в історії людності на іншу зовсім не подібна на миттєву зміну вартових. Християнська доба на Україні змінила арійську не протягом року, навіть не протягом сторіччя. Для цього знадобилось ціле тисячоліття, але й після нього чимало традицій арійської доби лишилися жити у християнській, а деякі з них живуть і досі. Тому перше тисячоліття нової (християнської) ери, як перехідне, відносимо як до християнської, так і до арійської доби.

Найяскравішого вияву християнська доба на Україні досягла в другому тисячолітті н.е., але її трансформуючі впливи починаються вже з першого тисячоліття, коли у Зодіакові запанувало сузір'я Риб, а у Київ апостол Андрій Первозванний приніс ідеї свого Розп'ятого Вчителя і започаткував тут християнські громади.

Оповита таємничим серпанком тисячоліть підноситься над Київським Подолом Андріївська гора, увінчана стрункою п'ятиглавою Андріївською церквою. У церкві мощі святого Андрія Первозванного і картина українського художника П.Бориспольця — "Проповідь апостола Андрія скитам" — матеріальне втілення давнього переказу про благословення київських гір і нашої людності учнем і посланцем Христа.

Неподалік від Андріївської гори, серед розложистих терас Володимирської гірки, на 16-метровому постаменті височить бронзова

---

1) — Рибаков Б.О., там же с.13. (Наука і суспільство, № 7, 1990 р.).

2) — Знойко О.П., згаданий твір, с.258.

3) — Борщак І., згаданий твір.

постать великого князя Київської Русі рівноапостольного святого Володимира Святославовича. На постаменті — барельєф "Хрещення Русі". Тисячоліття відділяє Володимира від Андрія... Ще одне тисячоліття відділяє Володимира від нас. Протягом цих двох тисячоліть сталися події, віднесені до християнської доби в житті українського етногенезу і становленні української нації.

Ідеї християнства, змінюючи душі, майже не змінювали світогляду наших предків. Християнський світогляд мав багато спільного з язичницьким: і в язичництві, і в християнстві визнавався єдиний Творець Всесвіту, і там і тут він мав троїсту природу, і там і тут існували духовні сили нижчої ієрархії, і там і тут молились, здійснюючи богослужіння і магічні обряди із закляттями-молитвами; там і тут основою річного циклу свят були фази Сонця; там і тут існувало поняття душі і її безсмертя, її перебування в загробному світі [1]. Не дивно, що задовго до офіційного прийняття християнства Володимиром, обидві релігії існували в Києві паралельно (князі-християни і князі-язичники змінювали один одного; на місці язичницьких храмів виростали християнські і навпаки).

Після офіційного прийняття християнства життя старої релігії лише набрало нових форм. Частина обрядових дійств була оформлена як християнські свята (Різдво, Водосвяття, Зелені свята і багато інших), а частина кваліфікована як "нечисті", "відьомські". А поскільки це все ж були свої, предківські обряди і ритуали, то до "відьомства" [2] українці ставились досить добродушно. З тієї причини Україна (особливо Київ) в християнську добу здобуває славу відьомського осередку. "Київські відьми" відзначаються особливим "знанням"; у Києві стоїть найголовніша Лиса гора, куди всі відьми злітаються на перше представлення та "завершення освіти" [3]. До відьом народ ставився поблажливо, що відбилось і на українському судочинстві, — інкримінувати заподіяну шкоду, а не зв'язок з "нечистою" силою.

З початком нової ери в поліських, лісостепових і навіть степових місцевостях, крізь загальну назву "скити" починають просвічуватися й інші назви місцевих племен — венеди, анти, склавіни, роси [4]. Поряд з назвою роси (расени, русини) стають відомими назви: поляни, древляни, сіверці, волиняни, тиверці, уличі, дуліби (долоби) та інші. Те, однак, не означає, що саме тоді ті імена й виникли. Вони, безумовно, більш давнього походження [5].

Ім'я "Роси" ("русини", "расени"), наприклад, навряд чи молодше від імені "скити", бо походить від прадавнього середземноморського культу бога сонця Ра (на І тис. н.е. вже архаїчного, не здатного творити етноніми) і первісно, найімовірніше, означало "сини

---

[1] — Рибаков, с.774.

[2] — Прямо чи опосередковано, але саме слово "відьомство" походить від прадавнього священного вчення предків — "вед"

[3] — Булкіна І., У Києві, на лисій горі... "Людина і світ", 1990, № 7, с.40.

[4] — УРЕ, т. 17, с.71.

[5] — Ім'я русів (расендів) відоме до н.е. (Див. Марр, с.270).

сонця" (Расини) [1]. Від того ж культу, найімовірніше, походить і назва земель — "Україна" (аналогічно "Крайна" у Югославії). Утворення цього слова, ймовірно, відбувалося так: "ра-й" — небесне царство Ра: Ви-ра-й — царство Ра для померлих; "К-ра-й" ("Країна", "Вкраїна") — земне царство Ра [2].

Дуже давнього походження також і племінна назва літописних засновників Києва полян. Ця назва, за М.Я.Марром, утворена від доісторичного терміну "пол" ("пал"), що означав "богатир", "велетень" [3].

Вже на час написання київського літопису первісне значення терміну "пол" було, очевидно, втрачене, оскільки Нестор наводить неправдоподібне твердження про утворення назви від слова "поле" (на якому поляни ніколи не жили; адже за тим же літописом вони — горожани).

М.Я.Марр дослідив, що "справжня назва племені поляни доісторичного походження. Цей дуже давній етнічний термін, — пише він, — збережено вірменською легендою у формі Пал-уні... Згадується він і в Сардуровому клинописному написі... у формі Полуа" [4]. Первісне значення терміну збереглося також і в давніх билинах — "поляниця" (в значенні "богатирки"), "польник" (в значенні "велетень").

Тут не випадає розглядати етимологію усіх назв місцевої людності [5]. Усі вони є назвами тісно споріднених племен із спільною історією, культурою і мовою. Усі ці імена покриваються то загальною назвою "кімери" (що, ймовірно, означало "чорноморці") [6], то назвою "скити", пов'язаною з іменем їхнього спільного предка — сколів, то спільною назвою "русини", або "русь", що теж походить з їх прадавнього спільного минулого, коли всі вони сповідували культ Ра (Ора).

Термін "Русь" набуває етнічно-адміністративного значення в державі київських полян — Київській Русі і, з розширенням останньої за рахунок північно-східних слов'янських та угро-фінських племен, переходить за межі історичних українських земель, переростаючи в термін "Велика Русь", з назвою населення "великороси".

---

[1] — Є й інші версії походження терміну "роси" від імені бога "Ра". Див. Куратовський, с.118.

[2] — Спроби тлумачити назву "Україна", як похідну від російського слова "окраина" (укр. "околиця") не витримують критики. Наївно думати, що є на світі народ, який назвав би свою країну "Околицею", до того ж країну, яка саме тоді була центром етногенезу і культурного розвою східнослов'янської, а перед тим — осередком індоєвропейської спільноти. До того ж термін "Україна" виник раніше, ніж сформувалась російська мова.

[3] — Цікаво, що ім'я предків полян — кімерів у мовах сусідніх народів (ассірійців, грузин, вірмен, осетин та ін.) також означає "богатир", "велетень".

[4] — Марр, с.281.

[5] — Деякі відомості щодо цього див. Ет.слов.

[6] — О.С.Стрижак, Етнонімія Геродотової Скіфії, Київ, Наукова думка, 1988, с.24

Щоб відрізнити себе від нової людності завойованих територій (великоросів), людність Наддніпрянщини і Наддністрянщини починає активізувати назви "Україна" [1] та "Мала Русь" [2] (відповідно "українці", "русини", "малороси"). Перша назва, зрештою, стає пануючою.

Зміна назв людності не відбувається раптово. Віками назви існують поряд, мирячись або змагаючись між собою. З манускрипту XI ст. довідуємось, що "...сила грецького царства була принижена... скитами, які суть руські" [3]. У візантійських авторів також "руси — це скити і тавроскити" [4]. Водночас руси — це також і поляни — "...поляни, яко нині зовами Русь..." [5]. Поляни ж — це також і скити — "...і Поляне, і Севера, і Древляне, і Родимичі, і Вятичі, і Хорвати, і Дулеби, і Тиверці, яже суть толковані: сі всі звашеся од Грик Великая Скуфія" [6].

Про тотожність назв Русь і Україна можна й не говорити — це міцно відбито в свідомості народу, в сотнях пісень, історичних творів, як вітчизняних, так і зарубіжних, в поширеному терміні "Русь — Україна" ("...за Русь — Україну загинув" — з народної пісні; "Історія України-Русі" тощо). Разом з тим, "не викликає сумніву, що поляни, древляни і навіть сіверяни — це предки сучасних українців" [7]. Отже, ланцюжок назв замикається, не лишаючи місця домислам про заміну етносу. "Про постійність проживання тут цього етнічного однородного населення свідчать археологічні й антропологічні дані. Дослідження з антропології, зокрема, вказують на генетичний зв'язок сучасних українців з древлянами, волинянами, тиверцями, полянами, білими хорватами і частково сіверянами..." [8].

Плутанина в етнічних назвах, яка існує в історичній науці (передовсім в російській і радянській), як правило, є наслідком цілеспрямованих зусиль. Справа в тому, що після занепаду Києва і піднесення Москви при татаро-монголах, московська амбіція привласнює собі не лише термін "великороси", але й терміни "Русь", "Росія" і "росіяни". Це, зрозуміло, не проходило непоміченим ні на Україні, ні за її межами. Характерним у цьому плані є виданий у 1869 році для членів французького сенату і міністрів

---

[1] — Вперше зустрічається в літописі від 1187 р. в зв'язку зі смертю переяславського князя — "...о нем же Украина много постона".

[2] — Вперше вжито 1334 року в титулі Юрія II — "З божої ласки природжений князь цілої Малої Русі".

[3] — Цит. за ст. Я.Боровського "Скіфи суть руські", — ж. "Україна", 1987, № 29, с.16.

[4] — Там же, с.17.

[5] — Повесть временных лет, М. — Л., 1950, ч. I, с.20.

[6] — Полное собрание русских летописей, СПб., 1910 — 1914. — т. 20, ч. I, Львовская летопись, 46.

[7] — А.Шахматов. Рец. на "Украинскую грамматику" А.Крымского, "Poczn. slan", II, 1909, с.140.

[8] — І.У.І., с.186.

спеціальний матеріал, присвячений українсько-московській проблемі.

"Існує, — сказано в цьому матеріалі, — величезна Російська імперія, яка займає половину Європи і третину Азії, являє собою мозаїку численних уярмлених народів і склалася через завоювання їх московитами. З цих народів вкажемо на рутенів [1], литовців і поляків. У Франції ми допускаємось великої і ускладненої численними наслідками помилки, вважаючи Російську імперію одноцілістю. Ця "одноцілість" ні що інше, як прояв ідеї панелівізму. "Об'єднання" робиться на наших очах, наприклад, ми бачимо, як в університетській науці змішуються назви двох в дійності різних народів — більше того — народів цілком протилежних своїми супротивними цивілізаціями і всіма традиціями їх історії. Ці два народи — московити і рутени.

Рутени мали раніше ім'я русинів й руських і були поневолені московитами в минулому сторіччі, після чого народ-поневолювач перейняв собі ім'я переможеного народу для того, щоб надати собі видимі права на володіння цим народом. Таким чином, імена руських і московитів нині здаються нам синонімами, тоді як справді для історика вони радикально різні. Таке змішування дозволило московитам присвоїти собі також історію русинів.

Але треба сказати правду — у Європі існує нарід русинів (12,5 млн. під царем і 2,5 млн. під Австро-Угорською монархією) такий же численний, як народ Еспанії, втричі більший за богемців і рівний всім підданцям корони Св.Стефана. Цей нарід існує, має свою історію, окрему від історії Польщі і ще більше окрему від історії Московії. Він має свої традиції, свою мову, одмінну від московської і польської, має виразну індивідуальність, за яку змагається.

Історія не має забувати, що до Петра І той нарід, який ми нині називаємо рутенами, звався руським, або русинами і його земля звалась Руссю, а той нарід, який ми нині звемо руським, звався московитами, а їх земля Московією.

В кінці минулого століття всі у Франції і в Європі добре вміли відрізняти Русь від Московії. Як же сталася ця заміна? Виключно через те, що вже ціле сторіччя московський уряд працює над тим, щоб утворити над справжнім значенням цих обох назв повне злиття. Відновімо істину, яка освітить сучасність і дасть можливість передбачити небезпеки майбутнього. Покиньмо свавільно змішувати в однім спільнім імені "руські" русинів, без сумніву слав'ян, і московитів, слав'янство яких більш ніж сумнівне" [2].

[1] —Як русини у Західній Європі XIX ст. перетворились на рутенів не зовсім ясно. Дуже можливо, що причиною стала двозначність прочитання слова "русин", написаного латинськими літерами — "Ruthen". За одними правилами це слово читається як "русин", за іншими як "рутен".

[2] — Un peuple europeen de gulnze millions oublie devant l'Histoire, Paris. 1869. 80. Цитується у перекладі І.Борщака за його брошурою "Ідея соборної України в Європі в минулому", вид-во "Український друкар", Париж, 1923 р., с.22-23.

Маніпуляції назвами, як бачимо, зовсім не обов'язково пов'язані зі зміною людності. Лише за останні три століття у письмових документах відбились такі назви української людності: "роксоляни", "рутени", "русини", "казацький народ", "южноруси", "малоросійська народність", "народ черкаси", а в роки застою його вже почали привчати до терміну "радянський народ", все більше витискаючи з ужитку терміни "український" та "Україна". Цілком очевидно, що назви приходять і відходять з тими політичними ситуаціями, які їх породжують, а народ залишається.

Що ж до масового виселення місцевої людності, то воно почалось ще в мезоліті, посилилось в енеоліті і триває й досі. Тільки за останню сотню років мільйони українців залишили свій край і переселились до Сибіру, на Далекий Схід, на Кубань, в Середню Азію, до Америки, Австралії... Однак від цього автохтонне населення не зникло і не поступилося місцем якомусь іншому народові.

Навіть після грандіозних завоювань і масових переселень тюрків, арабів і монголів ці народи нікуди не ділись і продовжують проживати у своїх дідизнах, осередках свого етногенезу. Що ж до хліборобського осілого населення Наддніпрянщини і Наддністрянщини, значно міцніше прив'язаного до своєї дідизни, ніж кочівники, то його повне переселення зовсім неймовірне. Неймовірно, щоб весь народ, якого вже в літописний час не зрушили з місця ні навали тюркських племен, ні монгольське завоювання, полишав навіщось своє чарівне Наддніпров'я і Наддністров'я та йшов шукати кращого...

Були, звичайно, міграційні рухи надлишків населення, і при тому, як уже згадувалось, досить значні, була й асиміляція місцевим населенням інших іноплемінних груп як до утворення Київської Русі, так і в пізніші часи. Так, літопис розповідає, що київський князь Володимир, будуючи укріплення на Десні, Сулі, Трубежі й Стугні, поселяв там словен, кривичів, в'ятичів, а князь Ярослав, створюючи оборонну лінію на Росі, поселяв там полонених "ляхов". У пограничних місцевостях виникали поселення печенігів, берендеїв, торків і половців, відомих під назвою чорних клобуків (каракалпаків)...

З посиленням тиску кочовиків відбувався рух місцевого населення з півдня на північ і зі сходу на захід. Коли ж тиск слабнув, людність верталась на свої землі. Але "ці переміщення, як і асиміляційні процеси, не приводили до істотних змін в етнічному складі населення Південно-Західної Русі. Письмові джерела свідчать про те, що навіть після спустошливої монголо-татарської навали і встановлення золотоординського іга населення зростало, головним чином за рахунок збільшення чисельності осілих, місцевих жителів" [1].

---

[1] – І.У.Н., с.188.

Така прив'язаність українців до своєї землі, на жаль, не гарантує збереження нації та українського етносу в сучасних умовах. З часу втрати державної незалежності і входження в Російську імперію дамоклів меч зникнення українців з лиця своєї землі весь час висить над нацією.

Вже Петро I розпочав систематичні виселення українців з України, використання їх для освоєння і заселення околиць імперії, та масове переселення на освоєні землі України росіян. Цю політику з більшим чи меншим цинізмом продовжували усі інші правителі імперії, особливо у її більшовицький період. Зафіксовані випадки, коли російських селян привозили і поселяли в хатах, де лежали трупи померлих з голоду і де ще не всі повмирали. Так, наприклад, на Кубані у станиці Полтавській (тепер Красноармейская) переселенці з Росії застали ще чимало вмираючих і виснажених місцевих жителів. Їх було постріляно і в такий спосіб станицю повністю деукраїнізовано.

За роки імперського свавілля на Україні вже понад 20% українського населення замінено на росіян. Цей процес триває й сьогодні, попри демократизацію, гласність і проголошення суверенітету. Хоча сотні тисяч українців не переселяють з смертельної зони довкола Чорнобильської АЕС через відсутність житла, в Черкаській, Київській, Чернігівській, Чернівецькій, Одеській, Херсонській області, як повідомляє "Вісник руху" (1990 р. № 6, с. 29-30), поселяються тисячі родин з Росії, для яких тут споруджуються квартали будинків і нові населені пункти.

Однак, попри всі біди, лихоліття і злочинну діяльність російського імперіалізму українська нація ще й досі лишається у більшості на своїй території і продовжує розвивати свою матеріальну й духовну культуру. Отже, не назви, а культура, традиції, звичаї, фольклор і побут є достовірними показниками для ідентифікації різних станів і назв етносу в історичному процесі.

Тема зіставлення української традиції з індо-іранськими, індоєвропейськими та скито-сарматськими аналогами ще чекає на грунтовне дослідження, однак, навіть відгомін понять, актуальних багато тисяч років тому, що й досі живе в українській мові і фольклорі, дає змогу уявити ту складну і багату культуру, яку застав апостол Андрій, коли прийшов до Києва проповідувати християнство, і на якій базувався київський князь Володимир Великий, коли утверджував його як державну релігію.

Вплив дохристиянських релігійних уявлень та давньої релігійної символіки був настільки значним, що його не вдалося подолати й за тисячу років. Так у християнській символіці, крім її центрального символу — хреста, бачимо знаки сварги (свастики), шестикутної зірки, трійці (тризуба), Кола (Сонця), трикутника та іншу дохристиянську символіку. Сварга (як пряма, так і обернена) прикрашає алтар Софії Київської, шестикутні зорі бачимо на її мармурових фризах капітелів, на плитах підлоги, на кованих две-

рях; тризуби стоять на багатьох хрестах тієї ж Софії, прикрашаючи їх кінці чи перехрестя; кола з сонячним промінням вінчають бані церковних споруд, змагаючись у тому з хрестами. Крізь рівнобічний трикутник зі стін християнських храмів дивиться на нас "недрімне" або "всевидяче" око — світотворча сила християн.

Значно сумніша доля, ніж давній символіці, судилася дохристиянському письму наших предків. Язичницькі письмові пам'ятки, як "диявольські знаки" були повністю ліквідовані після хрещення Київської Русі, отже про давню писемність маємо лише посередні докази. Про це, наприклад, свідчить бурхливе процвітання книжкової справи з перших же років християнства, що є неможливим без тривалої книжної традиції [1]. Про це свідчать творці нового алфавіту — Кирило і Мефодій; це випливає з наявності письмових договорів з Візантією [2], це виявляють відомості про звичай киян залишати письмові духівниці (заповіти) [3]; листування киян з вірменами (зафіксоване у вірменських літописах VI-IX ст.), наявність дохристиянського літопису у Києві [4]; археологічні знахідки дохристиянських знарядь письма [5], аналіз графіті Софійського собору у Києві [6] тощо.

Своєрідним свідченням наявності дохристиянської писемності і книжкової традиції у Київській Русі є той дивовижний факт, що графічні прикраси перших християнських рукописів рясніють не хрестами, а тризубами. Якби книжкова справа у Києві не мала язичницької традиції, а була започаткована християнами, то звідки б потрапили тризуби у заставки релігійних рукописів? А саме ці старовинні рукописи зберегли для нас різні форми тризуба у своїх орнаментальних мініатюрах, що зустрічаються в заставках.

Автор окремої збірки рисованих тризубів В.Січинський пише, що найстаріші тризуби з мініатюр XIII-XIV ст., переважно з "Псалтирів", мають складну форму з усіма елементами знаку і виключають підозру, "що це якісь випадкові комбінації плетінки" [7].

Новіші галицькі рукописи XVI-XVII ст. містять більш схематизовані тризуби, однак і вони є незаперечним свідченням того, "що традиція тризуба не загинула з упадком державності староняжої доби" [8]. Тризуби галицьких мініатюр, як встановив В.Січинський, своїм рисунком і формою майже тотожні київським.

Література дохристиянської Київської Русі, як можна судити з єдиного твору, що чудом зберігся, — "Слова о полку Ігоревім" [9],

---

[1] — Порівняймо з утвердженням книжкової традиції у Московській державі.

[2] — Такі договори обов'язково складались двома мовами і двома письменами

[3] — Історія Києва, К., "Наукова думка", 1986, т. I, с.139.. Надалі — І.К. 1986.

[4] — Рибаков, с.772-773.

[5] — Там же.

[6] — І.К. 1986, с.140.

[7] — Січинський В., згаданий твір, с.24.

[8] — Там же, с.25.

[9] — Хоча "Слово..." написано після хрещення Русі, але є цілком язичницьким як за формою так і за змістом. Див. Рибаков, с.775.

мала багату традицію, різні стилі і напрями [1] і досягла такої довершеності, якої не завжди досягають і сучасні літературні шедеври.

Образотворче мистецтво збереглось, переважно, у вигляді ювелірних виробів, яких знаходять серед скарбів, заритих за доби лихоліття. Про довершеність цього мистецтва може судити кожен, познайомившись з експонатами музеїв.

Архітектура цілком відповідала тогочасним вимогам. "Заможні верстви населення будували великі зрубні житла — "хороми", які нерідко мали два і більше поверхів. Нові знахідки у Києві дають можливість твердити, що на Русі, ще до запровадження християнства, існувала кам'яна архітектура — культова та світська" [2].

Про характер культової архітектури можемо здогадуватись лише з розкопок і вишивок [3], а світська збереглась і в похристиянській Русі. Рівень будівельної інженерії засвідчують споруди, зведені в перші ж десятиліття після прийняття християнства, тобто на грунті дохристиянського будівничого досвіду, — Десятинна церква, Софійський собор, Золотоверхий Михайлівський собор тощо.

Потрапивши на благодатний грунт, християнство утвердилось у Київській Русі і, зі свого боку, почало сприяти піднесенню Києва. "З IX до XIII ст. Київ — найважливіший і найбільший центр культури східних слов'ян. У ньому вперше на Русі з'явилась нова писемність, розпочато регулярне літописання, засновано перші бібліотеки та школи, зведено монументальні споруди: Десятинну церкву, Софійський собор, Золоті ворота, князівські палаци, прикрашені мозаїками та фресками.

Руками київських золотарів створено чудові зразки прикладного мистецтва: переборчасті емалі, вироби з черню, сканню та зернью, відомі далеко за межами Русі. В Києві написано визначні твори оригінальної та історичної літератури — "Слово о законі і благодаті" Іларіона, "Руська правда", "Повість временних літ", "Слово о полку Ігоревім..." [4].

За високими художніми якостями тогочасна культура нашого народу в багатьох галузях "залишала позаду культурні досягнення інших народів середньовіччя. І в цьому, безсумнівно, велика заслуга Києва — найстаршого і найважливішого центру культури Русі і всієї східно-слов'янської цивілізації" [5]. До особливих заслуг Києва належить і його роль у збереженні і утвердженні, попри протидію церкви, священного символу пращурів — вогненної Трійці. Зрозуміло, що з прийняттям християнської релігії знак арійської Трійці, як головний релігійний знак, був витіснений з храмів, хоча й досі лишається там у таємно прихованому вигляді (в орнаменті, прикрасах хреста і т.д.). Однак така незавидна доля могутнього дідівського символу не могла влаштувати киян, і вони роблять

[1] — Про це говорить автор "Слова", обираючи свій стиль викладу.
[2] — І.К. 1986, с.156.
[3] — Рибаков, с.125-127.
[4] — І.К. 1986, с.179.
[5] — Там же, с.180.

кияни, а не Рюриковичі, яким це приписують...

Тут доречно згадати про ще один язичницький знак, знак двозуба, який набув великої сили у період культу Тельця, пов'язаного з виходом сузір'я Тельця на панівну позицію Зодіаку, де воно перебувало протягом 4400-1710 рр. до н.е. У давній символіці наших предків двозуб представляв могутність чоловічої сили (первісно — сили тура) [1]. Двозуб простежується в археологічних шарах дуже далеко. Його шанували трипільці (35-17 ст. до н.е.) [2], носії егейської (кріто-мікенської), троянської (28-12 ст. до н.е.) та пізніших культур Причорномор'я, зокрема громадяни Ольвії (Борисфену), які у 6-2 ст. до н.е. знову високо піднесли егейську й трипільську символіку двозуба [3] й тризуба.

Саме двозуб, а не тризуб мали Рюриковичі своїм родовим знаком. І це природно. Адже князівську династію насамперед цікавила сила й самоутвердження. Показово, однак, що ті з князів, для яких державні інтереси переважали особисті, замінювали двозуба на тризуба. Це — Володимир Великий, його сини, Ярослав Мудрий та Мстислав, і його правнук Володимир Мономах — тобто найзначніші державні мужі з роду Рюриковичів. Інші князі (не рахуючи Юрія Довгорукого, знаком якого було щось середнє між тризубом і хрестом) мали знаками двозуба або поєднання двозуба з хрестом. У нащадків Юрія Довгорукого на знак тризуба немає й натяку (табл. XIX). З переходом Рюриковичів на російські землі знак двозуба на Україні майже повністю зникає. Зрозуміло, що тризубові подібна доля не загрожувала. Навпаки, його популярність і сфера проявів розширюється...

Значення тризуба збагачується низкою локальних образів, наприклад, образами давньоукраїнської богині Берегині (зображуваної у вигляді жінки, яка зведеними догори руками захищає свій народ); молитвенного жерця, що звів руки до Бога; колоска, хліборобського оберега тощо. Тризуб сприймається як символ могутності, непереможності, як охорона проти всякої небезпеки, всілякого зла і нещастя, як сила, здатна подолати й спрямувати стихійні і навіть потойбічні сили [4]. Тризуб переходить в орнамен-

---

[1] — Це значення двозуба — найпоширеніше, однак воно не виключає й інших, наприклад, розуміння двозубу як символу двох протилежних первісних комплексів сил — Батьківської й Материнської (позитивної й негативної) і т.п. Однак, для трипільської (і пізніших на території України) та егейської культур характерне зображення тризуба у вигляді бичачих (турячих) рогів (табл. XVI, мал.1, 2, 3).

[2] — Погожева А.Н., там же, с.108-109.

[3] — Затримка панування двозуба (по суті рогів) після втрати сузір'ям Тельця панівного становища у Зодіаку пояснюється тим, що його місце зайняло сузір'я Овна, так символізованого рогами.

[4] — Аналогічних доповнювальних значень набуває знак тризуба й у інших нащадків причорноморських аріїв. Так, наприклад, у індуїстів тризуб стає також символом Трімурті. При тому праве вістря, за даними С.Наливайка, символізує Прабатька світу Брахму, середнє — Руйнівника й Творця нового — Шіву, а ліве — Охоронця, Заступника і Упорядника світу — Вішну. (Див. Наливайко С., згаданий твір, с.26).

ти тканин, килимів, карбування, різьбярства, писанкарства... Він зображається в рукописних текстах книг, на монетах і печатках, на перснях і пломбах, на ювелірних виробах, державних відзнаках, табличках-посвідченнях, підвісках і навіть на посуді, кахлях та цеглі (табл. XVIII, XX).

Значення тризуба як символу було виняткове.

На X-XIII століття припадає також графічна трансформація українського тризуба, яка надає йому надзвичайної своєрідності. До X ст. форми тризуба, що панували на Україні, мало чим різнились від первісного арійського знаку архаїчно-класичної форми і були близькими до тризубів інших нащадків причорноморських аріїв — елінської тріалії, індійської трищули, боспорського тридента та скіфських і сарматських тамгових знаків (табл. IV, різновиди I, II, III, IV; табл. XVII).

Трансформація тризуба полягала в його ускладненні шляхом надання його елементам плетінкової форми (табл. XX). Таке ускладнення знаку найімовірніше пов'язане з ускладненням державної організації українського суспільства, з переходом від простої політики "Іду на ви" до складної плутанини дипломатичних стосунків всеєвропейського масштабу. Згадане ускладнення українського суспільства не могло не відбитись на формах світосприймання, мислення, образотворчості. Не останню роль у запровадженні плетінкової форми тризуба відіграли, очевидно, романські та скандінавські впливи поширеної там плетінкової орнаментики, та деяка трансформація архаїчного арійського тризуба, що почала формуватись ще в еллінські часи.

В.Січинський вважає, що перехідну форму від традиційного знаку Посейдона до українського тризуба можна бачити на прієнській монеті (табл. XVI, мал.6): "На прієнській монеті, — пише В.Січинський, — тризуб зовсім втрачає вигляд знаної посейдонової "тріалії", він не має продовгастої форми, композиційно вписується у форму кола і так більше відповідає знаку монети. Крім того дістає різні додатки, що мали, очевидно, символічне значення. Це відноситься до двох симетричних завитків, що з'єднують бічні зуби з середнім. Середня палиця, що в посейдоновому тризубі завжди довга, тут зовсім коротка та має з двох боків додатки у формі двох перснів. Ці останні зустрічаються в деяких посейдонових тризубах і знані на понтійських монетах (табл. XVII, мал.9). Ці завитки чи персні на середньому стовбурі пояснюють, як символ вічної дороги, безконечного життя. Згадані додатки прієнського тризуба зовсім відповідають подібним елементам українського тризуба [1]".

Як князівський знак тризуб вперше документально зафіксовано у печатці Святослава Завойовника (Ігоревича), "де чітко виріз-

[1] — Січинський В., згаданий твір, с.38-39.

няється князівський знак у вигляді "Ш" — тризуб..." [1]

Після повалення Київської держави і зруйнування Києва монголами, Тризуб втратив своє столичне пристанище, зберігаючись однак на провінції в гербах міст [2] (табл. XX, IV, мал.34-35), дворянських гербах (табл. V, мал.1-5), в рукописній традиції заставок у книжках (мал.57-65), в селянських знаках та в гербах українських магнатів, аж доки Київ не відновив у 1918 році свого стольного статусу, отже й пристанища для загальнонаціонального символу.

У XV ст. Україна зазнає страшного зовнішнього тиску: від Півдня наростає загроза етноциду з боку могутньої Оттаманської Порти та її васалів татар, із заходу — з боку польських магнатів. Від Півночі готується до загарбань московський уряд. Доля нації повисла на волоску і сталося чудо — український народ, позбавлений не те що монарха чи військової аристократії, а й будь-якого національного уряду, створює першокласні національні збройні сили — козацтво, Запорізьку Січ.

За короткий час козацтво стає не тільки військовою, а й політичною силою і створює в кріпацькому океані монархічно-феодальної Європи першу в світі поантичну демократичну республіку.

Найвища влада у козацькій державі належала козацькій Раді, яка розв'язувала всі кардинальні питання та прямим загальним голосуванням обирала гетьмана, уряд і старшину.

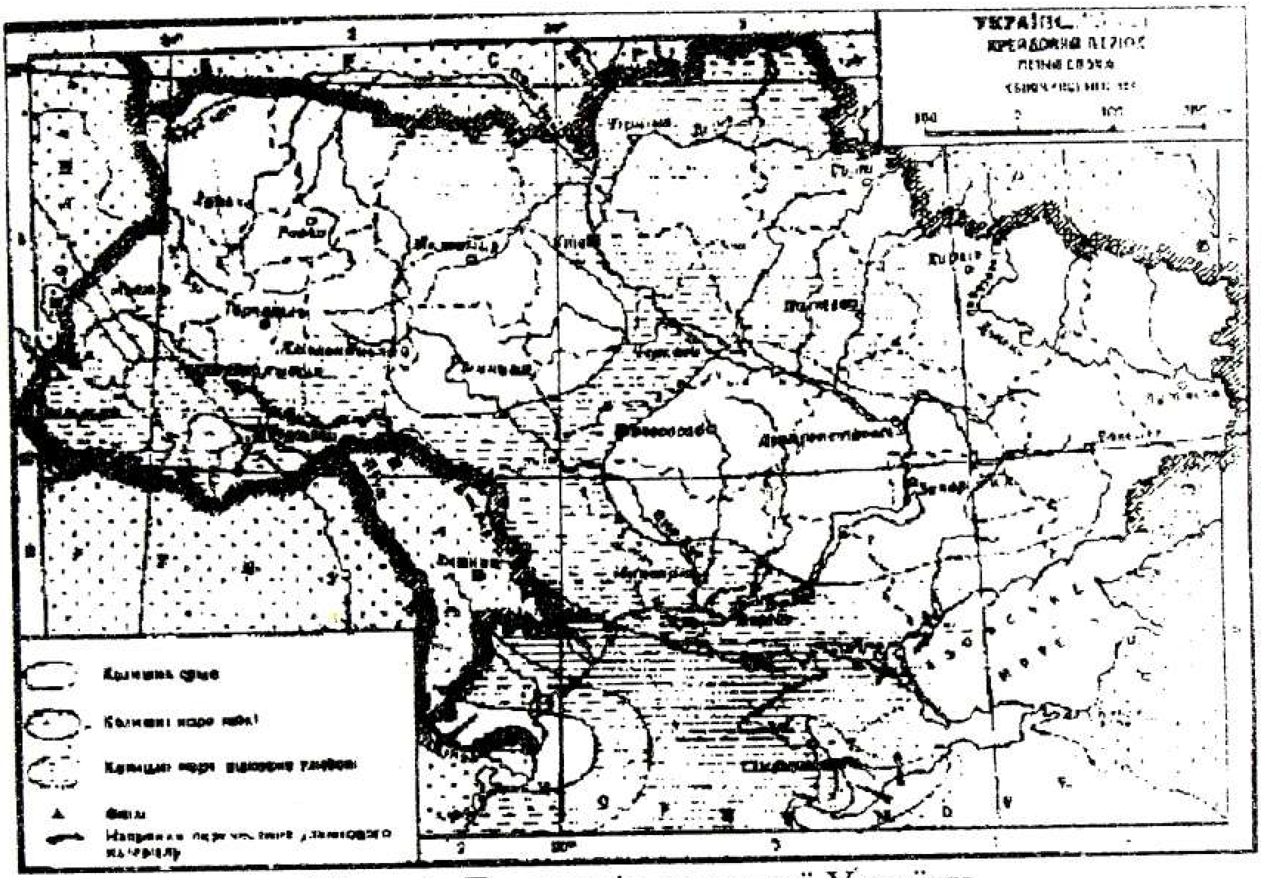
---

[1] — Сергійчук В.І., Доля української національної символіки, К., "Знання", 1990. с.5

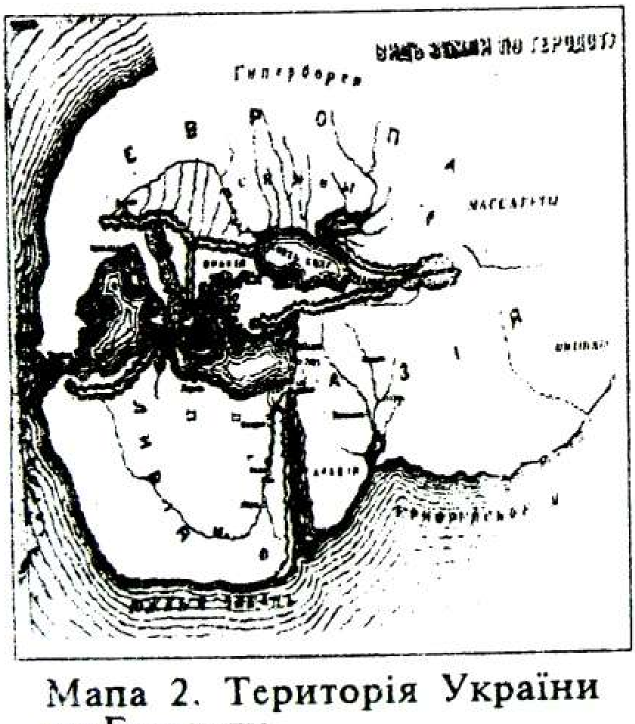
[2] — Наприклад, на середньовічному гербі Львова лев зображався на тлі міської брами з обов'язковими трьома вежами. "Що це — як не тризуб?" — ставить риторичне запитання В.Сергійчук (згад. твір, с.8); Якимович Б., згад. твір, с.44; Сергійчук В., згад. твір, с.7; виступ В.А.Смолія на засіданні Комісії Верховної Ради УРСР з питань патріотичного та інтернаціонального виховання. Повід. РАТАУ. Лiт. Україна. 1989 р. 6 липня та ін.

ДОДАТКИ

1. МАПИ

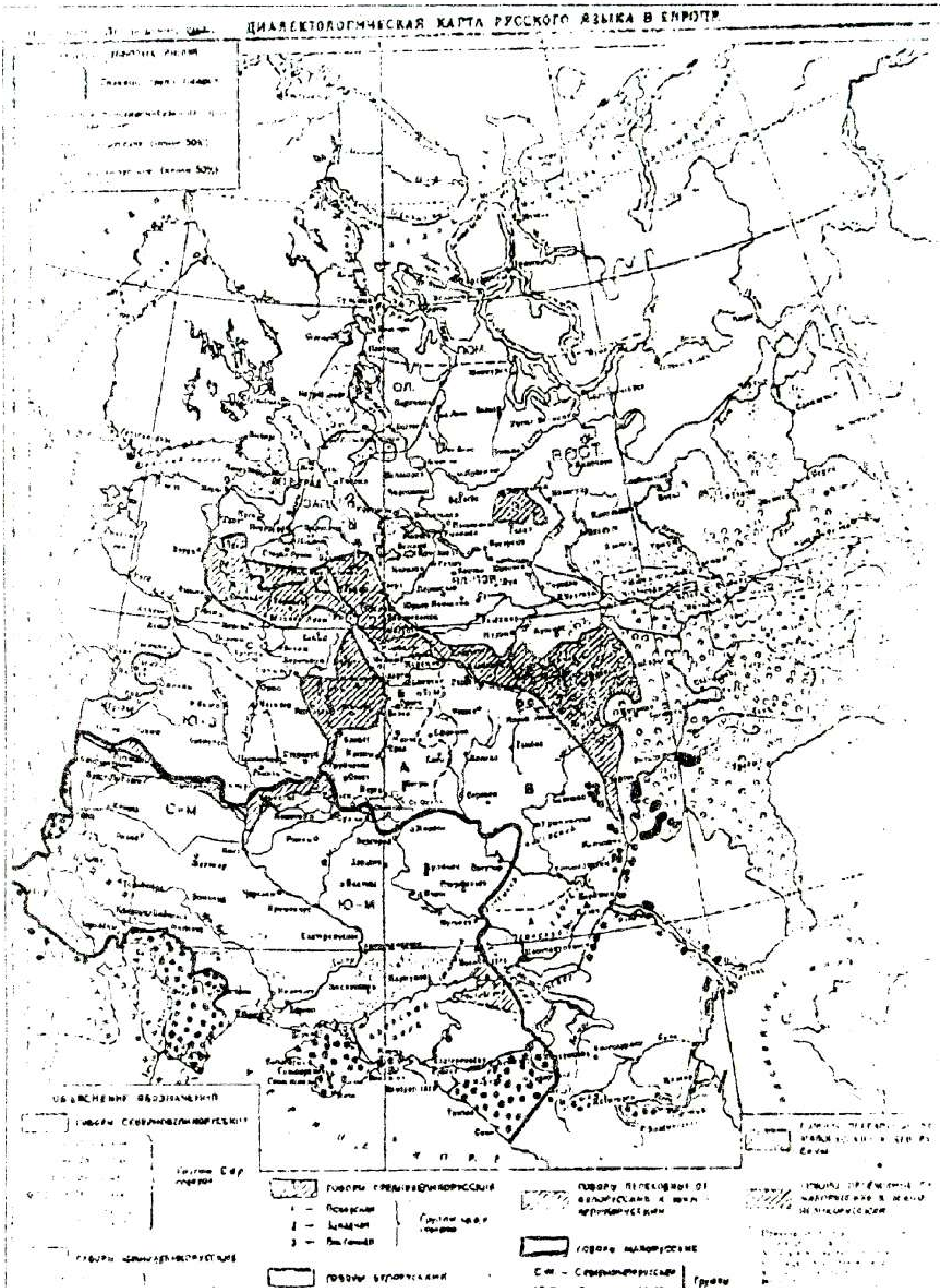
Мапа 1. Територія сучасної України.

Мапа 2. Територія України по Геродоту.

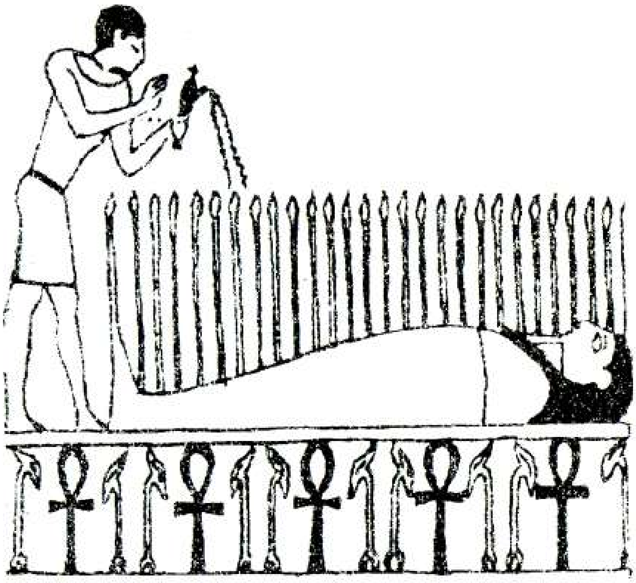

Мапа 3. Топографія Тризуба на Україні (на мапі зазначені назви міст, де знайдено Тризуби на пам'ятках матеріальної культури).

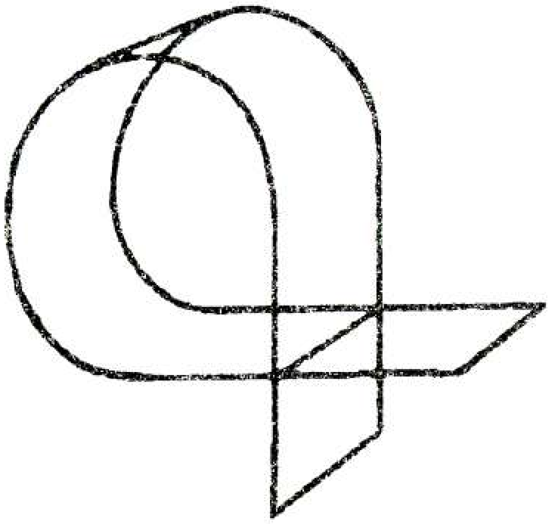

Мапа 4. Діалектична мапа 1914-1967.

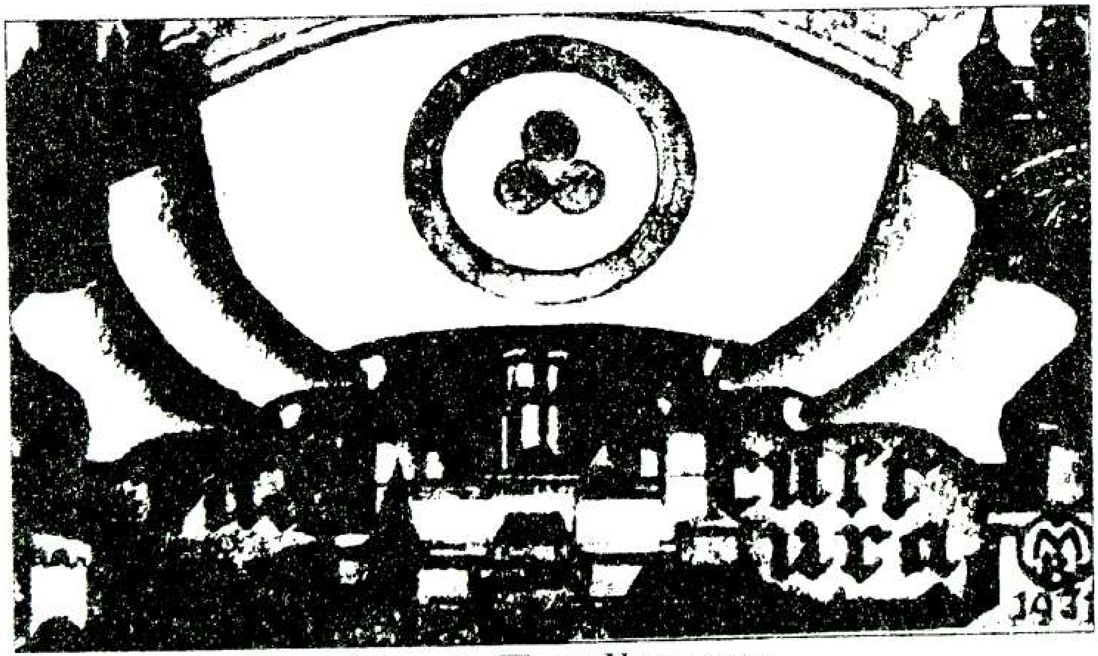
2. МАЛЮНКИ

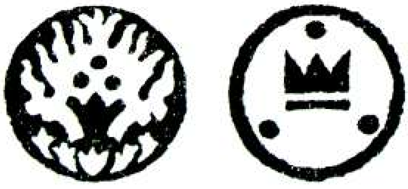
Мал. 1. Циклічний єгипетський бог Осіріс лежить на хресті Анкх — символі циклічності всесвіту.

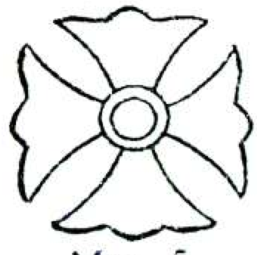
Мал. 2. Хрест Паша (означає циклічний всесвіт).

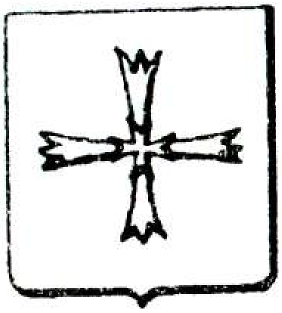
Мал. 3. Пакт Культури.

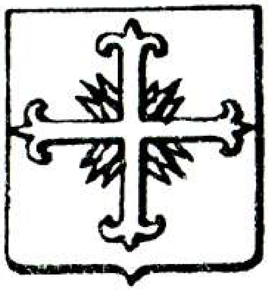
Мал. 4.

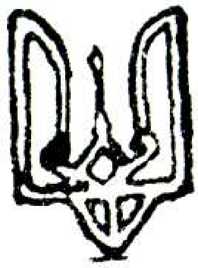
Мал. 5.

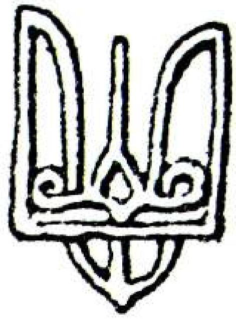
Мал. 6

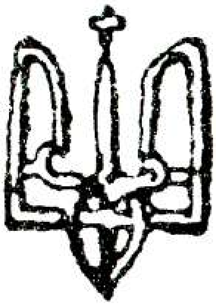
Мал. 7

Мал. 8

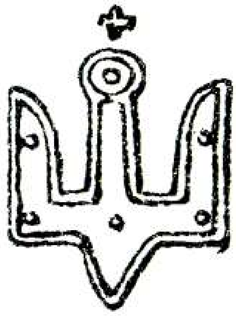
Мал. 9

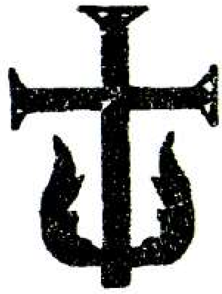
Мал. 10

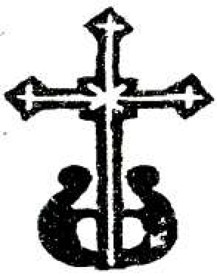
Мал. 11

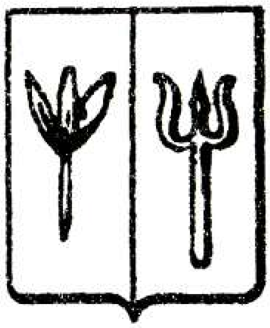
Мал. 12

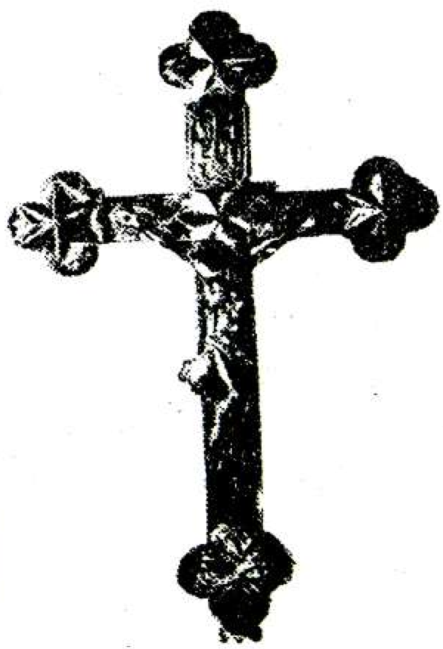
Мал. 13

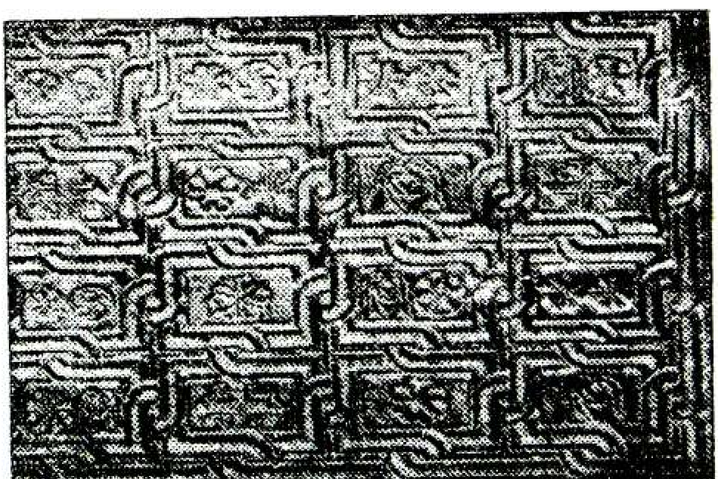
Мал. 14

Мал. 15

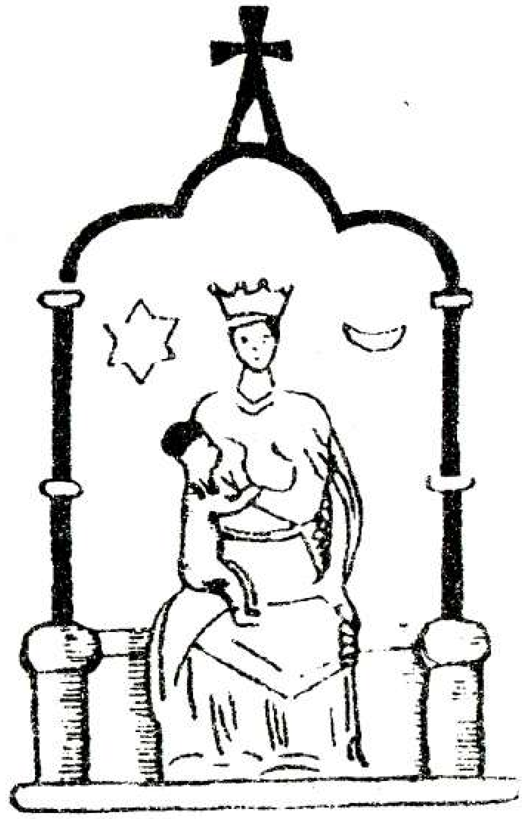
Мал. 16. Хрест із шестикутними зорями.

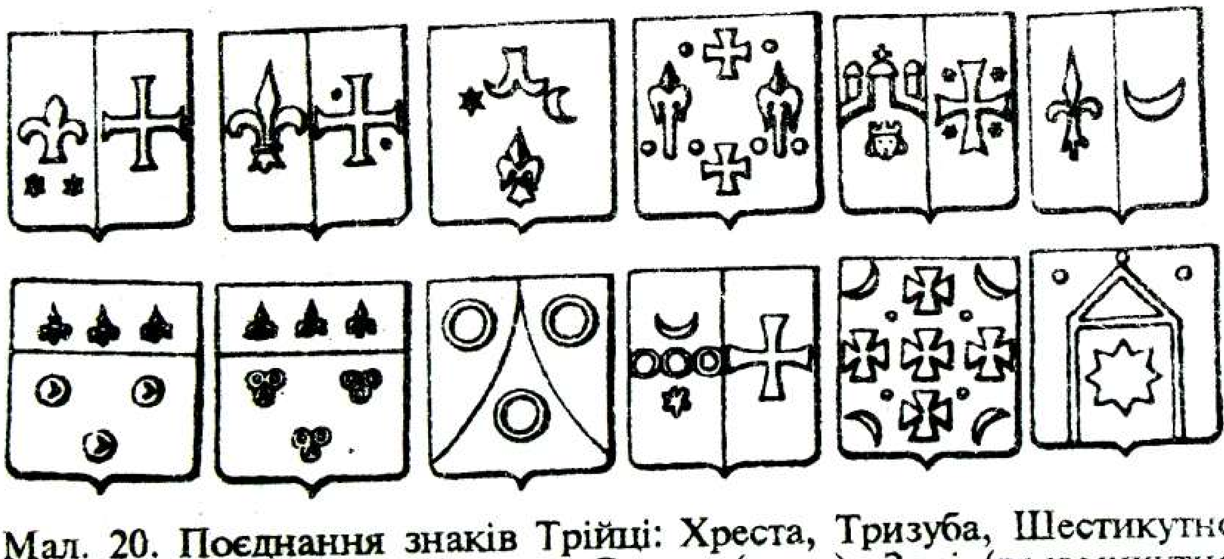
Мал. 17. Оформлення плити на хорах Софії Київської

Мал. 18. Римська Діана (українська Дана) зі знаком Хреста, шестикутної зірки і півмісяця.

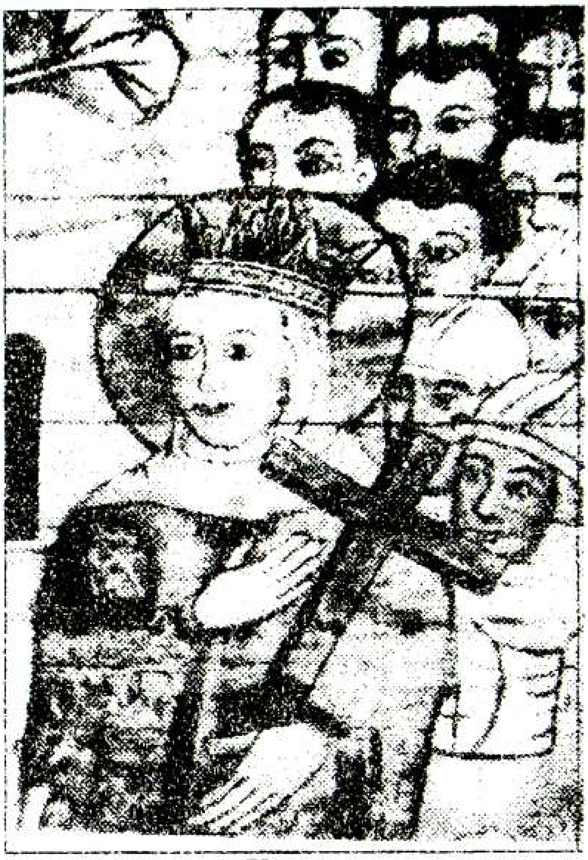
Мал. 19. Богородиця з тією ж символікою.

Мал. 20. Поєднання знаків Трійці: Хреста, Тризуба, Шестикутної зірки, Трикутника, Трикола, Сонця (кола), Зорі (восьмикутної зірки) й Місяця в гербах: Бургундії, міста Мо, міста Лілль, Мейсена, Данії, Ортенбурга, міста Шартра, міста Орлеану, графства Шік, Ангулему, Хеннегау, Гамбурга.

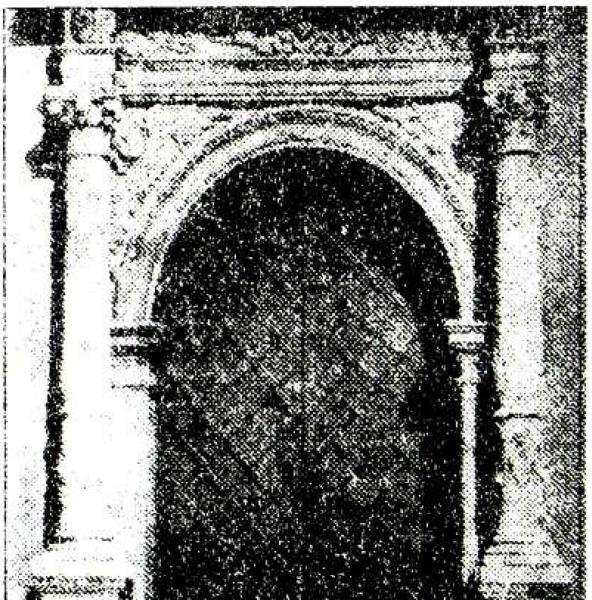
Мал. 21.

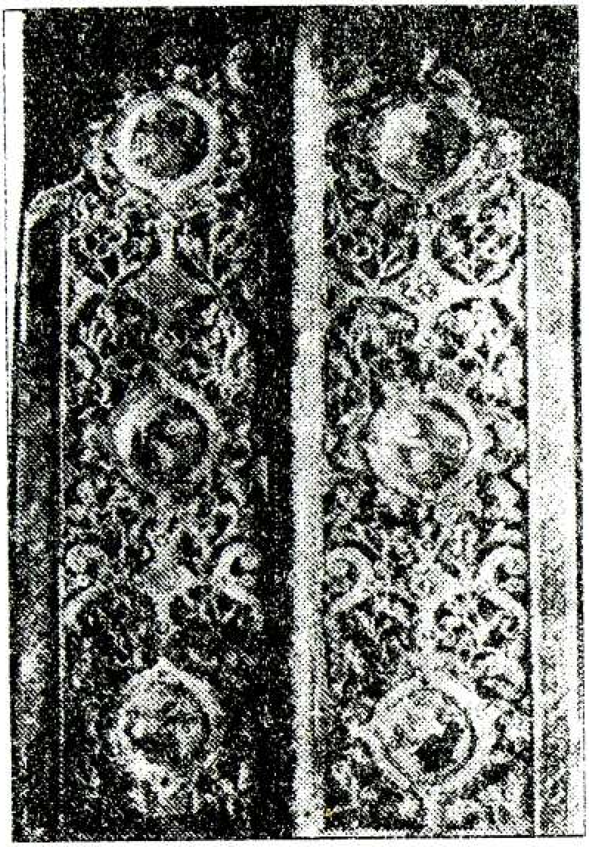
Мал. 22. Деталь розпису церкви св.Духа в с.Потеличі (XVII ст.).

Мал. 23. Металева статуя Архангела Михаїла у Львові (1638 р.).

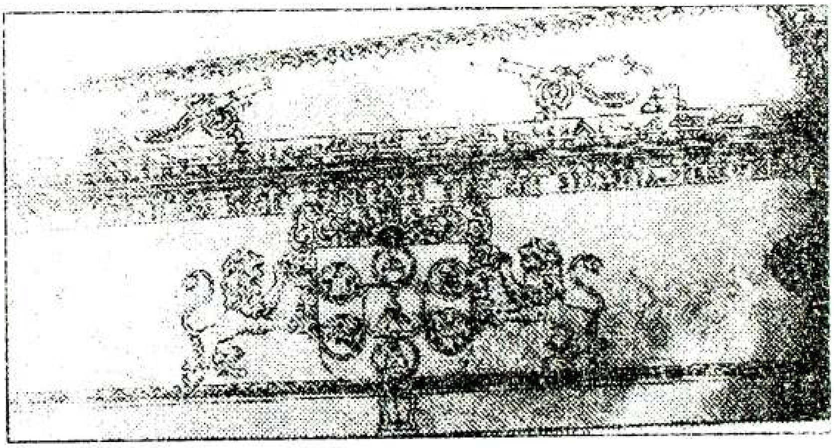
Мал. 24. Портал церкви у Злочеві.

Мал. 25. Врата у церкві с.Хищевичів.

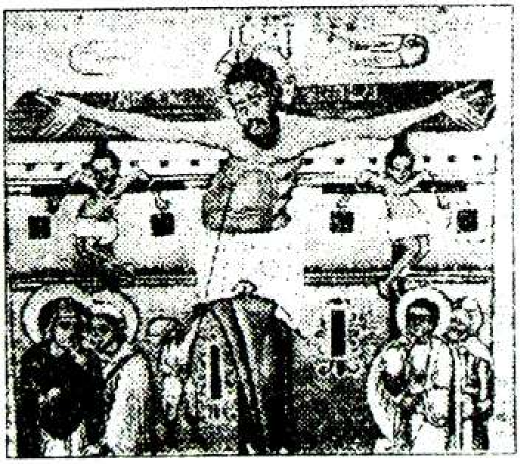
Мал. 26.

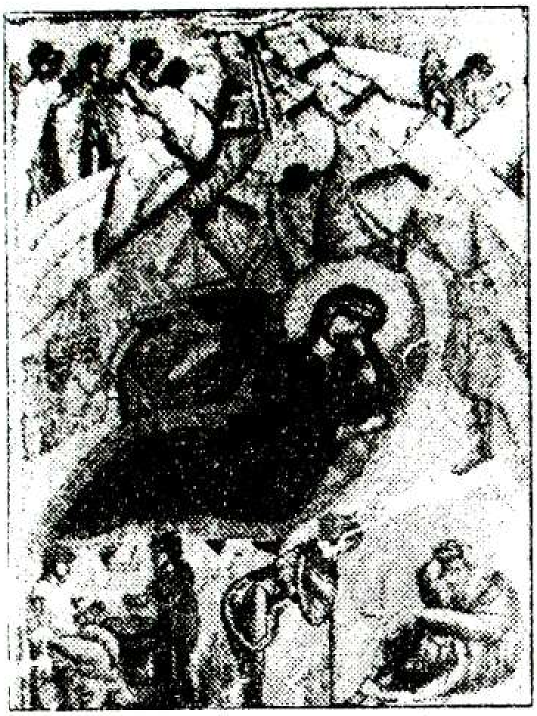
Мал. 27.

Мал. 28. "Юрій Змієборець" з церкви Воздвиження, с.Звижні (XVст.).

Мал. 29. "Розп'яття" з церкви с. Вовчого (XVI ст.).

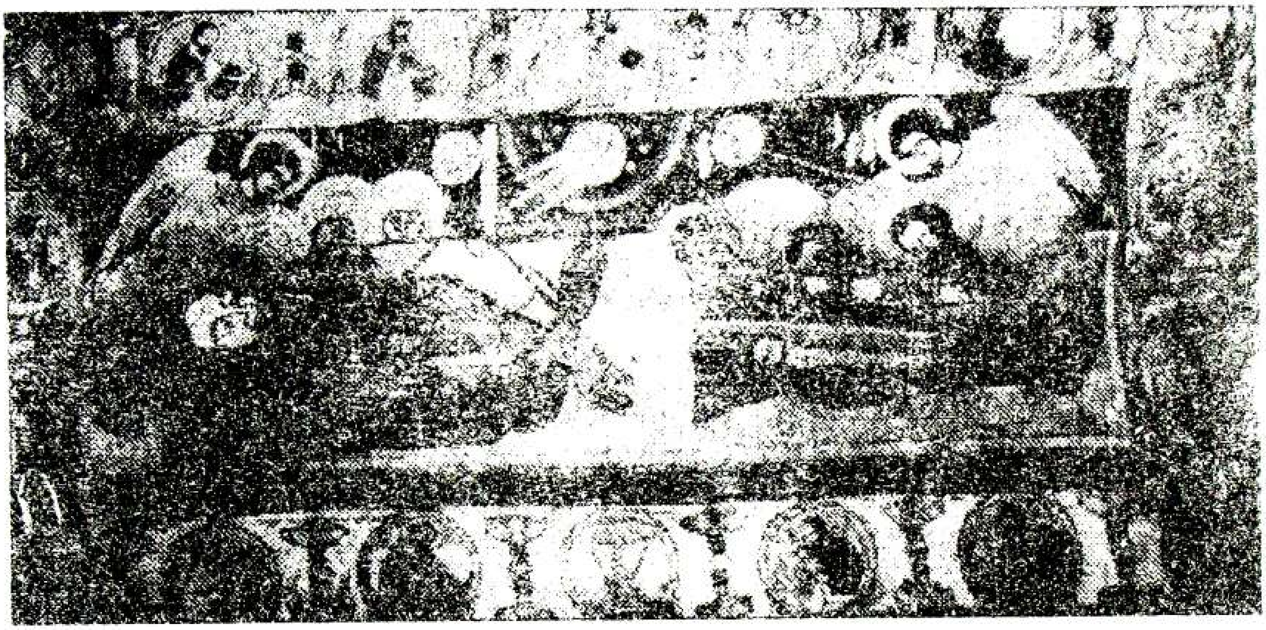
Мал. 30. Фрагмент ікони "Різдво Христове" з церкви с. Трущевич (XVI ст.).

Мал. 31. Фрагмент ікони "Хрещення" з церкви Архангела Михаїла, м.Калуш (XVI ст.).

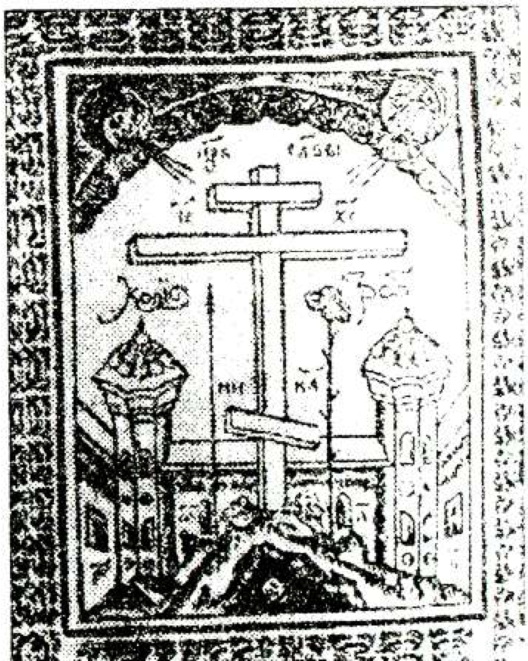
Мал. 32. "Вознесіння Христа" з церкви с.Владича (XVIII ст.).

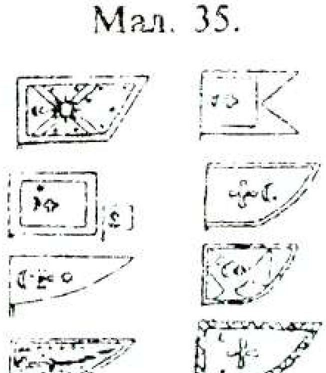
Мал. 33.

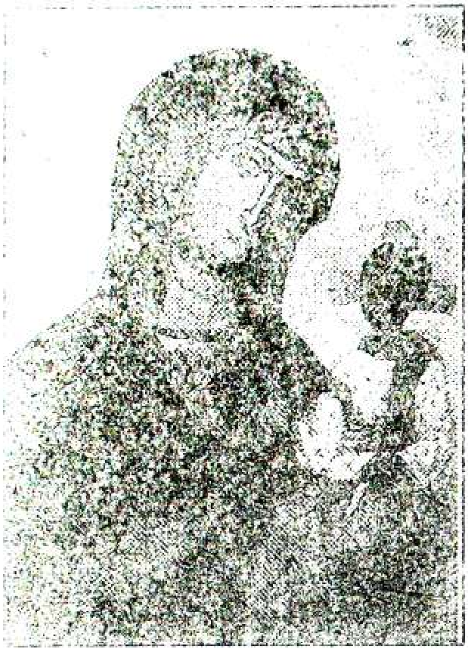
Мал. 34.

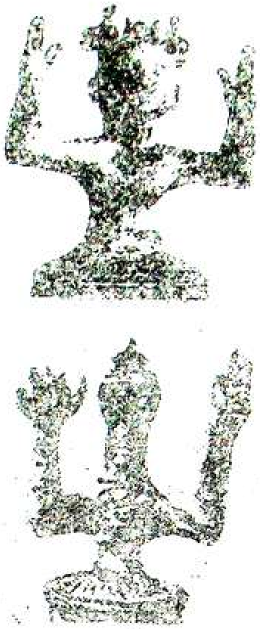
Мал. 35.

Мал. 36.

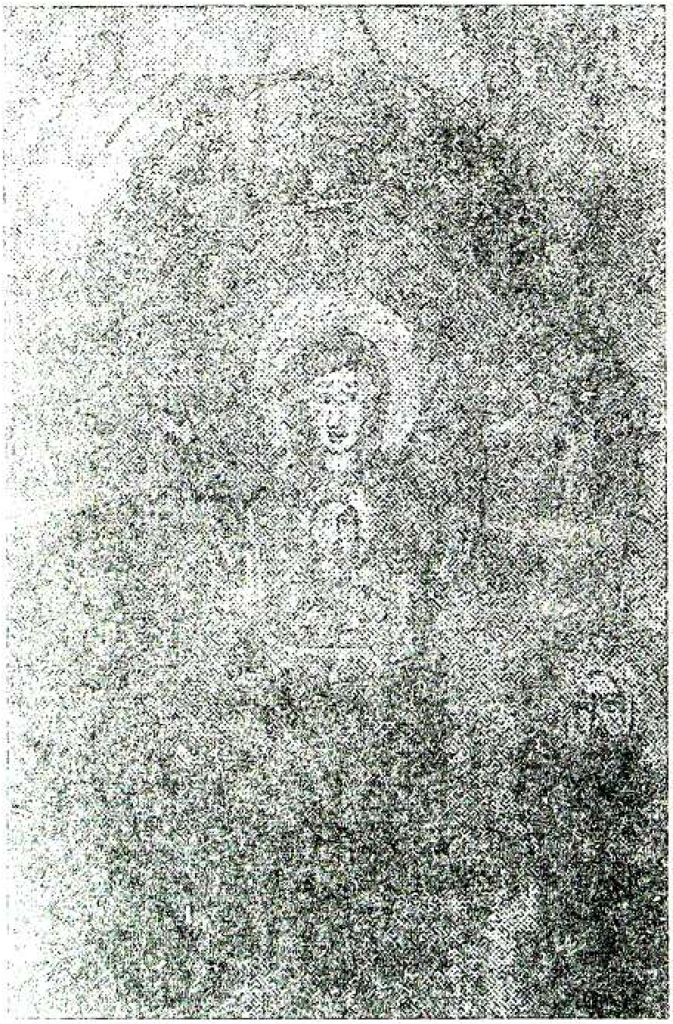
Мал. 37.

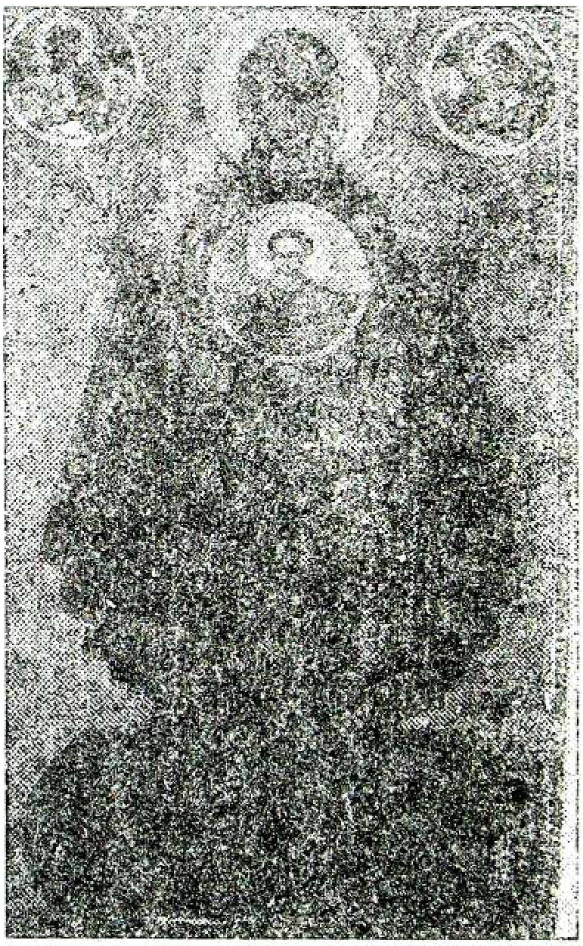
Мал. 38.

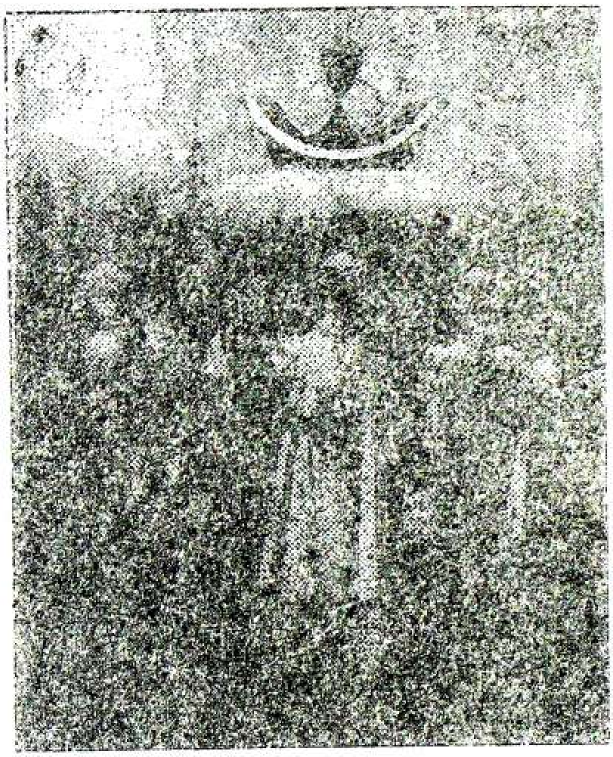
Мал. 39. Оранта із Софії Київської.

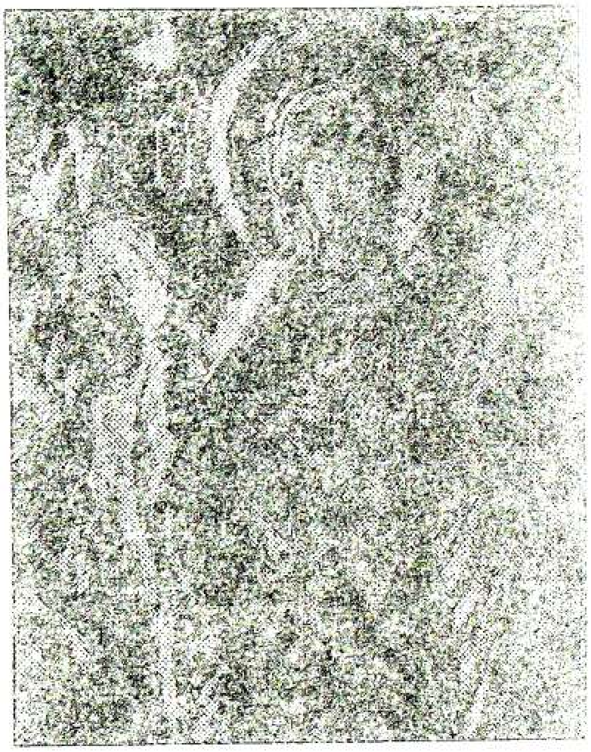
Мал. 40. Покрова із Східної Галичини (XII-XIII ст.).

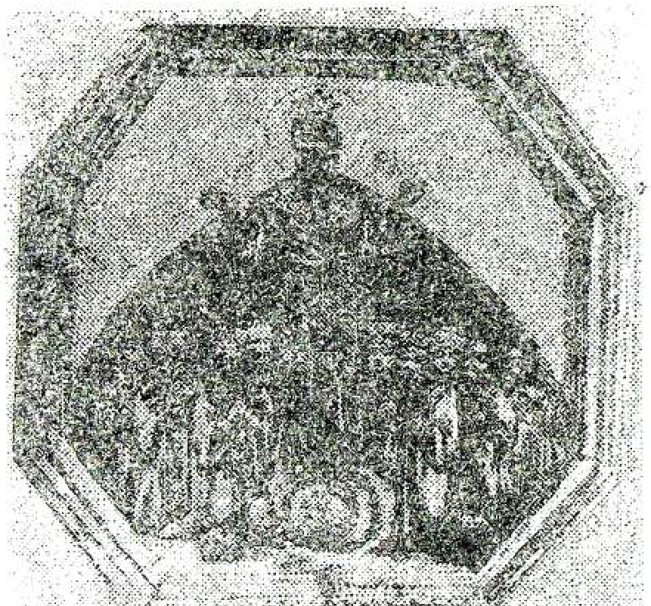
Мал. 41. Богоматір Велика Панагія (Оранта) із Спаського монастиря в Ярославлі (XII ст.).

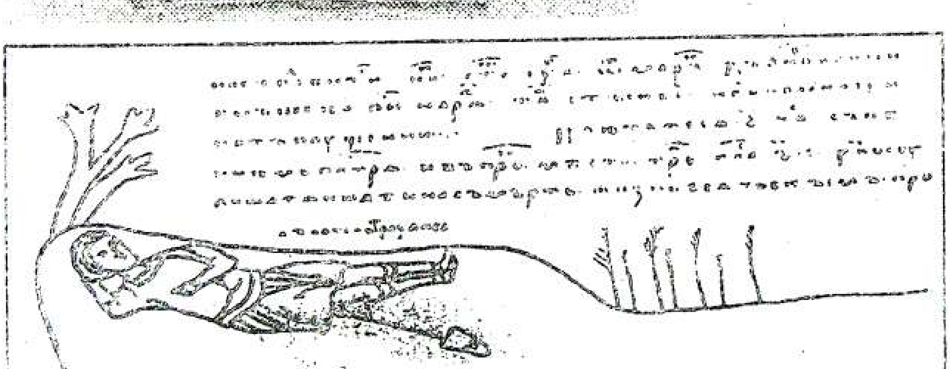
Мал. 42. Покрова зі зруйнованої церкви у Вінниці (XVIII ст.).

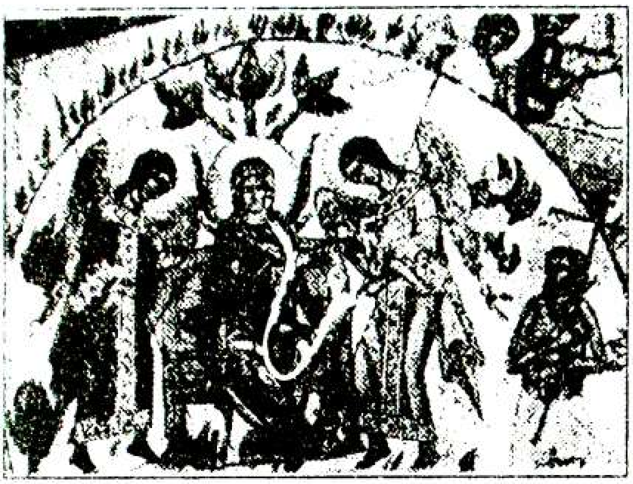
Мал. 43. Богоматір Оранта Рельєф на камені, Київ. XIII ст.

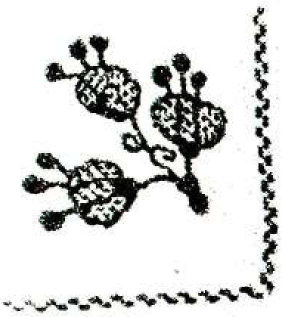
Мал. 44. Запорізькі козаки під час молитви. Запорізька ікона Покрова з аналоя січової церкви, XVII ст.

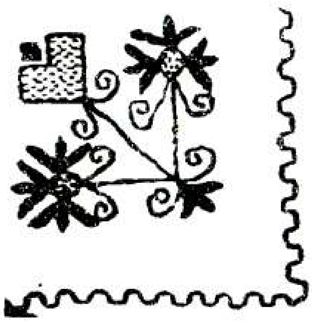
Мал. 45.

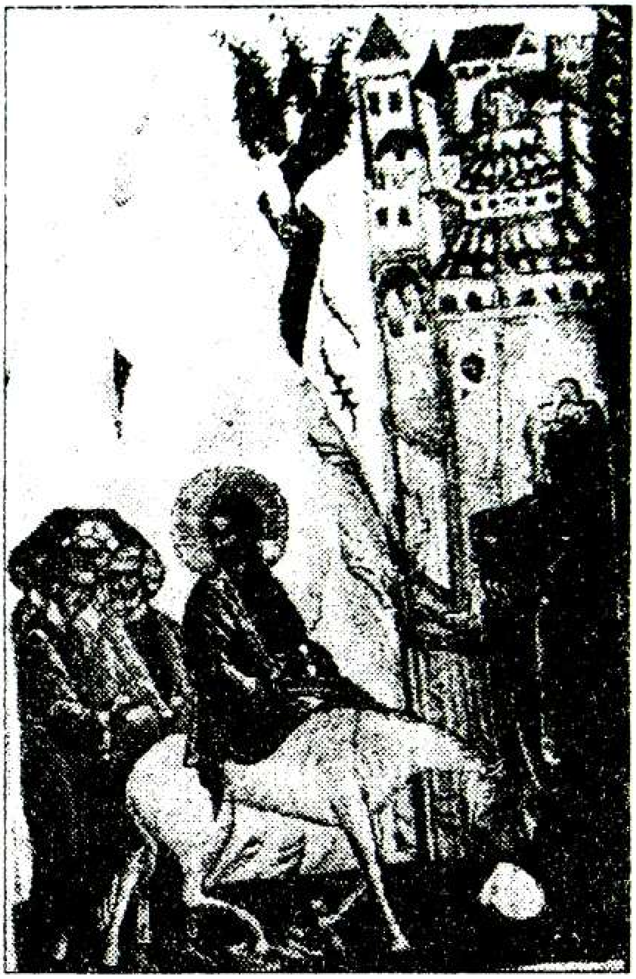
Мал. 46. Фрагмент ікони "Страшний суд". З церкви Різдва Богородиці с.Мшані.

Мал. 47.

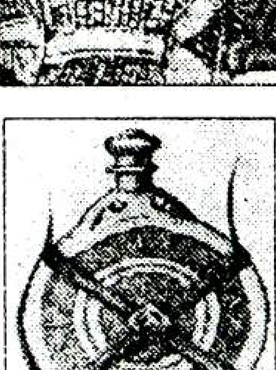
Мал. 48.

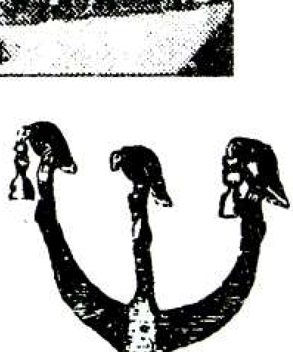
Мал. 49.

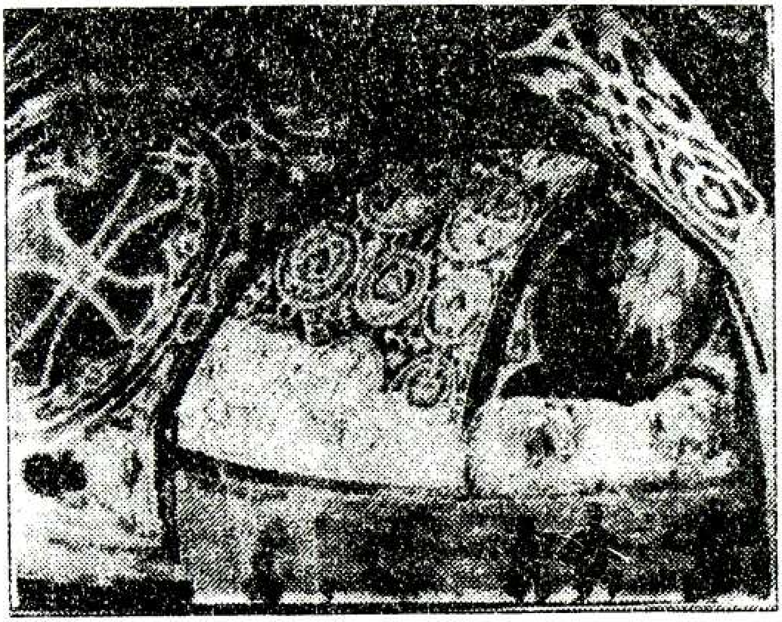
Мал. 50.

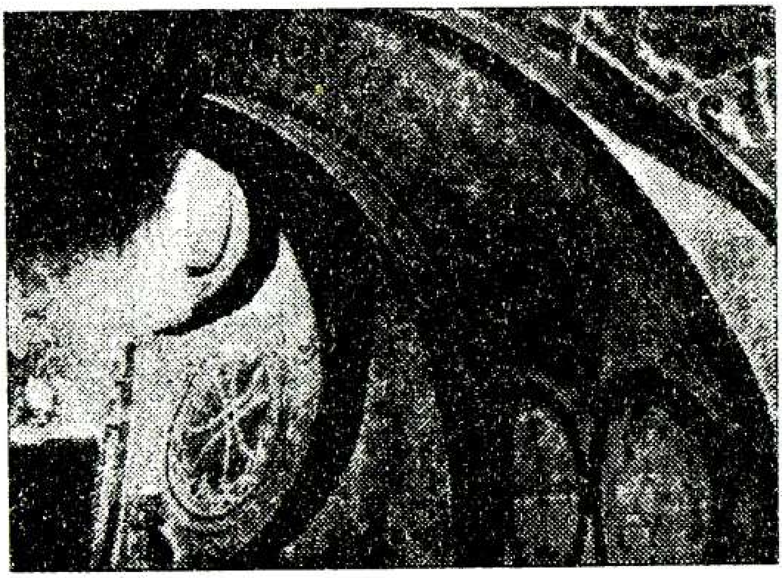
Мал. 51.

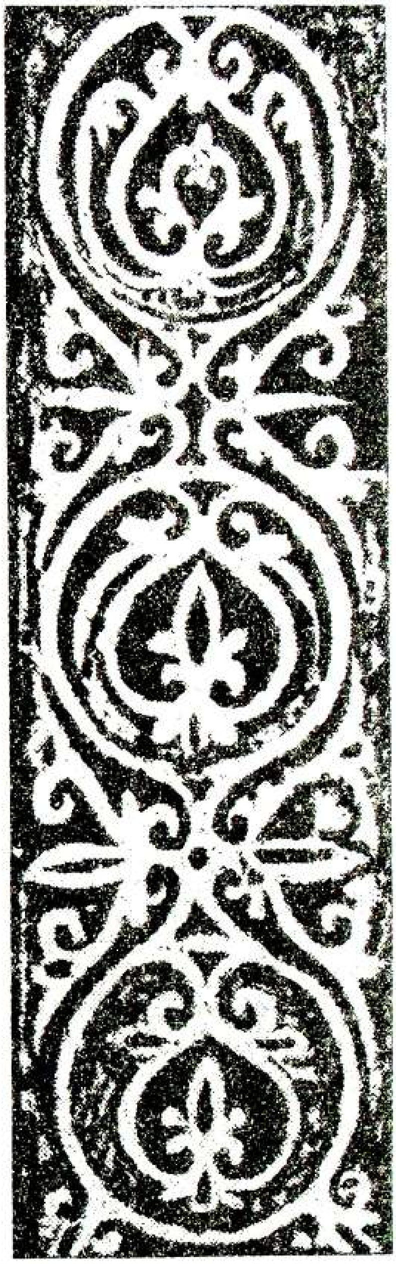
Мал. 52.

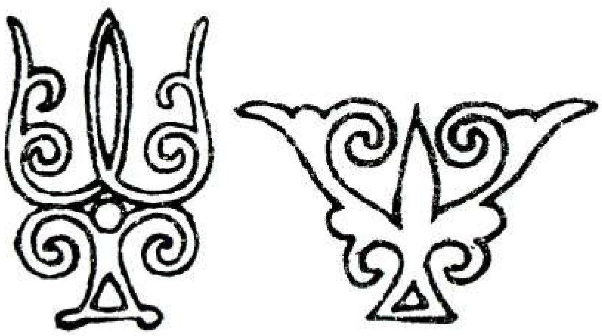
Мал. 53.

Мал. 53а.

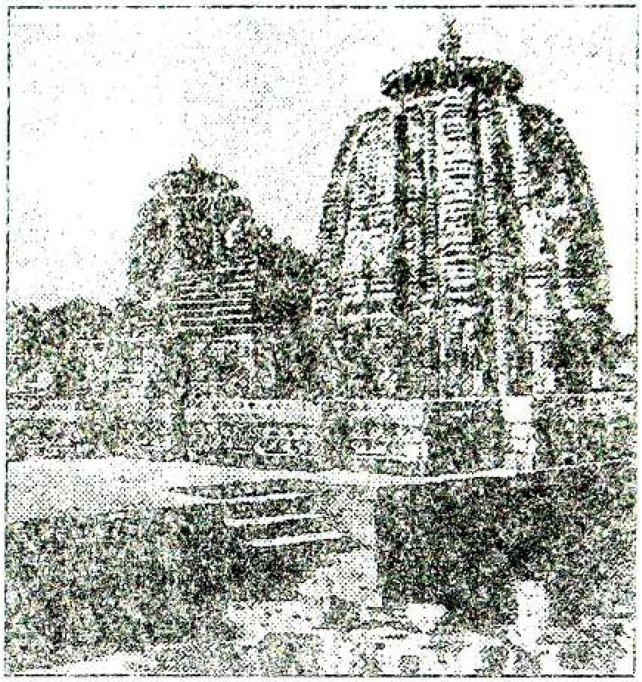

Мал. 55.

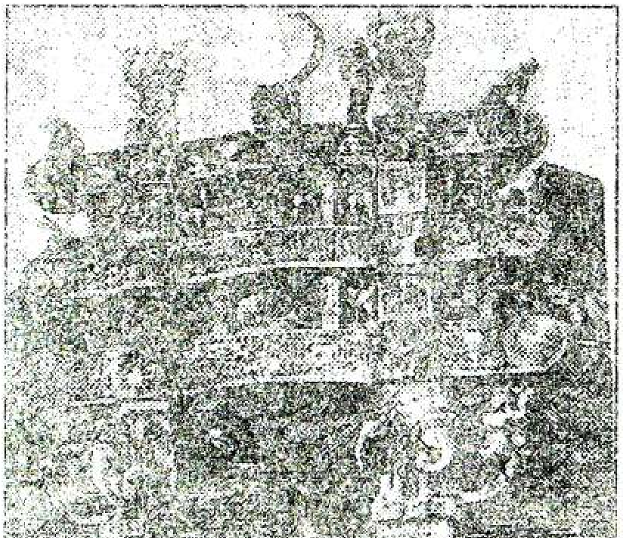

Мал. 54.

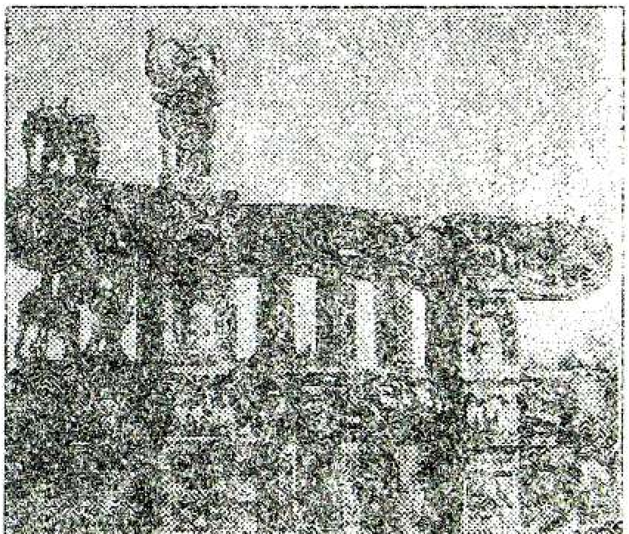
Фрагменти інтер'єру південної башти Софії Київської та елементи орнаментів інтер'єру.

Мал.56. Храм Муктешвара Бхубанешвар 900-975 р. (Індія).

I

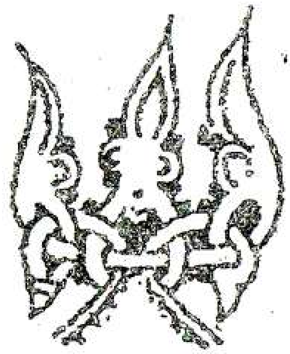

II

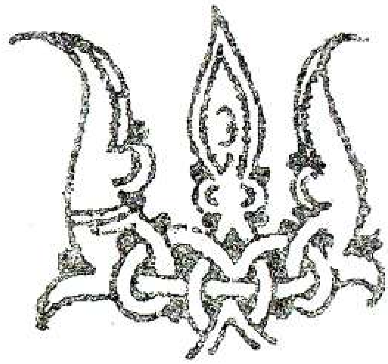
Мал.56а. Ворота (I — північні, II — східні) Великої Ступи в Санчі, I ст. до н.е., Індія.

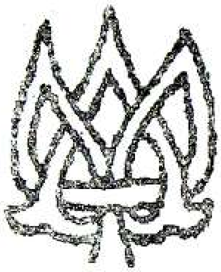
Мал. 57.

Мал. 58.

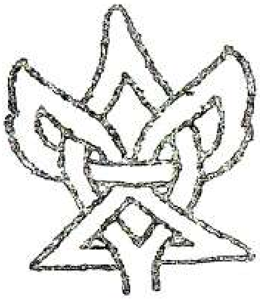
Мал. 59.

Мал. 60.

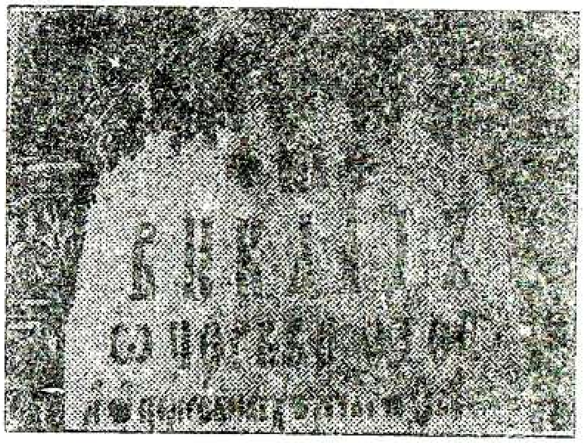
Мал. 61.

Мал. 62.

Мал. 63.

Мал. 64.

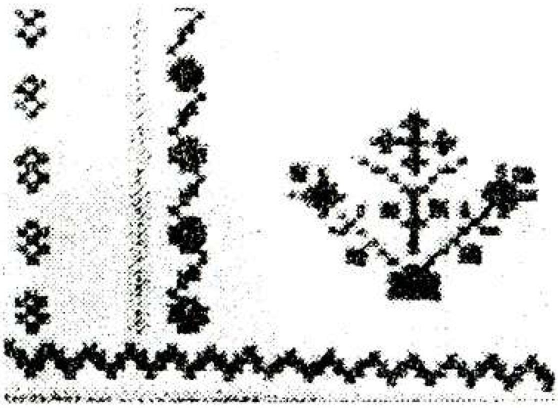
Мал. 65.

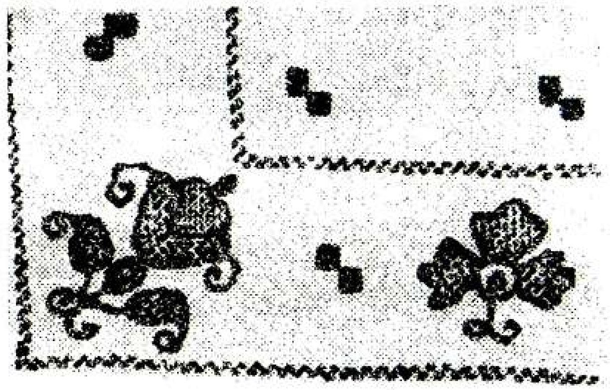
Мал. 66.

Мал. 67.

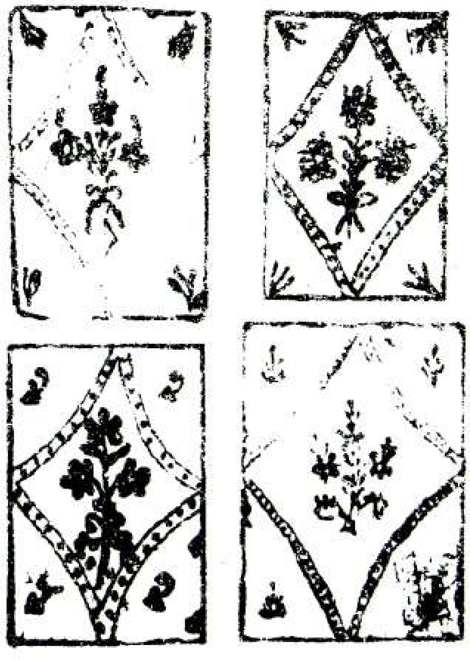
Мал. 68.

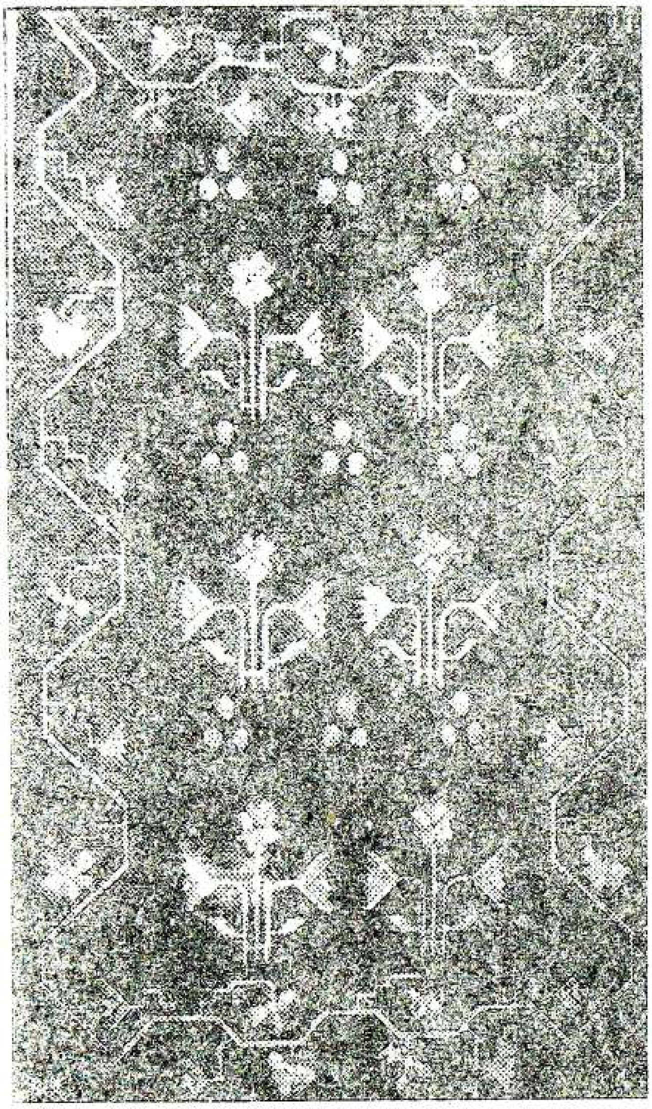
Мал. 69.

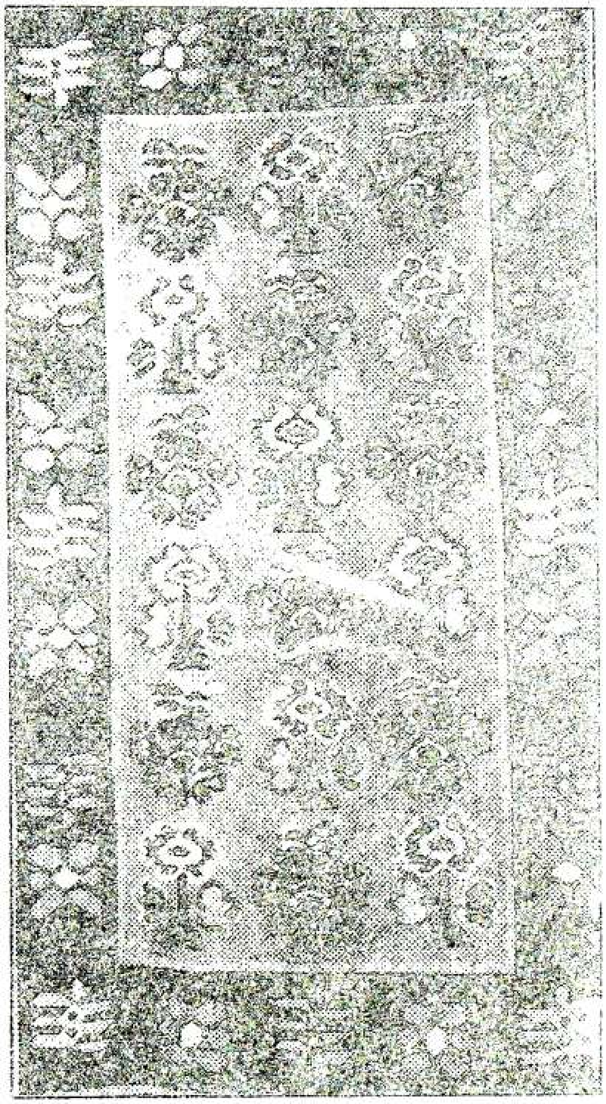
Мал. 70.

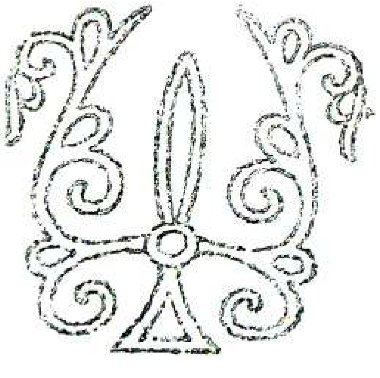
Мал. 71.

Мал. 72.

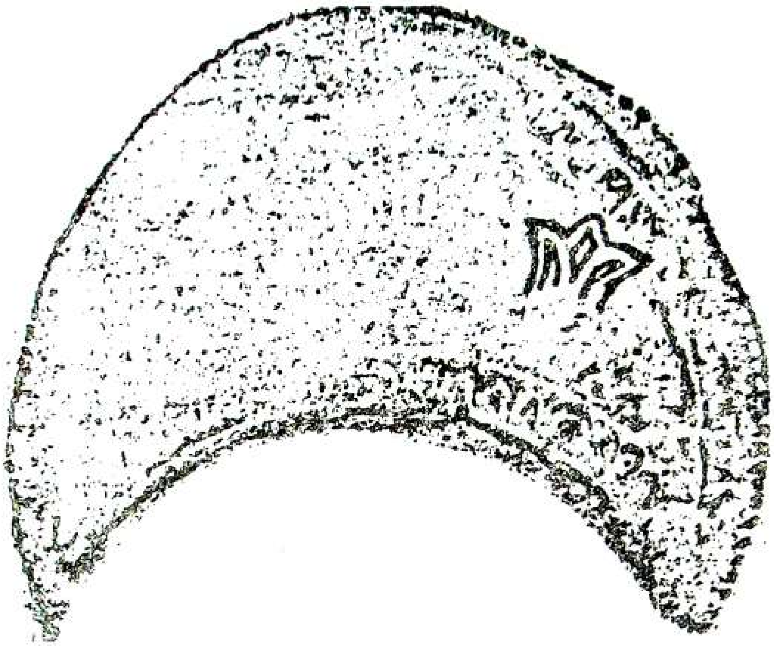
Мал. 73.

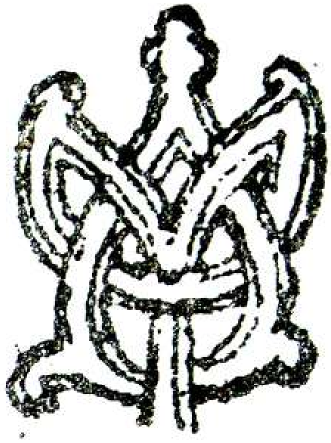
Мал. 74.

Мал. 75.

Мал. 76.

Мал. 77.

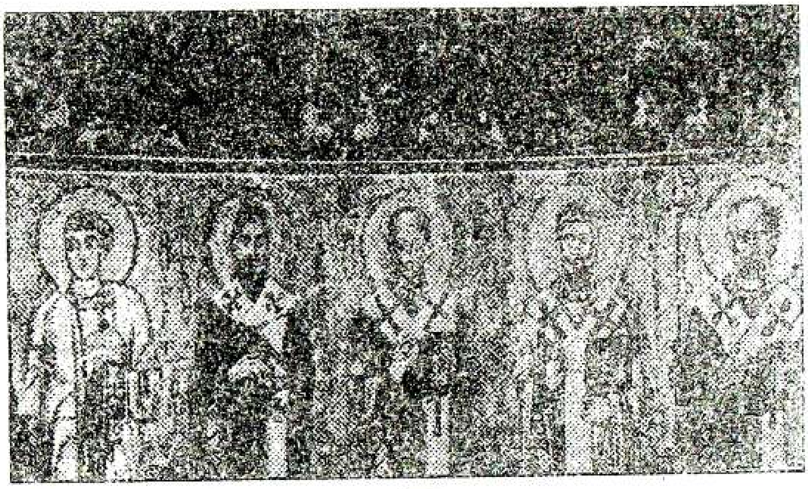
Мал. 78.

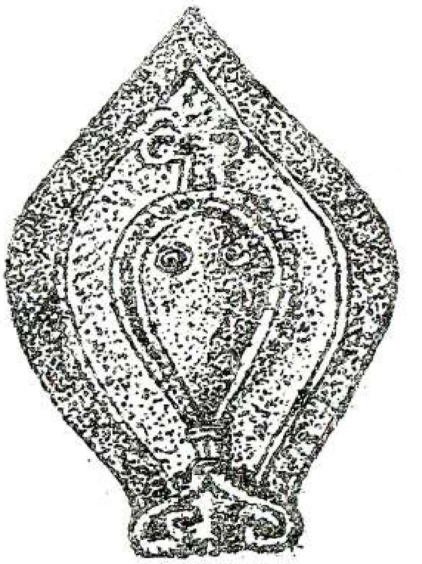
Мал. 79.

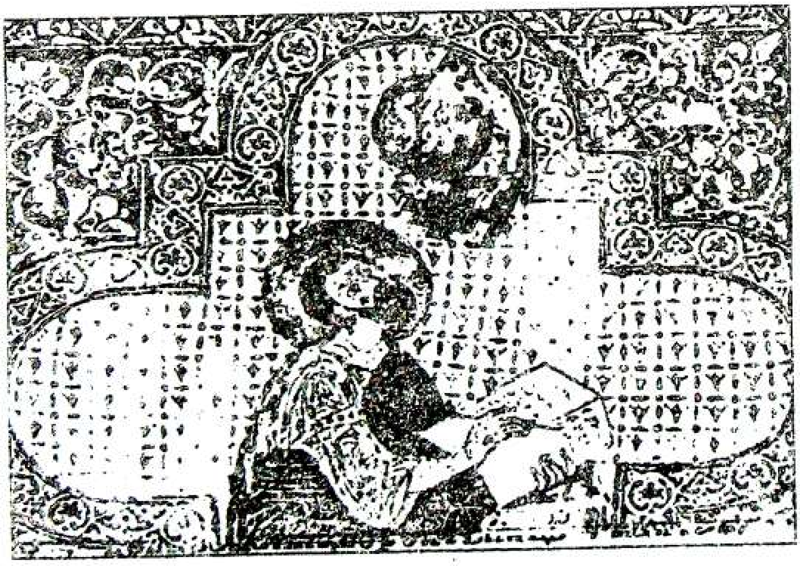
Мал. 80. Фрагмент Євхаристії.

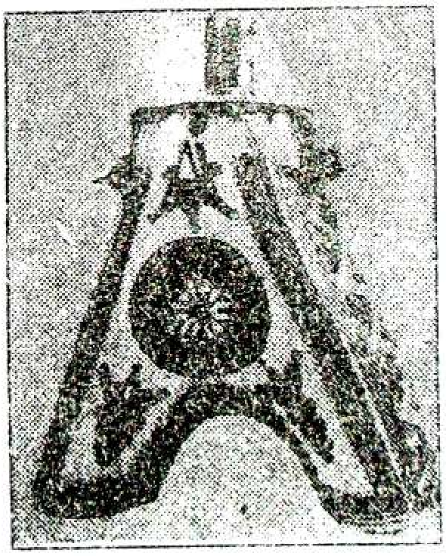
Мал. 81. Фрагмент "Святительського чину" (ліва частина).

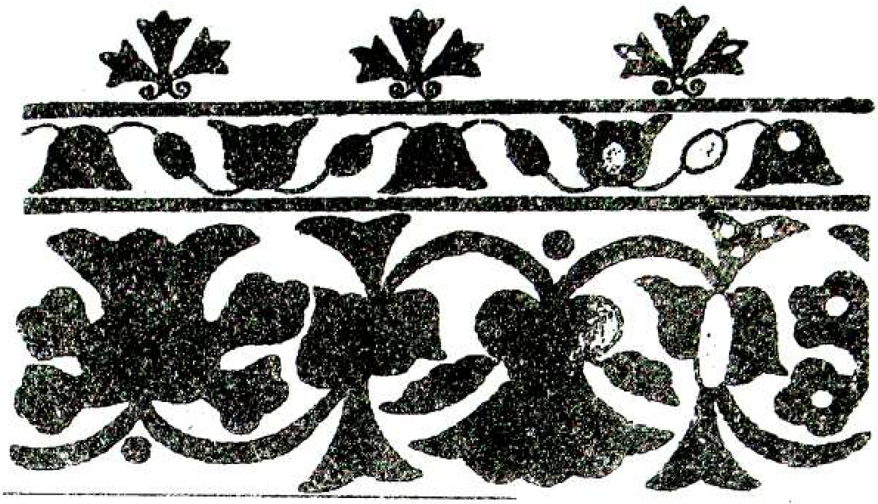
Мал. 82.

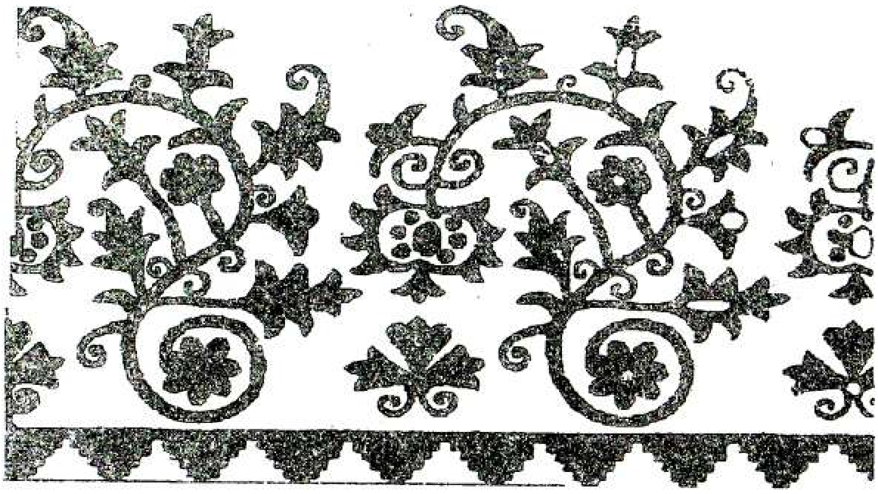
Мал. 83.

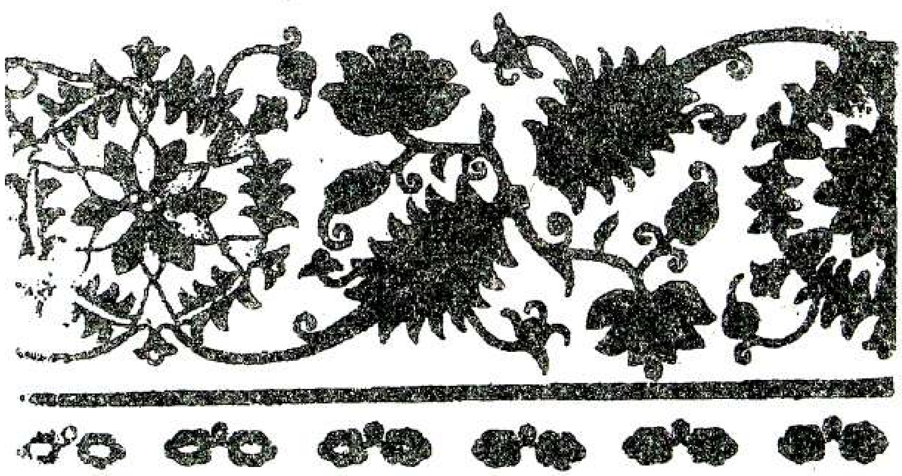
Мал. 84.

Мал. 85.

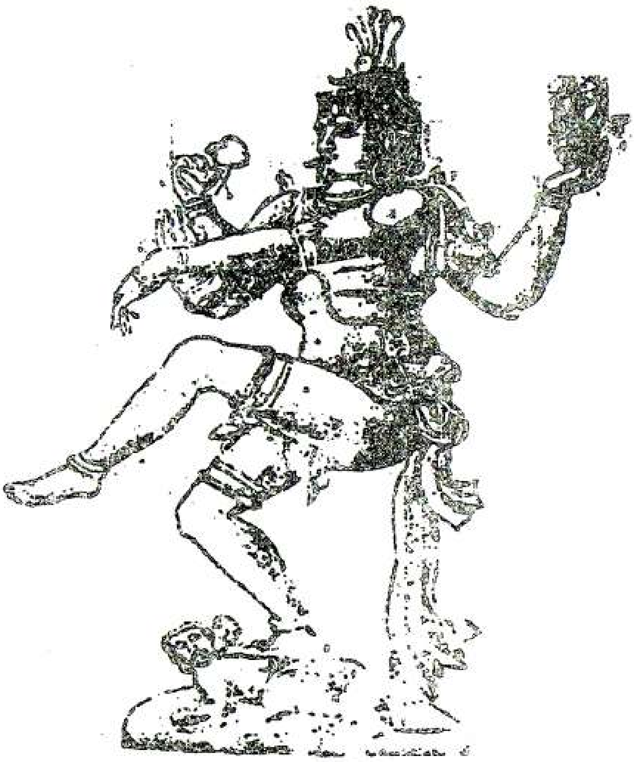

Мал. 86.

Мал. 87.

Мал. 85-87. Тема Тризуба в узорах української вишивки XVIII ст.

Мал. 88.

Мал. 88а.

Мал. 89.

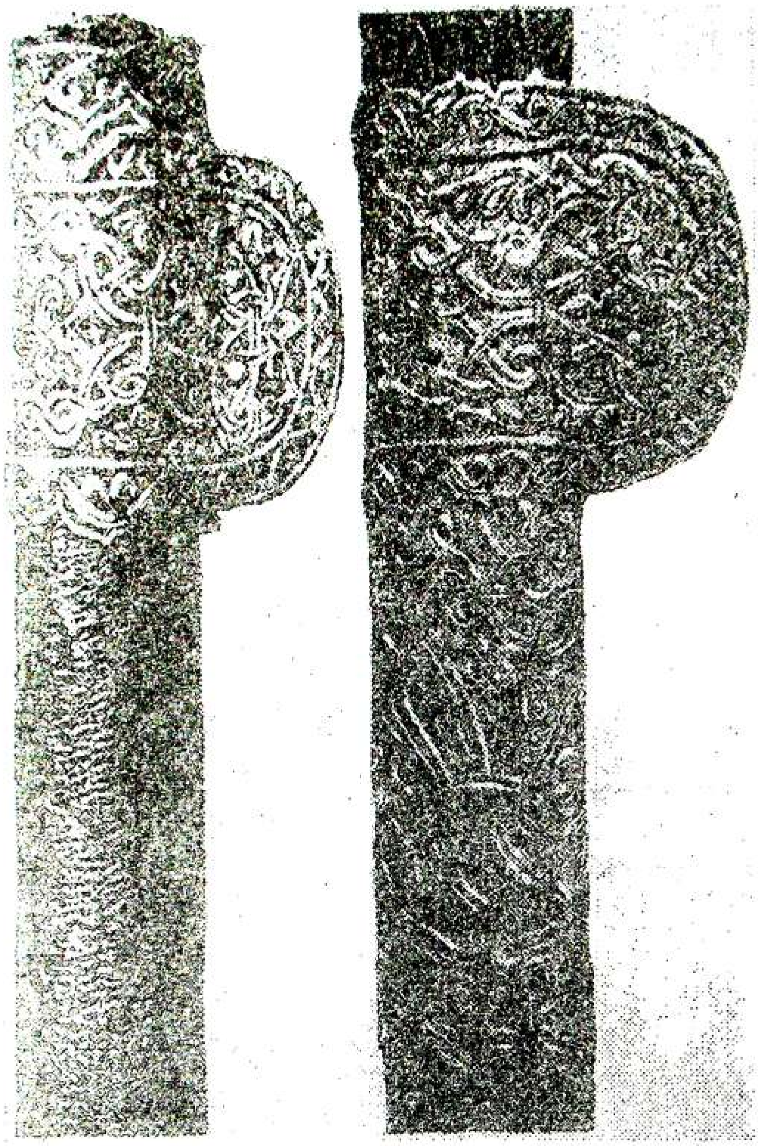
Фіг. a.

Фіг. c.

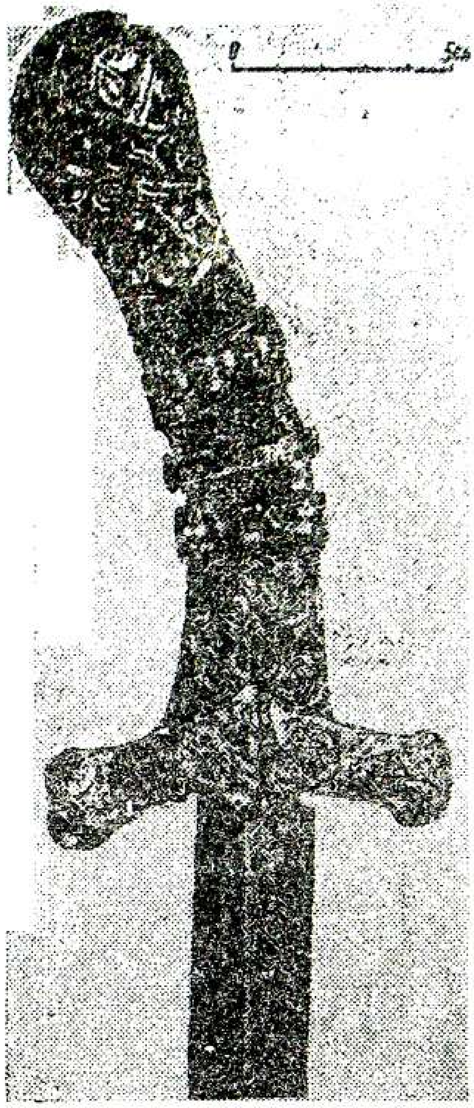

Фіг. b.

Мал. 90.

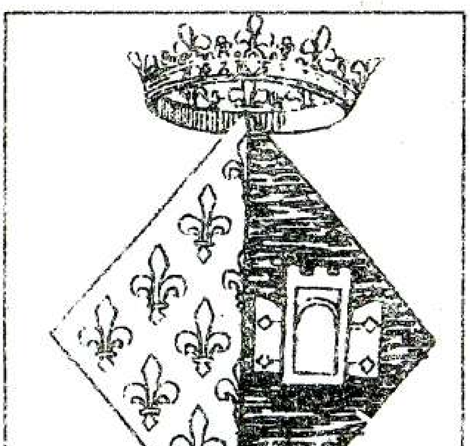

Мал. 91. Верхня і середня частини піхов "шаблі Карла Великого" (Історико-художній музей. Відень).

Мал. 91а. "Шабля Карла Великого". Руків'я (Історико-художній музей. Відень).

Мал. 92. Герб дочки Ярослава Мудрого Анни, опублікований французьким істориком Клодом Параденом 1561 року у Ліоні.

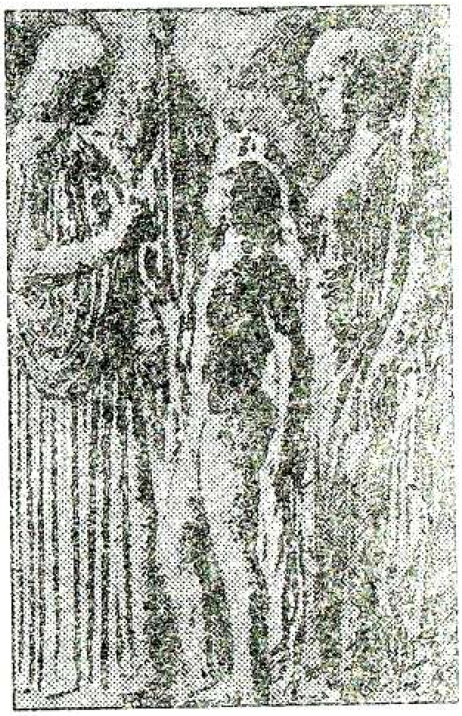
Мал. 93.

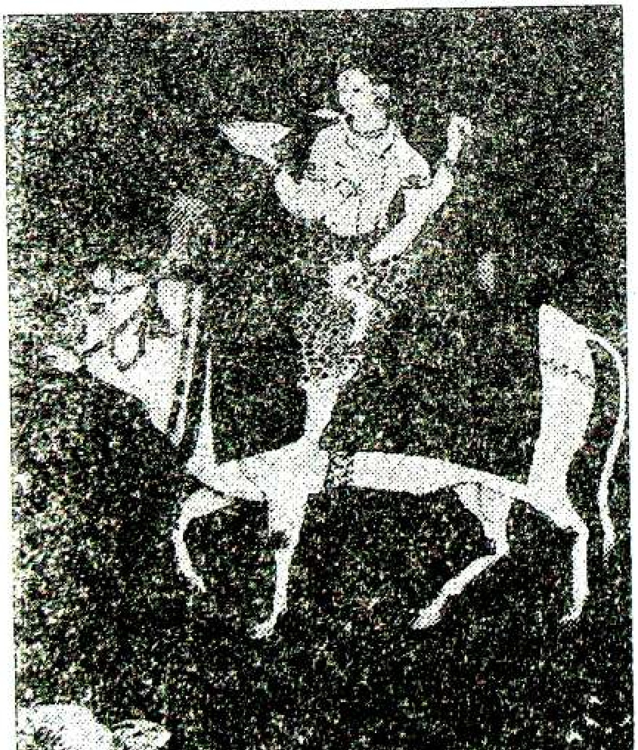
3. ТАБЛИЦІ

Таблиця І. ТРИЗУБОНОСЦІ. НОСІЇ ТРИЗУБА – БОГИ, СВЯТІ, МОЖНОВЛАДЦІ, ЩО ТРАДИЦІЙНО ЗОБРАЖАЮТЬСЯ З ТРИЗУБОМ В РУЦІ

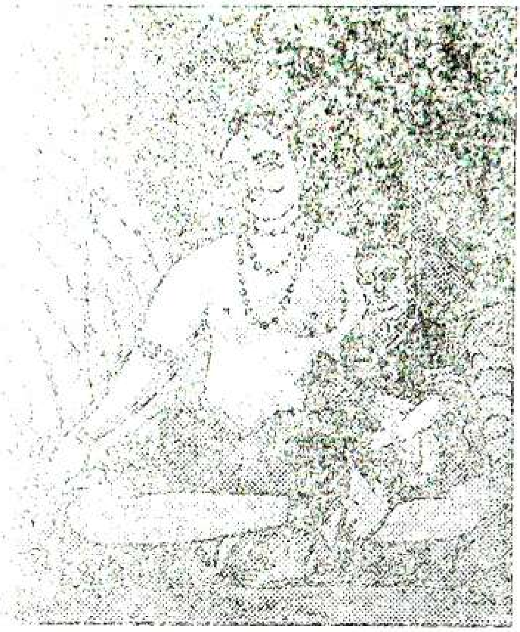

1

2

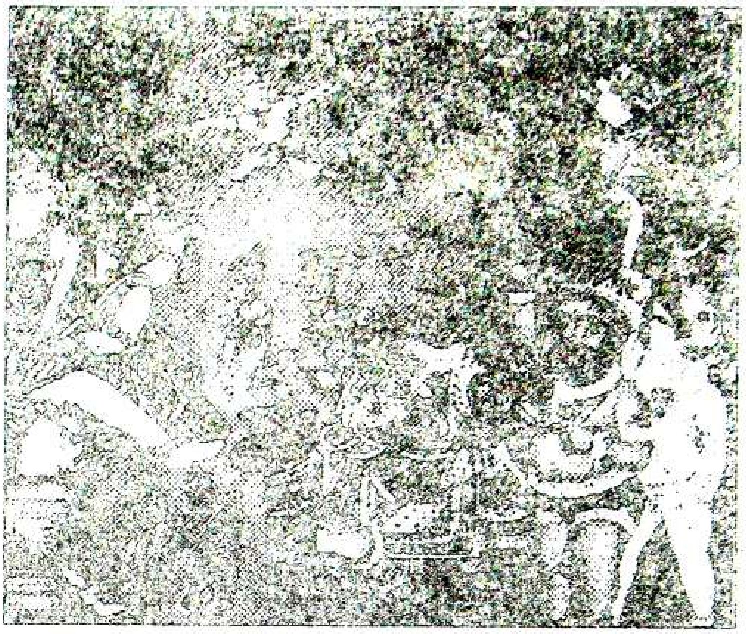

3

4

5

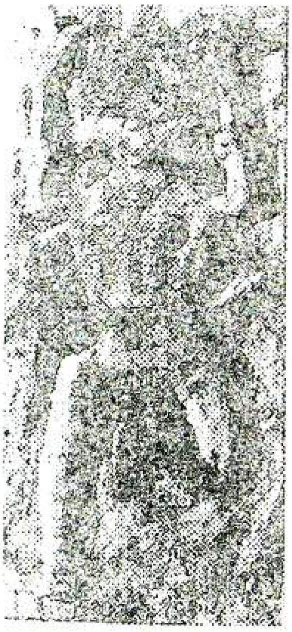
6

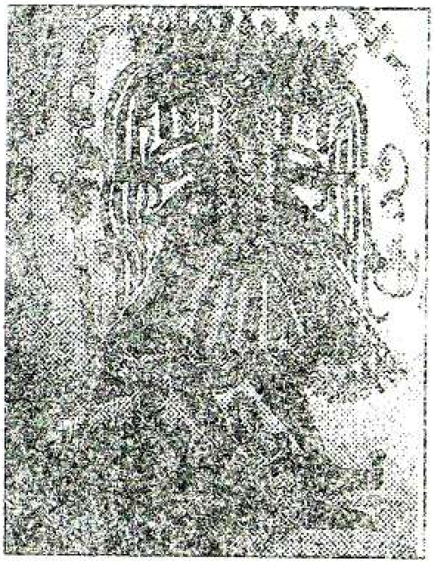
7

8

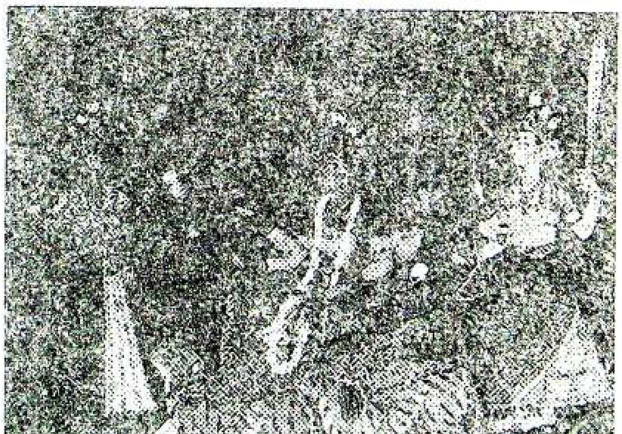
9

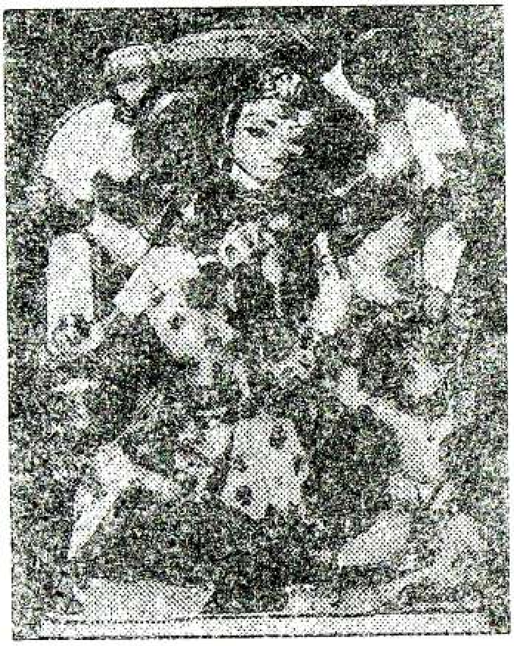
10

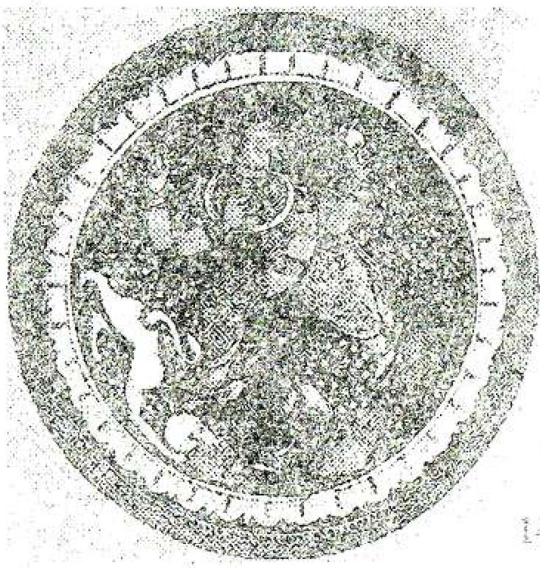
11

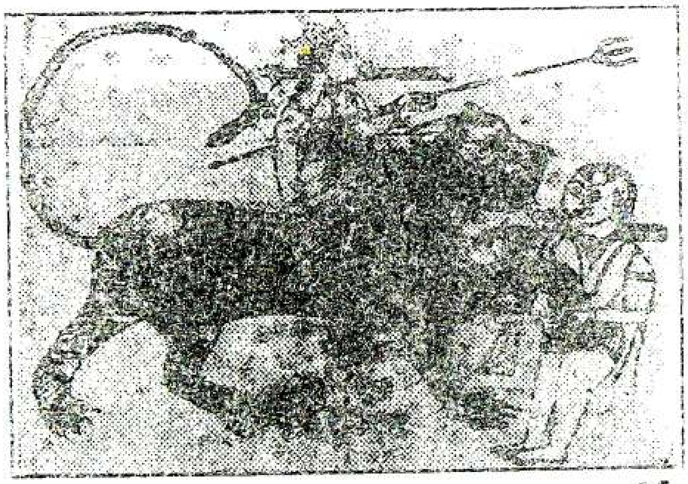
12

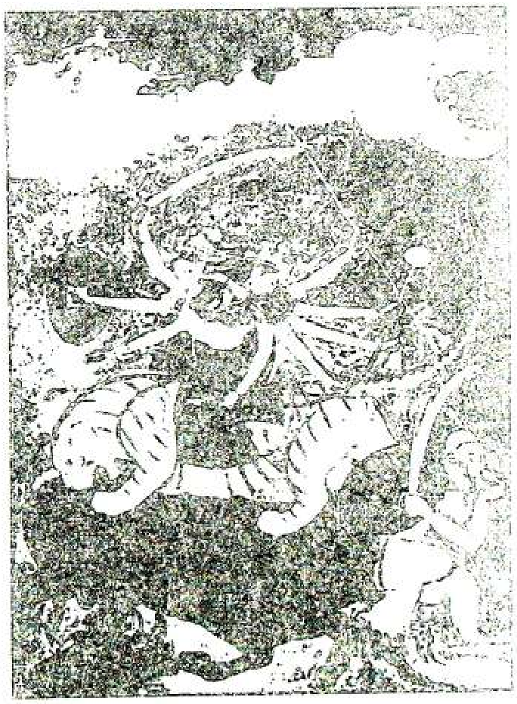
13

14

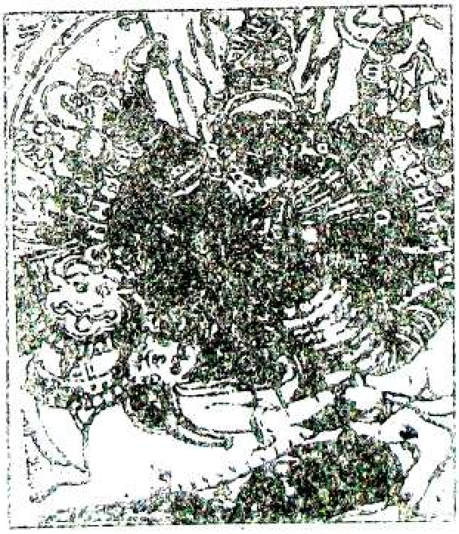
15

16

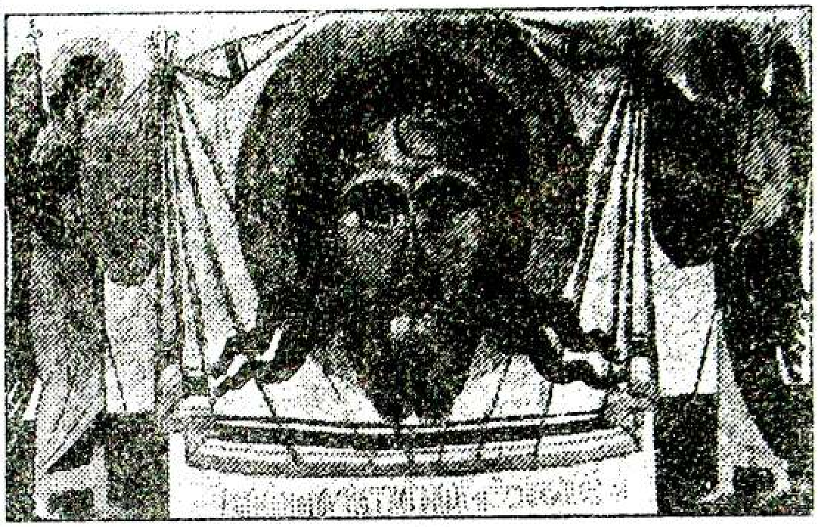
17

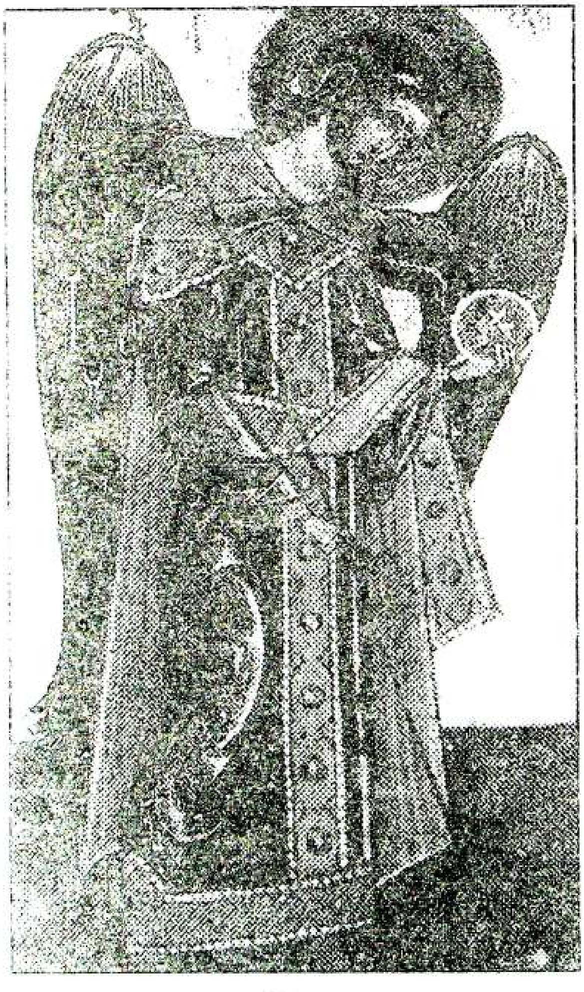
18

19

20

21

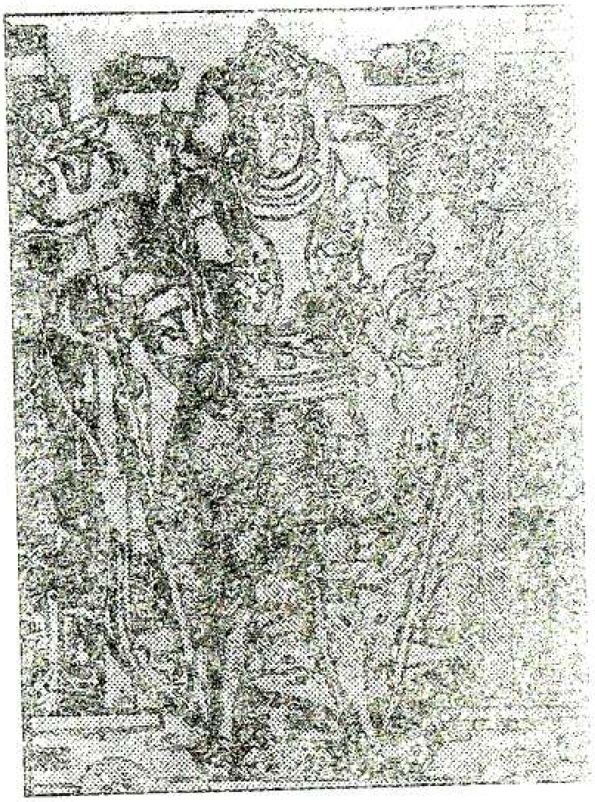
22

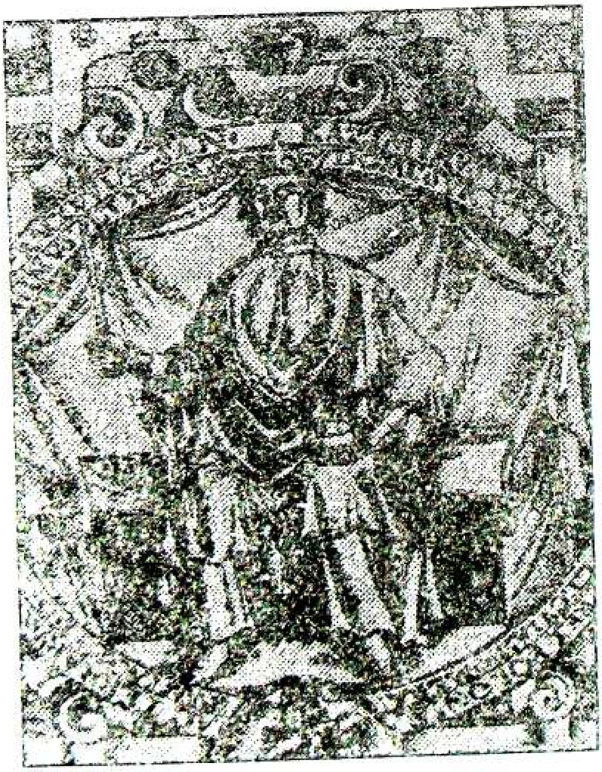
23

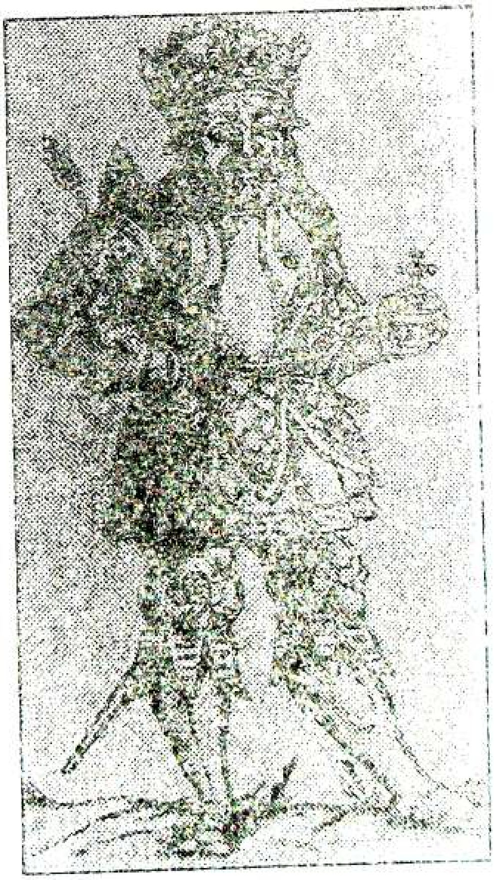
24

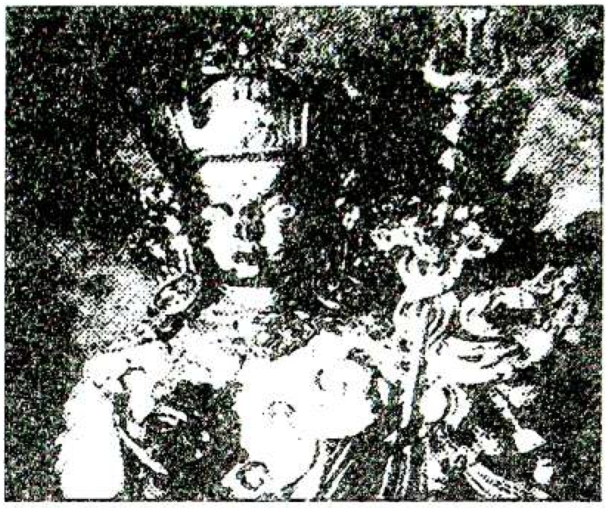
25

27

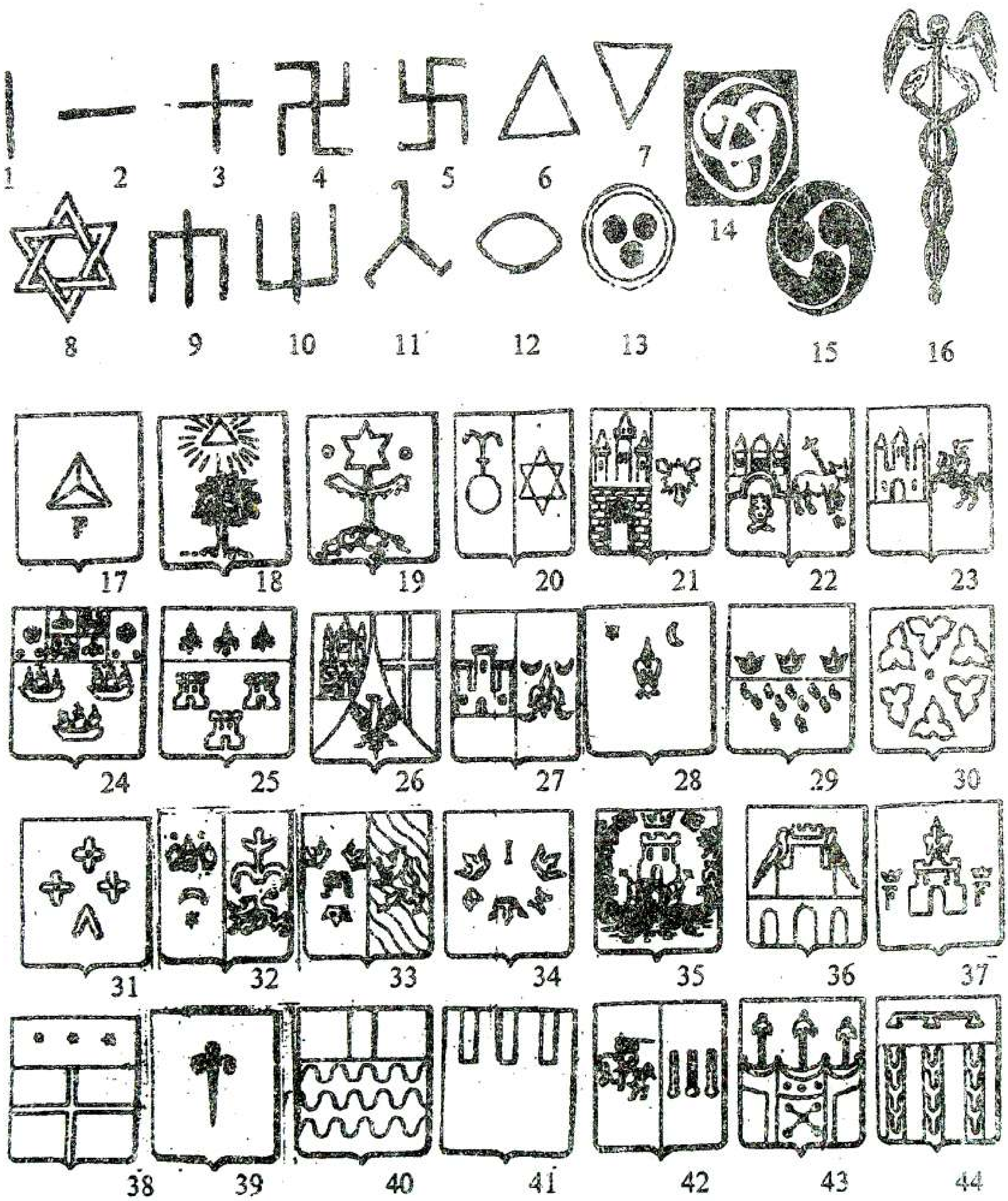
26

28

1. Бог хеттів — Тешуб. 2. Родоначальник атлантів і царських скитів, пізніше грецький бог моря — Посейдон, римський — Нептун. 3. Богиня пеласгів (згодом греків і причорноморських скитів) — Деметра. Це богиня родючості, хліборобства та шлюбу. Тримаючи у лівій руці Тризуб, Деметра правою рукою вручає зерна пшениці засновникові хліборобства Тріптолему, за яким стоїть донька Деметри й Посейдона — (згодом Зевса) — Персефона. 4. Шіва в іпостасі страшного руйнівника — Бхайрави, на своєму білому бику Нанді з Тризубом Пінака. 5. Шіва зі своєю дружиною Парваті, сином Ганешем і Тризубом мандрує на бику Нанді. 6. Та ж родина з Тризубом на відпочинку. 7. Шіва, що виникає з лінги, передніми руками спрямовує Тризуба на бога підземного царства Яму, що приїхав на чорному бику забрати пов'язаного з ним марканея (хлопця, що ховаючись за лінгою, просить захисту у Шіви). Яма та його слуги теж озброєні Тризубами. 8. Шіва танцює. Тризуб у правій верхній руці. 9. Племінна Богиня (штат Мадха Прадеш) з Тризубами в обох верхніх руках, трикутою короною і трьома очима в танці. 10. Богиня Калі. 11. Індуїстське божество Харі Хара, що поєднує атрибути Вішну й Шіви (вологи і вогню), над усіма символами тримає Тризуба. 12 — 19. Караюча іпостась великої Богині Матері — Дурга (Неприступна). 12. Дурга на Троні. Прислужниці тримають її зброю та клейноди. 13 — 18. Дурга долає Диявола в різних його проявах. 19. Син Шіви, володар Гангу (Ганеша) тримає розведеного на зразок сварги Тризуба. 20. Архангели з рослиноподібними тризубами на українській іконі XVII ст. (церква Козьми і Дем'яна в с.Кремпній). 21. Архангел Михаїл. 22. Архангел Гавриїл на українській іконі XV ст. "Моління з чином" (церква Різдва Богородиці в с.Ванівці). 23. Київський князь Володимир на одній з ранніх монет (сильне збільшення). 24. Литовський князь Олександр (гравюра XVI ст.). 25 — 27. Польські королі Ян Ольбрахт, Сігізмунд I, Казимир III (гравюра XVI ст.). 28. Засновник ламаїзму Падма Самбхава.

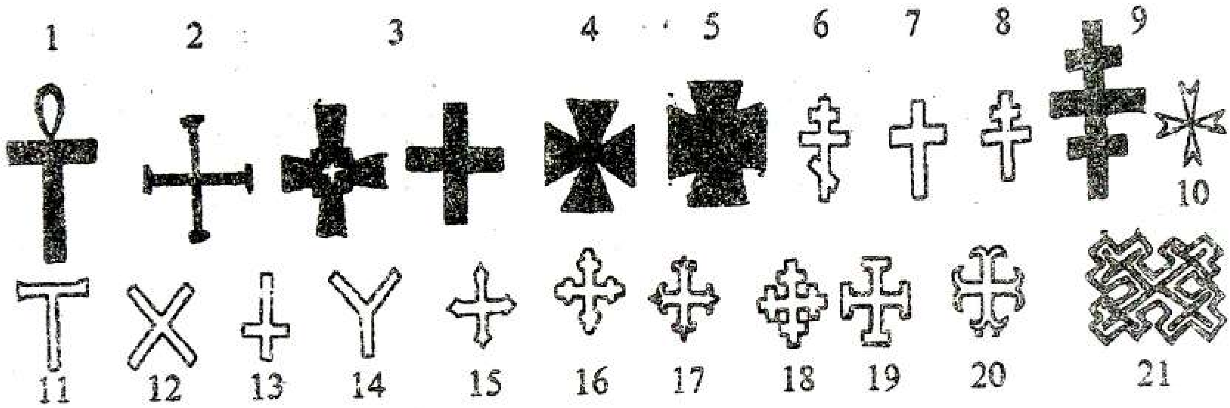
Таблиця II. АБСТРАКТНІ СИМВОЛИ СВІТОБУДОВИ ТА ЇХ КОНКРЕТИЗАЦІЯ В ГЕРАЛЬДИЦІ

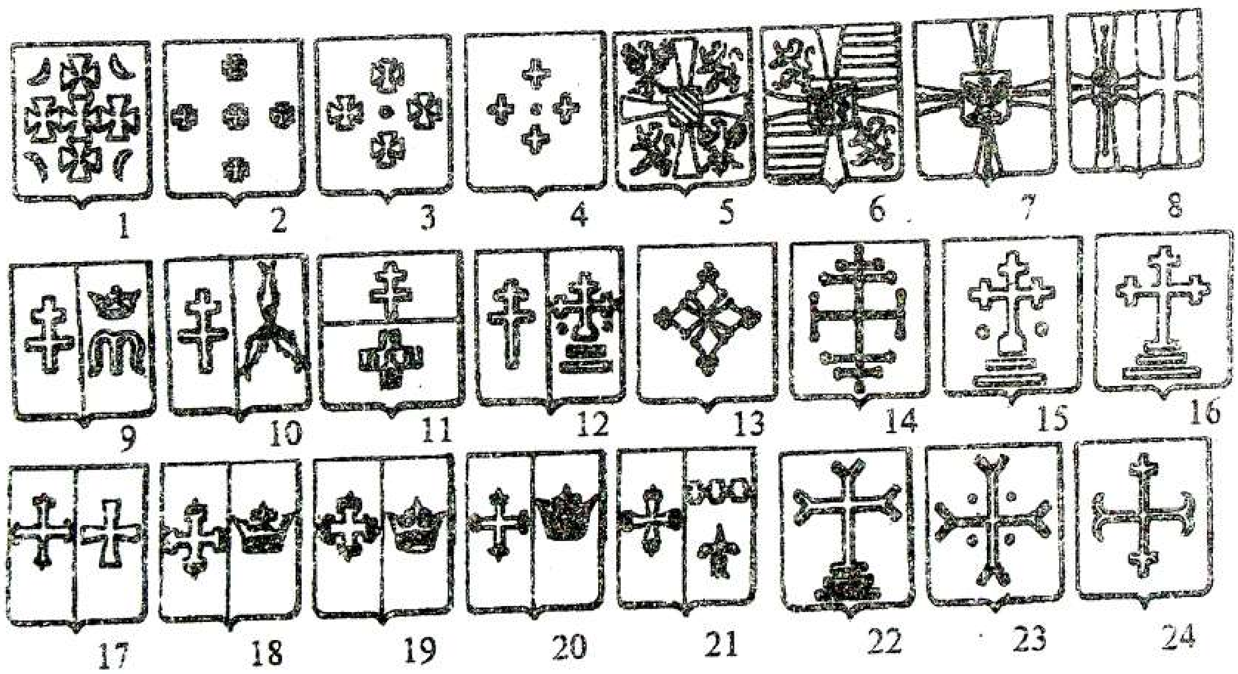
1. Знак астрального вогню, а також фалічний знак (обеліск). Символізує чоловічий (позитивний) чинник світобудови — Бога Отця, а також Світло (Сяєво), Силу, Мудрість, Північний полюс. 2. Знак астральної води. Символізує жіночий (негативний) чинник

світобудови — Бога Матір, а також Слово, Знання, Південний полюс. 3. Знак хреста, тобто поєднання чоловічого й жіночого чинників у спільному нащадку (творінні). Символізує Бога Сина, Святу Трійцю, а також Єднання, Взаємотяжіння, Любов, Життя, Творіння (від Метагалактики до атома). 4, 5. Знаки руху (сварги або свастики). Пряма сварга символізує рух Творіння (проявленого світу) від матерії до духу, тобто еволюцію, обернена — зворотний (від духу до матерії), тобто інволюцію. Знаки сварги можуть символізувати й рухи часток Творіння, наприклад, Сонця (в цьому разі вони символізують його схід і захід). 6. Піраміда, трикутник — варіант знаку вогню з доповнювальною репрезентацією триєдності чоловічого чинника світобудови (триєдина вогнена енергія Шіви, триєдиний Агні і т.д.). 7. Варіант знаку води з доповнювальним значенням триєдності жіночого чинника (триєдина волога енергія Вішну, троїста сила Великої праматері і т.д.). 8. Варіант знаку хреста з доповнювальним значенням триєдності кожного з чинників світобудови. 17. Знак Святої Трійці (Тризуб, Тріалія, Трішула, Тріадент). Символізує триєдину космотворчу (життєтворчу) енергію світобудови, а також триєдність чоловічої енергії, або триєдність жіночої енергії. 9. У двох останніх значеннях аналогічний (6) і (7). 11. Знак священного вогню (трикветер). Символізує те ж, що й (6) і (10) з доповнювальним значенням руху обертання (циклічності) енергії чоловічого чинника світобудови. 12. Знак циклічності світобудови і світотворчих процесів (інволюція + еволюція), як єгипетський ієрогліф символізує також рот, отже вхід, заповіт і т.ін. 13. Знак Трійці у даосів. Символізує те ж, що й (3), (8), (10). 14, 15. Японські варіанти знаку даоської Трійці. Символізують те ж, що й сварги (4), (5). 16. Знак проявленого світу; триєдиного буття; початку, розвитку і кінця світобудови; Трійці; еволюції й інволюції і т.п., отже поєднує семантику символів (3), (4), (5), (8), (10), (13), (14), (15). Має назви: жезл Кадуцея, Стовбур Ашваттха (дерева життя). 17 — 44. Найрізноманітніші способи зображення знаків триєдності світотворення і світобудови (Трійці) на гербах: 17. Франкенталю. 18. Віду. 19. 31. Сілезії. 20. Східної Індії. 21. Гамбурга. 22. Угорщини. 23. Польщі. 24. Бомбею. 25. Тура. 26, 27. Кемпена, Девентера та Цволя. 28. Міста Лілля. 29, 34. Міста Кельна. 30. Перлеберга. 32. Ельсле. 33. Швеції. 35. Картахени (Коста-Ріка). 36. Дінану. 37. Франції. 38. Міста Болоньї. 39. Кальпі. 40. Герони. 41. Пьомбіно. 42. Децани. 43. Норвегії. 44. Сент-Поля.

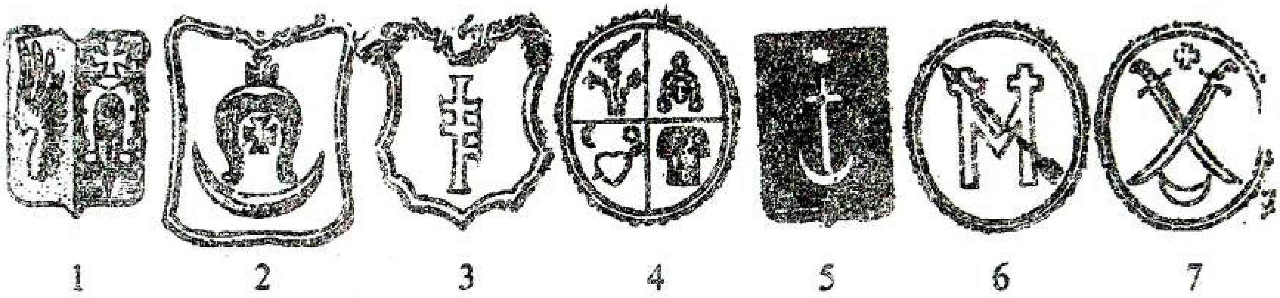
Таблиця III. РІЗНОВИДИ ХРЕСТА

1. Староєгипетський. 2. Старокитайські хрести. 3. Грецький. 4. Скитський (пізніше Боспорський). 5. Козацький. 6. Православний. 7. Латинський. 8. Лоренський (патріарший). 9. Папський. 10. Мальтійський. 11. Св.Антонія (тауподібний). 12. Св.Андрія. 13. Св.Петра. 14. Лотровський. 15. Пізанський. 16. Брабантський. 17. Лілієвий (Хрест-Тризуб). 18 — 20. Ускладнені форми грецького хреста, пов'язані з праарійськими традиціями (хрещатий хрест, хрест-двобічна сварга, хрест-двозуб). 21. Косий Хрест з Мохенджо Дарс (3 тис. до н.е.) — попередник Андріївського хрещатого хреста.

Різновиди хреста на гербах:
1. Маркграфства Бранденбург. 2. Англії. 3. Аквітанії. 4. Мерції. 5. Мессерано. 6. Кастелен делла Стівер. 7 і 8. Германського ордена. 9 і 10. Угоршини. 11. Іпру. 12, 15 і 16. Візантії. 13. Данії. 14 Лонгобардії. 17. Auxerre.18. Єпископату Тул. 19 і 20. Савойї. 21. Неаполя (королівства). 22. Весттотену. 23 і 24. Мерції.

Різновиди хреста на гербах українських дворян:

1. Гаркушевських. 2. Божаволів. 3. Пилявів. 4. Романовичів. 5. Томар. 6. Кривіцьких-Тимченків. 7. Мешетичів.

Таблиця IV. РІЗНОВИДИ ТРИЗУБА

I. Архаїчні: 1. Трипільський. 2. Савроматський. 3. Боспорський. 4. Київської Русі. 5. На гербі Лериди (місто Іспанії).

II. Класичні: 1. Еллінський. 2. Боспорський. 3. Скитський. 4 і 5. Київської Русі. 6. Гуцульський. 7. Східноіндійський.

III. Комбінаторні: 1 і 2. Боспорські. 3 і 4. Норвезькі. 5. Міста Кіріц. 6. Сілезії. 7. Філігно.

IV. Обернені: 1. Боспорський. 2. Кримський. 3 і 4. Сілезії. 5 і 6. Міста Мюнстарг. 7. Норвезький.

V. Стилізовані для державного знаку: 1. Кримськотатарський. 2 і 4. Литовські. 3. Герцогства Гета. 5. УНР. 6. Пондішер. 7. Адхім — Абаду.

VI. Рослиноподібні: 1. Кавказький. 2. Савроматський. 3. Еллінський. 4. Антський. 5. Аланський. 6. Барселони. 7. Страсбургу.

VII. Вогнеподібні: 1. Полум'я Шіви. 2. Тібетський варіант даоської Трійці. 3 і 4. Африканські знаки любові і полум'яного прагнення.

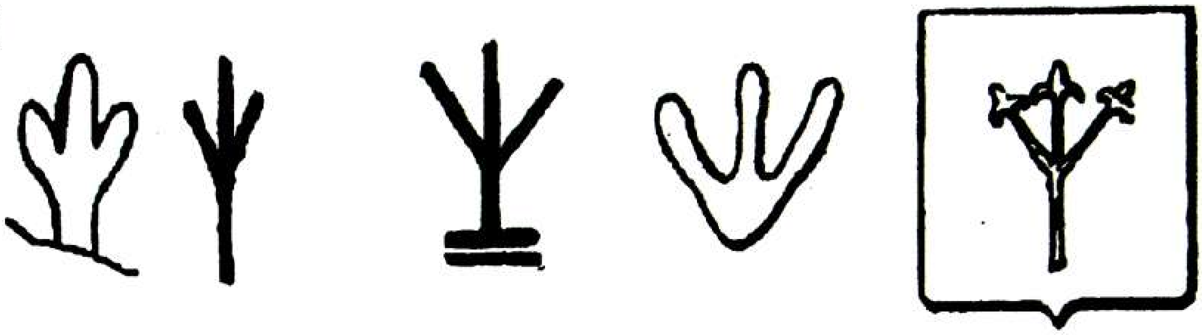
VIII. Триконечна зброя: 1. Харі Хари. 2. Шіви. 3. Дурги. 4. На гербі Бауні.

IX. Триелементні корони: 1. Нехбета. 2. Осіріса. 3. Гора. 4. Хорсафаса. 5. Дурги. 6. Галицьких королів; корони на гербах. 7. Неаполя. 8. Абатства Кведлінбург. 9. Норвегії. 10. Мейна. 11. Королівства та провінції Неаполь. 12. Сілезії. 13. Бранденбурга. 14. Кронштадта. 15. Маркграфства Бранденбург. 16, 17. Золінгена. 18. Нукху. 19. Сілезії. 20. Провінції Неаполь. 21, 23, 28. Міста Гота. 22. Маркграфства Бранденбург. 24. Віттенберга. 25.Швеції.26. Ірландії. 27. Англії та Ірландії. 29. Аудх. 30, 31, 33. Міста Кельн. 32. Швеції. 34. Міста Утрехт.

X. Трикомпонентні фортеці на гербах: 1. Малаги. 2. Пуну (місто та провінція). 3. Сан-Маріно. 4. Дубліно. 5. Камеріно. 6. Прессбурга. 7, 20, 21. Аквилет. 8. Майорки. 9. Каракаса. 10. Гети. 11, 23. Угорщини. 12, 19. Кастілії. 13. Парми. 14. Архієпископата Кельн. 15, 16. Капуї. 17, 18. Сілезії. 22. Гібралтара. 24. Гамбурга. 25. Ерфурта. 26, 27. Данії. 28. Хеннегау. Українських дворян: 29. Озерських. 30, 31. Ханенків. 32. Киселів. 33. Гржимала. 34 — 36. Українських міст — Сокаля, Гусятина, Львова.

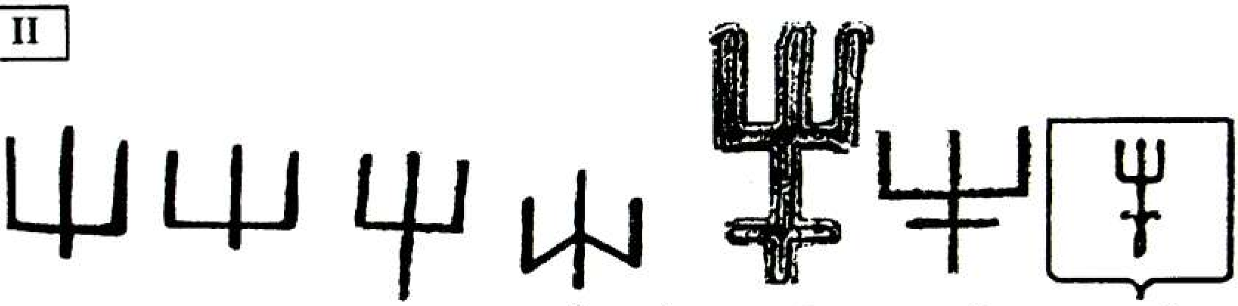
XI. Навершшя: 1. На списові старокняжої доби. 2. На стягові з Північного Кавказу. 3. На стягові Святослава (з болгарської мініатюри). 4. На стягові війська росів (з ікони "Знамення"). 5. На скіпетрі Шіви.

I

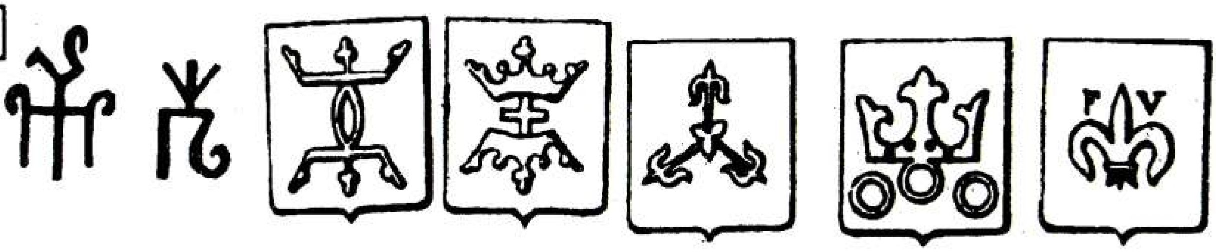
1 2 3 4 5

II

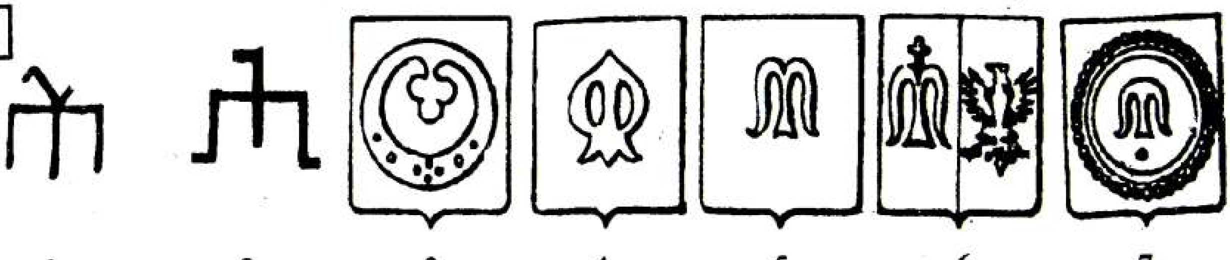
1 2 3 4 5 6 7

III

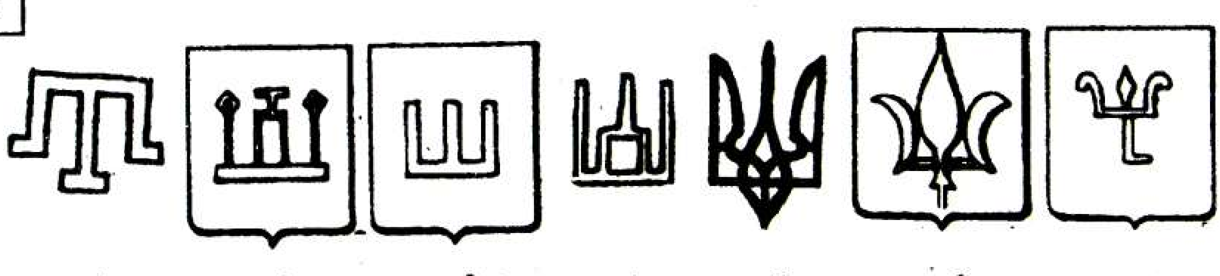
1 2 3 4 5 6 7

IV

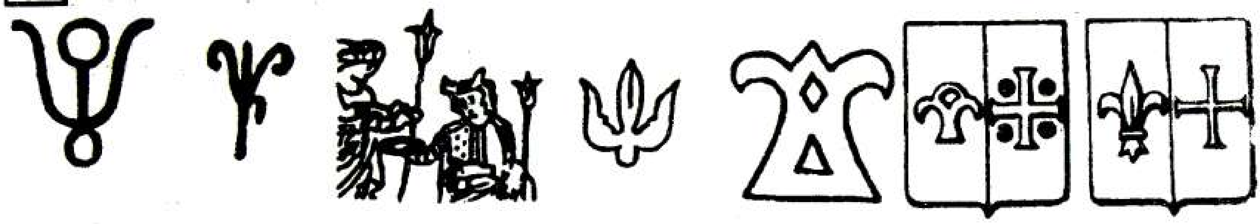
1 2 3 4 5 6 7

V

1 2 3 4 5 6 7

VI

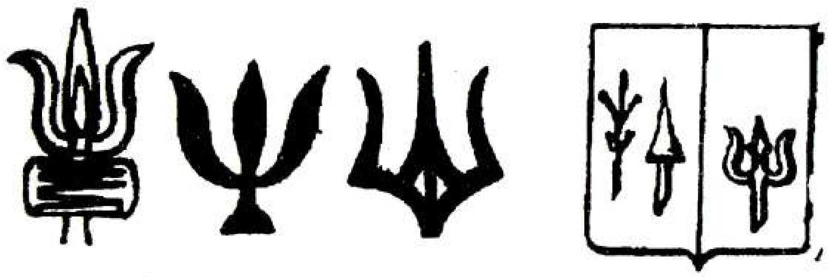
1 2 3 4 5 6 7

VII

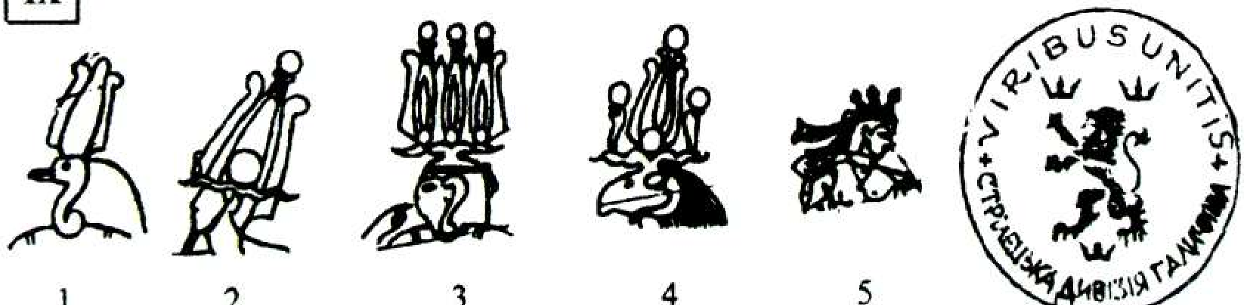
1 2 3 4

VIII

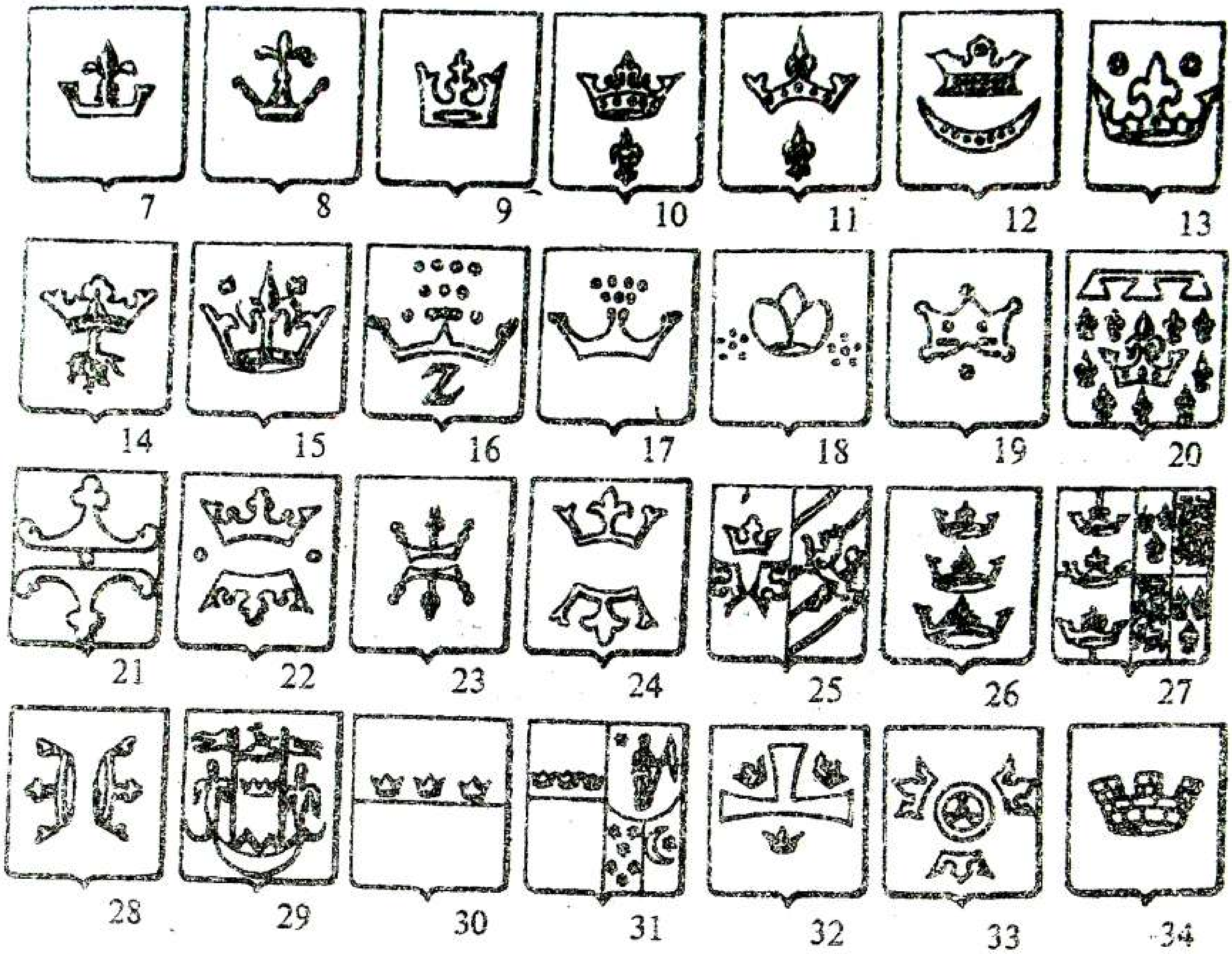

1 2 3 4

IX

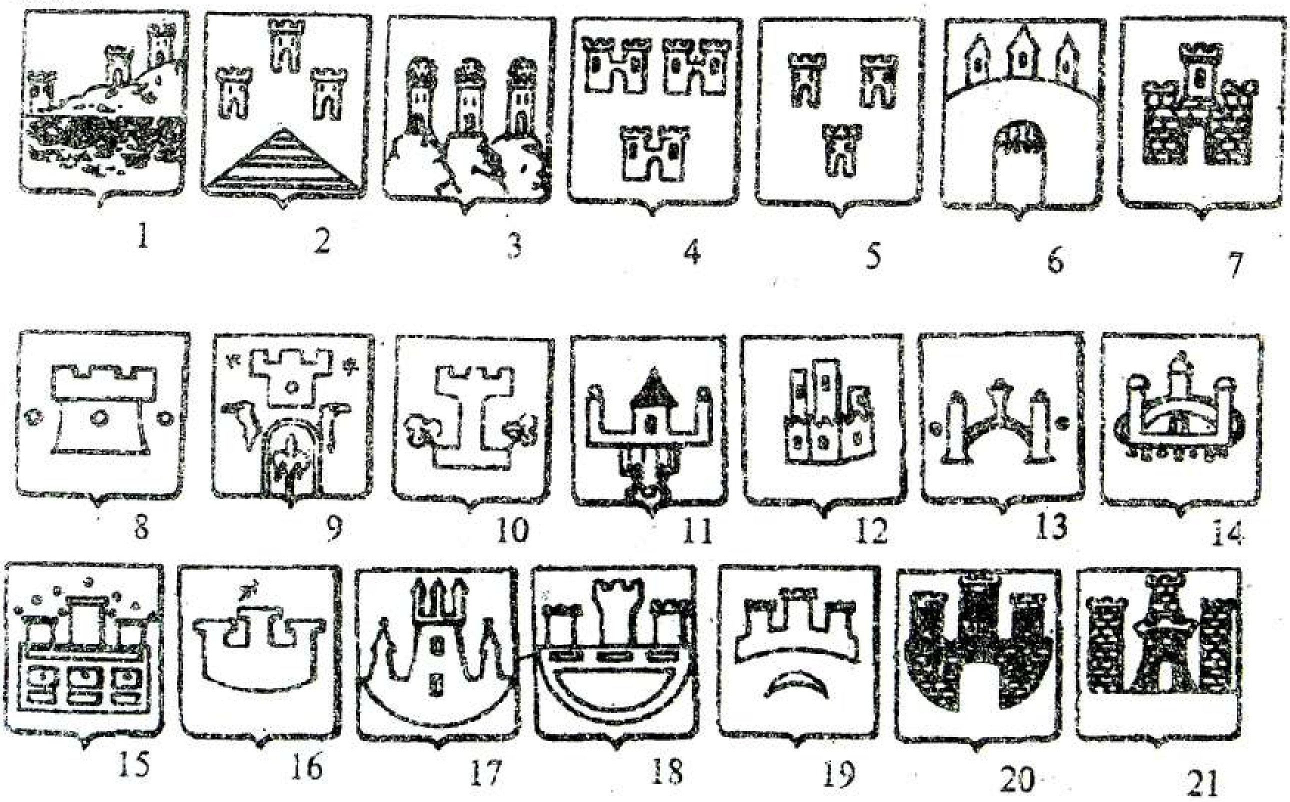

1 2 3 4 5 6

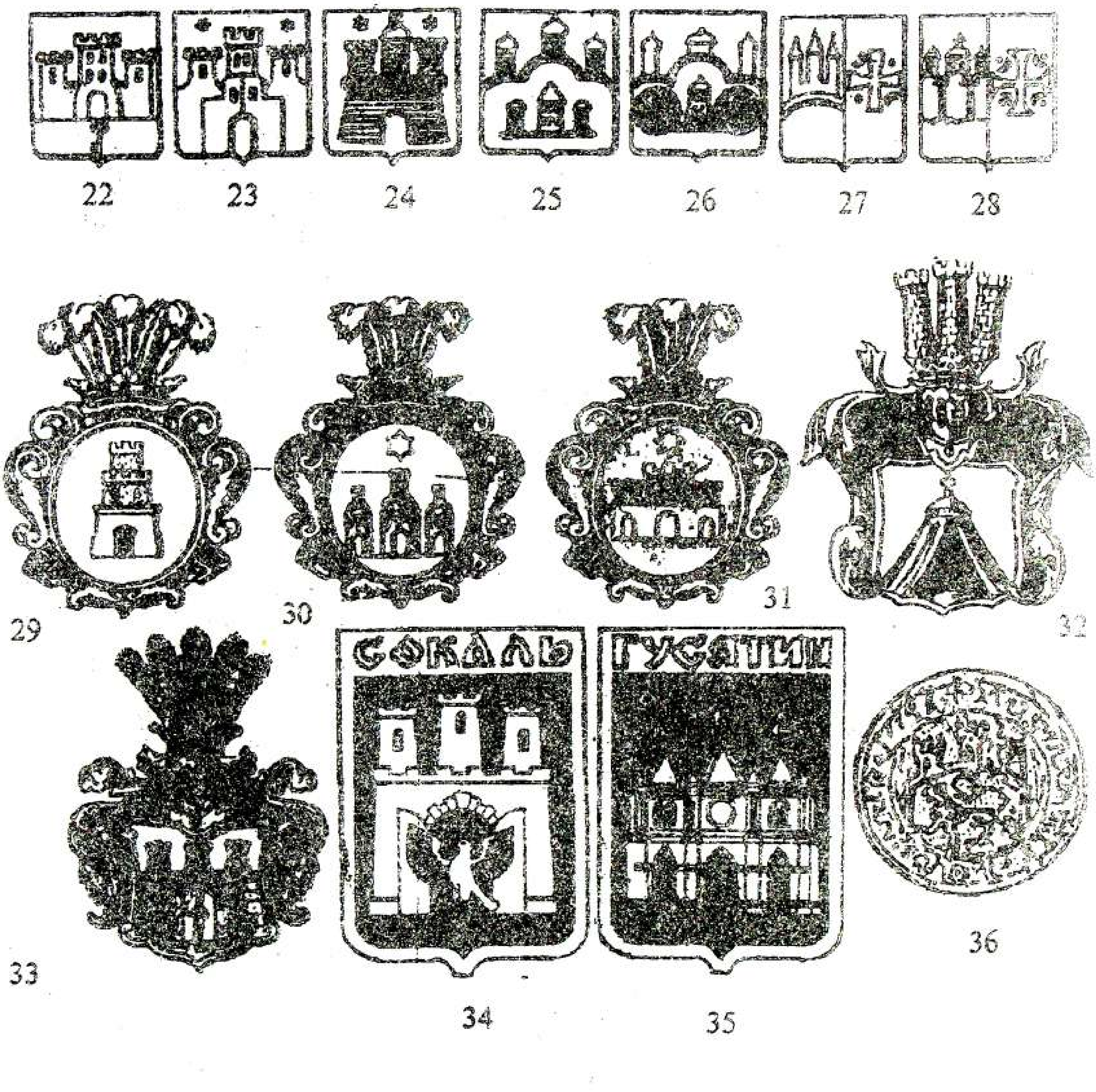

7 8 9 10 11 12 13
14 15 16 17 18 19 20
21 22 23 24 25 26 27
28 29 30 31 32 33 34

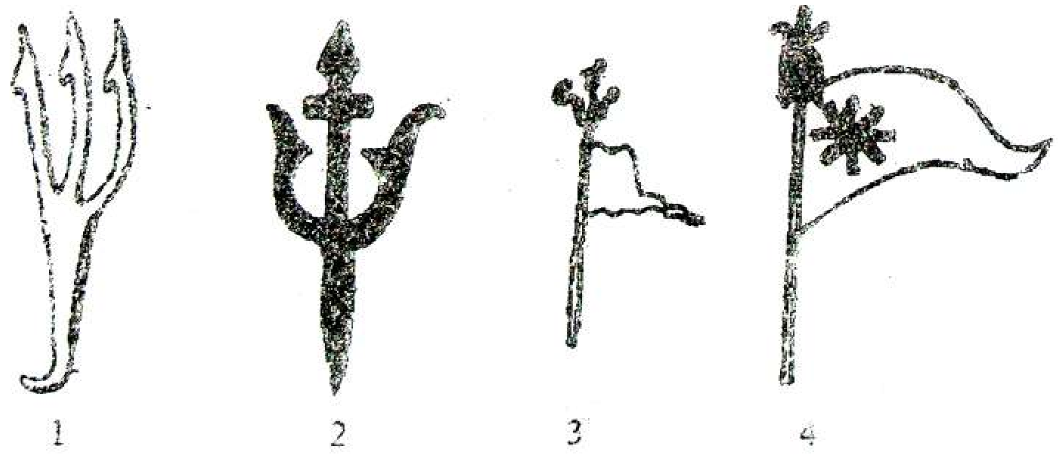
X

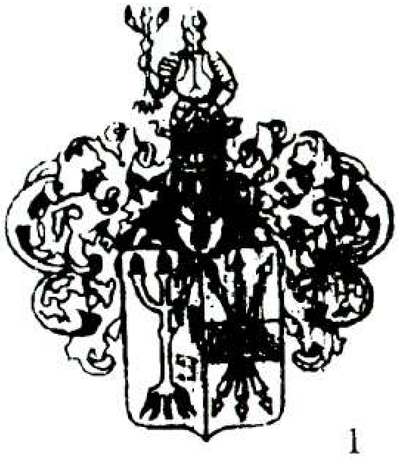
1 2 3 4 5 6 7
8 9 10 11 12 13 14
15 16 17 18 19 20 21

XI

Таблиця V. СИМВОЛІКА ТРІЙЦІ В ГЕРБАХ УКРАЇНСЬКОГО ДВОРЯНСТВА

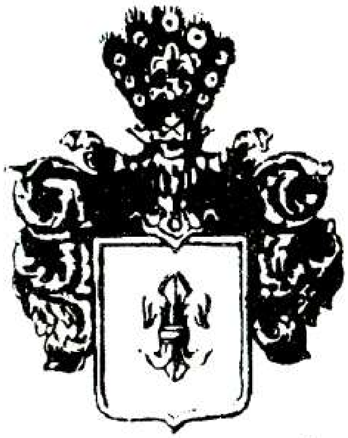
1

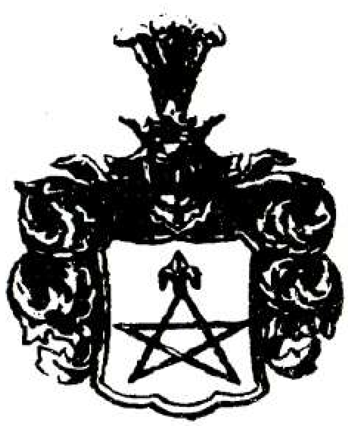
2

3

4

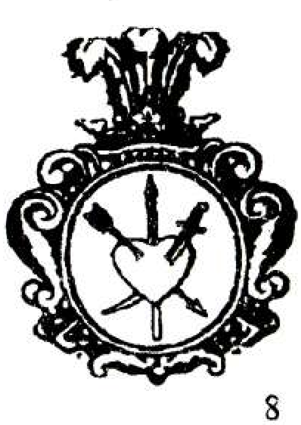
5

6

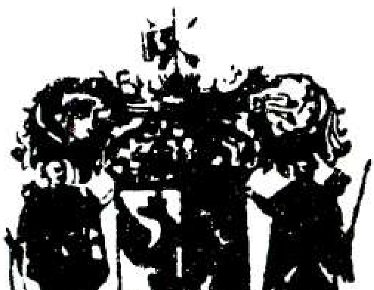
7

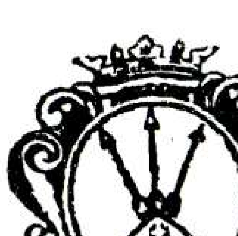
8

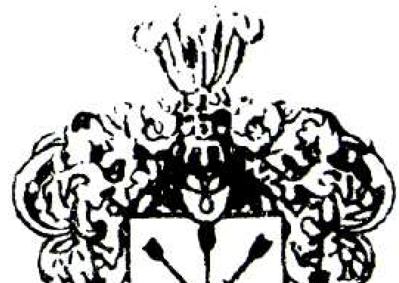
9

12

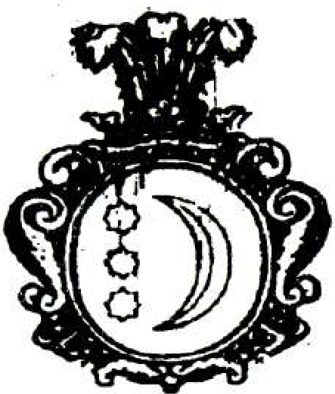

10

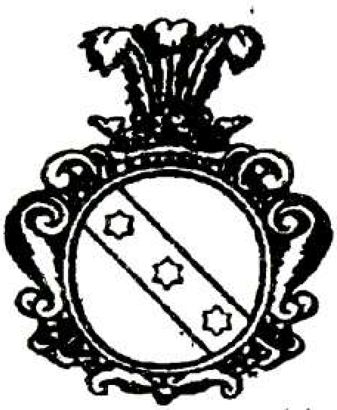

11

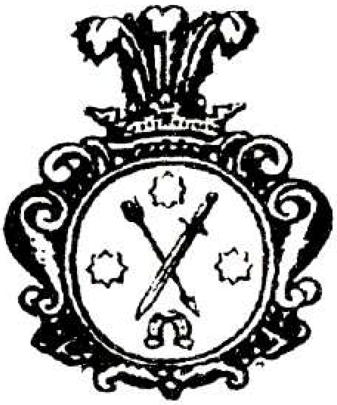
Продовження табл. V

13

14

15

16

17

18

19

20

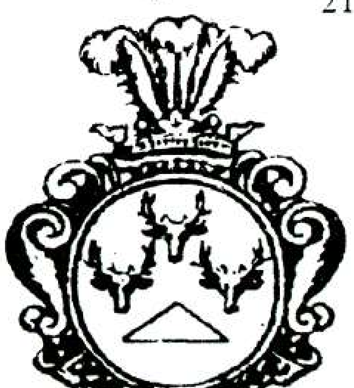
21

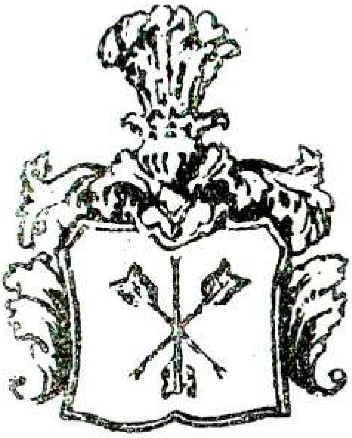
22

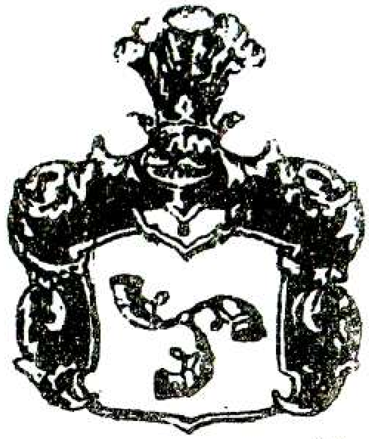

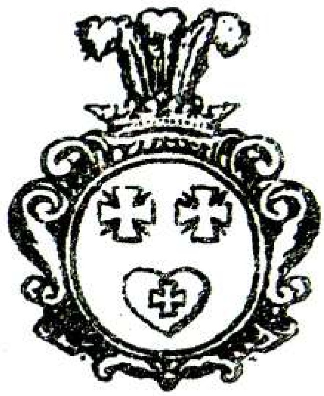
23

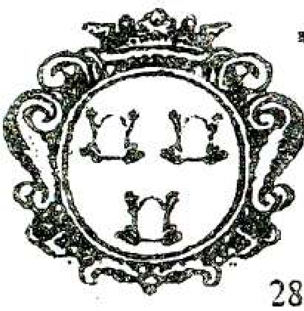

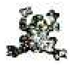
24

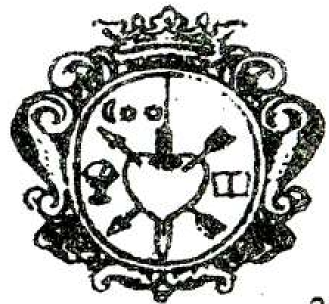

25

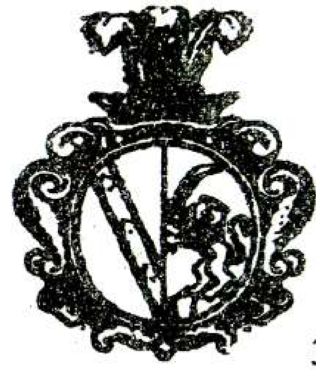

26

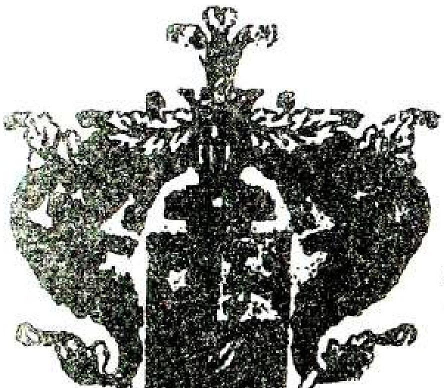

27

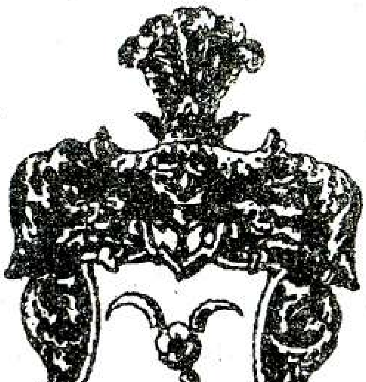

28

28a

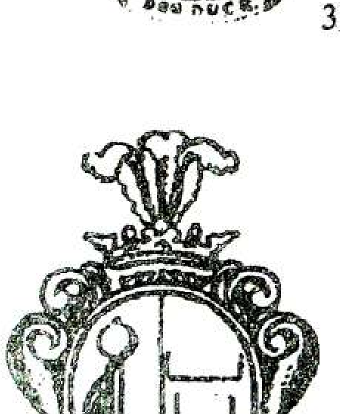

29

30

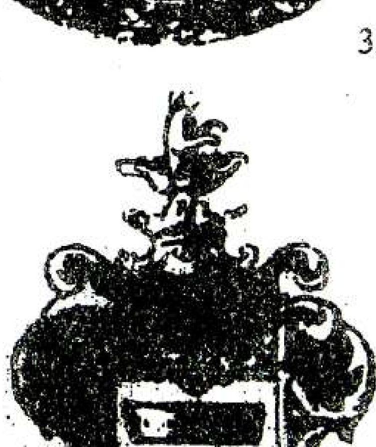

31

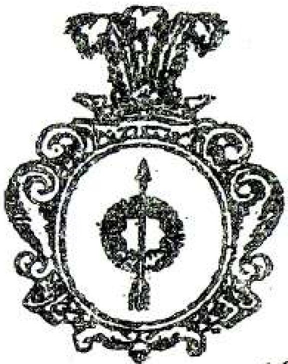

32

33

34

35

36

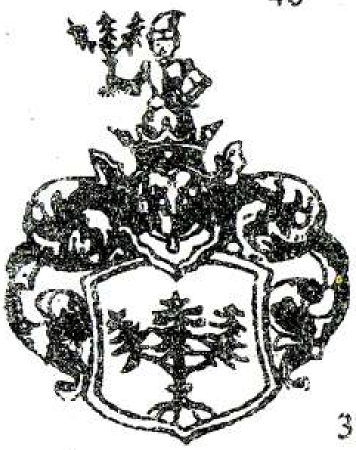
46

37

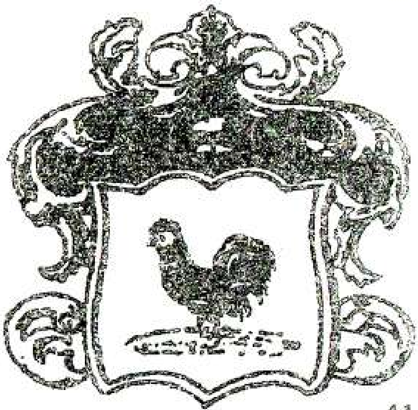
38

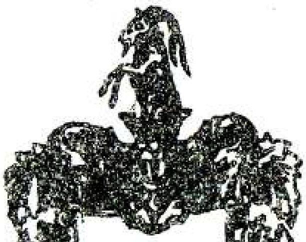
39

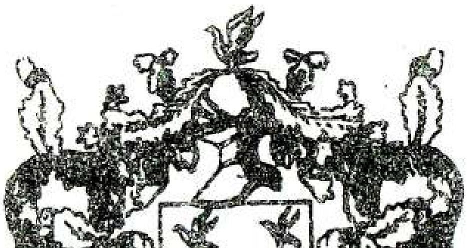
40

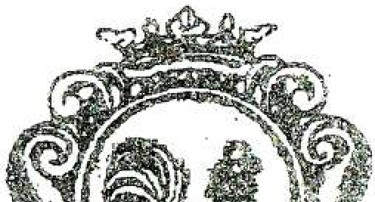
41

42

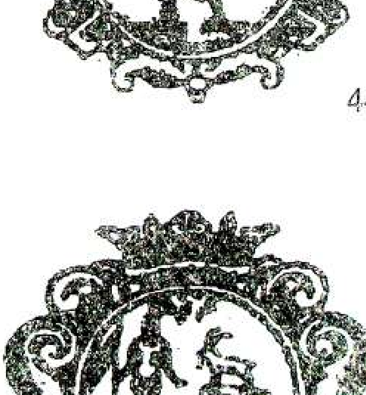
43

44

Власники гербів 1 — 46:

1. Луб'янівські. 2. Мануйловичі. 3. Паскевичі. 4. Годзави. 5. П'ятироги. 6. Новіцькі. 7. Нарбути. 8. Стожки. 9. Поглетики. 10. Костенецькі. 11. Товстоліси. 12. Розумовські. 13. Стоколенки-Кириленки. 14. Гамалії. 15. Мовчани. 16. Ковтуновичі. 17. Троцькі. 18. Ковні. 19. Рубах. 20. Подольські. 21. Дембни. 22. Галузевські. 23. Якимовичі. 24. Кир'якови. 25. Белти.

45

26. Тромби. 27. Ограновичі. 28. Батурські. 28а. Зображення на індійській монеті І тис. до н.е. 29. Джунковські. 30. Білкевичі. 31. Політковські. 32. Роля. 33. Паскевичі-Еривaнські. 34. Косачі. 35. Комаровські. 36. Корчаки. 37. Галенківські. 38. Шалави. 39. Годземби. 40. Рубани. 41. Кури. 42. Полукозиці. 43. Чижевські. 44. Куриленки. 45. Козловські. 46. Корнієнки.

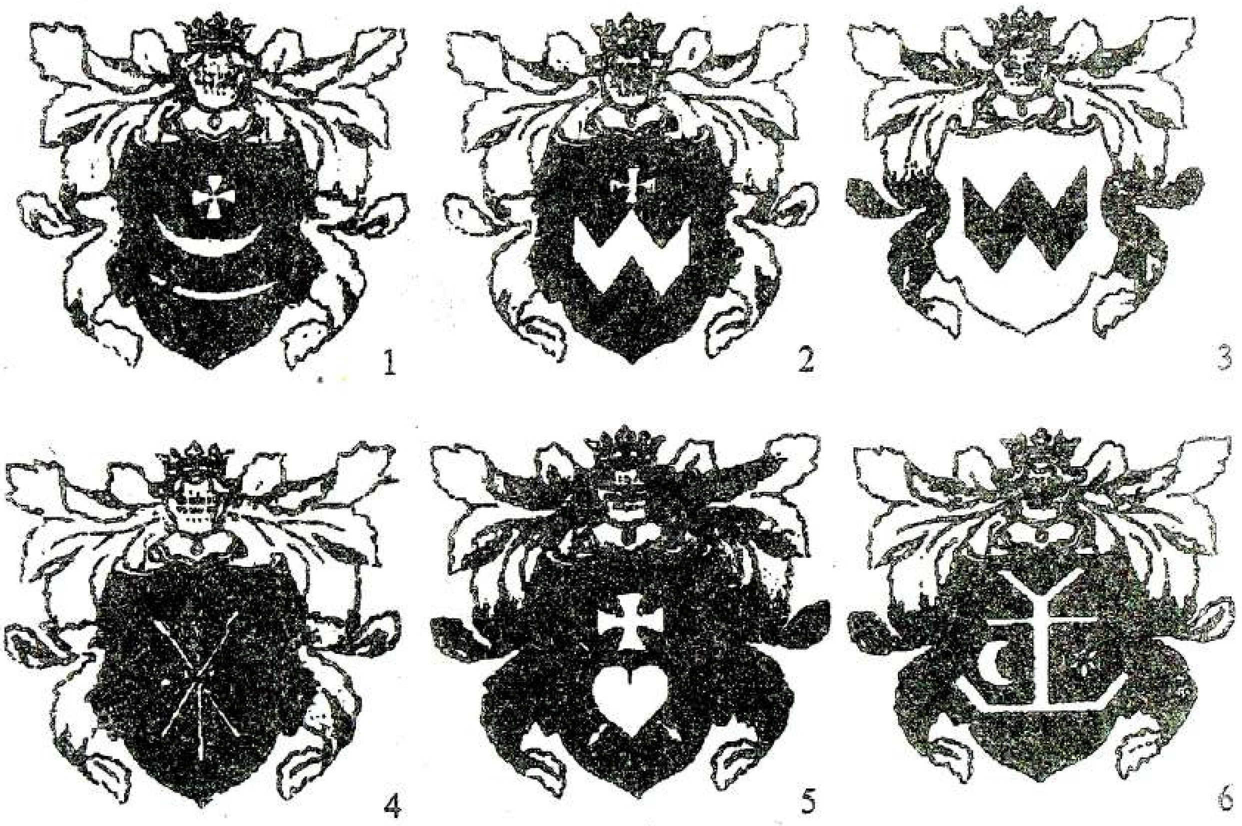
Семантики:

1. Конкретизовані символи триєдності у вигляді Трійці — свічника з корінням (натяк на зв'язок знаку з грунтом, тобто з народною традицією) на щиті й нашоломнику; три перехрещені піки (варіант давньоарійського знаку Трійці — трьох перехрещених стріл, тобто подвоєного тризуба) на щиті та три арійські шестикутні зірки (без іудейського плетива і з крапкою в центрі) — кожна з яких символізує Трійцю. 2. На щиті варіант тьмутараканського скіпетра (див. табл. IV, ряд XI, мал.2). В нашоломнику тризуба корона і три страусові пера. 3. Тризуб на щиті; по три пера на нашоломниках. 4. Подвійний тризуб-квітка на щиті, на нашоломнику і в центрі корони. 5. Тризуб-квітка на вершині зірки на щиті (триелементний нашоломник). 6. Знак триквестера на щиті й нашоломнику, три зірки-трійці на щиті, триелементний нашоломник. 7. Конкретизований у вигляді рожків триквестер на щиті, тризубчата корона в нашоломнику. 8. Три види зброї перехрещені в серці (варіант арійського знаку Трійці — трьох перехрещених стріл), триелементний нашоломник. 10. На щиті три хрести в серці і три неперехрещені стріли (варіант неперехрещених). 11. Три стріли (варіант перехрещених) на щиті, триелементний нашоломник. 12. Три перехрещені стріли в нашоломнику. 13, 14, 15. По три зірки на щитах, триелементні нашоломники. 16, 17, 18. По три види зброї на щитах (варіанти трьох перехрещених стріл). 19. Три рослинні тризуба на щиті (знак свята "Трійці", або інакше "Зелених свят"; виготовлений з пелюсток, наклеювався на шибки). Триелементний нашоломник. 20, 21. Конкретизовані знаки Тризуба у нашоломниках. 21. Стилізований тризуб на щиті. 22. Конкретизація тризуба — три квітки на щиті. 23. Трійця квіток на щиті й в нашоломнику. 24. Поєднання абстрактної і конкретної символіки Трійці — трикутник і три голови. 25, 31. Три перехрещені стріли. 26. Конкретизований триквестер. 27. Три хреста. 28. Три жабки. 29. Варіант трьох перехрещених стріл. 30. Трійця знаків. 32. Триквестер. 33. Тризуб. 34, 36. Триелементний знак на щиті. 35. Три неперехрещені стріли. 37-38. Трансформації даоського знаку. 39-40. Рослинна конкретизація Трійці. 41-43. Тотемні тварини, відповідають прізвищам. 46. Поєднання трьох символів першої іпостасі Трійці-вогню: солярний знак Сонця, знак Зорі і Місяця-Перуна (стріла).

Таблиця VI. ЗНАКИ ТРІЙЦІ НА ГЕРБАХ УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ

1. Михайла Дорошенка; 2. Богдана Хмельницького; 3. Івана Виговського; 4. Івана Скоропадського; 5. Павла Полуботка; 6. Івана Мазепи.

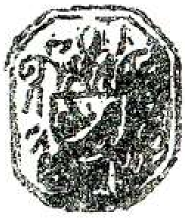
Герби мають трикомпонентну структуру знаків на щитах і корони з Трійцями в центрі. Герби 2, 3, 6 мають також стилізовані (замасковані) Тризуби.

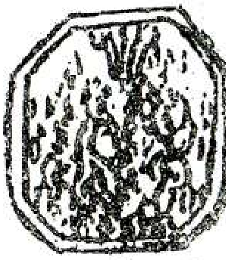
Таблиця VII. ЗНАКИ ТРІЙЦІ НА ПЕЧАТКАХ УКРАЇНСЬКОЇ СТАРШИНИ

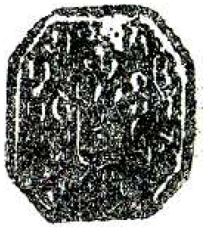
1. Дем'яна Многогрішного, полковника Чернигівського; 2. Юхима Лизогуба (п. Чернигівського); 3. Андрія Малковича (п. Лубенського); 4. Тимофія Олексієвича (п. Стародубенського); 5. Дмитра Зеленського (п. Лубенського); 6. Максима Ілляшенка (п. Лубенського); 7. Ілляша Новицького (охочекомонний полковник).

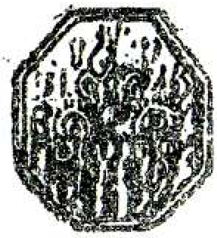
На гербах 1 — 6 знаки Трійці винесені в нашоломники. На гербі 5 — тризуба фортечна башта на щиті і нашоломник у вигляді троїстої квітки-корони. 6. Поєднання Тризуба, Хреста, Зорі і Місяця. 7. Поєднання трикветера і зірок.

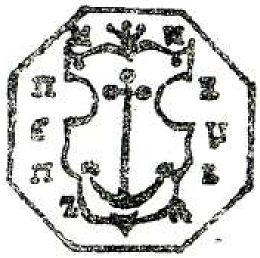

1

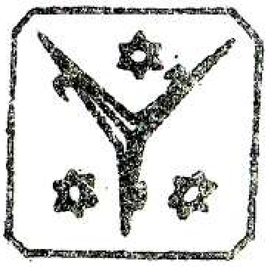

2

3

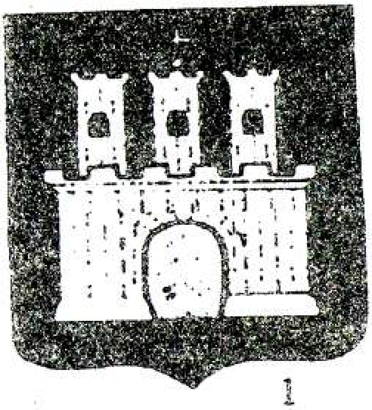

4

5

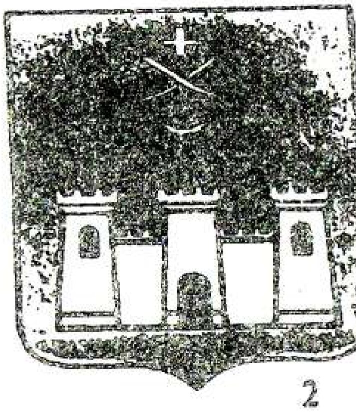

6

7

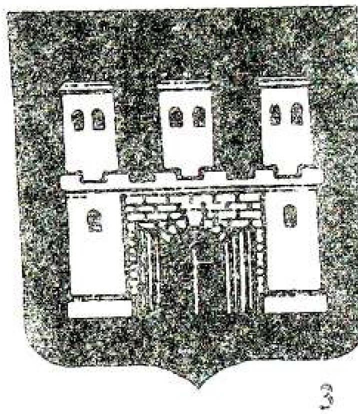
Таблиця VIII. ЗНАКИ ТРІЙЦІ НА ГЕРБАХ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

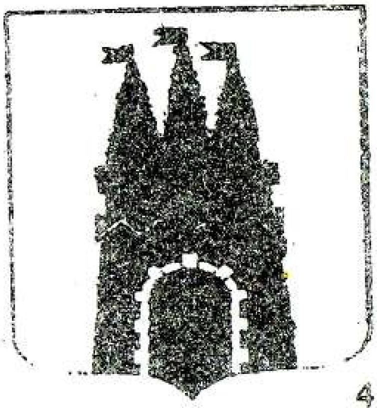
1

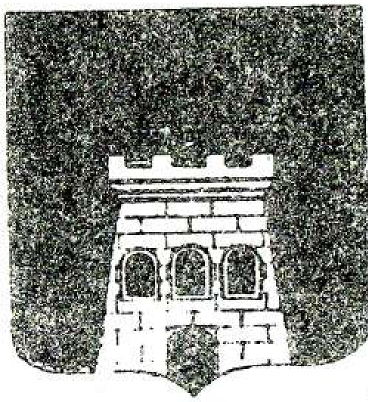
2

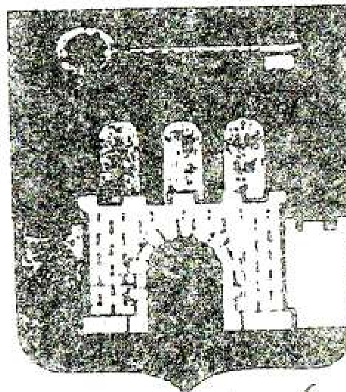
3

4

5

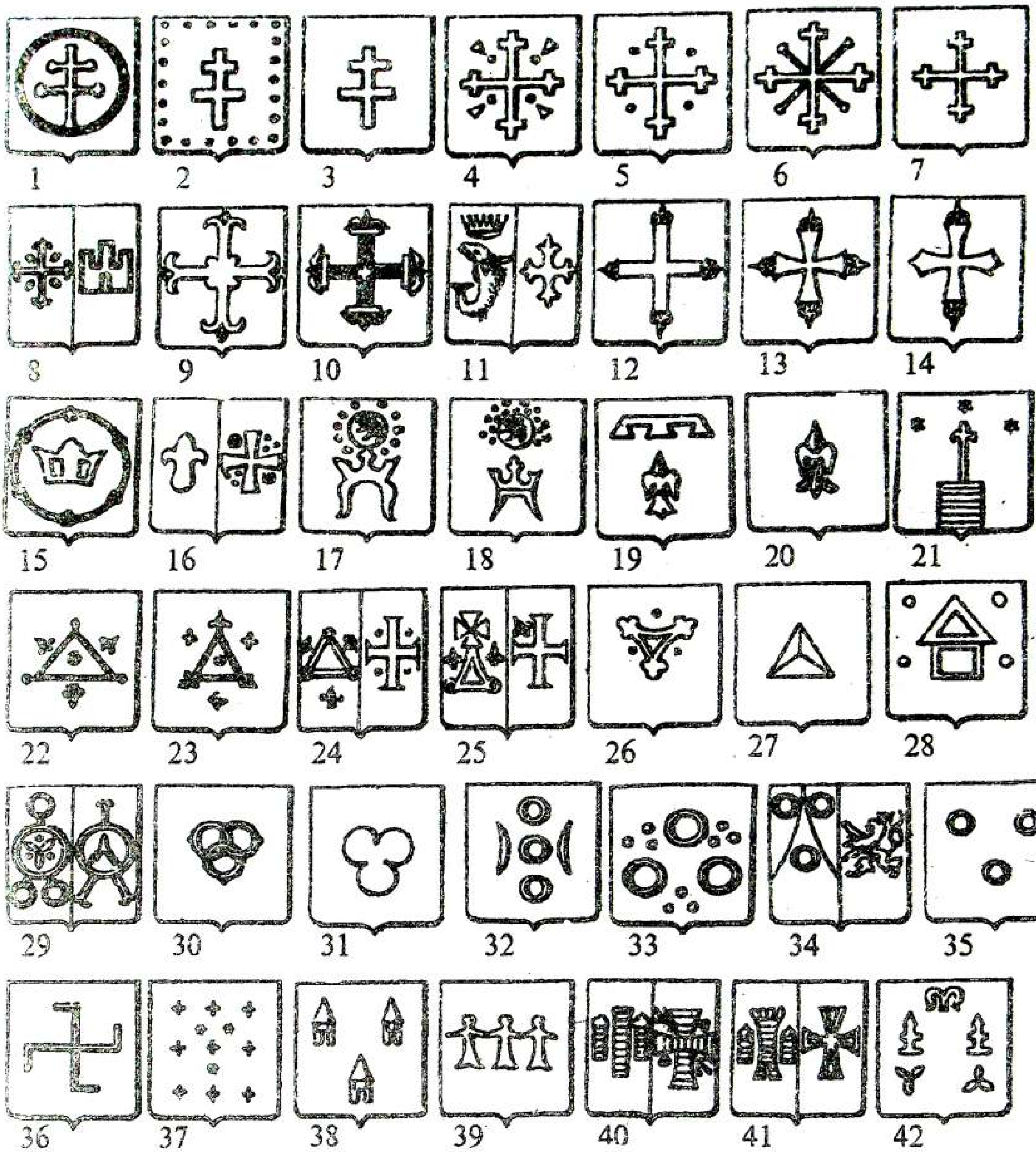

6

1. Остер; 2. Хотин; 3. Станіслав; 4. Лохвиця; 5. Белз; 6. Перекоп; 7. Бардіїв; 8. Благовіщенськ (Амурський край); 9. Пряшів.

Герби мають триелементні композиції на щитах. На гербі Бардіїва Тризуб у центрі корони і у вигляді квітки в центрі щита.

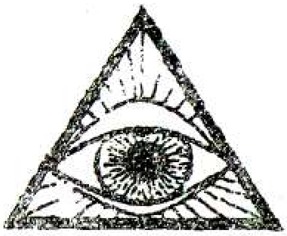
Таблиця IX. ЗНАКИ ТРІЙЦІ НА ГЕРБАХ СВІТУ

1 — 7. Хрести на гербах: Клеве, Бранденбурга, Мюнстера, Норвегії, Кіпра, Неаполя, Савойї, Бургундії. 1 — 8. Хрести з Тризубами на гербах: Геги, Мілана, Брабанта, Децина, Бретані, Мессерано, Тонера. 15 — 21. Знаки Тризуба — Триєдності на гербах: Кенігсберга, Агрімона, Геєренберга, Гельдерна, королівства Неаполітанського, Камбре, Вальдівія. 22 — 28. Трикутники в поєднанні з іншими знаками на гербах: Бетюна; Лілля, Бетюна, Лілля, Лоса, Сілезії, Франкенталя, Сілезії. 29 — 35. Триколо на гербах: Кента, Кремони, Ганновера, Ла-Марше, Перлеберга, графства Шік, міста Вендена.

36 — 42. Сварга (свастика) та інші знаки Трійці на гербах: Кохінхіни, міста Лілля, Камеріно, Кампена, Турню, Брабанта, Нассау.

Таблиця X. ІПОСТАСІ ТРИЗУБА

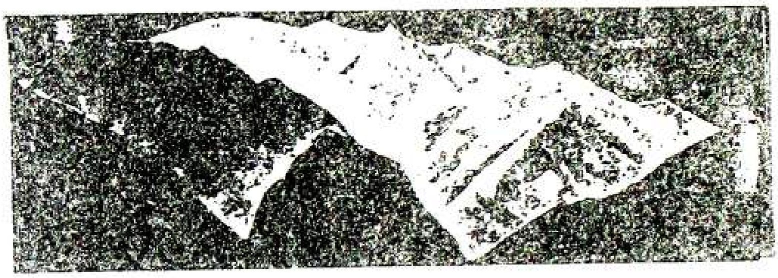
1

2

4

3

5

6

7

1. "Недрімне око", зображуване на стінках християнських храмів, символізує енергію Творця (трикутник), його недрімність (всевидяче око). 2. Кінь щастя (Знаки Чинтамані). 3. Прапор Світу — картини побудовані навколо символа триєдиної життєтворчої енергії — Трикола. 4. Вішну, найвищий бог індуїстів, що забезпечує всезагальний порядок (дхарму) триєдиної світобудови і гармонію у ній; має корону типу карітаму-кута, прикрашену тризубом, руки з трьох боків прикрашені триязикими полум'ями, у задніх руках тримає раковину з трьома полум'ями та диск, з якого полум'я виривається у трьох площинах (вгору-вниз, праворуч-ліворуч, вперед-назад). 5 — 7. Гуцульські ритуальні свічники "Трійці", репрезентують триєдність у найрізноманітніших формах: три свічки, три голови, троїсті квітки, трилисники, три дармовиси тощо.

Таблиця XI. КОНКРЕТНА МІСТИЧНА СИМВОЛІКА ТРИЄДНОСТІ СВІТОБУДОВИ

1

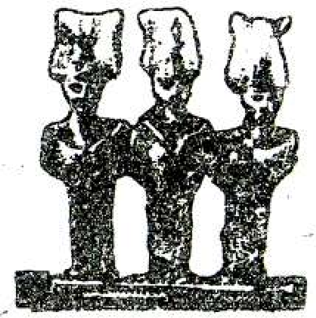
4

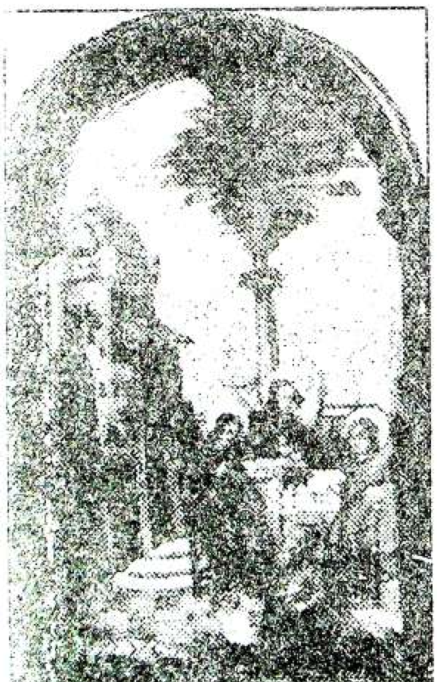
5

2

6

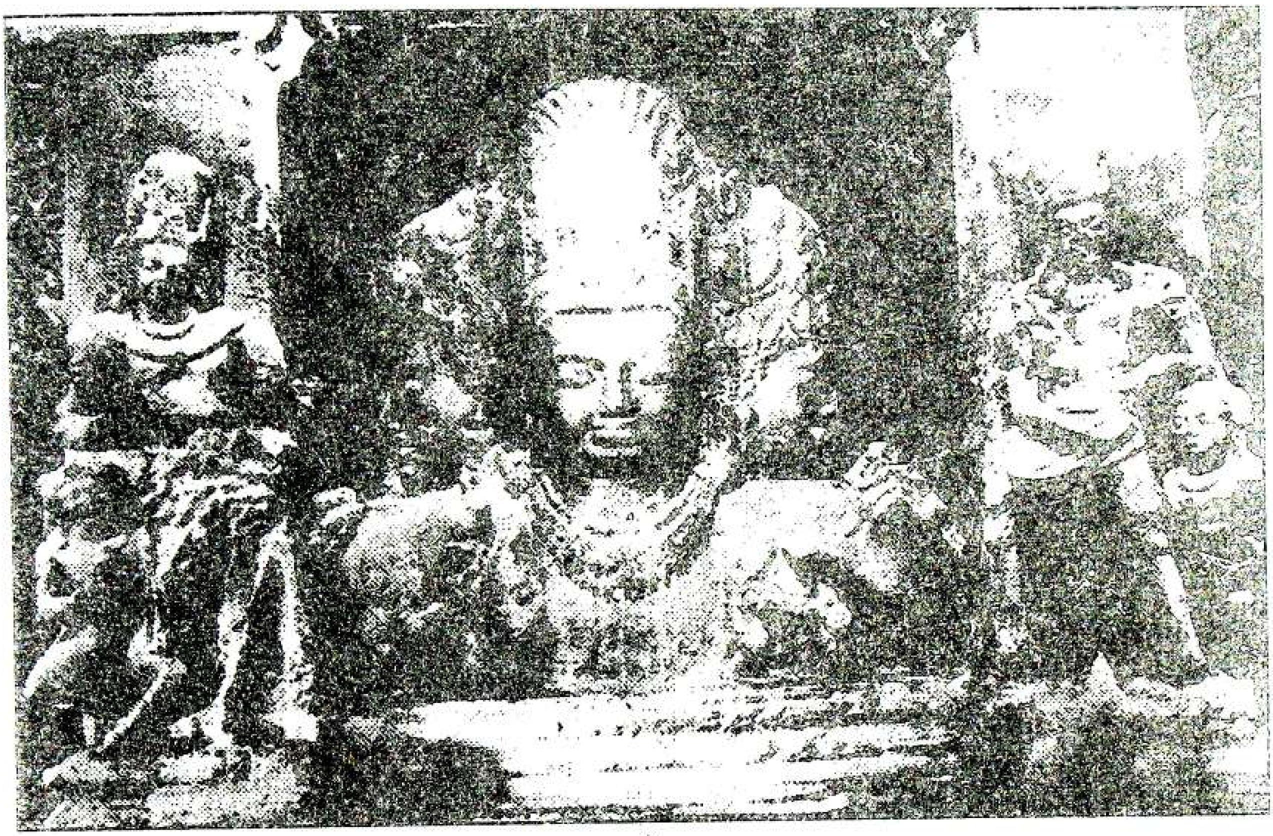
3

7

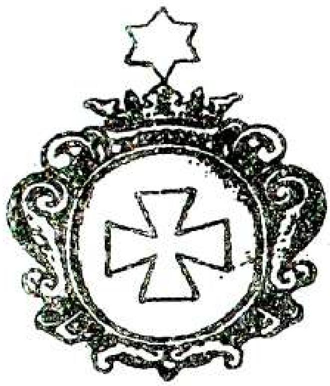
8

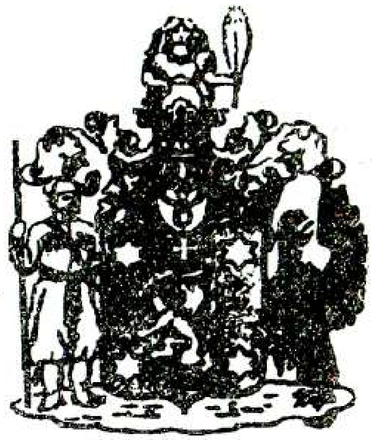
9

1 — 3. Християнські Трійці: А.Рубльова; з Ровени (мозаїка з церкви Віталія); з Рогатина (ікона з церкви св.Духа). 4 — 5. Єгипетські Трійці: Осіріс, Ісіда, Гор та Амон-Ра, Мут, Хойсу. 6. Троїстий Осіріс. 7. Троїстий Митра (постаті обабіч — ранковий і вечірній Митри). 8. Троїста Геката. 9. Троїстий Шіва.

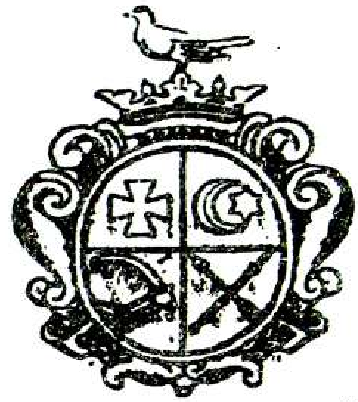
Таблиця XII. ПОЄДНАННЯ РІЗНИХ ЗНАКІВ ТРИЄДНОСТІ В ГЕРБАХ УКРАЇНСЬКОГО ДВОРЯНСТВА

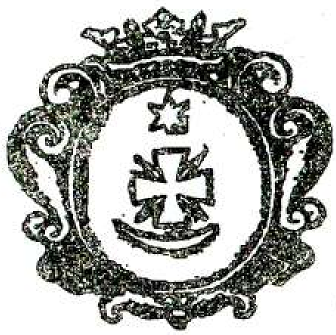
1

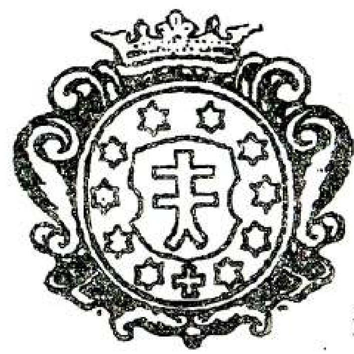
2

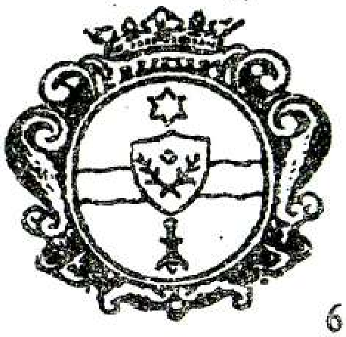
3

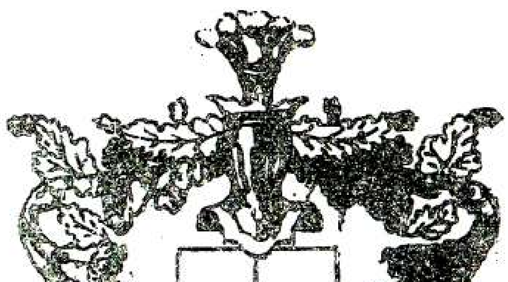
4

5

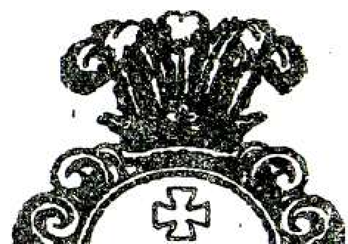
6

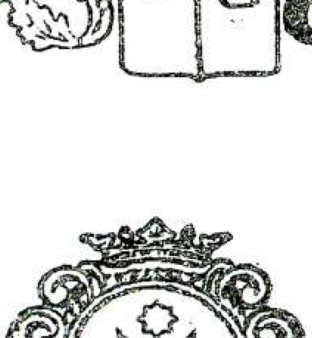
7

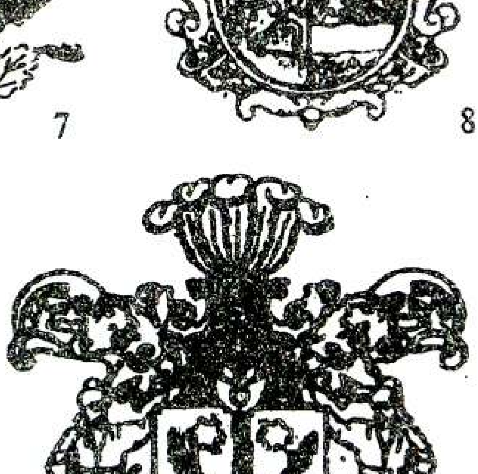
8

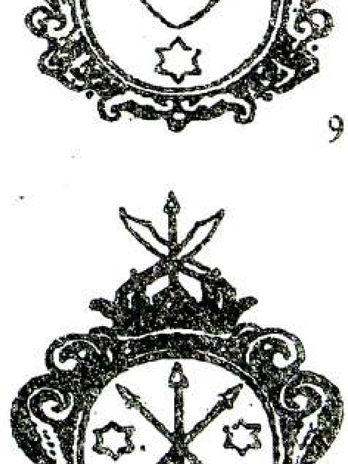
9

10

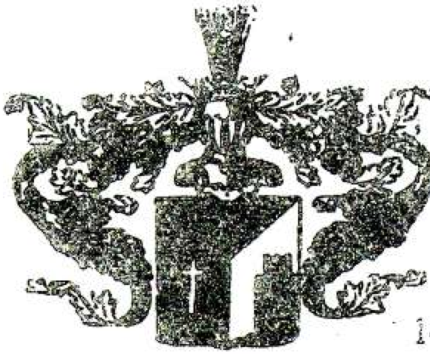

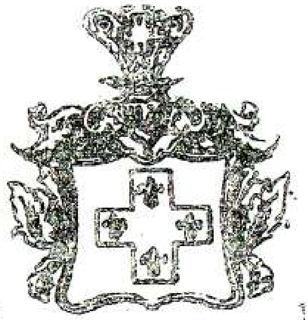
11

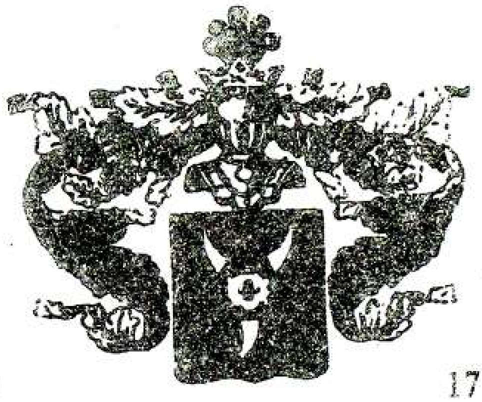
12

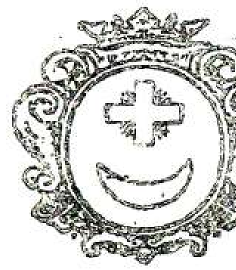

13

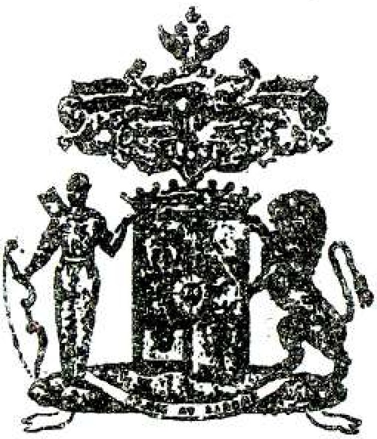

14

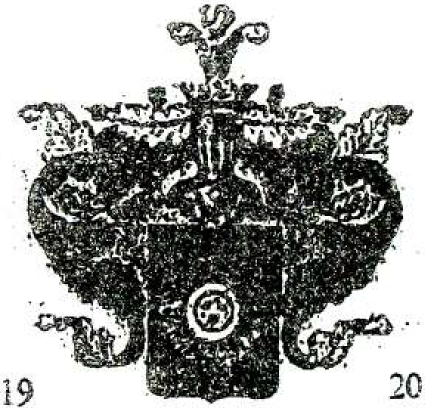

15

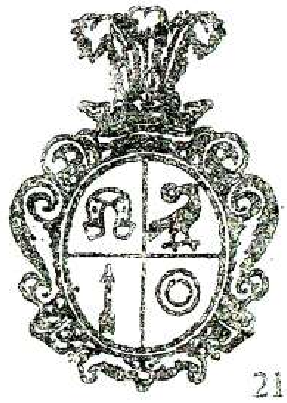

16

17

18

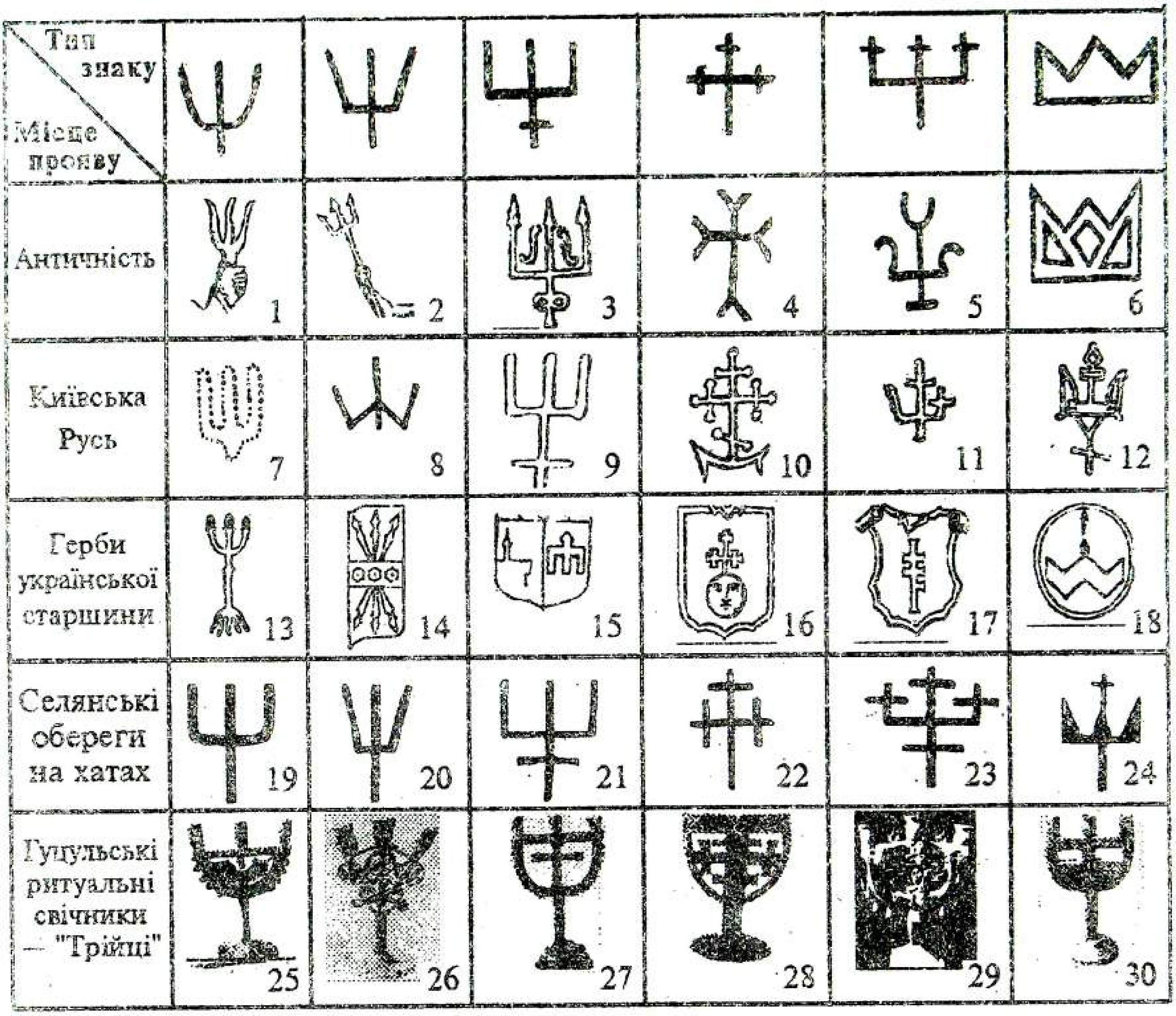

19

20

21

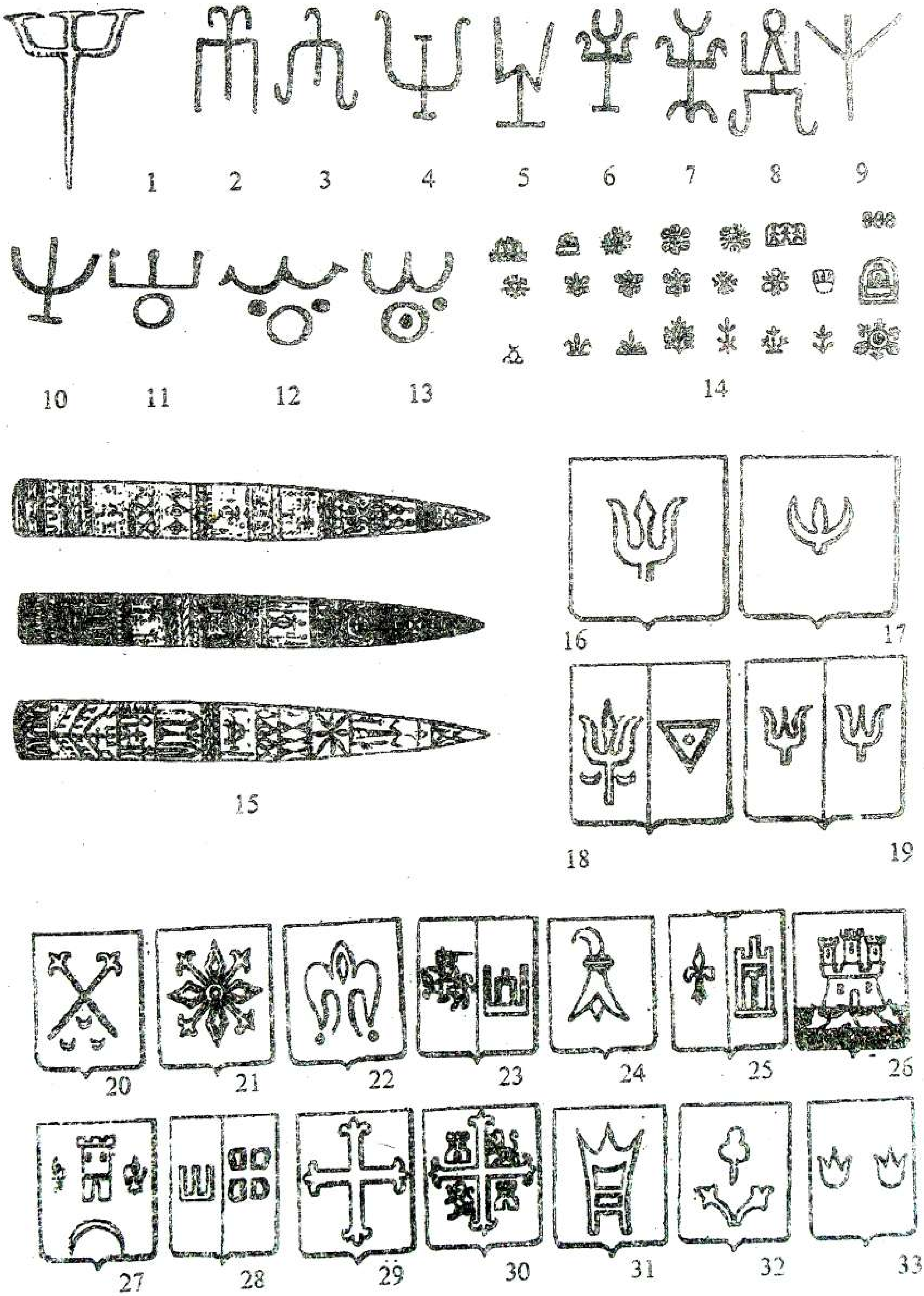
1, 2, 5, 9. Поєднання Хреста й шестикутної зірки в гербах Християновичів, Довголевських, Апостолів, Ркліцьких. 3, 4, 6, 7. Поєднання зірки, Хреста і півмісяця в гербах Круп'янських, Стефановичів, Остряшкових, Тарновських. 8, 10. Поєднання зірки і місяця в гербах Дорошенків і Лесеневичів. 11, 12. Поєднання зірки з давньоарійським знаком Трійці в гербах Корицьких і Долинських. 13. Поєднання подвійного Тризуба, Місяця і давньоарійського знаку Трійці в гербі Тризн. 14-18. Поєднання Тризуба й Хреста в гербах Кованьок, Божездарж, Сполатобог, Булашевичів, Мартиновичів. 19-21. Поєднання дохристиянського знаку кола (Сонця) з іншими знаками в гербах Гудовичів, Мазараків, Драгомірових.

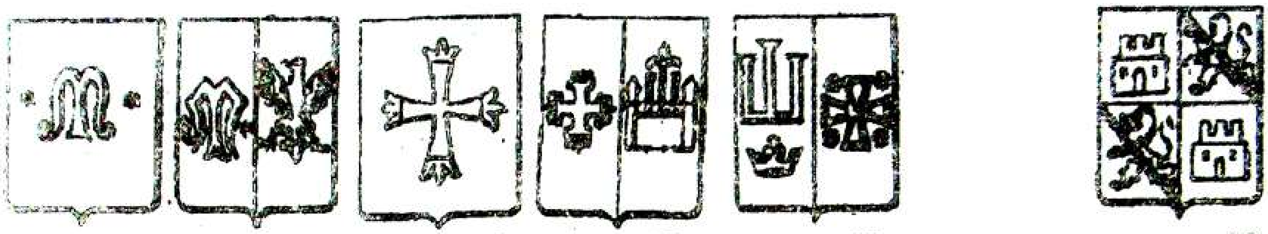
Таблиця XIII. ТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ЗНАКІВ ТРІЙЦІ-ТРИЗУБА
(від античності до сьогодення)

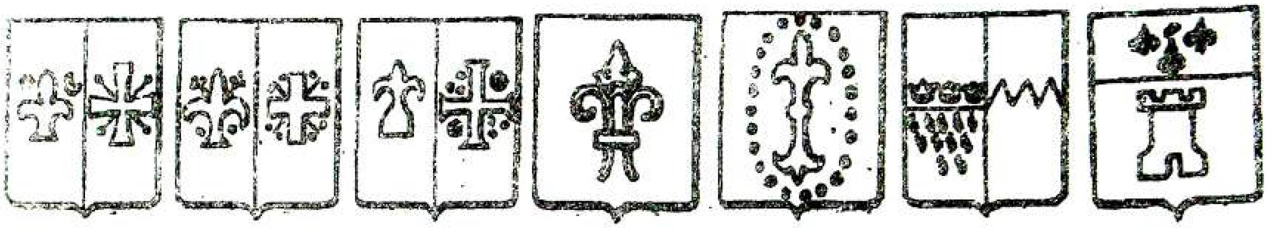
1. Знак хеттів. 2, 3. Еллінська триалія. 4, 5. Царські знаки Сасанідського Ірану. 6. Знак скіфського царя Фардзоя. (7 — 12 — знаки на таврах і печатках): 7. Остерський городець. 8. Таврія. 9. Володимир Волинський. 10. Актова печатка Київської Русі. 11. Київ. 12. Тмутаракань. 13 — 18. Деталі гербів: 13, 14 — Луб'янівських, 15 — Паскевичів-Ериванських (Цаленків), 16 — Пельня (Іваницьких), 17 — Пилява, 18 — Кручак-Голубови. 19 — 24. Знаки на гуцульських хатах, зафіксовані В.Січинським. 25 — 30. Знаки на гуцульських свічниках, зібраних Б.Сорокою.

Таблиця XIV. ЗНАКИ ТРІЙЦІ НА ЗЕМЛЯХ РОЗСЕЛЕННЯ АРІЇВ

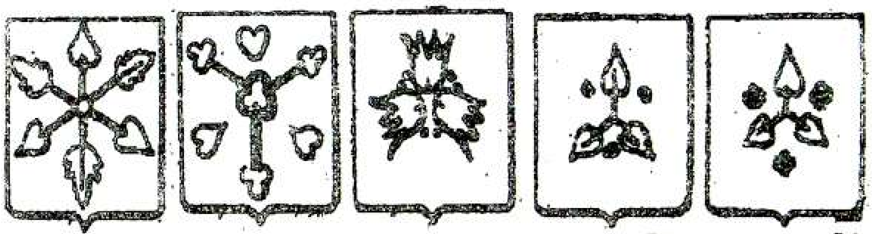

34 35 36 37 38 39

40 41 42 43 44 45 46

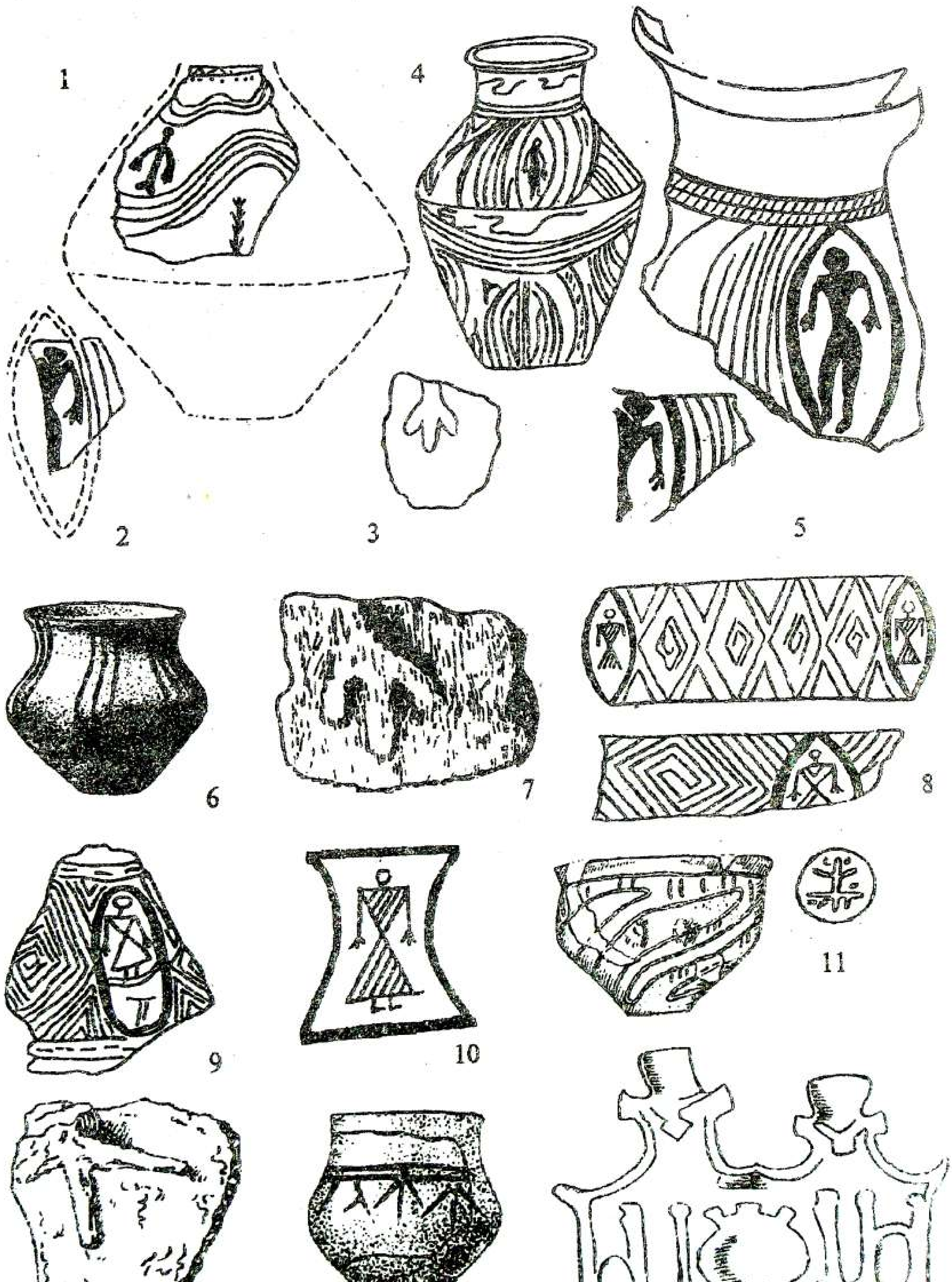
Для порівняння зі знаками індійських монет (мал. 15) герби 47 — 51.

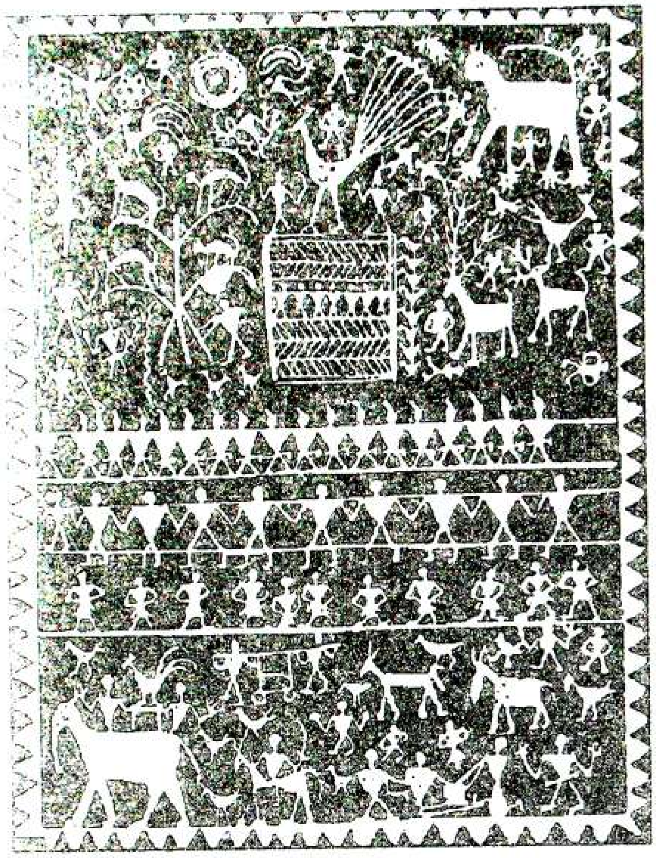

47 48 49 50 51

1 — 4. Західний Кавказ. 5 — 8. Сасанідський Іран. 9 — 10. Хорезм. 11 — 13. Царство Кушанів. 14, 15. Індія (14 — Трійця на монетах індійських племінних держав 1 тис. до н.е. 15. Трійця в культових узорах на бамбукові). 16 — 46. Герби держав, провінцій і міст. 16. Індія. 17. Аркат. 18. Непал. 19. Бенарес. 20. Трієст. 21. Нам'юр. 22. Барселона. 23. Литва. 24. Базель. 25. Генуя. 26. Картахена. 27. Седан. 28. Каффа. 29. Наварра, Верона, Утрехт. 30. Сан-Домінго. 31. Нарвар. 32. Сілезія. 33. Альмора. 34. Місто Мо. 35. Місто Мюнстерберг. 36. Кесеніх. 37. Арль. 38. Місто Тешен. 39. Бургграфства Фрідберг. 40. Лілль. 41. Берг. 42. Агрімон. 43. Камбре. 44. Ортокід. 45. Міста Кельн. 46. Вільяфранка. 47 — 48. Перлеберг. 49. Маркграфства Бранденбург. 50 — 51. Зехаузен.

Таблиця XV. ТРІЙЦЯ В УКРАЇНІ
4-2 тис. до н.е.

15

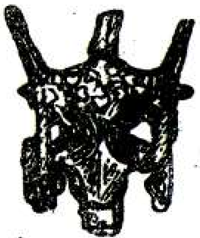
16

1-13. Трипале божество трипільців — ймовірно Варуна (Уран), розписи та рельєфні наліпи на керамічній посуді. 14. Алтар трипільців у вигляді двох стилізованих постатей з чарами на головах (чародіїв), що схилились над символом Трійці.

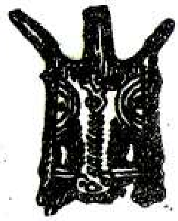
Для порівняння наводимо сценки декарування хатніх стін в Ориссі (Індія).

15. Трипалі істоти Потойбіччя. 16. Трипалі божественні істоти з музичним інструментом і за плугом (сцена ритуальної оранки).

Таблиця XVI. ТРІЙЦЯ В УКРАЇНІ 1 тис. до н.е.

1

2

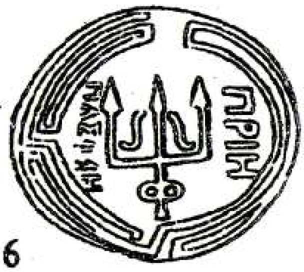
3

4

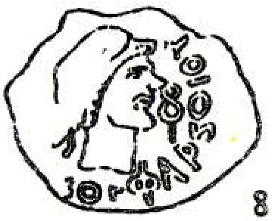
5

6

7

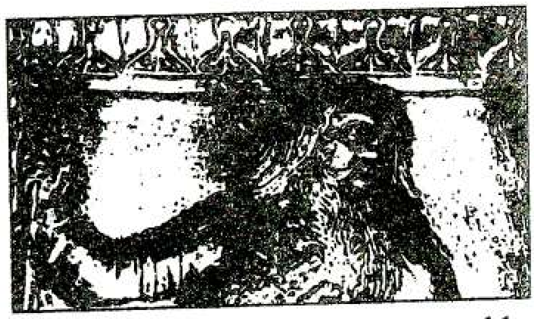
8

9

10

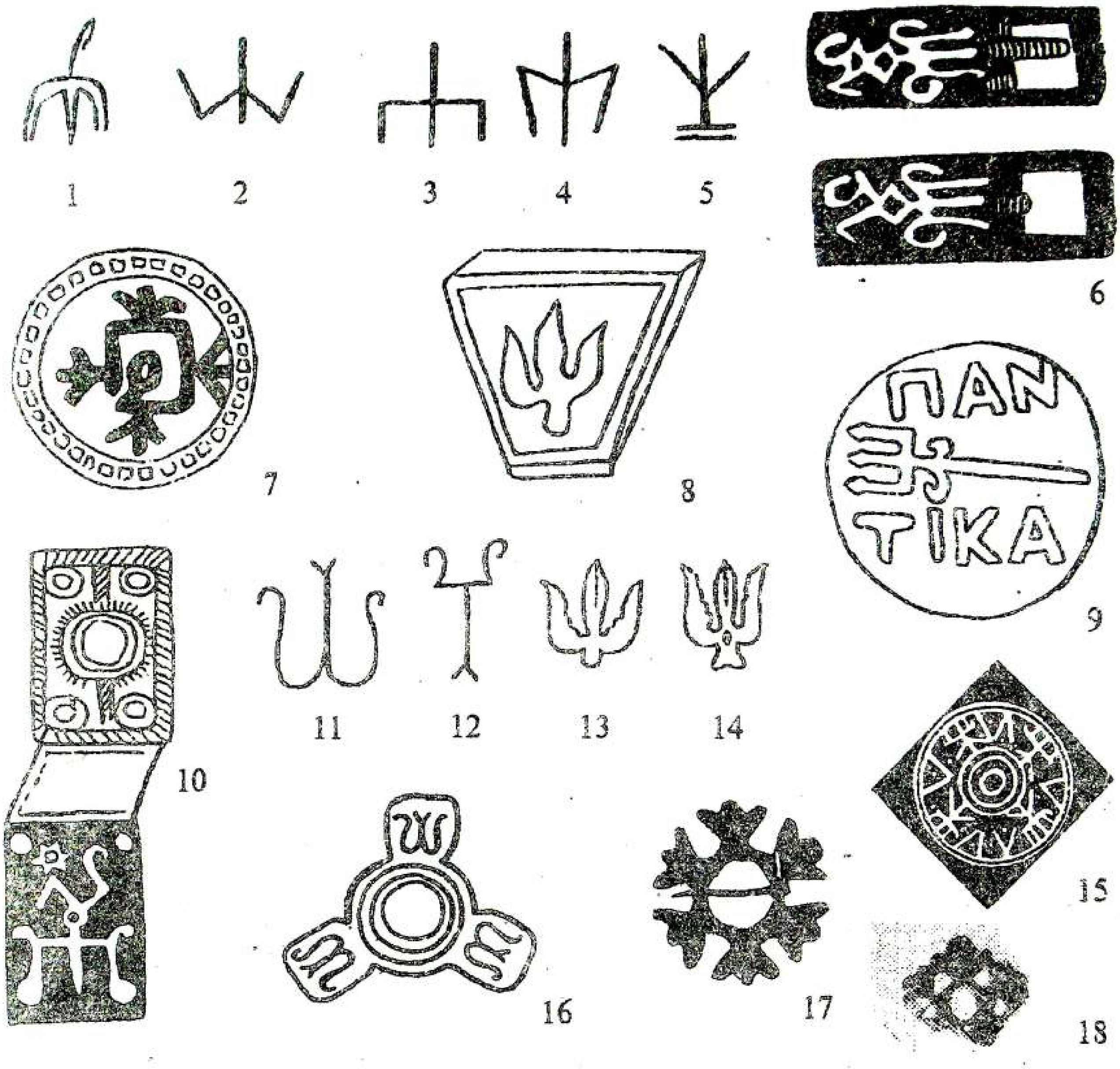
11

1 — 2. Культові трирогі вироби із свинцю — "букранії". 3. Форма для відливки букраніїв. Ольвія 1 тис. до н.е. 4. Бронзовий виріб із скарбу культури Ноа Карпато-Дунайського ареалу 13 — 11 ст. до н.е. 5. Монета скитського царя Совмака (на аверсі — профіль царя, на реверсі — голова бика, грецька легенда і знак трійці), знайдена на Східному узбережжі Чорного моря (2 ст. до н.е.). 6. Грецька монета з Пріени (4 — 3 ст. до н.е.). 7 — 10. Монети скитського царя Фардзоя (1 ст. до н.е. — I ст. н.е.). 11. Рослиноподібні Тризуби на срібній вазі з Гайманової могили. 12. Такий же Тризуб на золотій прикрасі скитів (5 — 4 ст. до н.е.).

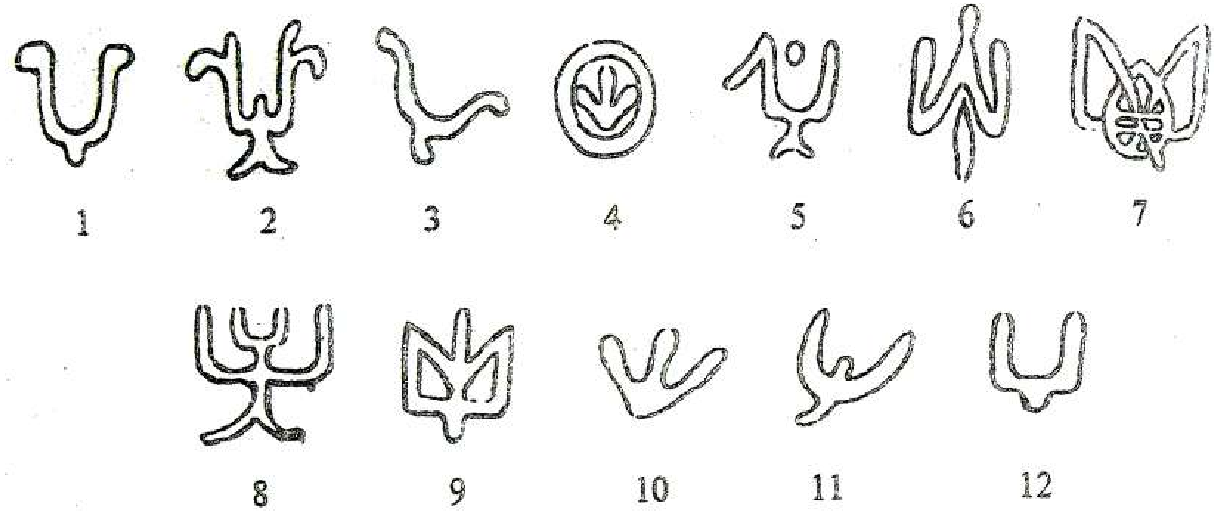
12

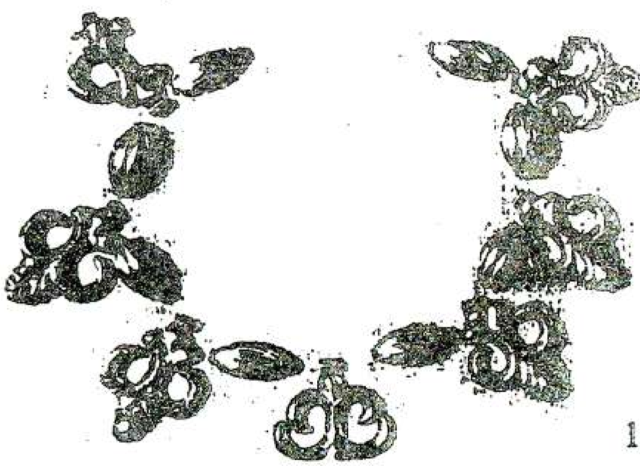
Таблиця XVII. ТРІЙЦЯ В УКРАЇНІ І тис. н.е.

1. Сарматський знак (на межі нової ери). 2 — 5. Боспорсько-сарматські знаки II — IV ст.н.е. 2. Пантікапей. 3 — 4. Знаки на монетах боспорського царя Рескупорида V. 5. Знак на мармуровому леві у Ольвії. 6. Дві золоті поховальні пряжки із золотої фольги (територія Боспорського царства). 7. Згорнутий змій з трипалими лапами, розкинутими у вигляді хреста. 15. Той же мотив, формалізований до втрати аналогії зі змієм (орнамент на дзеркалі з Ольвії). 8. Зображення на мармуровому капітелі могильного пам'ятника (Херсонес). 9. Монета Пантікапеї (тепер — Керч). 10. Бронзова прикраса до кінського убору (територія Боспорського царства). 11 — 14. Срібні прикраси на поясах VI — VIII ст.н.е. 11, 16. с. Мартинівка (Київщина) 12. с. Хацки (Київщина). 13, 14. с. Перещепине (Полтавщина) 17, 18. Ювелірні вироби VIII — X ст. (Харківщина).

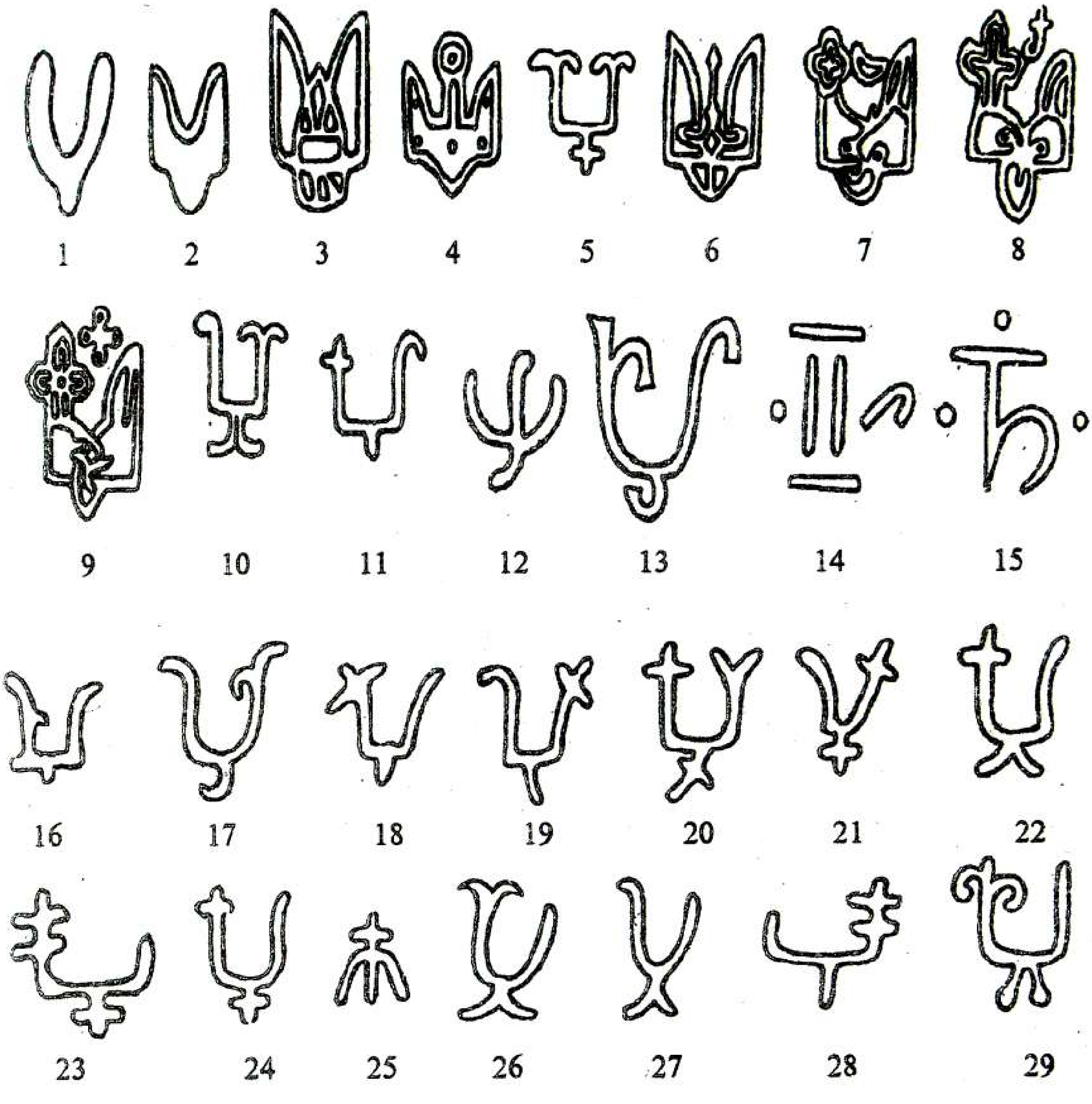
Таблиця XVIII. ТРІЙЦЯ В УКРАЇНІ ЗА КНЯЗІВСЬКОЇ ДОБИ

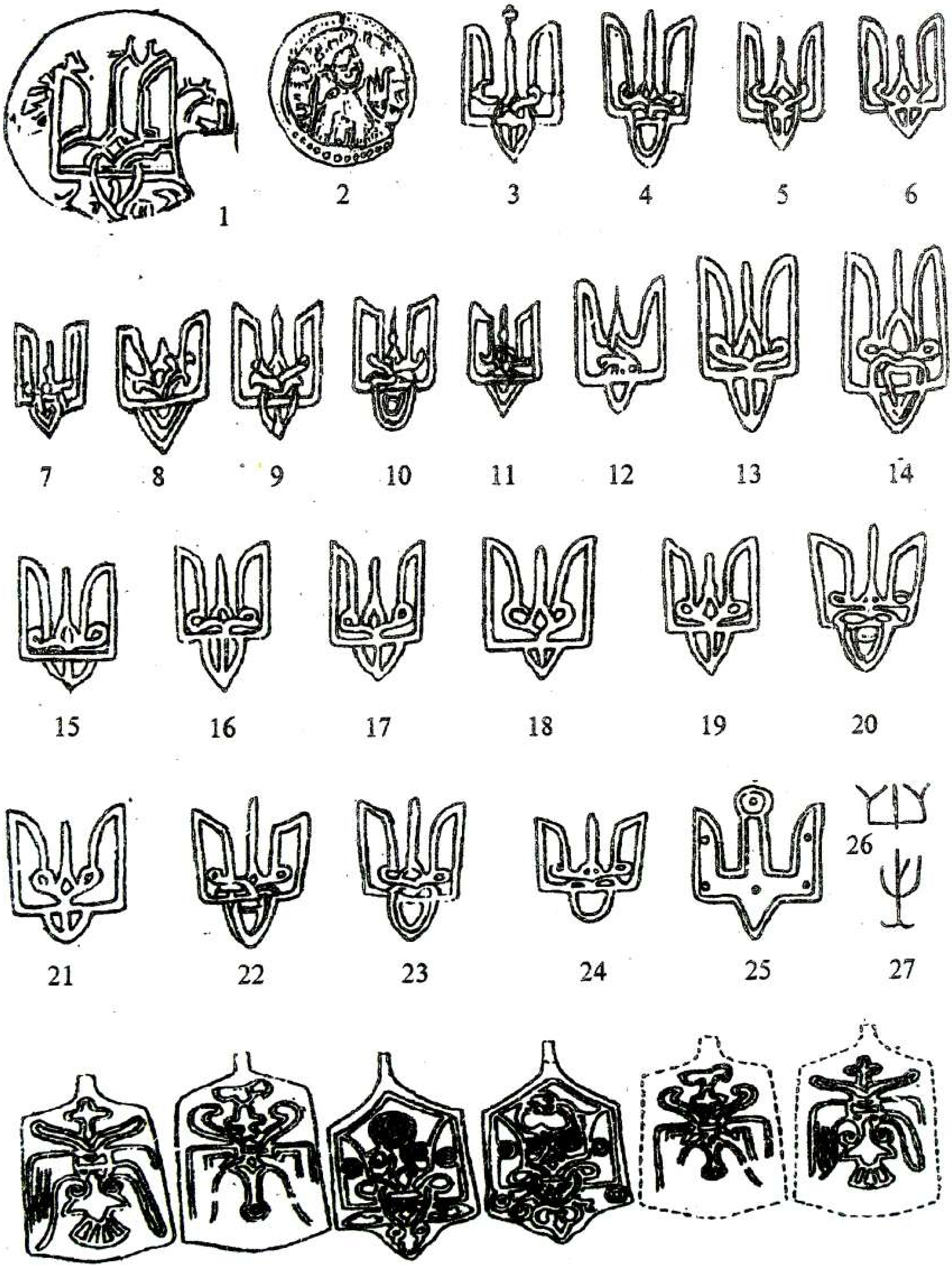
1 — 12 Ремісничі знаки (тавра, клейма) на цеглі, керамічних та металевих виробах, знайдених поблизу міст: Канева (1, 2); Білгорода (3); Вишгорода (4, 5), Києва (6, 7, 8); Городця (10), Чернігова (11); Ізяслава (12). 13 — Електрове намисто з київського скарбу XII ст.

Таблиця XIX. ЗНАКИ РЮРИКОВИЧІВ

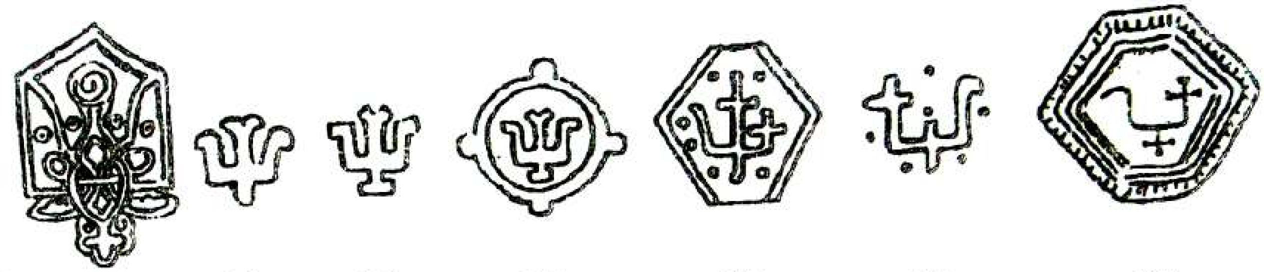

1 — Святослава Ігоревича; 2, 3 — Володимира Великого; 4 — Ярослава Мудрого; 5 — Всеволода Ярославовича; 6 — Володимира Мономаха; 7 — Ізяслава Ярославовича; 8 — Ярополка Ізяславовича; 9 — Святослава Ізяславовича; 10 — Олега Святославовича; 11 — Всеволода Ольговича; 12 — Юрія Довгорукого; 13 — Андрія Боголюбського; 14, 15 — Всеволода Велике Гніздо; 16 — Святогоші Давидовича (св. Николи); 17 — Андрія Боголюбського (варіант); 18 — Всеволода Ольговича (варіант); 19 — 29 — невідомих князів.

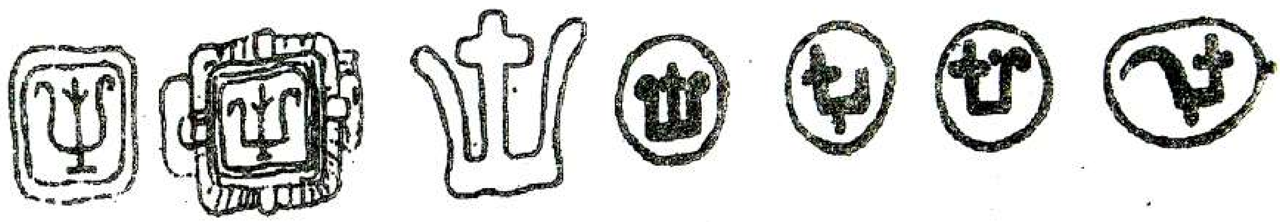
Таблиця XX. ТРИЗУБ НА КИЇВСЬКИХ МОНЕТАХ, НАГРУДНИХ ЗНАКАХ, ПЕРСТНЯХ, ПЛОМБАХ

Продовження табл. XX

34 35 36 37 38 39 40

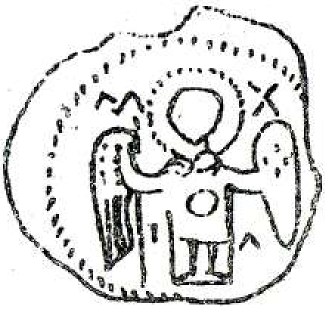

41 42 43 44 45 46 47

1, 2. Монети Володимира з Тризубом; 3 — 24. Тризуби, зображені на монетах Володимира; 25. Тризуб на монетах Ярослава Мудрого; 26, 27. Знаки на грошових гривнях; 28 — 33. Мідні нагрудні знаки (підвіски) у Київській Русі; (29, 31, 33. Зворотні боки знаків); 34 — 42. Знаки на металевих виробах (печатках, преснях); 43 — 47. Знаки на пломбах.

Таблиця XXI. ГЕРБИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

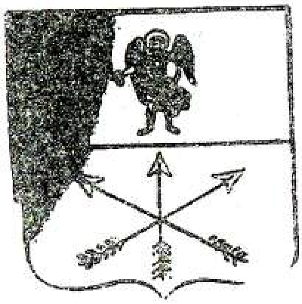
1. Герб Києва Архангел (Архистратиг) Михаїл.

1

2

3

4

5

6

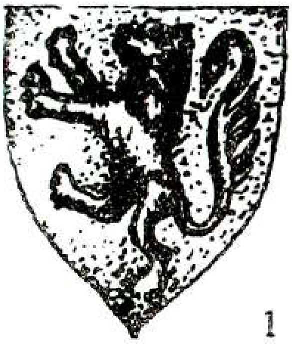
7

8

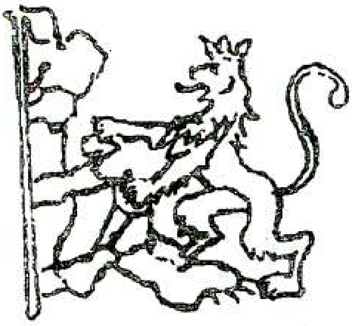
1, 2. На печатках Мономаховичів (XII — XIII ст.). 3. На гербі Чигирина. 4. На Київському гербі часів Речі Посполитої (XV ст.) 5. На козацькій хоругві XVII ст. (реконструкція). 6 — 7. На Київських гербах часів Російської імперії (XVIII). 8. Сучасне потрактування герба (80-ті роки XX ст.).

II. Герб Львова "Золотий Лев".

1

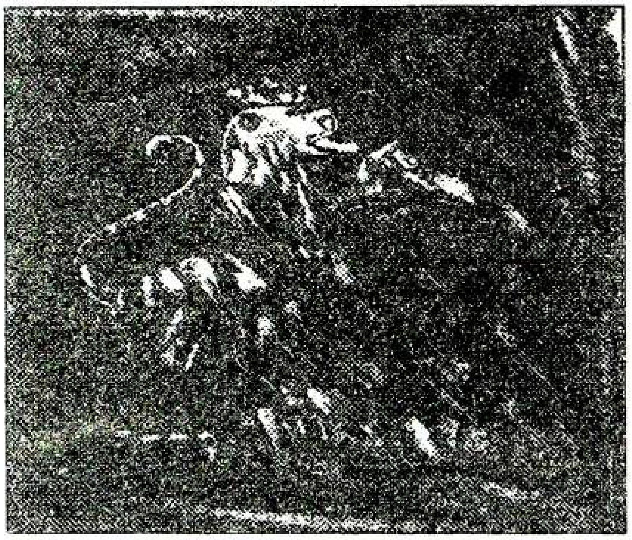

2

3

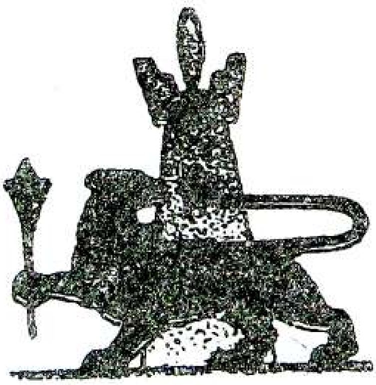

4

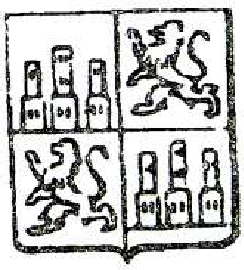

5

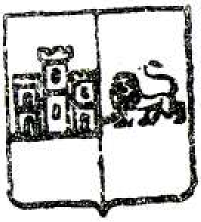
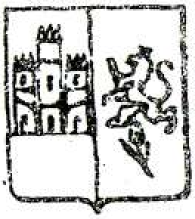
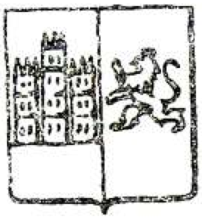
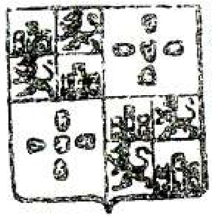
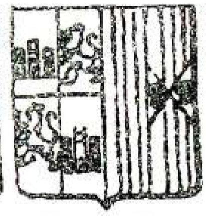
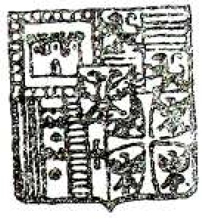
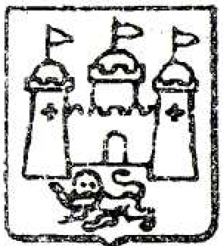
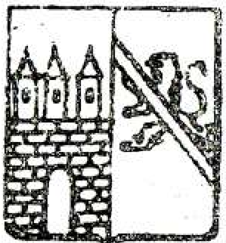
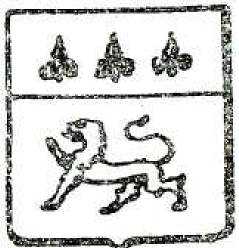
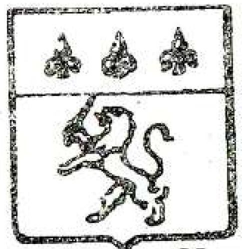
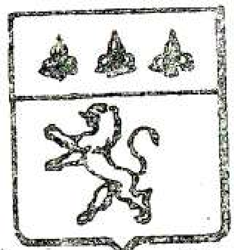
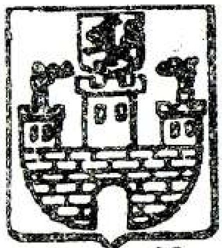
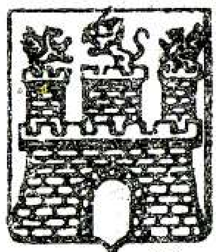
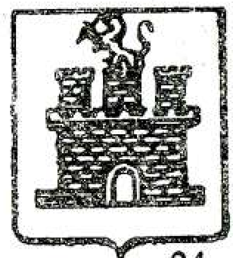
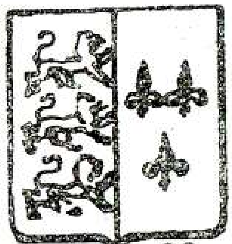
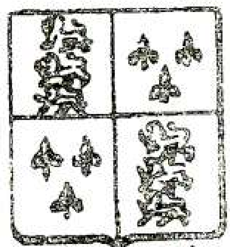
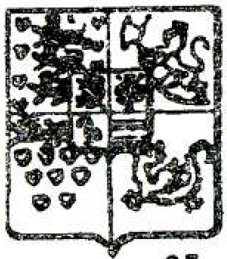
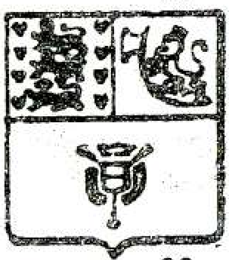
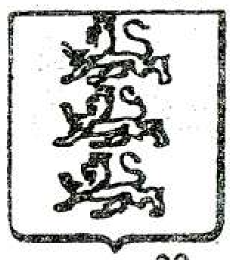
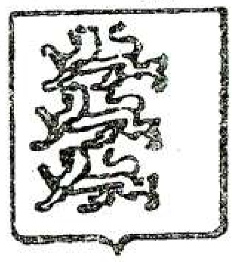

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

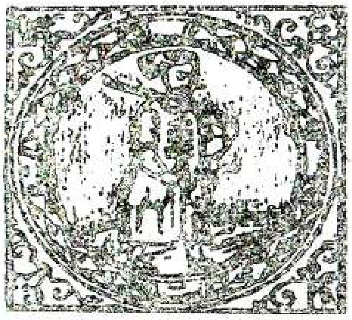
1. Лев на печатці Володимира Опольського (XIV ст.). 2. Львівська печатка магістрату (XIV ст.). 3. Львівська печатка суду (XIV ст.). 4. Знамено львівського війська в Грюнвальдській битві (XV ст.). 5. Герб Львівської землі (XV ст.). 6. Герб Львова (XVIII ст.). 7. Знамено Яворівського загону Руської гвардії (XIX ст.). 8. Герб Вилинського воєводства (XV ст.). 9. Герб рабовласницької держави 1 тис. до н.е. Біайні (Ур артів, Урарту) стилізований для марки сигарет. 10 — 31. Герби нащадків західної гілки причорноморських аріїв, що продовжили традицію поєднання символів Лева і Трійці, відображену в емблемі артів: 10 — 15. Кастілії. 16. Васто і Пескари. 17. Норвіха. 18. Фрідберга. 19 — 20. Міста Леона. 21. Абатства Сент-Леон. 22. Часлава. 23 — 24. Неаполя. 25 — 26. Англії у 1340 — 1603 роках. 27 — 30. Данії. 31. Джерсей.

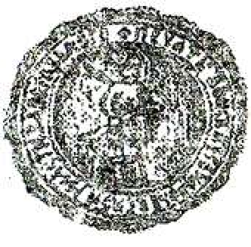
III. Герб "Козак з мушкетом і шаблею"

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

13

11

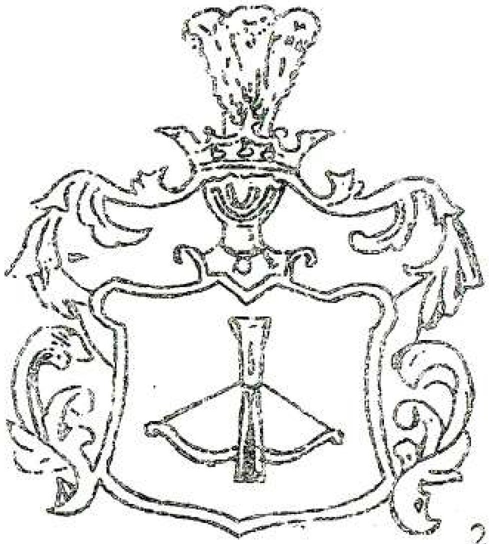
12

1 — 3. Козацькі печатки XVI, XVII, XVIII ст. 4. Дереворит до видання віршу на смерть гетьмана Сагайдачного. 5 — 7. Гетьманські печатки Богдана Хмельницького. 8. Івана Самойловича. 9. Дем'яна Многогрішного. 10. Івана Мазепи. 11. Печатка Славного Війська Запорозького Низового (XVIII ст.). 12. Печатка Павла Скоропадського. 13. Печатка Генеральної Канцелярії Українського Козацтва (1992 р.).

IV. Герб "Куша"

1

2

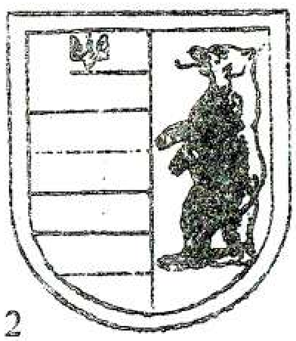
3

1, 3. Печатки Київського магістрату (XVII ст.); 2. Герб Кушинських.

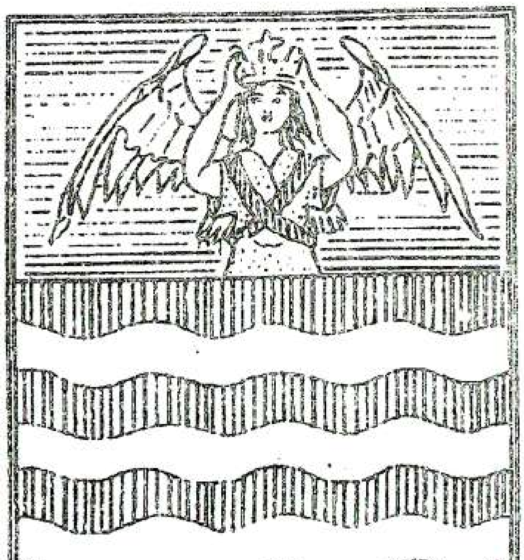
V. Інші українські герби

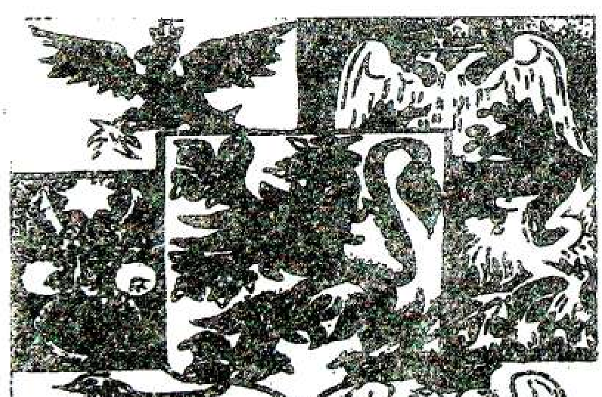
1

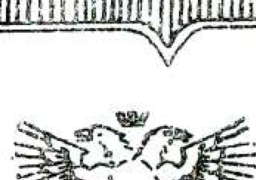
2

3

5

4

6

7

8

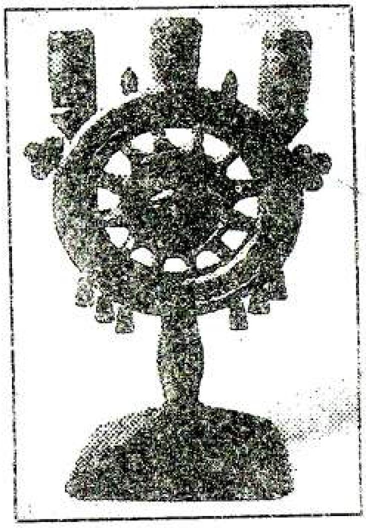

9

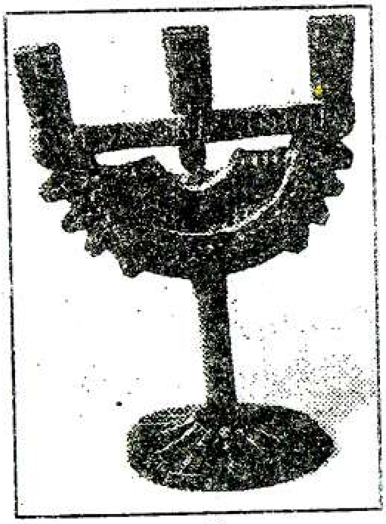
1 — 5. Герби українських земель. 1. Герб Галицької землі (XV ст.). 2. Герб Карпатської України (XX ст.). 3. Герб Лемківщини (південної). 4. Герб Перемишльської землі на хоругві ополчення перемишлян у Грюнвальдській битві 1410 р. (реконструкція). 5. Герби українських земель за М.Битинським. 6 — 9. Герб УНР. 6. Сучасне зображення. 7. Великий державний герб; Малий державний герб. Велика печатка.

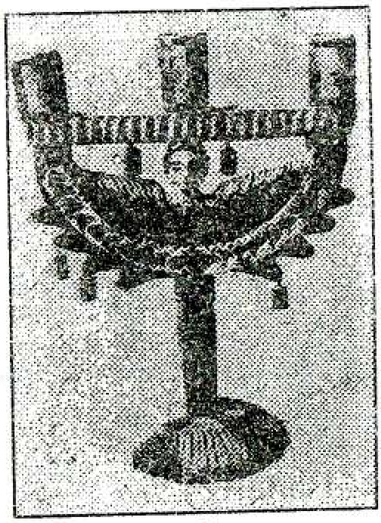
Таблиця XXII. ДОХРИСТИЯНСЬКА СИМВОЛІКА НА ГУЦУЛЬСЬКИХ СВІЧНИКАХ-ТРІЙЦЯХ

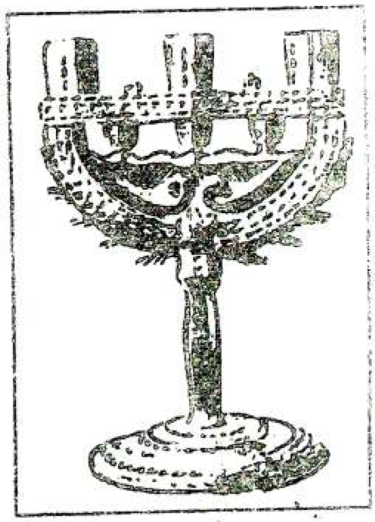

1

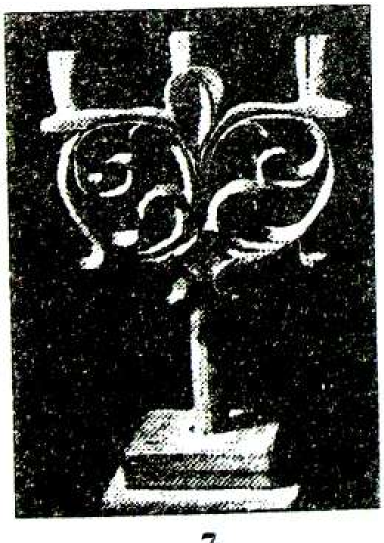

2

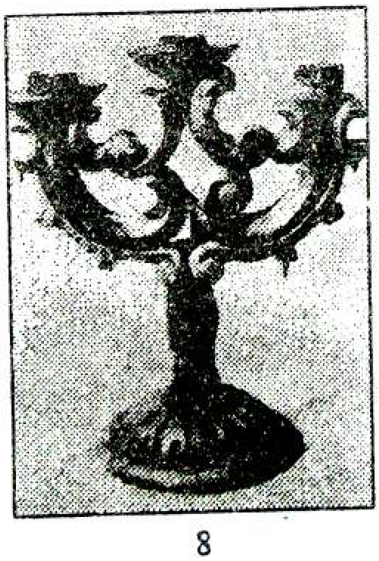

3

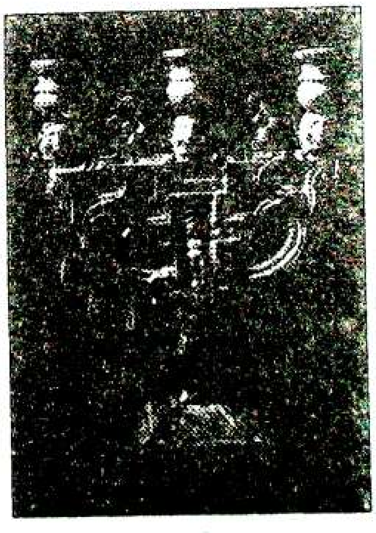

4

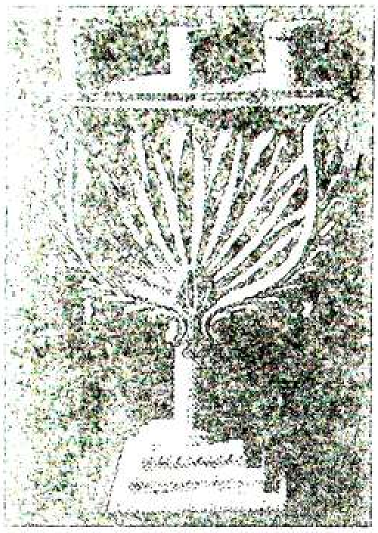

5

6

7

8

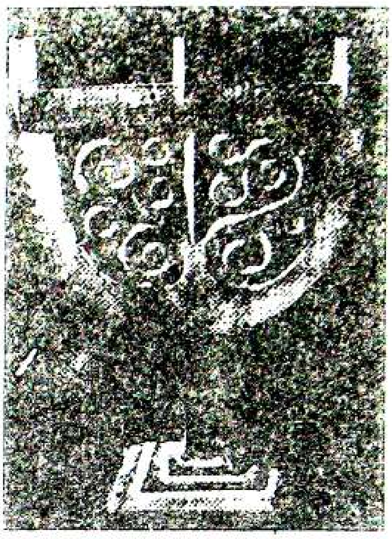

9

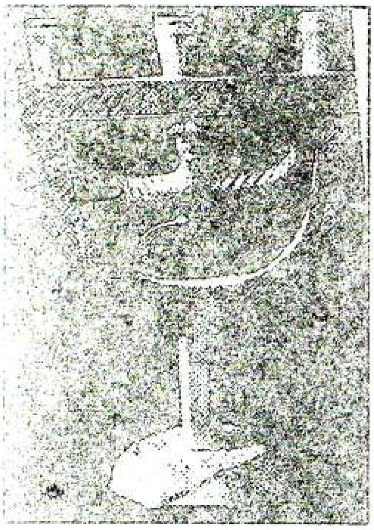
10

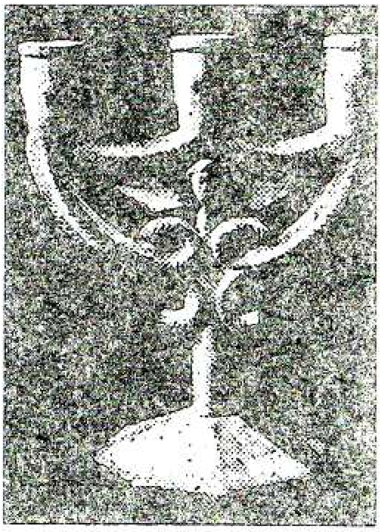
11

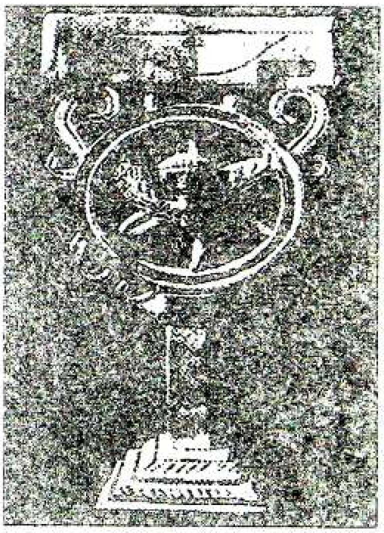
12

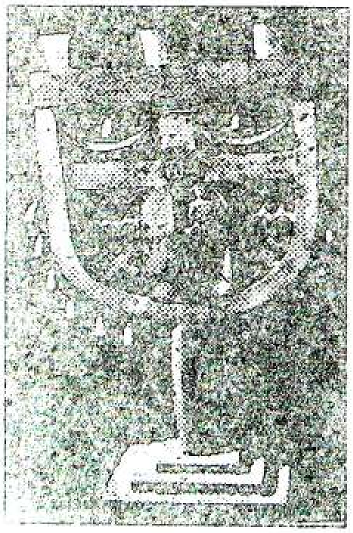
13

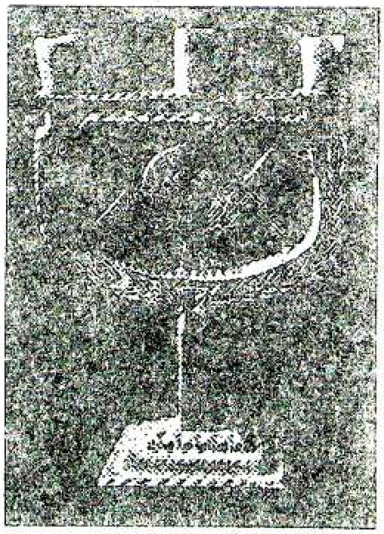
14

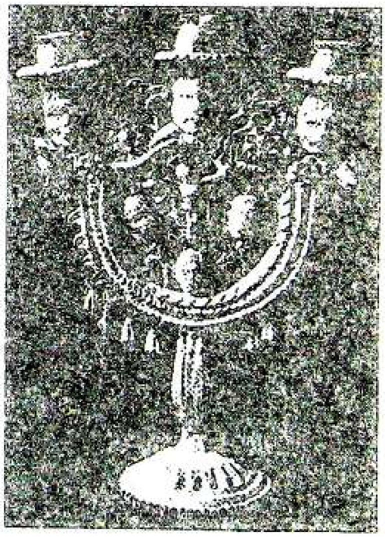
15

16

17

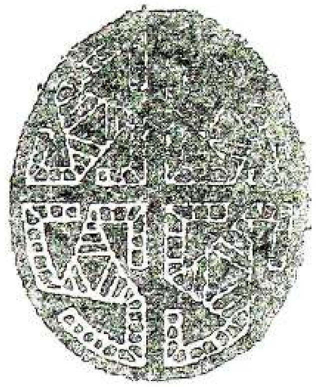
18

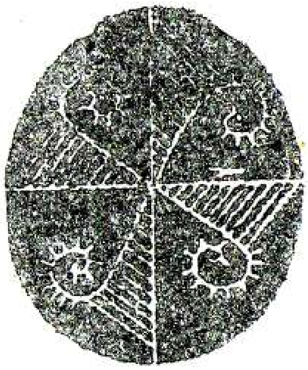
19

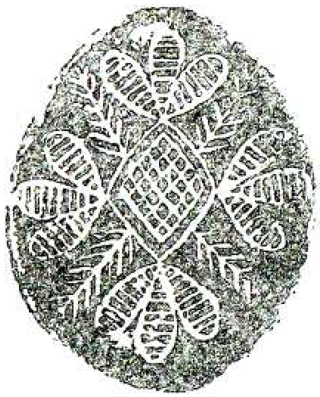
20

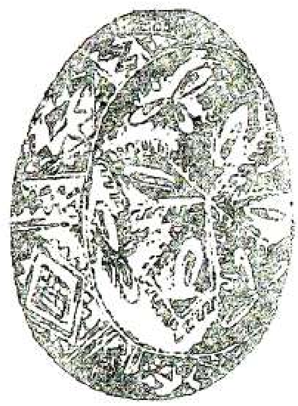
21

22

23

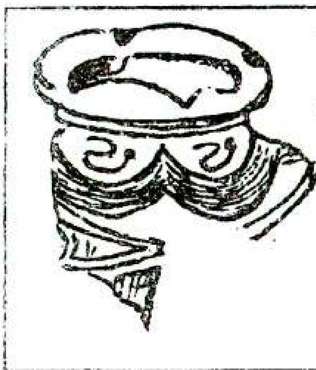

24

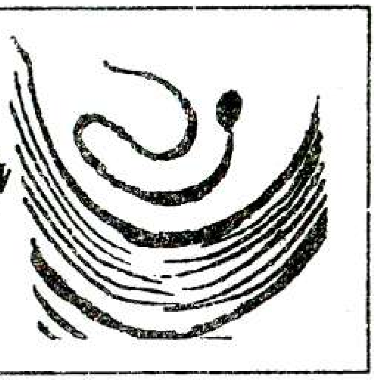
Мал. 1 — 18. Гуцульські Трійці (ритуальні свічники для вшанування триєдиного вогню та обряду поєднання вогню й води (звичай зберігся в деяких селах, зокрема Івано-Франківщини, і реалізується на християнське свято Йордана). На свічниках вирізьблені зображення Митри, Даждьбога, Великої Праматері, Берегині, "райського древця" тощо.

Мал. 19 — 24. "Святі писанки" (предмети ритуалу Воскресіння світу) на яких зображені знак Дива (Дао), Тризуб-корона на Драконові, знаки Трикола, Триквеста, Хрестів, Сварги, рослиноподібних Трієць-Тризубів.

Таблиця XXIII. КУЛЬТ ЗМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СИМВОЛІЦІ ТА В СВІТОВІЙ ГЕРАЛЬДИЦІ

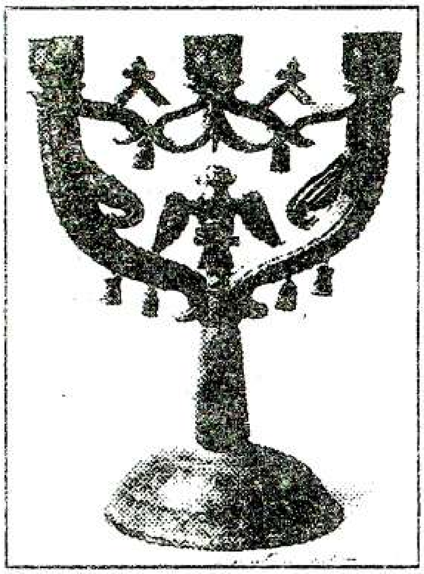
1

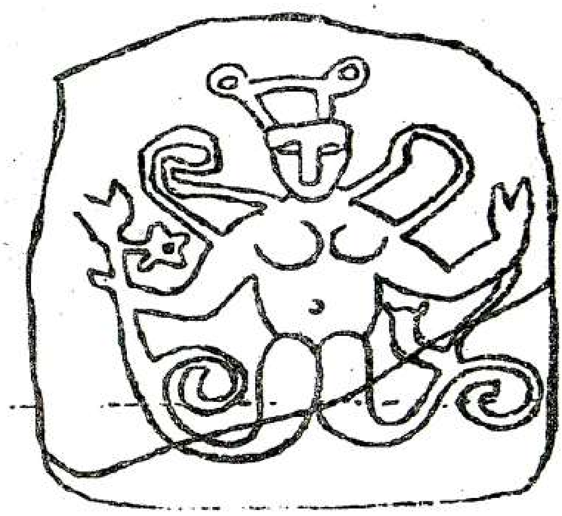
2

3

4

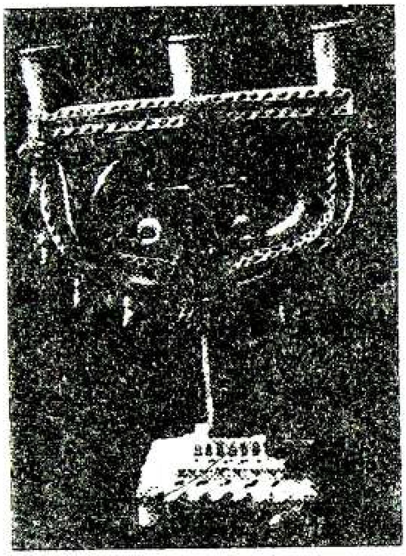
5

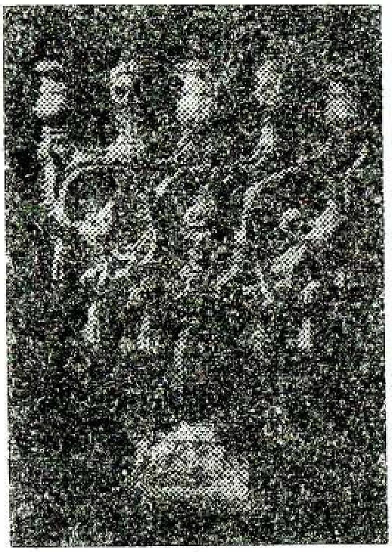

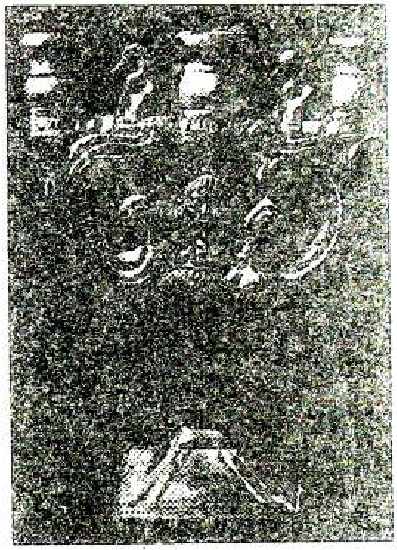
6

7

8

9

10

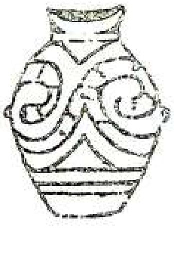

11

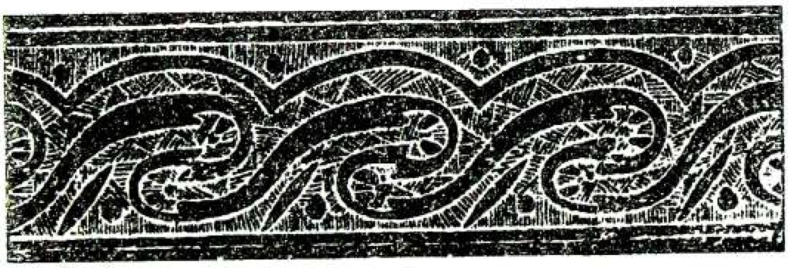

12

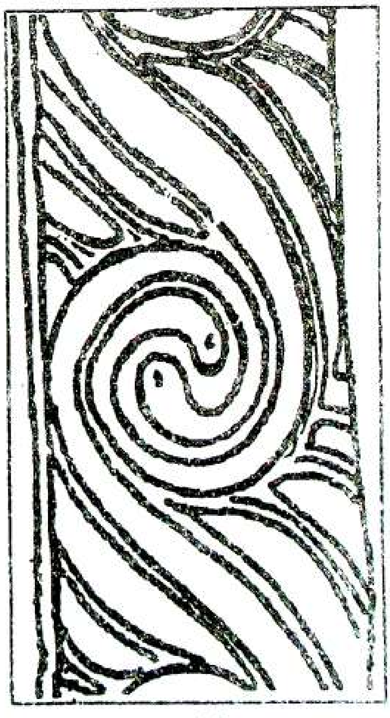

13

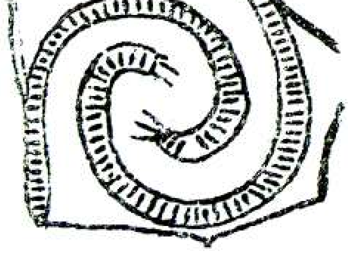

14

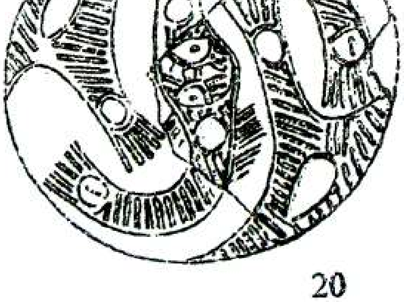

15

16

17

18

19

20

21

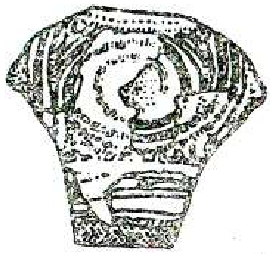

22

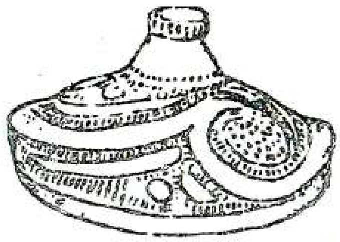

23

24

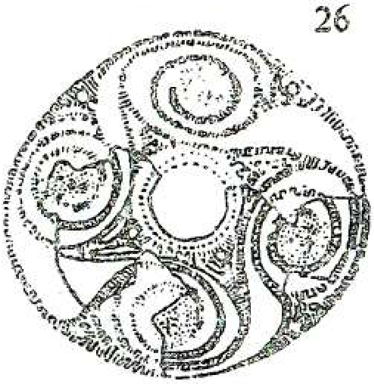

25

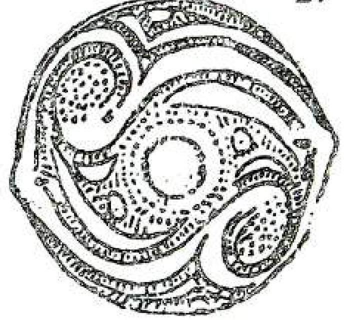
Для порівняння — японські і китайські знаки

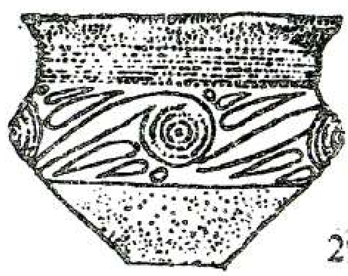

26

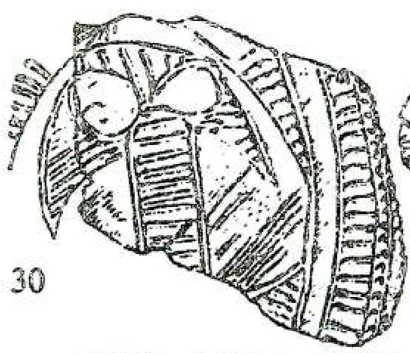

27

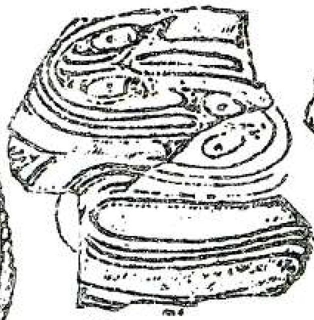

28

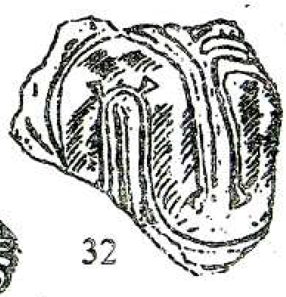

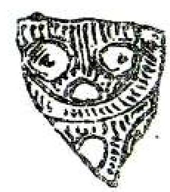

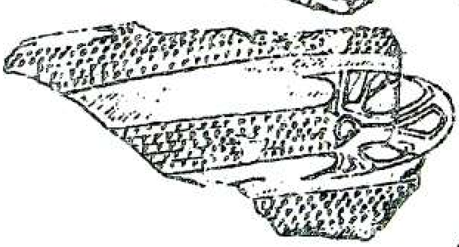

29

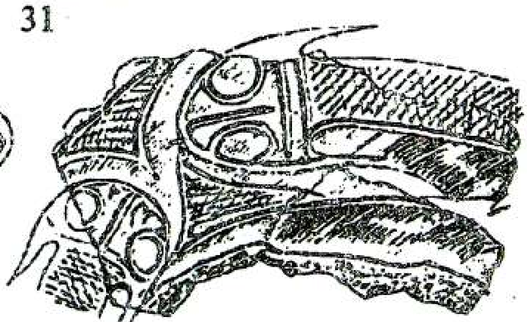

30

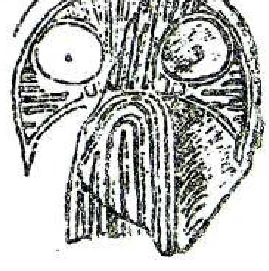

31

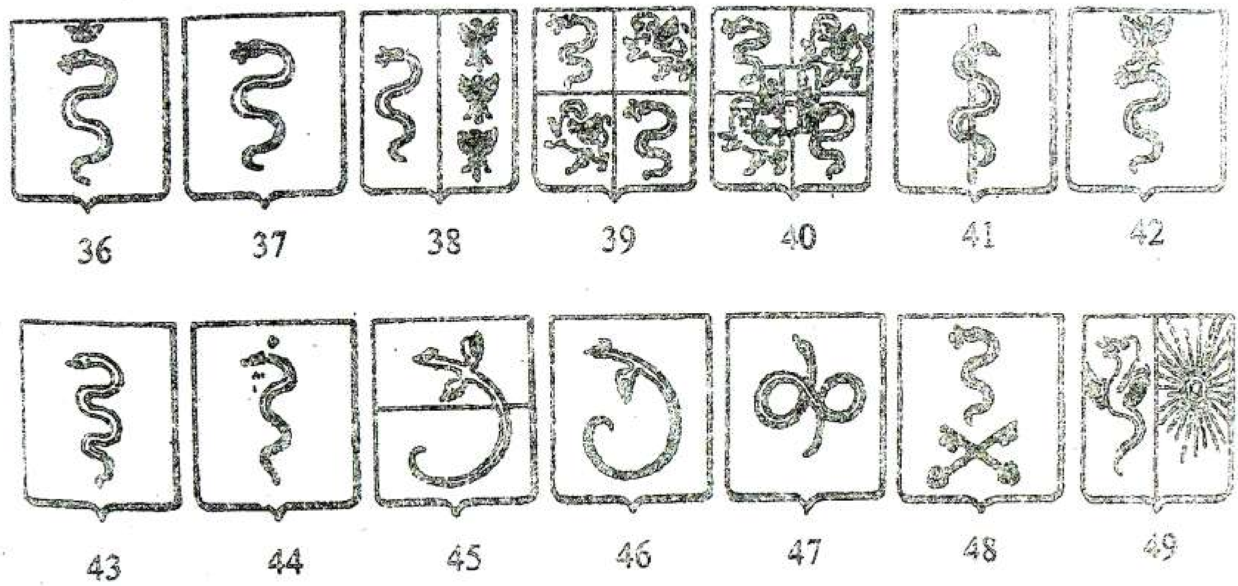

32

33

34

35

1. Зображення зміїв на трипільській керамічній посуді. 2. Поєднання символів змії, Хреста й Тризуба в боспорсько-сарматському знакові. 3. Комбінація знаків Змії, Хреста і Тризуба в гербі українського дворянського роду Гудим. 4, 8. Різьблені змійки в гуцульських ритуальних трійцях. 5 — 7. Зображення Богині-змії у скитському мистецтві. 9 — 10. Подібні до скитських мотиви в гуцульському мистецтві. 11 — 19. Даоподібне зображення зміїв на трипільській кераміці. 20 — 21. Триокі Змії Трипілля. 22. Триокий даоський знак Трійці. 23 —24. Японський динамічний варіант даоського знаку Трійці, близький до трипільських змійок. 25. Знак Дао, аналогічний трипільським змійкам. 26 — 33. Зображення зміїв-драконів на ранньотрипільській кераміці. 36 — 49. Зображення змії в світовій геральдиці; герби: 36, 43. Північної Америки. 27. Галіфакса. 28. Пенсільванії. 29, 33. Канади. 40. Панами. 41. Німеччини. 42. Мельбурна. 44. Потосі. 46. Мадейри. 47. Гоа. 48. Швеції. 49. Кохінхіна.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Я знав Олексія Братка-Кутинського як вченого, автора багатьох оригінальних праць давно. Мені імпонувало, що такий серйозний вчений у своїх дослідженнях посилався і на мої публікації. Ознайомлення з його працею "Нащадки Святої Трійці", дуже близькою мені за духом, підсилили моє бажання зустрітися з ученим. На жаль, я запізнився: Олексія Братка-Кутинського не стало... Його вдова Ореста Михайлівна надала мені можливість ознайомитися з рукописом його останньої праці "Феномен України". Про те, що ця праця мала бути виданою, жодного сумніву не було. Однак ніхто з тих, до кого зверталися, так і не взявся за цю нелегку, але благородну справу.

Зрештою, я розповів про рукопис головному редакторові газети "Вечірній Київ", відомому громадському діячеві, українському письменникові і вченому В.О.Карпенкові. Він зацікавився цією працею і невдовзі Ореста Михайлівна передала рукопис до редакції "Вечірки". На її шпальтах і побачив вперше світ "Феномен України", зібравши багато схвальних відгуків читачів. І ось зусиллями редакції ця праця Олексія Братка-Кутинського виходить окремою книгою.

Заслуга О.Братка-Кутинського полягає у відкритті феномену України, сутність якого — в живленні духовності українського етносу енергією Трійці, а отже, будучи тринітарною за природою, українська духовність покликана посісти гідне місце в космоісторії людства.

Світоглядна ідеологія українського етносу, що закономірно породжує нову форму свідомості Людини — тригнозис, стала об'єктом дослідження і Української академії оригінальних ідей. В стінах цієї установи відкрита трипостасна тілесність і суб'єктність Людини і окреслена перспектива постіндивідного етапу цивілізації в третьому тисячолітті.

Думаю, книга О.Братка-Кутинського "Феномен України" виконає непересічну роль в утвердженні української національної ідеології.

Петро ХАРЧЕНКО,
перший віце-президент Української академії оригінальних ідей.

ЗМІСТ